istorie

IRINA LIVEZEANU

Cultură și naționalism în România Mare

1918 – 1930

HUMANITAS

IRINA LIVEZEANU

Cultură și naționalism în România Mare

1918–1930

Traducere din engleză de
VLAD RUSSO

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

N.B: paginile 167-168 prezinta defect fizic

IRINA LIVEZEANU
CULTURAL POLITICS IN GREATER ROMANIA.
Regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918–1930
© Cornell University Press, 1995

© Humanitas, 1998, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973–28–0865–9

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

O primă formă a acestui volum a fost o teză de doctorat încheiată în 1986 la Universitatea Michigan din Ann Arbor. Începea cu o dedicație: „For my friends in Romania, lovers of their past." Deși ediția americană a cărții, publicată la Cornell University Press în 1995, purta o dedicație mai convențională, pentru versiunea de față, aici unde o așteaptă publicul cel mai larg, îmi reamintesc motivele și îngrijorările acelei prime dedicații: românii își iubesc cu adevărat trecutul. Oare cum vor primi ei această carte despre un trecut pe care mulți îl iubesc mai mult decît îl cunosc?

Pe la mijlocul anilor '80, cînd am început să lucrez la teză, deceniul al treilea părea o epocă îndepărtată ermetic închisă, o „epocă de aur", de înflorire culturală și de libertate neîngrădită, cu atît mai strălucitoare cu cît ea se opunea în imaginația colectivă „întunericului" ce cuprinsese întregul bloc sovietic după 1947 și România cu o înverșunare deosebită în a doua jumătate a regimului Ceaușescu. Disidenții polonezi, unguri și cehi popularizau idei nostalgice despre trecutul precomunist al țărilor lor, presupus occidental, iar Milan Kundera reînvia cu un succes imediat denumirea de „Europa Centrală" pentru țările din Est mai „occidentale" ca celelalte. Unii intelectuali români se alăturau și ei efortului de a găsi pentru țara lor un loc în Europa Centrală a lui Kundera, pe cale, se spera, de a se rupe din îmbrățișarea sovietică și de a se reuni cu cealaltă Europă, cea indiscutabil occidentală.

Întreaga zonă aflată imediat la vest de URSS și devenită blocul sovietic după al doilea război mondial a fost descrisă în istoriografia occidentală drept „independent Eastern Europe". Ceea ce m-a atras în primul rînd către studiul anilor '20 a fost prin urmare această aură, chiar dacă nostalgică și idealizată, de independență, democrație, deschidere și creativitate nelimitată. Curiozitatea

istorică mi-a fost însă stîrnită și de risipirea moștenirii democratice a Europei Centrale și de Est cu mult înainte de sovietizarea zonei. Acest subiect era în mare parte ignorat în dezbaterile politice ale anilor '70 și '80 despre soarta tragică a Europei Centrale. Disidenții acelor vremuri își susțineau pledoaria culturală — dar și politică — pentru eliberarea din lagărul sovietic, fără referință la gravele probleme politice și etnice care marcaseră istoria întregii regiuni dinaintea perioadei comuniste. Nu întîmplător Imperiul Austro-Ungar, multinațional înaintea Marelui Război, figura la loc de cinste în scrierile lor. Totuși, nici un cercetător conștiincios al perioadei interbelice nu ar putea ignora tulburările și dificultatea tranziției de la imperiile multinaționale ale zonei la viața de stat independent, sau naționalismul etnic endemic în Estul Europei în acele decenii de relativ mare libertate. Relatările care indicau doar cauzele internaționale ale dictaturii, ale autoritarismului sau ale colectivismului — invocate explicit de ideologii comuniști, dar implicit și de adversarii lor disidenți, prin ceea ce treceau sub tăcere — părcau suspecte în simplitatea și caracterul lor eliptic.

După 1989, perioada interbelică și-a pierdut aparența de inaccesibilitate pe care o avea în vremea cînd putea fi doar idealizată. Anii dintre cele două războaie mondiale și-au recăpătat din nou relevanța, iar dezbaterile despre identitatea națională și direcția optimă de dezvoltare economică au reizbucnit. Construirea națiunilor, dezintegrarea lor și epurarea etnică domină în ultimul deceniu preocupările întregii Europe, și mai ales zonele din est. După reunificarea Germaniei, după dezintegrarea Uniunii Sovietice și a Cehoslovaciei, și mai ales după războaiele etnice din Bosnia, Croația, Transcaucazia și mai recent Kosovo, nu se mai poate ignora fenomenul naționalist în Europa Centrală și de Est. Reunificarea dificilă a celor două Germanii demonstrează problemele specifice construirii națiunilor chiar și în cazul cînd legătura etnică dintre cele două grupuri de germani nu este nicidecum sub semnul întrebării. În Germania deceniului actual dificultățile unificării au generat o recrudescență naționalistă, în unele cazuri sub stindarde neonaziste. Chiar dacă extremiștii alcătuiesc din fericire un număr destul de mic, elemente ale programului lor sînt validate de politica guvernamentală și de sprijinul unui electorat mai larg. În plus, xenofobia nu este deloc în

acest moment o problemă exclusiv germană, ci mai degrabă una europeană. Dacă problemele tranziției și ale identității s-au dovedit aproape insolubile și în cadrul noii Comunități a Statelor Independente, efortul de a forma etno-națiuni pure din ruinele statelor multinaționale ale secolului nostru a luat forma cea mai tragică în fosta Iugoslavie.

În unele țări est-europene, noi generații de „autohtoniști" și „europeniști" au reluat în ultimii ani dezbaterile perioadei interbelice. Spectrele politice ale acelor ani — Pilsudski, Dmowski, Horthy, Pavelič și cîțiva monarhi disponibili — sînt din nou în centrul atenției publice. În România, operele „noii generații" a anilor '20, cenzurate sub regimul comunist, se reeditează în tiraje de masă și sînt citite cu enorm interes de noua generație. Gînditori și oameni politici naționaliști, de la Nae Ionescu, Mircea Eliade și Emil Cioran pînă la Nichifor Crainic și Ion Antonescu, și-au făcut reapariția pe scena contemporană în mare parte ca eroi anticomuniști ai unui idealizat trecut precomunist. Politica culturală a României Mari este, așadar, de actualitate. Sper ca o cercetare despre dinamica acestei politici să plaseze dezbaterile politice și literare dintre cele două războaie, precum și cele ale actualei tranziții într-un context mai informat și mai realist.

În România, ca și în restul Europei Centrale și de Est, naționalismul este un subiect cu încărcătură emoțională și ideologică. M-am străduit să fiu obiectivă, deși, firește, am un punct de vedere propriu. Născută în București, m-am format în mare parte în școli americane, astfel încît, la un anumit nivel destul de abstract, cercetarea de față a reprezentat pentru mine o călătorie din Lumea Nouă înapoi în universul bunicilor mei. În cursul elaborării manuscrisului, m-am lovit de polaritățile inerente subiectului: unii critici mi-au reproșat un ton prea proromânesc, iar alții, din contra, au socotit interpretarea mea a fenomenului naționalist românesc excesiv de negativă. Deși fiecare dintre aceste poziții în sine m-ar fi îngrijorat, luate împreună ele au avut efectul contrar: m-au liniștit, sugerîndu-mi că mă aflu pe un teritoriu interpretativ intermediar pe care nici o „parte" nu-l recunoaște, nu-l consideră al său. Produsul final, pentru care îmi asum evident răspunderea, a beneficiat de pe urma tuturor acestor exerciții critice care m-au determinat să întemeiez analiza naționalismului românesc interbelic pe datele procesului de con-

struire a națiunii și ale politicii culturii acelor vremuri. Așadar, le mulțumesc tuturor celor care au contribuit la concepția și completarea acestei cărți: Profesorilor Roman Szporluk, Geoff Eley, Bill Rosenberg și John Fine de la Universitatea din Michigan, în Ann Arbor; apoi lui Gale Stokes, Victor Eskenasy, Daniel Chirot, Tony Judt, Carole Fink, Eve Levin, Les Benedict, Margaret Newell, Dagman Herzog și Matei Călinescu, care mi-au dat importante sugestii pe parcursul redactării ulterioare. Le sînt de asemenea îndatorată redactorilor de la Cornell University Press și mai cu seamă lui John Ackerman care a sprijinit proiectul cu discernămînt pînă la capăt.

Mulțumiri speciale li se cuvin bibliotecarilor și arhivarilor care mi-au înlesnit munca prin cunoștințele și bunăvoința lor, mai ales celor de la Arhivele Statului, București, de la BCU și de la Biblioteca Academiei unde am lucrat vreme îndelungată între 1982 și 1984, inclusiv în lunile reci de iarnă cînd o cafea sau o sobă caldă erau adevărate daruri fără de care documentele ar fi fost mai greu de parcurs. Regretatul Octavian Ghibu de asemenea mi-a pus la dispoziție numeroase documente. Jeff Otto, Jared Ingersoll, Adolf Armbruster și Diana Constantinescu m-au asistat la definitivarea ediției americane.

Pentru ediția de față le sînt recunoscătoare lui Sorin Antohi care s-a interesat de preluarea volumului în distinsa lui serie, lui Vlad Russo care a tradus volumul, lui Sándor Vári care a redescoperit în arhiva dezordonată a biroului meu citatele în limba română pe care le tradusesem în engleză pentru ediția americană, și lui Tiberiu și Simonei Popa care m-au ajutat să revăd manuscrisul românesc.

În final nu pot să nu mulțumesc, și aici, prietenilor care m-au susținut prin prezența, umorul și grija lor generoasă în momentele grele ale cercetării desfășurate în cîțiva din cei mai negri ani ai regimului Ceaușescu.

IRINA LIVEZEANU

Țara noastră, în care noi avem și drepturi istorice, și drepturile poporului alcătuitor și creator de stat, și majoritatea absolută, Țara noastră, a cărei unitate se întemeiază tocmai pe unitatea poporului român dintre Nistru și Tisa, această țară, față de populațiunea ei rurală în majoritate covîrșitoare românească, are o populațiune orășenească în cea mai mare parte de alte neamuri, are comerțul și industria și bună parte din bănci, deci izvoarele cele mai importante de bogăție, în mîinile altor locuitori de alte neamuri, arată deci fenomenul unei nepotriviri între orașe și sate. Aceasta este o situație anormală, nenaturală, căci între guvernanții români și populațiunea rurală românească este intercalată o burghezie în majoritate neromânească.

TRAIAN BRATU, 1923

Naționalismul și politica de unificare

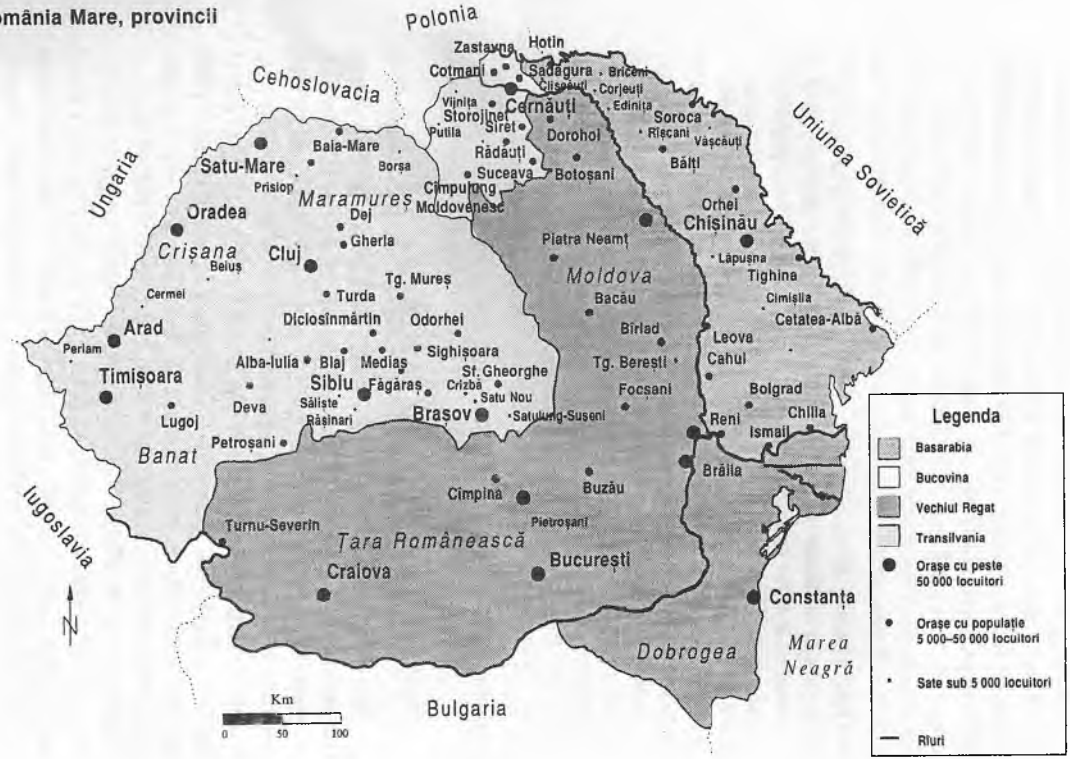
În 1939, vizitatorul pavilionului românesc al Expoziției Universale de la New York era întîmpinat de următoarea inscripție, scrisă cu litere mari pe o coloană de marmură în sala principală: „ROMÂNIA ARE PESTE 20 MILIOANE DE OAMENI ÎNTRU TOTUL UNIȚI ÎN LIMBĂ, TRADIȚIE ȘI CULTURĂ“[1]. În 1940, la scurtă vreme după expoziție, mari părți din România Mare erau anexate de Uniunea Sovietică și respectiv de Ungaria, potrivit Pactului Molotov-Ribbentrop și Dictatului de la Viena. Pe lîngă nota de ironie tragică, inscripția de la Expoziția Universală este și un artefact istoric interesant în mai multe privințe, căci chiar și înainte de dezmembrarea României, imaginea perfectei unități invocate masca diversitatea etnică și regională, precum și conflictele ce au agitat

[1] *Enciclopedia României*, vol. 4 (Imprimeria națională, București, 1943), p. 314.

România Mare, județe și regiuni

România Mare, provincii

România după 1918. Motto-ul pavilionului românesc exprima totuși foarte bine ideea națională ce ajunsese să domine politica și societatea românească în perioada interbelică. Idealul unui stat unitar, pur din punct de vedere etnic, inspira atît linia generală a politicii statului, cît și programele mișcărilor naționaliste de opoziție radicală. Dar așa cum naționalismul etnic integral era în parte un răspuns la neliniștitoarea fragmentare etnică și regională, inscripția de la Expoziția Universală ce proclama desăvîrșita unitate națională reflecta și o adîncă nesiguranță: deopotrivă dorință și îndoială.

Naționalismul românesc interbelic nu era desigur un fenomen nou. Începînd cu secolul al XVIII-lea, el s-a dezvoltat în diferitele, chiar dacă apropiate geografic, zone locuite de români: Principatele Dunărene Valahia și Moldova, formate în secolul al XIII-lea și căzute sub control otoman în secolul al XV-lea; Transilvania și zonele învecinate Maramureș, Crișana și Banat, aflate în diverse perioade sub dominație habsburgică, otomană sau maghiară; Bucovina, partea de nord a Moldovei, aflată sub dominație austriacă din 1775; și Basarabia, partea de răsărit a Moldovei, acaparată și încorporată de Rusia în 1812. Din punctul de vedere al expresiei instituționale a identității naționale incipiente, românii din Principatele Dunărene erau cei mai favorizați. Cele două state, care aveau încă din Evul Mediu nu doar o populație majoritară de aceeași limbă și etnie, ci și aceleași instituții, și-au păstrat totuși o statalitate separată pînă la unirea lor din 1859–61. Principatele Unite au fost recunoscute oficial drept independente de către puterile europene în 1878. În 1866, principele Alexandru Ioan Cuza a fost forțat să abdice și a fost înlocuit cu principele Carol I din dinastia germană de Hohenzollern. În 1881, Principatele Unite au devenit regat.

Ideea României Mari — adică ideea unirii tuturor etnicilor români, precum și a tuturor teritoriilor învecinate în care ei trăiau, într-un singur stat — venea în principal din Regat, mai ales din sînul membrilor Partidului Național Liberal, principalii arhitecți ai unirii Principatelor Dunărene. Național-liberalii, succesori ai revoluționarilor de la 1848 care luptaseră pentru ieșirea românilor de sub dominația Turciei, grecilor fanarioți și a Rusiei, dezvoltaseră și un program social alături de cel național. Dar în compromisul cu marii deținători de pămînt din Partidul Con-

servator, a căror cooperare era indispensabilă realizării unirii, reformele sociale au fost lăsate deoparte. La începutul secolului XX, „unirea cu orice preț" devenise principalul crez liberal.[2]

Ideea României Mari a învins o dată cu prăbușirea imperiilor în 1917–18. Delegația română la negocierile de pace de la Paris a fost condusă de premierul Ion Brătianu, descendent al familiei aflate în fruntea liberalilor din Muntenia — deși patrioții români care au făcut posibilă Marea Unire din 1918 proveneau din toate provinciile. Această carte este relatarea înfăptuirii lor, dar nu se concentrează asupra politicii și diplomației care au dus la Marea Unire, ci mai degrabă asupra aspectelor legate de construirea națiunii, ce au urmat nașterii propriu-zise a României Mari. Astfel, cartea relatează și neașteptatele dificultăți, și soluțiile naționaliste date substanțialelor probleme puse de însuși succesul naționalismului românesc — unificarea din 1918 a Vechiului Regat cu Transilvania, Bucovina și Basarabia.

Evident, România Mare nu este un caz excepțional al eforturilor de construire a națiunii. În toate relatările privind construirea națiunilor există dificultăți și conflicte neașteptate. Căci indiferent de trecutul comun și de evenimentele istorice dramatice, generatoare de mituri care-i adună laolaltă pe membrii unei națiuni, purtătorii identităților locale au tendința să reziste la înlocuirea totală a identității limitate, mai familiare, mai „autentice", legate de străvechi tradiții, cu identitatea mai largă, națională, mai abstractă. Totuși, formele particulare ale construirii națiunii și ale naționalismului în România interbelică sînt, desigur, istoricește unice. Mare parte a literaturii noi — spre deosebire de dezbaterile anterioare despre naționalism, scăldate în miturile de întemeiere și dăinuire ale națiunilor investigate — recunoaște că, pentru a transforma populații segmentate, chiar înrudite din punct de vedere etnic, în națiuni coerente din punct de vedere politic și cultural, e nevoie de o activitate ideologică

---

[2] Stephen Fischer-Galati, „Romanian Nationalism", în Peter Sugar și Ivo Lederer, ed., *Nationalism in Eastern Europe* (University of Washington Press, Seattle, 1969, p. 389). Despre aspirațiile diferitelor grupuri de naționaliști și reformiști români, vezi pp. 373–390; Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (Academic Press, New York, 1976), pp. 109–117; și Paul Michelson, *Romanian Political Developement, 1861–1871* (Garland, New York, 1978).

și politică riguroasă.[3] Chiar și națiunile vest-europene, considerate pînă de curînd unități „naturale" solide în comparație cu națiunile est-europene mai tinere și definite după criterii etnice, apar drept construcții noi și vulnerabile la o privire istorică atentă. Franța, de pildă, a cărei coeziune națională începînd cu Revoluția franceză este atît de frecvent presupusă în istoriografia mai veche, a fost definitiv „deconstruită" acum cîțiva ani de cercetarea întreprinsă de Eugen Weber asupra construirii națiunii franceze la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.[4]

În cartea sa despre naționalism, Liah Greenfeld scriind despre Franța, Anglia, Rusia, Germania și Statele Unite, argumentează convingător că în Europa toate identitățile naționale cu excepția primei, cea engleză, au fost în mod semnificativ reacții colectiv forjate după alte precedente naționale.[5] Așadar, dacă resentimentul față de națiuni mai puternice, mai occidentale a jucat un rol în construirea identității germane, ruse (și chiar franceze), este foarte posibil ca asemenea factori să fi guvernat și națiunile est-europene, mai defavorizate, mai slabe și, în cea mai mare parte din cazuri, cu o dezvoltare mai tîrzie. Greenfeld arată că națiunile nu sînt în chip necesar produsul modernizării și industrializării, așa cum au sugerat alții, ci că ele pot anticipa „dezvoltarea fiecărei componente importante a modernizării". Ea susține că singura condiție prealabilă a naționalismului este ideea însăși de națiune. Dimpotrivă, Ernest Gellner susține că naționalismul este produsul relativ recent al „organizării ființelor umane în mari unități omogene din punct de vedere cultural și avînd parte de o educație centralizată", precum și că „rădăcinile naționalismului sînt una dintre cerințele structurale caracteristice societății industriale"[6].

Va trebui, așadar, să facem aici distincția între două modalități de a concepe naționalismul. Ambele abordări ne pot ajuta să

---

[3] Geoff Eley, „Nationalism and Social History", *Social History* 6 (ianuarie 1981): 90, 92.

[4] Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford University Press, Stanford, California, 1977).

[5] Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Harvard University Press, Cambridge, Mass.,1992).

[6] *Ibid.*, pp. 21 și 3–4, și Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, Ithaca, 1983), p. 35.

înțelegem Europa de Est, partea tradițional mai puțin industrializată, mai puțin „modernă" a continentului, în care naționalismul a fost și continuă să fie un fenomen de o importanță covîrșitoare. În Europa de Est interbelică naționalismul pare să fi urmat o rețetă de tip Greenfeld; respectiv, el era mai direct legat de imperativele unificării naționale — în măsura în care statele și elitele încercau să-și consolideze cîștigurile (sau să-și compenseze pierderile) și să se adapteze noilor împrejurări politice — decît de exigențele industrializării. Simplu spus, naționalismul est-european interbelic era motivat mai mult politic decît economic.

Totuși, trebuie să recunoaștem că între industrie/modernitate și naționalism există o dublă relație, chiar dacă acest lucru se petrece mai puțin la apariția naționalismului decît o dată cu răspîndirea sa. Identitatea națională poate căpăta rădăcini și influență asupra politicii de masă în afara cercurilor înguste ale avangardei naționaliste doar în condițiile urbanizării și alfabetizării tot mai accentuate. Se poate adapta aici cu folos conceptul lui Alexander Gerschenkron de flexibilitate a precondițiilor industrializării la țări întîrziate în egală măsură în construirea națiunii și în industrializare.[7] Așa cum în societățile „înapoiate" din punct de vedere industrial statul poate înlocui acumularea organică a capitalului cu politici bugetare pentru a crea fondurile necesare industrializării, tot astfel el poate pesemne substitui structurile societății industriale stipulate de Gellner drept precondiții ale dezvoltării naționalismului cu politici culturale. Rolul statului român în proiectarea și aplicarea unor asemenea politici este una din temele acestei cărți.

Crearea, recrearea, creșterea (și chiar diminuarea) statelor est-europene după primul război mondial potrivit principiilor wilsoniene ale autodeterminării au furnizat ocazia formării identităților naționale. Unele dintre ele, cum ar fi cea cehoslovacă și iugoslavă, au trebuit să fie create din fragmente eterogene, altele însă, cum ar fi cea poloneză, maghiară și românească, trebuiau „doar" să fie reconstituite pentru a se potrivi cu circumstanțele radical schimbate ale stărilor de fapt postbelice — o ispravă deloc minoră într-o lume dominată de națiuni industrializate și

[7] Alexander Gerschenkron, „Reflections on the Concept of Prerequisites of Modern Industrialization", în lucrarea sa *Economic Backwardness in Historical Perspective* (Belknap Press, Cambridge, Mass., 1962).

puternice și de ideologii recent radicalizate și polarizate. Susțin în această carte că în România, ca și în alte părți ale Europei de Est interbelice, reconstituirea națiunii în noile granițe lărgite a creat prilejul unei redefiniri naționale și, totodată, profunde crize sociale și culturale, precum și că aceste două aspecte au fost strîns legate. Unificarea teritoriilor românești în 1918 a reprezentat o revoluție națională — în ciuda legăturilor lingvistice, istorice și culturale indubitabile existente între românii din vechile și noile teritorii —, iar această revoluție a inițiat agitata construire a națiunii și competiția civilă ce a caracterizat deceniile dintre cele două războaie. Acest tablou al unei dezvoltări discontinue, polarizatoare și dificile diferă în chip semnificativ de tendința principală a istoriografiei românești contemporane, ca și a celei mai vechi, care accentuează temele neîntreruptei unități și continuități a dezvoltării naționale a României din vremea vechilor daci pînă la Marea Unire și după ea. Marea Unire din 1918 și România Mare ca rezultat al său au fost în general caracterizate în termeni exclusiv pozitivi, apoteotici, drept un moment de indiscutabil triumf național.[8]

Cred că bogăția căreia România a trebuit să-i facă față în urma stărilor de fapt postbelice a fost un dar ambiguu și problematic. Aidoma calului troian, ea a adus o glorie momentană și aparentă, dar a ascuns probleme sociale, demografice, politice și culturale nemărturisite. Chiar mijloacele împlinirii naționale reprezentau sursa unor tensiuni potențiale (care cu timpul vor deveni reale), căci unificarea însemna și încorporarea unor importante populații minoritare în general mai urbanizate, mai educate și mai moderne decît românii; însemna și impunerea unor procese democratice occidentale, precum drepturile egale acor-

[8] Pentru analiza și bibliografia parțială a acestei extinse istoriografii, vezi Paul Michelson, „Unity and Continuity in Romanian History", *Canadian Review of Studies in Nationalism* 8 (1981), și Michelson, „Romania", în *Nationalism in the Balkans: An Annotated Bibliography*, ed. Gale Stokes (Garland, New York, 1984). Două exemple între atîtea altele pentru acest tip de istoriografie sînt Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar* (Editura științifică și enciclopedică, București, 1983), tradusă în engleză: *From Ancient Dacia to Modern Romania* (Editura științifică și enciclopedică, București, 1985) și Ștefan Pascu, *The Making of the Romanian Unitary National State: 1918* (Editura Academiei R.S.R., București, 1989).

date minorităților, larg percepute ca un altoi nelegitim, străin; precum și demonstrarea clară a lipsei de unitate în cadrul comunității românești înseși, afectată, ca și minoritățile, de tradiții, culturi și loialități diferențiate din punct de vedere regional.

Problemele construirii națiunii în România Mare constituie unul din obiectivele acestei cărți; un al doilea, strîns legat de primul, este apariția extremismului naționalist în rîndul tineretului universitar, precum și acceptarea și susținerea acestei ideologii de către politicienii din prima linie și de către un larg spectru al opiniei publice. Naționalismul populist care a dominat discursul politic, social și cultural în perioada interbelică era atît un subprodus cît și un agent al activității energice de construire a națiunii, desfășurată în acei ani. Date fiind caracterul covîrșitor rural al românilor, caracterul străin al orașelor din noile provincii, necesitatea de a spori elitele românești la dimensiunea noilor teritorii și prioritatea stabilirii prezenței românești în sferele cruciale ale culturii și ale orașelor, procesul de construire a națiunii a fost însoțit de intensificarea unui discurs generalizat antiurban, populist, xenofob și antisemit. Acest climat naționalist a favorizat ascensiunea fascismului. În România, originile fascismului trebuie căutate în mișcarea studenților naționaliști — „generația de la 1922".

Demografia expansiunii naționale

România și-a sporit de mai mult de două ori teritoriul și populația după primul război mondial. Această expansiune s-a realizat prin anexarea Basarabiei de la Rusia, a Bucovinei de la Austria și a Transilvaniei de la Ungaria. Deși la scară mondială ea rămînea o țară mică, cu 14,5 milioane de locuitori în 1919, ea a devenit a doua țară, după Polonia, ca număr de locuitori în Europa Centrală și de Est.[9] În 1914, Vechiul Regat, inclusiv sudul Dobrogei pe care România îl anexase de la Bulgaria în urma celui de-al doilea război balcanic, avea 137 903 kilometri pătrați. Teritoriul României Mari era în 1919 de 295 049 kilometri pătrați. În aceeași perioadă, populația României a crescut de la

[9] Institutul Central de Statistică, *Anuarul statistic al României 1937 și 1938* (M. O. Imprimeria națională, București, 1939) (în continuare ICS), p. 41.

Tabelul 1. Populația României Mari, după provincii și distribuția rural-urban, 1930

	Total	Rural (%)	Urban (%)
România Mare	18 057 028	79,8	20,2
Vechiul Regat	8 791 254	76,2	23,8
Transilvania	5 548 363	82,6	17,4
Bucovina	853 009	73,3	26,7
Basarabia	2 864 402	87,0	13,0

Sursa: ICS, *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, pp. 44–45.

7 771 341 la 14 669 841. Potrivit recensământului din 1930, populația României era de 18 057 028. Țara era preponderent rurală, doar 20,2% din populație locuind în zone urbane (tabelul 1). Aproape trei sferturi (72,3%) din populația totală a României era reprezentată de agricultori. Industria era și mai puțin dezvoltată decît orașele: doar 9,5% din populația României (incluzînd aici și membrii familiilor) își cîștiga traiul din industrie și minerit. O proporție mai ridicată — 18,2% — lucra în sectorul terțiar: comerț, bănci, transport, comunicații, servicii publice, profesiuni liberale etc.[10] Astfel, populația neagricolă a României Mari era mai degrabă birocratică decît industrială.

România Mare era foarte eterogenă din punct de vedere etnic și religios, dar masa mare a minorităților trăia în noile provincii. În vreme ce mai puțin de 8% din populația vechii Românii aparținea grupurilor minoritare, majoritatea fiind alcătuită din evrei[11], noua Românie avea o populație nerom ânească de aproape 30% (tabelul 2).

Românii însumau puțin peste două treimi din populația țării, cu o largă minoritate maghiară în Transilvania și minorități mai reduse ca număr dar apreciabile — germani, ucraineni și ruși — în noile provincii. Evreii alcătuiau și ei un grup semnificativ, îndeosebi în zonele urbane, atît în vechile teritorii cît și în cele noi.[12]

---

[10] ICS, pp. 41, 44 și Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars* (University of Washington Press, Seattle, 1977), pp. 283, 285.

[11] Rothschild, *East Central Europe*, p. 284.

[12] Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, vol. 2 (Cambridge University Press, Cambridge, 1983), p. 26.

Tabelul 2. Populația României Mari după etnie, 1930

	Număr	Procent din total
Români	12 981 324	71,9
Maghiari	1 425 507	7,9
Germani	745 421	4,1
Evrei	728 115	4,0
Ucraineni[a]	594 571	3,3
Ruși	409 150	2,3
Bulgari	366 384	2,0
Țigani	262 501	1,5
Alte[b]	544 055	3,0

Sursa: ICS, *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, pp. 58–61.

[a] Acest grup include și pe huțuli.

[b] Naționalități care însumează fiecare mai puțin de 1% din populație, respectiv turci, tătari, găgăuzi, greci, armeni, albanezi, polonezi, cehi, slovaci, croați, sîrbi, sloveni.

Românii nu se găseau doar „diminuați" din punct de vedere etnic prin alipirea noilor provincii, dar echilibrul urban-rural s-a deplasat în defavoarea lor. Etnicii români formau 71,9% din totalul populației în 1930, dar numai 58,6% din populația urbană.[13] În Vechiul Regat trei sferturi din populația urbană era românească, dar în diferitele provincii alipite românii formau o treime din numărul orășenilor (tabelul 3).

În general, așadar, românii alcătuiau marea masă a țăranilor din noile provincii, ca și, de altfel, în cele vechi, căci România era rurală în proporție de 80%. În Basarabia, Bucovina și Transilvania populația urbană redusă era în principal neromânească. Românizarea orașelor, a elitelor urbane și a instituțiilor culturale — trei elemente strîns legate în lumea subdezvoltată a României recent unificate — a provocat frecvent confruntări etnice între țărani români și orășeni neromâni. Țăranul român reprezenta numitorul comun al tuturor provinciilor, vechi și noi. El a devenit simbolul națiunii și aliatul statului și era îndemnat să se educe, să pătrundă în clasa mijlocie, să se mute la oraș, să intre în biro-

[13] Vezi Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale* (Editura Academiei R.S.R., Iași, 1980), p. 51.

Tabelul 3. Procentul românilor în totalul populației și în populația urbană, pe provincii, 1930

	Populația totală (%)	Populația urbană (%)
România Mare	71,9	58,6
Vechiul Regat	88,5	74,3
Transilvania	57,8	34,7
Bucovina	44,5	33,0
Basarabia	56,2	31,0

Sursa: calculat după Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, p. 52 și ICS, *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, pp. 58–60.

crație sau să presteze o muncă industrială ori, mai frecvent, comercială. Acceptînd asemenea îndemnuri, țărănimea își putea ridica nu numai propriul statut, ci și pe acela al națiunii. E limpede însă că asemenea mișcări nu reprezentau o sarcină ușoară pentru sătenii lipsiți de experiența vieții urbane, cu o instrucție limitată și fără relații de afaceri sau de prietenie în afara satului, căci erau puși — bărbații ca și, mai rar, femeile — să intre în competiție cu membrii mult mai experimentatelor elite „străine".[14] Astfel, revoluția națională s-ar fi putut transforma într-o luptă interetnică, în măsura în care statul, persoanele și grupurile de origine română încercau să disloce minoritățile „străine" din pozițiile deținute de atîta timp. Mai mult, acești „străini" nu erau ușor de dislocat din pozițiile ocupate în mod tradițional în profesiuni, orașe și școli. Relațiile lor sociale nu puteau fi șterse cu aceeași ușurință ca granițele internaționale retrasate de armate și diplomați la încheierea războiului. A urmat o luptă îndelungată,

[14] Privitor la folosirea termenului „străin" cu referire la minoritățile naționale din Balcani și Europa de Est, vezi Jelavich, *History of the Balkans*, pp. 135–136. Autoarea privește nefavorabil noile regimuri în raport cu cele vechi, imperiale: „Noile regimuri naționale aveau să adopte o perspectivă mult mai puțin conciliantă. Poziția unui membru al unei minorități putea fi mult mai rea sub jurisdicția lor decît sub cea a vechilor imperii... Conducerile naționale din întreaga peninsulă au căpătat obiceiul să aplice cuvîntul « străin » cetățenilor minoritari, chiar dacă familiile trăiseră în regiune de secole."

aspră între țărani și orășeni, între sat și oraș, între români și străini. Mulți români au privit-o ca pe o bătălie pentru însăși supraviețuirea statului lor în mod legitim sporit în dimensiuni. Minoritățile nu vorbeau într-un glas, căci erau divizate după grup etnic, religie, limbă maternă, opțiune politică și provincie, dar cea mai mare parte dintre ele a ajuns să regrete schimbarea de soartă care le împinsese într-o poziție subalternă.

Reformele și „problema evreiască"

O dată cu unificarea ei, România a mai adoptat încă trei inițiative revoluționare: sufragiul universal pentru bărbați, o reformă agrară rapidă și emanciparea evreilor. Aceste măsuri, democratice în sine, erau și ele potențial destabilizatoare. Ele i-au adus atît pe țărani cît și pe evrei în arena electorală, unde înainte li se interzisese accesul.[15] Întrucît în simbolismul social, etnic și cultural românesc evreul reprezenta antipodul țăranului, reformele au pregătit scena pentru conflictul dintre cele două grupuri cărora li se acordaseră recent drepturi: de fapt, țăranii au fost mai puțin protagoniști în această luptă decît autointitulații și larg recunoscuții purtători de cuvînt ai țărănimii și națiunii — tineretul naționalist. Mai mult, satisfăcînd parțial cererea de pămînt a țăranilor, reforma agrară a făcut posibilă înlocuirea problemei sociale — problema țărănimii și a foamei sale de pămînt — de către problema națională ca principală problemă a societății românești. În România Mare, așadar, expansiunea teritorială și reformele postbelice au contribuit la recrudescența unui naționalism cu o nuanță de antisemitism, ca în secolul al XIX-lea, dar înflorind acum într-un context nou radicalizat — cel al unui stat românesc mai puternic și al unor elite românești, relativ vorbind, mai slabe.

Deja în perioada de dinainte de război cei mai mulți lideri de opinie naționaliști din România îi priviseră cu dispreț pe evrei

---

[15] Atît evreii cît și țăranii jucaseră un rol important în economia și politica României chiar și înaintea emancipării lor, așa cum o atestă marea răscoală țărănească din 1907, începută de țăranii moldoveni prin atacarea arendașilor locali evrei. Vezi Chirot, *Social Chance*, p. 150 și Philip Eidelberg, *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie* (Brill, Leiden, 1974).

drept o prezență anormală și dăunătoare în sînul națiunii române. Potrivit lui William Oldson, între 1859 și 1914 antisemitismul a devenit „o parte integrantă a vieții intelectuale" a României într-o asemenea măsură încît „a fi român a devenit sinonim cu a fi antisemit". Antisemitismul „a fost îmbrățișat de unii dintre cei mai importanți scriitori și istorici" și de „cei mai înzestrați membri ai intelectualității".[16] Înainte de război evreilor li se refuzaseră cetățenia și dreptul de a dobîndi proprietăți rurale, iar caracterul comunităților evreiești fusese predominant urban, comercial și industrial.[17] Dar emanciparea evreilor și, concomitent, politica de construire a națiunii dusă în România după unirea din 1918 au extins „problema evreiască" în chiar momentul aparentei sale rezolvări. În ciuda, sau poate tocmai datorită, acordării drepturilor cetățenești evreilor (față de care mulți naționaliști s-au opus cu înverșunare), opinia publică i-a scos în evidență pe evrei ca dușmani interni prin excelență.

Reînnoirea importanței evreilor în simbolismul naționalist românesc și recrudescența antisemitismului în perioada interbelică se datorau cîtorva factori. Ca și alte minorități, evreii reprezentau o populație relativ mai urbanizată și cu un nivel de instrucție relativ mai ridicat, alcătuind elita economică și profesională în mai mare măsură decît românii „proprietari de stat". Totuși, spre deosebire de celelalte minorități, concentrate în cea mai mare parte într-o anumită regiune, evreii locuiau în tîrguri și orașe pe întreg teritoriul țării, devenind astfel un soi de numitor comun al elitei urbane pentru toate provinciile, vechi și noi, într-o vreme cînd românii adoptau o definiție populistă, țărănească a națiunii lor. În măsura în care ortodoxia devenea unul

---

[16] William Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (American Philosophical Society, Philadelphia, 1991), pp. 9–10. Vezi și Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (Pergamon, Oxford, 1991 — trad. rom. *Ideologia naționalistă și „problema evreiască" în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995), pp. 6–16.

[17] Andrew Janos, „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania", în *Social Change in Romania, 1860–1940: A Debate on Development in a European Nation*, ed. Kenneth Jowitt (Institute of International Studies, Berkeley, 1978), p. 91; vezi și Jelavich, *History of the Balkans*, p. 26.

din însemnele importante ale națiunii române pentru anumiți intelectuali naționaliști, cum ar fi ortodoxiștii conduși de Nichifor Crainic, cărora li s-a alăturat Nae Ionescu, mentorul tinerei generații[18], evreii au devenit inacceptabili și din motive religioase. (Maghiarii și germanii nu erau nici ei ortodocși, dar măcar erau creștini.) Așa se face că evreii nu puteau fi reperul prin care românii, aflați în căutarea unei identități naționale unice, încercau să se definească pe ei înșiși. Deși nu toți românii erau de acord cu această definiție ruralistă și religioasă, marea masă a intelectualității s-a aliniat la interpretarea „tradiționalistă" a românității.[19] Imaginea evreilor a fost apoi antrenată și influențată de nesfîrșitele dezbateri interbelice privitoare la esența națională — simptom grăitor în sine pentru criza adîncă de identitate resimțită de români. În aceste dezbateri, atît autohtoniștii cît și occidentalizanții comparau România cu „Occidentul". Pentru autohtoniști, care cîștigau mereu teren în fața oponenților lor, evreii — minoritatea cea mai apărată de guvernele occidentale și de instituțiile internaționale, cea mai urbanizată și cu cea mai numeroasă reprezentare în cadrul universităților românești — au luat locul „Occidentului" ca termen de comparație al imaginarului românesc. Un gen de antisemitism aplicat a devenit astfel o cale de a triumfa asupra Occidentului, cel puțin în această formă simbolică.[20] Mai mult, evreii fuseseră practic singura minoritate în Vechiul Regat, care a devenit metropola creatoare de stat a României Mari și de unde erau lansate politica de construire a națiunii și

---

[18] Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania* (University of California Press, Berkeley, 1991 — trad. rom. *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994), pp. 47–48; Keith Hitchins, „*Gândirea*: Nationalism in a Spiritual Guise", în Jowitt, ed., *Social Change in Romania*, pp. 146–156, 168–172.

[19] Keith Hitchins vorbește despre „*scurta* listă de europeni reprezentativi" (subl. mea) în „*Gândirea*...", p. 142, în timp ce Alexandru George descrie cenaclul literar „Sburătorul" condus de Lovinescu ca devenind „din ce în ce mai mult o *oază* de libertate" (subl. mea), în „Studiu introductiv", la Eugen Lovinescu, *Opere*, vol. I (Editura Minerva, București, 1982), p. 32.

[20] Preiau aici, în această formulare, sugestiva conceptualizare a Liahei Greenfeld cu privire la antisemitism în context german. Vezi Greenfeld, *Nationalism*, pp. 378–386.

lozincile naționaliste. Astfel, oamenilor din Vechiul Regat orice discuție privitoare la minorități le amintea de problema evreiască.

Consensul național

Pentru România Mare unificarea oficială a teritoriilor la încheierea primului război mondial a reprezentat doar începutul unui lung proces de unificare „pe teren". În vreme ce naționalismul antebelic își avusese rădăcinile în aspirațiile iredentiste pentru provinciile românești aflate sub dominație străină, caracterul atotcuprinzător al discursului naționalist al României Mari era motivat de dorința de consolidare națională rapidă și de mecanismele sociale și politice antrenate în realizarea acestui țel. Ca și în alte țări central și est europene în perioada interbelică, naționalismul integral a devenit larg acceptat și în România drept cadru ideologic al politicii în general. În vederea asimilării noilor provincii cu numeroasele lor populații minoritare și cu populațiile lor românofone regionalizate, guvernul român a inițiat strategii culturale și educaționale care au dus la o intensă mobilizare națională. La rîndul lor, aceste strategii au aprins discursul populist, naționalist, deja existent, care a ajuns treptat să domine viața politică, socială și culturală după 1918.[21] În România Mare naționalismul integral a devenit larg acceptat drept cadru pentru programe politice și negociere. Domeniul culturii și cel al politicii în mediul studențesc, analizate aici, reflectă cu claritate acest consens naționalist aflat în plină desfășurare.

Desigur, consensul nu era absolut. Comuniștii și socialiștii, de pildă, nu s-au raliat niciodată acestui punct de vedere, dar opoziția lor față de naționalism n-a făcut decît să întărească exclusivismul, mai ales datorită alinierii comuniștilor la poziția antiromânească a Cominternului, care urmărea expansiunea sovietică în Basarabia și în nordul Bucovinei.[22] O serie de români

---

[21] În comentariul său despre discursul naționalist din România secolului XX, Katherine Verdery scrie că „anii dintre cele două războaie mondiale au devenit o perioadă de acord pentru transformarea ideologiei naționale într-o ideologie hegemonică, bază a unui larg consens... Doar 20% din populație privea această ideologie drept neatrăgătoare", *National Ideology*, pp. 45–46.

[22] Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics and Society* (Lynne Rienner, Boulder, Colo., 1985), pp. 18–20.

care nu făceau parte din stînga organizată erau și ei favorabili unei politici deschise, de „melting pot", față de minoritățile etnice ale României, care să respecte drepturile lor egale de cetățeni și să asigure lealitatea lor față de stat. Unul dintre aceștia a fost Traian Bratu, născut în Transilvania, membru al Partidului Național Țărănesc, profesor de germană și rector al Universității din Iași în perioada de tulburări a anilor '20, președinte al Senatului între 1928 și 1931. Bratu a plătit scump pentru poziția sa în favoarea minorităților: intrat într-un conflict deschis cu A. C. Cuza și discipolii săi, în 1937 tinerii naționaliști i-au tăiat o ureche.[23]

Consensul naționalist — încă o dată, cu importante excepții — a caracterizat de asemenea istoria intelectuală a României interbelice, subiect strîns legat de această carte. În examinarea ideologiei precumpănitoare din România Mare, folosesc o definiție relativ cuprinzătoare a ideologiei, „însemnînd ceva mai mult decît ceea ce se întîmplă în mințile cîtorva literați... nu doar idei și atitudini, ci și tipuri de comportament, instituții și relații sociale"[24]. Cartea de față este, așadar, printre altele, un soi de istorie intelectuală, chiar dacă istoricii preocupați de istoria intelectuală ce nu urmăresc decît figurile singulare, monumentale sau școlile filozofice n-o vor recunoaște de îndată. Bogata activitate intelectuală și culturală a României interbelice este un izvor de justificată mîndrie pentru generațiile ulterioare de români și ea constituie subiectul multor scrieri istorice, sociologice și critice. Două din cele mai utile modalități de analiză a tendințelor culturale și intelectuale ale perioadei au fost centrarea asupra dezbaterii privitoare la identitatea națională a românilor dintre autohtoniști sau tradiționaliști și europeniști sau occidentaliști, pe de o parte, și, pe de altă parte, considerarea lor prin prisma „generațiilor". Ambele modalități pun în evidență un larg evantai de activități artistice, literare, critice și filozofice impresionant atît calitativ cît și cantitativ. Spectrul de

---

[23] Vezi Traian Bratu, *Politica națională față de minorități: Note și observațiuni* (Cultura națională, București, 1923), pp. 61–63.

[24] Geoff Eley, „What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State", *Politics and Society* 12, nr. 2 (1983), pp. 75–76.

opinii, tendințe și poziții politice de pe scena culturală românească din anii '20 și '30 este bine documentat.[25]

În cadrul acestor multiple manifestări, autohtoniștii, care reprezentau o variantă a naționalismului intelectual, și-au accentuat dominația, marginalizîndu-i pe „europeni" tot mai mult o dată cu trecerea timpului. La fel, „noua generație" a devenit numele naționaliștilor de dreapta ai generației de după primul război mondial care, de fapt, cuprindea și europeniști, simțitor reduși ca număr în cursul perioadei discutate. Este instructivă în acest sens cariera criticului literar Eugen Lovinescu, ilustru reprezentant de frunte al orientării europeniste. Lovinescu, care a stăruit în scrierile sale asupra interdependenței tuturor culturilor europene, a fost și rămîne celebru pentru opera sa de istoric și de critic literar, ca și pentru cenaclul literar „Sburătorul" condus de el, precum și pentru tinerii scriitori talentați pe care i-a încurajat. Totuși, în perioada interbelică el a fost marginalizat de instituțiile românești în beneficiul adversarilor săi autohtoniști, dintre care unii îi erau egali din punct de vedere intelectual, alții fiindu-i fără îndoială inferiori. Intelectualii naționaliști de dreapta și de centru au înlăturat candidatura lui Lovinescu la Academia Română în 1936, anul în care cel mai de seamă antisemit român, A. C. Cuza, profesor de drept la Universitatea din Iași și mentor al studenților naționaliști de dreapta, a fost ales membru. Alegerii lui Lovinescu i s-a opus nu numai proeminentul lider al Ortodoxismului Nichifor Crainic ce avea să devină ideolog al Gărzii de Fier, ci și veneratul istoric și politician Nicolae Iorga, lider mult mai moderat și mai important al gîndirii naționaliste românești, ce avea să fie mai tîrziu una din victimele Gărzii de Fier. O coaliție similară de forțe l-a împiedicat pe Lovinescu să primească premiul Academiei Române în 1940, precum și să obțină o catedră universitară.[26] Ceea ce vreau să subliniez este

---

[25] Hitchins, *„Gîndirea..."*; Verdery, *National Ideology*, pp. 48–54; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (Editura Eminescu, București, 1980); D. Micu, *Gîndirea și gîndirismul* (Editura Minerva, București, 1975); Ileana Vrancea, *Confruntări în critica deceniilor IV–VII (E. Lovinescu și posteritatea lui critică)* (Editura Cartea Românească, București, 1975), cap. 2.

[26] George, „Studiu introductiv", p. xxxi; Vrancea, *Confruntări*, pp. 69–71; George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a 2-a revăzută și adăugită (Editura Minerva, București, 1982), p. 807; Verdery, *National Ideology*, p. 53.

că în cercurile literare și intelectuale din România Mare — ca și în domeniul politicii culturale și școlare pe care-l studiez amănunțit în această carte — exista o pluralitate de opinii, dar că naționalismul extremist și cel moderat se coalizau pentru a exclude o persoană ca Lovinescu de la Academie, asigurînd în același timp un loc în cel mai înalt forum intelectual al României unor naționaliști extremiști și antisemiți precum Cuza și Crainic.

Un subiect legat de cele de mai sus este profilul ideologic al „noii generații". Deși generația cuprindea oameni de stînga și de dreapta, autohtoniști și europeniști, cercetătorii rezervă termenul scris între ghilimele pentru naționaliștii extremiști, exponenții de dreapta ai inteligheției românești de după primul război mondial, reflectînd astfel preponderența lor în ansamblul generației.[27] La fel, „mentorul tinerei generații" este considerat autohtonistul Nae Ionescu, nu Eugen Lovinescu, care a îndrumat și el tineri literați. Acord puțin spațiu în această carte curentelor intelectuale în sine; și totuși, echilibrul acestor curente trebuie avut în vedere, deoarece cultura literară românească a fost unul din principalele mijloace de integrare națională aflate la îndemîna pedagogilor și instituțiilor naționaliste, iar tendințele intelectuale naționaliste erau preponderente în bogata producție literară și jurnalistică citită de tineri și de bătrîni, de profesori și de studenți, de românii educați de pretutindeni. Mai mult, contextul viu al acestor idei și dezbateri literare era alcătuit de crearea României Mari și de campania de românizare a elitelor țării și a instituțiilor culturale. Aceste elemente de „fundal" făceau parte din realitatea zilnică a românilor în perioada interbelică și, desigur, ocupau un loc important în conștiința intelectualilor români. Politica intelectuală și culturală a României Mari poartă deopotrivă pecetea imensului proiect de construire a națiunii în care se angajase țara după 1918.

Educație și cultură — instrumente de construire a națiunii

Pentru a-și consolida cîștigurile teritoriale, statul român a dezvoltat elitele de origine etnică românească astfel încît să poată înlocui elitele regimurilor ungar, austriac și rusesc ce guvernaseră

---

[27] Vezi, de exemplu, Vrancea, *Confruntări*, pp. 94, 101, 103, 110.

aceste teritorii în trecut. Sistemul de învățămînt a contribuit la această strategie. Guvernul român a sprijinit și românizarea orașelor, unde etnicii români se aflau în minoritate, iar prezența lor se făcea *simțită* chiar mai puțin decît proporția numerică — căci înainte de 1918 românii nu alcătuiau elitele urbane din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Deși orașele și tîrgurile noilor provincii ale României erau populate în proporție de aproximativ o treime cu români în anii '20, în general acest lucru era prea puțin evident. O altă cauză a acestei situații, legată de prima, era aceea că etnicii români nu controlau la început pozițiile culturale importante ale societății provinciale. Instituțiile culturale produc imaginile publice ale unei societăți și le proiectează în lumea exterioară. Ele formează de asemenea elitele societății prin intermediul școlilor, ca și prin cel al presei și al altor mijloace de informare. Aceste elite alcătuiesc apoi personalul instituțiilor culturale ale căror produse sînt. De exemplu, înaintea primului război mondial capitala Bucovinei, Cernăuți, era populată în proporție de 15% de români[28], dar universitatea, teatrul, majoritatea școlilor și a ziarelor erau germane; prezența românească în oraș abia dacă se făcea simțită în afara comunității românești. După 1918 a devenit, așadar, de maximă importanță dobîndirea mijloacelor de producție culturală care urmau să creeze elite românești și să difuzeze larg prezența culturală românească.

În cartea de față încerc să ilustrez prin documente și să analizez cucerirea instituțiilor culturale și educaționale de către statul român și elitele locale pentru a elucida problema unificării, a construirii națiunii și a naționalismului. Caracterul fundamental al educației și al gradului de instrucție pentru formarea națiunilor moderne și a naționalismului a fost pertinent argumentat de școala „modernistă" a cercetărilor naționalismului, în chipul cel mai elocvent pesemne de către Benedict Anderson și Ernest Gellner. Dar chiar și cercetătorii care sînt sceptici cu privire la

---

[28] Calculată după Österreichische Statistik Herausgegeben v. der Statistischen Zentralkomission, *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrate Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910*, vol. 8, pt. I (K. K. Hof-und Staatsdruckerei, Viena, 1912), p. 11; Rudolf Wagner, *Von Moldauwappen zum Doppeladler: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukovina* (Hofmann–Verlag, Augsburg, 1991), p. 263.

caracterul exclusiv modern al acestor fenomene și care subliniază fundamentele etnice premoderne ale națiunilor moderne, în special Anthony Smith, recunosc pe deplin rolul esențial al învățămîntului în tranziția de la *etnii* tradiționale la națiunile moderne.

În cazul României Mari, unificarea națională a venit tîrziu. Ea a pus laolaltă populații disparate, reprezentînd produsul istoric al unor experiențe lingvistice, etnice, culturale și politice diferite; în întreaga țară știința de carte era inegală, iar în anumite zone, cu deosebire printre etnicii români, extrem de puțin răspîndită. Elitele românești simțeau că țara lor este „înapoiată" după standardele generale europene și prin comparație cu populațiile neromânești, mai instruite, ale propriei lor țări. Prin urmare, utilizarea școlilor ca puternic instrument de omogenizare, capabil să accelereze construirea națiunii, era extrem de convenabilă și a fost exploatată din plin de către creatorii statului și de către naționaliști.[29] În România de după primul război mondial a avut loc o explozie școlară, fiind alocată educației o parte mult mai mare din buget decît în perioada de dinainte de război. Andrew Janos a susținut că revoluția culturală din România interbelică s-a datorat în parte eforturilor statului de a ridica nivelul de instrucție al românilor în vederea apropierii sale de nivelul minorităților naționale mai instruite, promovînd astfel asimilarea lor.[30] Un obiectiv și mai urgent era acela de a înlocui în rîndul elitelor minoritățile, cu etnici români.

Argumentele lui Ernest Gellner privind importanța culturii după erodarea „structurilor de adîncime ale societății tradiționale"[31] sînt relevante în cazul României, chiar dacă în această privință statul pretindea nici mai mult, nici mai puțin că, reunind comunitățile etnice românești separate, a făcut ca întreaga comunitate românească să revină la o „stare de grație". Unirea din 1918 n-a fost o simplă restaurare a granițelor naționale și a coeziunii din trecut. Evenimentul a inaugurat transformări, strategii

---

[29] Ernest Gellner, *Thought and Change* (University of Chicago Press, Chicago, 1965) și *Nations and Nationalism*, Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Verso, Londra, 1983); Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Blackwell, Oxford, 1986), în special pp. 136, 160.

[30] Janos, „Modernization", pp. 98, 107–108; vezi și Verdery, *National Ideology*, p. 44.

[31] Gellner, *Thought and Change*, p. 157.

și politici culturale radicale mai degrabă decît a reprezentat întoarcerea la o stare idilică, naturală a comunității românești proclamată de naționaliștii români. Încerc să fundamentez aici mereu reluata dezbatere privitoare la măsura în care naționalitatea este esențialmente perenă sau socialmente și istoricește construită, și deci discontinuă. Cartea de față ilustrează limpede faptul că statul român și națiunea română au necesitat o considerabilă activitate de construcție în domeniul cultural pentru a deveni politicește viabile, în ciuda neîndoielnicelor continuități etnice.

Referindu-se la acceptarea conceptului de „construire a națiunii" de către cercetători contemporani în științele sociale, William Bloom notează că „în utilizarea acestui concept este implicit faptul că un *stat* este deja creat și că națiunea sau comunitatea trebuie construită înăuntrul său"[32]. Asta pare să fi avut în minte *avant la lettre* revoluționarul italian Massimo d'Azeglio cînd a spus în 1860, în preajma unificării Italiei: „Am făcut Italia; acum trebuie să-i facem pe italieni."[33] Vorba aceasta poate fi parafrazată cu folos privitor la România interbelică: o dată ce România (Mare) a fost realizată, mai rămîne formidabila sarcină de a-i realiza pe români. Noul stat românesc se vedea confruntat cu o pletoră de probleme derivînd din caracterul său nou și din șansa lui teritorială. Omogenizarea instituțională și legislativă, înlocuirea elitelor străine, recrutarea și dezvoltarea elitelor naționale, lupta împotriva regionalismului și sădirea sau cultivarea conștiinței naționale în păturile instruite sau neinstruite care trăiseră de cînd se știau sub guvernări străine — rămînînd fie neștiutoare de carte, fie socializîndu-se în culturi străine —, toate acestea trebuiau realizate dacă România Mare era sortită să devină ceva mai mult decît o întrupare trecătoare a imaginației unor naționaliști romantici. Activitatea culturală trebuia să însoțească crearea unui întreg evantai de instituții politice, a unei elite naționale și a unei înalte culturi plurivalente și a unei limbi scrise standardizate, acceptabilă și comprehensibilă pentru toți.

Limba și cultura potrivite pentru societatea complexă a unui stat ce beneficiază de recunoaștere internațională în secolul XX a

---

[32] William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge University Press, Cambridge, 1993), p. 55.

[33] Citat în Eric. J. Hobsbawn, *The Age of Capital, 1848–1875* (New American Library, New York, 1979), p. 95.

fost bine descrisă de Ernest Gellner drept limbă și cultură „cărturărească". El opune societățile industrializate, moderne, instruite, în care toată lumea are cunoștințe „cărturărești" în vederea unei funcționări eficiente, societăților premoderne în care cărturarii formează o pătură subțire aparte care preia sarcinile ce necesită știință de carte pentru întreaga societate.[34] Dobîndirea pe scară largă a științei de carte, de obicei într-un mediu nou, urban, aparent străin, de către țărani anterior neinstruiți, mobilizați de curînd, poate fi dificilă. John Plamenatz descrie migrarea sătenilor spre orașe aparținînd unei culturi străine „cărturărești", cu care ei trebuie să se confrunte, expunînd în detaliu procesele complexe și paradoxale ce iau naștere de aici. Făurirea noii culturi a migranților implică deopotrivă respingerea și imitarea culturii urbane, străine:

> Pe măsură ce revoluția socială este tot mai rapidă, pe măsură ce numărul oamenilor care vor să profite de șansele oferite de ea este tot mai mare, competiția este tot mai aprigă, iar competitorii cu o poziție mai puțin favorabilă doresc cu ardoare să-și îmbunătățească poziția. Dacă dezavantajul lor se datorează limbii și culturii strămoșilor lor, nepotrivite pentru șansele ce li se oferă, și dacă poziția pe care o ocupă le permite mai puțin decît altora să dobîndească cultura străină mai potrivită scopurilor lor sau dacă, dobîndind-o, originea lor reprezintă încă o piedică, devine interesul lor să-și dobîndească o cultură proprie tot atît de potrivită șanselor pe cît este cultura străină. Noua cultură însă nu poate fi decît o imitație a celei străine.[35]

Dacă unul din aspectele acestui tip de schimbare culturală este modul în care indivizii se adaptează noilor medii diferite din punct de vedere cultural, un alt aspect este implicarea statului în cultura națională într-o epocă de naționalism, cînd doar structurile educaționale naționale sînt suficient de ample pentru proiectul de înzestrare a tuturor cu știință de carte și cu cunoștințe „cărturărești". „În același timp însă", susține Gellner,

> numai statul este suficient de puternic pentru a controla o funcție atît de importantă și de esențială. Cultura [...] reprezintă acum

---

[34] Vezi utilizarea dată termenului de Gellner în *Thought and Change* cap. 7 („Naționalism") și în *Nations and Nationalism*, pp. 31–33.

[35] John Plamenatz, „Two Types of Nationalism", în *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, ed. Eugene Kamenka (Edward Arnold, Londra, 1976), pp. 32–33.

mijlocul de comunicare împărtășit cu necesitate de toată lumea, sîngele dătător de viață, sau poate mai degrabă atmosfera în care se produce o minimă împărtășire, în afara căreia membrii societății n-ar putea respira, supraviețui și produce. Pentru o societate dată, această atmosferă trebuie să fie una în care *toți* membrii pot respira, vorbi și produce; cultura trebuie să fie, așadar, *aceeași*. Mai mult, ea trebuie să fie acum o cultură mare sau înaltă (bazată pe știință de carte și pe instrucție), nemaiputînd fi mica tradiție sau cultură diversificată, locală, analfabetă.[36]

Descrierea făcută de Gellner rolului central și centralizator al statului ca educator al națiunilor moderne se aplică, așa cum vom vedea în Capitolul I, strategiilor educaționale ale statului România Mare. Rolul crucial al statului ca educator și importanța educației în general în construirea națiunilor moderne sînt recunoscute și de alți cercetători. Anthony Smith, în alte privințe un critic acerb al „modernîștilor" precum Gellner, admite totuși că națiunea este un „proiect educațional de masă" în timpurile moderne. Într-adevăr, Smith susține că „revoluția culturală a statului-educator", adică revoluția care conferă identitate națională tuturor cetățenilor, este al treilea voleu într-un triptic, primele două fiind revoluția economică sau industrială și cea birocratico-militară.[37] Deși România și alte țări est-europene au cunoscut forme întîrziate și atenuate ale primelor două revoluții modernizatoare, ele aveau cu atît mai mult motive să adopte o variantă viguroasă a revoluției culturale. Tocmai în această revoluție culturală și școlară își puneau educatorii și constructorii națiunii române speranțele de ușurare a „digerării" cîștigurilor umane și teritoriale din 1918 și închegarea României Mari ca națiune-stat.

În cele din urmă, accentul pus pe cultură într-o cercetare privind construirea statului și a națiunii este autorizat de preeminența culturii în concepția celor mai mulți naționaliști.[38] Necesitatea ca

---

[36] Gellner, *Nations and Nationalism*, p. 37.

[37] Smith, *Ethnic Origins*, cap. 6 („The Formation of Nations"), în special pp. 133–137.

[38] După Roman Szporluk, în perioada interbelică acea *Weltanschauung* de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, care propunea „o legătură specială între sfera politicii pe de o parte și cea a culturii — citește: etnicitate — pe de alta", susținînd că „politica era un epifenomen și deci subordonată culturii, era dominantă. Szporluk, „War by Other Means", *Slavic Review*, 44 (Spring, 1983): 20.

istoricul să aibă o relație empatică cu subiectul său pentru a-l înțelege îl îndeamnă la acceptarea presupozițiilor formulate de naționaliști, fără a înceta să le pună la încercare. Cartea de față urmărește „revenirea" provinciilor românești la vatra lor culturală, cercetînd totodată dificultățile și strategiile acestui proces.

Politica în deceniul al treilea: de la parlamentarism la haos

Primul război mondial n-a transformat România doar din punct de vedere demografic, social și teritorial, ci a afectat profund și domeniul politic ca urmare a evenimentelor ce au marcat deceniul — războiul, reformele și sporirea fără precedent a populației și a teritoriului. Paul Shapiro a cercetat dificultățile întîmpinate de partidele politice românești în încercarea de a deveni cu adevărat naționale după unificare. El notează că „o vreme, fiecare partid politic ce pretindea că este național a rămas după război regional în concepție, aparat organizațional și bază de sprijin. [...] Pe scurt, *înfăptuirea unității teritoriale naționale în absența unor partide naționale mai degrabă a destabilizat sistemul politic al României.*"[39]

Pentru a contextualiza cercetarea politicii culturale a României, e necesară o scurtă privire de ansamblu asupra politicii românești în anii 1918–1930. Cel mai frapant în cronica evenimentelor este peisajul instabil, demonstrat de frecventele schimbări de guvern, facționalismul partidelor și trecerea oamenilor politici de la un partid la altul. Puterea deținută de rege de a numi guvernele care organizau apoi alegeri parlamentare este unul din factorii regularității cu care cei chemați să formeze cabinetul au reușit să cîștige majoritatea legislativă. Această trăsătură a mecanismului politic a fost întărită în 1926 cînd partidul liberal a votat o lege care acorda partidului învingător cu cel puțin

---

[39] Paul A. Shapiro, „Romania's Past as Challenge for the Future: A Developmental Approach to Interwar Politics", în *Romania in the 1980s*, ed. Daniel N. Nelson (Westview, Boulder, Colo., 1981), p. 21. Schapiro conchide că România a avut realizări importante în perioada interbelică în creșterea gradului de sofisticare politică, pretinzînd de asemenea că sprijinul crescut pentru partidele de extremă dreapta face parte din acest progres. Concluzia aceasta mi se pare discutabilă.

40% din voturi — de regulă partidul care organiza alegerile — o „primă" de 50% din mandate la care se adăuga o proporție ponderată din mandatele rămase. Deși au denunțat legea ca fiind una în beneficiul liberalilor, partidele de opoziție n-au amendat-o cînd au ajuns la putere, beneficiind astfel și ele de prima electorală. E limpede că, în ciuda acordării bruște a sufragiului universal pentru bărbați, România interbelică a cunoscut în cel mai bun caz o formă de democrație parlamentară „dirijată".

Anii imediat postbelici au reprezentat sfîrșitul Partidului Conservator, unul din fostele partide „guvernamentale". Slăbiți încă înainte de 1914, conservatorii au dispărut ca urmare a simpatiilor lor progermane din timpul războiului, precum și datorită reformelor agrară și electorală care au desființat literalmente clasa marilor proprietari de pămînt pe care partidul o reprezentase în mod tradițional. Conservatorul Alexandru Marghiloman a fost cel care a format guvernul progerman în primăvara lui 1918 și care a încheiat pace cu Puterile Centrale, măsuri ce au culminat cu impunerea unor condiții dure și cu ocuparea timp de cîteva luni a României. Singurul element pozitiv al acestui episod umilitor a fost neașteptata retrocedare a Basarabiei către România în martie 1918. În noiembrie, cînd echilibrul militar a trecut din nou în favoarea Aliaților, Marghiloman a căzut, iar România a reluat lupta de partea Aliaților, dar Basarabia a rămas de partea României Mari. Guvernul Marghiloman a fost urmat de guvernarea de o lună a generalilor, condusă de Constantin Coandă, care a mobilizat trupe în vederea luptei pentru Transilvania.

Național-liberalii aveau și ei sprijin din partea clasei proprietarilor de pămînt, dar partidul lor era cel al industrializării conduse de stat și, pentru cei înzestrați cu memorie, partidul idealurilor de la 1848. În calitate de unic partid supraviețuitor al perioadei de dinaintea războiului, precum și în calitate de partid care negociase revenirea Bucovinei, Banatului și Transilvaniei, atît înaintea intrării în război cît și la Conferința de pace de la Paris de după încheierea lui, Partidul Național Liberal a devenit cel mai vechi, cel mai puternic și mai prestigios partid interbelic. El a participat la consensul naționalist care a dominat politica românească după primul război mondial, chiar dacă naționalismul lui era mai moderat și mai conservator decît varianta radicală reprezentată de extremiștii noii generații. Motto-ul național-liberalilor „prin noi înșine" anunța un program economic protecționist

de pe urma căruia urmau să profite industriașii și financiarii de orientare liberală. Pînă la moartea sa în 1927, Regele Ferdinand s-a adresat în repetate rînduri liberalilor ca unor aliați de încredere.

Prima șansă de a guverna a liberalilor s-a ivit în decembrie 1918 și ei au deținut puterea aproape un an. Premierul Ion Brătianu și-a petrecut mare parte din timp la negocierile de la Paris, dar a demisionat în urma insistențelor Aliaților ca România să respecte cu strictețe termenii Tratatului asupra minorităților, inclusiv emanciparea evreilor la care România opusese multă vreme rezistență, începînd din secolul al XIX-lea. Brătianu a fost urmat de un cabinet care a durat două luni, condus de generalul Văitoianu, care a demisionat la rîndul său înaintea semnării tratatului. Alexandru Vaida-Voievod a semnat în cele din urmă tratatul la 29 decembrie 1919. Regele a demis guvernul în martie 1920.

Generalul Averescu, erou de război care a strîns capital politic de pe urma populismului de război și a atitudinii împotriva corupției, întemeind o Ligă a Poporului ce avea să devină mai tîrziu Partidul Poporului, a fost atunci chemat să formeze guvernul. Averescu s-a aliat cu disidenți ai Partidului Conservator și cu Partidul Național din Transilvania (acesta din urmă condus de poetul și jurnalistul Octavian Goga). El a avut și sprijinul tacit al liberalilor. La alegerile organizate în mai 1920, Partidul Poporului a cîștigat 209 mandate, iar liberalii 17 dintr-un total de 369 mandate. Deși reprezenta o figură politică minoră, Averescu a instituit o serie de măsuri esențiale. A unificat moneda în noile teritorii; a realizat centralizarea administrativă a noilor provincii, eliminînd — spre nemulțumirea populației din provincii — organele guvernării autonome din Bucovina, Basarabia și Transilvania; a promovat legislația privind reforma agrară care se dezbătuse timp îndelungat; și a reprimat cu severitate o revoltă muncitorească de stînga. În cel puțin cîteva din aceste acțiuni Averescu s-a dovedit apropiat de liberali. Popularitatea lui s-a destrămat într-un singur an și, o dată cu retragerea sprijinului liberal, guvernul său a căzut în decembrie 1921.

În ianuarie 1922, liberalii conduși de Ion Brătianu au luat cîrma țării și au deținut controlul pentru aproape întreg restul deceniului. Partidul Național Liberal era foarte nepopular în afara Vechiului Regat, mai ales în Transilvania unde dominant era încă Partidul Național. La alegerile din martie 1922, Partidul

Național Liberal a cîștigat 260 de mandate, în timp ce Partidul Poporului doar 11. Grație mașinăriei lor politice și confuziei ce domnea în rîndul opoziției, unde cele mai importante partide erau Partidul Național și Partidul Țărănesc, liberalii s-au menținut la putere. În octombrie 1922, ei au pus în scenă încoronarea Regelui Ferdinand ca suveran al României Mari în orașul transilvănean Alba Iulia, eveniment pe care Partidul Național l-a boicotat, în ciuda locului în care se desfășura și a simbolisticii sale. Liberalii au elaborat Constituția din 1923, al cărei prim articol proclama că Regatul Român e unitar și indivizibil și au promovat o legislație mult mai unificatoare, centralizatoare și naționalizantă, din care o parte însemnată se referea la instituțiile de învățămînt. Programul liberal din 1920 a suscitat critici în special din partea noilor provincii, a minorităților și a partidelor de opoziție. Potrivit unui istoric, „unificarea și centralizarea erau în avantajul Vechiului Regat opus provinciilor, al românilor opuși minorităților și al partidului liberal opus tuturor celorlalte"[40].

Guvernul liberal și-a încheiat mandatul de patru ani în 1926. A fost urmat de un guvern de scurtă durată condus de Averescu și de un cabinet imparțial condus de prințul Barbu Știrbei, rudă cu clanul Brătianu. Mulți români simțeau că aceste regimuri nu erau decît guverne liberale deghizate. Apoi liberalii au revenit la putere „pe față" în 1927 pentru a fi martori la moartea Regelui Ferdinand și a propriului lider Ion I. C. Brătianu, în vara și respectiv toamna anului 1927. Vintilă Brătianu, care a preluat conducerea partidului, era lipsit de prestigiul și abilitatea politică a fratelui său. Nereușind să primească un foarte necesar împrumut extern, a fost forțat să cedeze (temporar) puterea.

În decembrie 1928, la primele alegeri cu adevărat libere din perioada interbelică, Partidul Național Țărănesc — format prin unirea în 1926 a Partidului Național din Transilvania și a Partidului Țărănesc din Vechiul Regat — a repurtat o victorie zdrobitoare. Dar, deși era un partid mult mai democratic în procedee și bază de susținere decît adversarul său liberal, Partidul Național Țărănesc n-a reușit să găsească soluții eficiente și larg acceptate la problemele insolubile ale țării. Eșecul său, survenit la sfîrșitul unui deceniu de relativă prosperitate și la începutul crizei eco-

---

[40] Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, Conn., 1951), p. 118.

nomice mondiale, a marcat „începutul îndelungatei prăbușiri în haosul anilor 1940 și 1941"[41] — haosul dictaturii fasciste și autoritare.

O dată cu eșecul Partidului Național Țărănesc s-a petrecut și revenirea la tron a Regelui Carol al II-lea la 6 iunie 1930. Național-țărăniștii au sprijinit restaurația cînd popularitatea lor ajunsese minimă, în speranța de a ieși întăriți din faptul că „aveau propriul lor rege", așa cum liberalii îl avuseseră pe Ferdinand pînă la moartea acestuia, în 1927. Dar restaurarea monarhului îndepărtat de la tron a fost salutată și de facțiunea tinerilor liberali conduși de Gheorghe Brătianu și de reprezentanții „noii generații". Aceștia din urmă priveau din ce în ce mai mult monarhia ca pe o formă politică legitimă, pămînteană, în contrast cu parlamentul și partidele socotite a fi grefe nepotrivite preluate de la Occidentul decadent și corupt. În acest climat, în anii '30 Regele Carol a avut o împuternicire din ce în ce mai largă de a manipula partidele importante, învestindu-se în 1938 cu puteri dictatoriale. El a fost urmat de un guvern în chip deschis fascist, în 1940.

Cartea de față este împărțită în două secțiuni. Ambele tratează imensa problemă a integrării națiunii căreia au avut să-i facă față elitele naționaliste, dar reliefează situații diferite și, în mare măsură, generații diferite de actori sociali.

Partea I este o examinare a activității culturale întreprinse după crearea României Mari. Atenția este concentrată aici asupra temei centralizării și rezistenței la centralizare, adică asupra regionalismului manifestat atît de etnicii români cît și de cei neromâni și asupra eforturilor de românizare a orașelor, elitelor și instituțiilor culturale în noile teritorii ale României. În primul capitol este examinată politica de expansiune și unificare culturală ce-și are originea în statul românesc de după primul război mondial, politică bazată în chip disproporționat pe tradițiile și instituțiile Vechiului Regat. Următoarele trei capitole adîncesc problema confruntărilor culturale din noile provincii anexate după primul război mondial: Bucovina, Basarabia și Transilvania, fiecare cu specificul ei. Subliniez că dificultățile construirii statului și națiunii întîmpinate de România (ca și de alte țări) nu

[41] *Ibid.*, p. 130.

derivau doar din prezența minorităților naționale, ci și din identitățile și aspirațiile diferite ale românilor înșiși. Capitolul 5 reprezintă o investigație privitoare la efectele proceselor culturale, politice și sociale care însoțesc extinderea și unificarea, asupra politicii și ideologiei de la „centru", din Vechiul Regat, statul român originar. Reacțiile Regatului la exigențele extinderii au fost de o importanță crucială pentru felul în care s-a conturat statul România Mare și pentru apariția ideologiei naționaliste cu componenta sa antisemită.

Partea a doua abordează același tip de luptă culturală, de data aceasta însă în universitățile din România, precum și în sufletele și mințile celor ce făceau parte din „noua generație". În capitolul 6 sînt examinate universitățile ca instituții cruciale atît pentru stat, a cărui politică e analizată în partea întîi, cît și pentru „noua generație", atît de importantă din punct de vedere social, politic și ideologic. Se aștepta ca universitățile să dea naștere unei elite românești suficient de largi pentru sarcinile birocratice ale statului extins; și totuși, paradoxal, din cauza creșterii explozive a învățămîntului superior, a apărut și problema unui „proletariat intelectual". În capitolul final este examinată ideologia extremist naționalistă a studenților naționaliști protofasciști. Deși situată mult la dreapta curentului naționalist principal, ideologia și politica „generației de la 1922" a fost legitimată de mobilizarea și de discursul generate de statul însuși, în activitatea sa de construire a națiunii. În anii '30 această generație a dat naștere unei mișcări fasciste în adevăratul înțeles al cuvîntului, cunoscută sub numele de Garda de Fier.

PARTEA ÎNTÎI

Confruntări culturale: unificare, românizare, regionalism

1. Statul în ofensivă culturală

Întregirea neamului reclamă, în prima linie, unificarea organizațiunii învățământului într-un singur tip de școală unitară. În hotarele României sînt astăzi 4 tipuri de organizațiuni școlare care s-au dezvoltat în împrejurări și sub influențe diferite și și-au croit tradiții proprii de viață. [...] Școala trebuie să provoace pretutindeni o primenire a sufletelor; să trezească conștiința națională la cultura și viața românească și să închege unitatea sufletească a tuturor românilor. Numai luminînd și întărind conștiința națională, vom spori puterile de viață și rezistență ale neamului la toate asalturile dinafară și dinăuntru și vom asigura trăinicia stăpînirii noastre în noile granițe ale statului.

CONSTANTIN ANGELESCU, 1924

Atît „vechii" cît și „noii" români luptau pentru unificarea noilor teritorii cu Vechiul Regat; cu toate acestea, unificarea a avut loc în mare măsură sub egida și în condițiile impuse de Vechiul Regat, ale cărui instituții au jucat un rol disproporționat în statul ce-și sporise dimensiunile. Transilvănenii, bucovinenii și basarabenii participau alături de regățeni la schimbările și fuziunile instituționale aflate în curs, dar structura de putere a României Mari favoriza reacțiile Regatului la dificultățile crescînde ale țării și soluțiile oferite de acesta la problemele generate de asimilarea unor teritorii și populații noi, diferite. Pe scurt, instituțional și politic Vechiul Regat reprezenta piatra de temelie a statului România Mare.

Tradiții în învățămîntul din Vechiul Regat

În momentul Marii Uniri, structurile educaționale ale Regatului erau produsul reformelor din secolul al XIX-lea. Introducînd învățămîntul gratuit și obligatoriu înaintea multor altor țări europene, legea reformei din 1864 a însemnat pentru România „începutul unei noi ordini în învățămînt". Era socotită o lege

extrem de avansată pentru vremea aceea și printre cele mai progresiste din lume.[1] Învățământul obligatoriu exista însă numai pe hîrtie. Lipsa de clădiri și de profesori calificați, ca și sărăcia și inerția populației au făcut ca peste 50% dintre copiii de vîrstă școlară să rămînă neșcolarizați înainte de primul război mondial.[2] În consecință, analfabetismul era precumpănitor: 78% dintre români, iar în mediul rural chiar 85%, nu știau să scrie și să citească în 1899.[3]

Această situație a inspirat reformele școlare ale lui Spiru Haret. Cariera sa în Ministerul Educației a început în 1885, cînd a devenit secretar general al ministrului liberal Dimitrie Sturdza.[4] Mai tîrziu, Haret însuși a fost ministru al educației în trei rînduri în cadrul guvernelor liberale: 1897–1899, 1901–1904 și 1907–1910.[5] Legat de activitatea sa, Haret a scris în 1905 *Chestia țărănească*, o lucrare ce trata subiectul din perspectiva „poporanismului luminat"[6]. Căutînd căi de ușurare a situației dezastruoase a țărănimii și de rezolvare a „chestiei țărănești", el

---

[1] Vezi Onisifor Ghibu, „Probleme de organizare a învățămîntului românesc", cursuri ținute la Seminarul Pedagogic universitar din Cluj, parte din *Cursurile de directori ai învățămîntului secundar* și din *Cursurile pentru revizorii școlari din Transilvania* (1929), p. 12, note luate de un audient, manuscris, Arhiva O. Ghibu; și Ministerul Învățămîntului, *Istoria învățămîntului din România* (Editura didactică și pedagogică, București, 1971), p. 118.

[2] Ministerul Învățămîntului, *Istoria învățămîntului*, p. 122 și Constantin Kiriței escu, „Haret, pedagog și reformator școlar", în *Comemorarea lui Spiru Haret de către Academia de Științe din România în ședința din 19 ianuarie 1943*. Publicațiile Academiei de Științe din România, seria a III-a, Memorii și monografii, nr. 1, pp. 23–24. În 1904, doar 41% din copiii de vîrstă școlară mergeau la școală.

[3] Vezi Ministerul Instrucțiunii, *Lege pentru învățămîntul primar al statului (școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili) și învățămîntul normal-primar* (Editura Cartea Românească, București, 1925), pp. 77–78.

[4] Gheorghe Adamescu, „Biografia lui Spiru Haret", în Spiru C. Haret, *Operele*, vol. 1 (Editura Cartea Românească, București, 1912?), p. XXIX.

[5] Emil Bâldescu, *Spiru Haret în știință, filozofie, politică, pedagogie, învățămînt* (Editura didactică și pedagogică, București, 1972).

[6] Titu Georgescu și Ion Ilincioiu, „Intelectualitatea și răscoala țăranilor", în *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, ed. Andrei Oțetea și Ion Popescu-Puțuri (Editura Academiei R.S.R., București, 1967), pp. 656–657. O a doua ediție a broșurii a fost publicată în 1907.

a diagnosticat în acest domeniu o problemă de cultură.[7] Reformele sale erau socotite a face din școală un mijloc eficace de „luptă împotriva dificultăților vieții" la îndemîna țăranilor.[8] Învățînd aritmetica, de pildă, țăranii ar fi putut să-și țină evidențele cum trebuie, evitînd să fie înșelați de bănci, cămătari, proprietari de pămînt și arendași.[9]

Pentru a face din școli un avantaj pentru țărani, iar din țăran un „producător instruit", Haret s-a desprins de tradiția educațională așezînd prioritățile rurale deasupra celor urbane și chestiunile practice deasupra celor teoretice.[10] Insistența sa asupra educației agricole semăna din ce în ce mai mult cu o „campanie militantă", deoarece făcea apel la învățători și la preoți să-și mobilizeze clasele și parohiile pentru a schimba fața satului.[11] I-a îndemnat de asemenea pe învățători să ofere ajutor în băncile rurale și cooperativele de credit și să desfășoare activități culturale parașcolare cum ar fi cercuri de lectură, clase de alfabetizare și conferințe.[12] Pe baza înțelegerii faptului că pentru a ridica într-adevăr nivelul de cultură al maselor era nevoie de mult mai mult decît de cîțiva ani de școală, inovațiile lui Haret au lărgit conceptul de școlarizare. Deși reușita sa a fost în cel mai bun caz parțială, intenția de a face ca școala și învățătorii să devină accesibili și folositori țărănimii a rămas una din marile idei ale gîndirii sociale și pedagogice românești a secolului XX.[13]

Efortul educațional în sens larg al lui Haret este legat direct de programul de industrializare elaborat de Partidul Liberal pen-

---

[7] Vezi Adamescu, „Biografia", p. XXXVII.

[8] Catherine Durandin, „Une Image de l'idéologie nationale roumaine: La voie de l'Etat nation paysan", în CNRS, Paris, Decembrie 9–12, 1981, p. 12.

[9] Wilhelm Filderman, „My Life", manuscris, Yad Vashem Archives (în continuare YV), P 6 2–I, p. 31.

[10] O. Bâldescu, *Spiru Haret*, p. 249 și Durandin, „Image de l'idéologie", pp. 12–14.

[11] Durandin, „Image de l'idéologie", p. 14.

[12] Bâldescu, *Spiru Haret*, p. 248 și Damian Hurezeanu și Mircea Iosa, „Situația socioeconomică și politică a țărănimii la începutul secolului al XX-lea", în Oțetea și Popescu-Puțuri, ed., *1907*, pp. 117–118.

[13] Bâldescu, *Spiru Haret*, p. 248. Critica adusă de Nicolae Iorga a fost aceea că „școala rurală [...] n-a reprezentat nici măcar după reformele lui Spiru Haret un mijloc de a ridica pe țăran în locul său de baștină, ci mai degrabă unul de a-l dezrădăcina din mediul său și de a-l împinge să plece la oraș". Citat de Andrei Oțetea, „Istoriografia răscoalei", în Oțetea și Popescu-Puțuri, ed., *1907*, p. 22.

tru economia românească într-o perioadă de scădere a prețului mondial al cerealelor.[14] Legea Băncilor Populare din 1903 și Legea Obștilor Sătești din 1904 erau îndreptate către stabilirea unei economii sătești viabile și a unei piețe interne complementare pentru industria indigenă. Cercurile culturale duminicale, la care Haret îi îndemna pe învățători și preoți să participe, au încurajat băncile populare și cooperativele sătești.[15] Începînd din 1898, instituțiile culturale parașcolare au devenit nuclee ale unei structuri sociale rurale alternative.[16] Ele s-au opus puterii proprietarilor de pămînt, arendașilor și cămătarilor, căreia țărănimea îi era înrobită economic, dacă nu și legal.[17] Deși structurile de putere existente în mediul rural n-au fost niciodată dislocate înaintea primului război mondial, rețeaua de școli, bănci populare și cooperative, alături de propaganda liberală și poporanistă în rîndul țărănimii s-au îmbinat în 1907 îndemnîndu-i pe țărani la răscoală ca urmare a stabilirii unui nou impozit pe porumb.

Haret a devenit din nou ministru al educației în guvernul liberal care a venit la putere după răscoala din 1907. În această poziție el a făcut un raport Regelui Carol I privitor la activitățile învățătorilor și preoților de la țară în ajunul răscoalei. Lucrarea încerca să minimalizeze rolul intelectualității rurale în radicalizarea țărănimii, pledînd totodată ca preoții și învățătorii să-și folosească influența pentru a-i liniști pe țărani.[18] Raportul dă impresia că intelectualii satului reprezentau de fapt o verigă importantă în lupta de clasă de la țară. După cum au scris Georgescu și Ilincioiu despre Haret:

> Departe de a fi un portdrapel al răscoalei țăranilor, acuzele aduse de conservatori lui Spiru Haret ca instigator la răzvrătirea satelor

---

[14] Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie* (Brill, Leiden, 1974), pp. 71–72.

[15] Gheorghe Tașcă, „Haret ca economist social", în *Comemorarea lui Spiru Haret*, p. 15.

[16] Vladimir Ghidionescu, „Spiru Haret: Resumatul unei conferințe ținută la Cluj în Decembrie 1932", *Cuget clar*, 6 (ianuarie–februarie 1933): 119–120.

[17] Pentru conceptul de „neoiobăgie" vezi Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, ed. a 2-a (Viața Românească, București, f.d.).

[18] Eidelberg, *Great Revolt*, pp. 190, 227 și Georgescu și Ilincioiu, „Intelectualitatea", pp. 664–665, 669.

nu sînt complet lipsite de temei. El nu a îndemnat la răscoale, nu le-a aprobat, le-a condamnat chiar, dar complexul acțiunilor sale se corobora cu factorii de propagare a spiritului de nemulțumire care stăpînea satul românesc la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.[19]

Mai important poate este faptul că pătura conducătoare din România, aflată sub influența Partidului Conservator, privea activitatea intelectualității rurale ca fiind primejdioasă pentru fragila stabilitate socială a satului. Haret însuși pornise să coopteze socialiști radicali și să le canalizeze energiile într-o mișcare legală, condusă de Partidul Liberal. Dar această încercare de cooptare și moderare a fost ea însăși radicalizată de forțele aflate la țară. În perioada care a urmat răscoalei din 1907, autoritățile administrative, judiciare și militare au aruncat răspunderea revoltei asupra învățătorilor și preoților care, pretindeau ei, depășiseră și înțeleseseră greșit programul general de activități culturale extrașcolare inițiat de Haret.[20]

Moștenirea lui Haret. Extinderea teritorială a României din 1918 a provocat crize educaționale și a stimulat reforma în învățămînt. Perioada interbelică a cunoscut un avînt al activității ministeriale și legislative în sfera educației. Numai între 1918 și 1924 conducerea Ministerului Instrucțiunii s-a schimbat de unsprezece ori.[21] Însă Partidul Național Liberal, care a deținut puterea în cea mai mare parte a acestei perioade, a avut cel mai mare impact. Constantin Angelescu a fost ministru al educației în guvernări liberale în 1919, 1922–1927 și 1933–1937. Semnificativă pentru politicile culturale agresive ale național-liberalilor era folosirea termenului de „ofensivă culturală" pentru a descrie propriul program de unificare națională prin intermediul școlii.[22] Dubla

---

[19] Georgescu și Ilincioiu, „Intelectualitatea", p. 657.

[20] *Ibid.*, pp. 649–650.

[21] Vezi Onisifor Ghibu, „Alte măști, aceiași piesă. Cu prilejul discuției proiectului de lege a învățămîntului primar în Parlamentul României întregite", în *Prolegomena la o pedagogie românească* (Editura Cultura românească, București, 1941), p. 368 și Arhiva O. Ghibu, „Considerații generale cu privire la reforma învățămîntului", Manuscris, pp. 4, 7, 10.

[22] Chiar și în 1927 conferințele profesorilor discutau necesitatea de a continua ofensiva culturală. Vezi Arhivele Statului, București, Fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor (în continuare MIC), 1928/32/79.

ofensivă consta din extinderea rețelei educaționale și unificarea celor patru sisteme și tradiții existente în România Mare.

În perioada interbelică, succesorii lui Haret au fost inspirați de realizările sale. Cel mai influent dintre aceștia a fost Constantin Angelescu care admira în mod deosebit capacitatea lui Haret de a spori numărul școlilor, al învățătorilor și al elevilor, precum și al știutorilor de carte. Potrivit lui, Haret construise aproape două mii de școli primare noi și înființase 1 700 de noi posturi de învățători, dublînd numărul elevilor din școlile primare (ce ajunsese la șase sute de mii) și sporind numărul știutorilor de carte de la 22 la 39% din populație între 1897 și 1911.[23] În ciuda acestui succes, caracterul extrem de pretențios al reformelor lui Haret și efectele potențial explozive ale acestui tip de expansiune culturală nu putea scăpa urmașilor și admiratorilor săi. Cu toate acestea, în contextul interbelic, moștenirea lui Spiru Haret le apărea mai puțin amenințătoare reformatorilor decît ne-am putea aștepta, și aceasta din cîteva motive: mai întîi, în 1921 s-a făcut o reformă agrară extinsă care răspundea unora dintre nevoile țăranilor; în al doilea rînd, situația țărănimii s-a ameliorat ca o consecință directă a propriilor eforturi ale lui Haret;[24] și în al treilea rînd, naționalismul lui Haret făcea mai ușor de acceptat radicalismul său social.

În loc să reia activitatea lui Haret cu accentul său social originar, liderii interbelici au preluat moștenirea lui în scopuri diferite, respectiv acelea de a șterge granițele regionale (mai degrabă decît cele sociale) și de a lupta împotriva dificultăților națiunii române ca întreg (mai degrabă decît împotriva dificultăților specifice vieții țăranilor). Deși primejdiile formulei lui Haret, puse în evidență de evenimentele din 1907, nu puteau fi uitate, forța ei putea prezenta un anumit interes, acum cînd țelul statului — construirea națiunii — coincidea cu aspirațiile unei societăți

---

[23] Constantin Angelescu, „Treizeci de ani de la moartea lui Spiru Haret", în *Comemorarea lui Spiru Haret*, p. 2. Realizările lui Haret sînt amintite și în Bâldescu, *Spiru Haret*, pp. 303–304, 313–314 și în Ghidionescu, „Spiru Haret", p. 118.

[24] Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, Conn., 1951), p. 31. Gheorghe Tașcă a avansat ideea că Haret n-a făcut decît să aducă țărănimea românească de la mizeria deznădăjduită la sărăcia obișnuită, ceea ce reprezintă în sine o realizare enormă. Tașcă, „Haret ca economist social", pp. 18–19.

românești etnic definite. Proiectul de expansiune culturală și-a pierdut astfel conotațiile destabilizatoare, liderii interbelici privindu-l ca pe o perspectivă pozitivă și puternică: mobilizarea culturală putea determina securitatea statului și unitatea națiunii. Deși succesorii lui Haret îșI îndreptau și ei politica educațională tot înspre țărănime, această clasă era acum socotită rezervorul din care națiunea lărgită își putea trage forța, formîndu-și elitele ce aveau să extindă statul în noile provincii.

Expansiunea. Prin „răspîndirea și democratizarea instrucției publice" Constantin Angelescu „îl continuă cu putere și conștiință pe Haret".[25] Ca și Haret, Angelescu a început prin a observa că, în ciuda „obligativității" învățămîntului primar, analfabetismul era extrem de ridicat și un mare număr de copii nu mergeau la școală, atît în vechile teritorii cît și în cele noi (tabelul 4).

Subșcolarizarea acestor copii era în mare măsură urmarea numărului insuficient și a condițiilor inadecvate din școli și clase, datorate în parte distrugerilor războiului.[26] Ofensiva culturală a căutat să cuprindă mai mulți copii printr-o viguroasă campanie de construcție și renovare a clădirilor. În patru ani, din 1922 pînă în 1926, s-au construit 4 007 școli primare noi, s-au cumpărat alte 268, iar 889 au suferit reparații capitale; 660 se aflau încă în construcție în 1926. În plus, s-au construit 1 511 case noi pentru directorii de școală. Împreună, toate acestea reprezentau impresionanta cifră de 7 335 clădiri noi în slujba învățămîntului elementar.[27] Pînă în 1928 se construiseră aproximativ 7 800 de școli noi. Aproape 4 000 de școli primare s-au construit în timpul celui de-al doilea ministeriat de durată al lui Constantin Angelescu, 1933–1937. Numărul școlilor primare a crescut de la 7 915 înainte de unire, la 8 081 în 1918–1919, ajungînd la 17 385

---

[25] Heinz Brandsch, *Pedagogi români contemporani*, Biblioteca învățătorului, nr. 8, trad. din germană de V. Beneș (Editura revistei *Satul și școala*, Cluj, 1937), p. 33.

[26] Un observator francez punea nivelul scăzut al instrucției primare din România pe seama deficitului de clădiri. Marcel Gillard, *La Roumanie nouvelle* (Alcan, Paris, 1922), p. 16. Vezi și Constantin Angelesco, *Activité du Ministère de l'instruction, 1922–1926* (Editura Cartea românească, București, 1928), p. 10.

[27] *Ibid.*, p. 17.

Tabelul 4. Rata de alfabetizare după provincii înainte și după primul război mondial

	Înainte de război (1897–1912) %	1930 %
România Mare		57,0
Vechiul Regat	39,3[a]	55,8
Transilvania	51,1[b]	67,0
Bucovina	45,2[b]	65,7
Basarabia	19,4[c]	38,1

Sursa: *Enciclopedia României*, vol. I, pp. 142–143.
[a]1912
[b]1910
[c]1897

în 1937–1938.[28] Extinderea cuprinderii în școli elementare poate fi apreciată și după creșterea numărului de profesori din aceste școli. Înainte de Marea Unire, România avea 7 915 învățători și 12 118 profesori de școală elementară. Atît numărul școlilor cît și al profesorilor a sporit în următoarele două decenii. În 1938 existau 47 914 profesori în cele 17 385 de școli primare ale României Mari.[29]

Pentru pregătirea institutorilor erau necesare multe școli, cunoscute sub numele de „școli normale". În 1923–1937 a început construirea a 43 de noi școli normale, deși nu toate au fost terminate. Pentru mutarea școlilor de pe pămînturi aflate în proprietate privată pe terenuri aflate în proprietatea statului a fost inițiată construcția multor altor clădiri.[30] A crescut de asemenea numărul școlilor secundare; din 1919 pînă în 1928 numărul acestora a crescut de la 67 la 356.[31] Deja în 1919 multe asemenea școli fuseseră deschise în Vechiul Regat pentru a ajunge din urmă noile provincii. Un decret semnat în 9 septembrie 1919, în vederea încurajării înființării de noi gimnazii și școli de fete și transformării gimnaziilor în licee, stipula: „Comparația dintre

[28] Constantin Angelescu, *Evoluția învățămîntului primar și secundar în ultimii 20 de ani* (Imprimeriile *Curentul*, București, f.d.), pp. 12, 19.
[29] *Ibid.*, p. 19.
[30] *Ibid.*, pp. 14–16 și Angelesco, *Activité*, pp. 17–18.
[31] Angelescu, *Evoluția*, p. 26.

învățământul nostru secundar și cel din noile provincii românești este total în dezavantajul nostru: avem nu numai proporțional ci și în cifre absolute mai puține școli decît în Transilvania, Bucovina și Basarabia."[32] În ciuda competiției, construirea de școli a continuat și în noile provincii, unde școlile secundare, deși mai numeroase, erau de asemenea insuficiente.[33] Angelescu a justificat efortul global prin schimbarea situației țărănimii: „Marele război care a produs o profundă democratizare a popoarelor a creat pentru populația noastră rurală o situație diferită de cea care a precedat anul 1916. Sufragiul universal și împroprietărirea țăranilor au transformat de asemenea starea morală și materială a acestei populații. Situația cerea, prin urmare, imperios ca masele populare să fie cultivate și luminate [...] în cel mai scurt timp posibil și în cel mai profund mod."[34]

Comitetele școlare. Întrucît bugetul de stat al României din perioada interbelică nu putea susține singur o asemenea extindere rapidă a sistemului școlar, mare parte din costurile în bani și forță de muncă implicate au fost acoperite cu sume adunate prin intermediul comitetelor școlare[35], a căror rețea a fost înființată prin Decretul 3 138 în iulie 1919.[36] Deși comitetele școlare sînt în genere asociate cu numele lui Constantin Angelescu, ele au fost precedate de *eforiile*, care au avut o viață scurtă, înființate de Simion Mehedinți în 1918 ca ministru al educației în guvernul Marghiloman.[37] În Regat, Casa școalelor a îndeplinit în chip limitat funcțiile acestor comitete încă din 1896.[38] Angelescu a declarat că ideea comitetelor școlare își are originea în misiunea îndeplinită în 1917 în Statele Unite. El explica astfel viziunea asupra noilor comitete în primăvara anului 1919: „Prin noua organizare a comitetelor școlare, fiecare comună își va avea de acum încolo

---

[32] Angelesco, *Activité*, p. 24.

[33] *Ibid.*, pp. 25–27, 36–37.

[34] *Ibid.*, p. 4.

[35] Angelescu, *Evoluția*, pp. 12, 15, 16.

[36] Constantin Hamangiu, *Codul general al României: Legi uzuale*, vol. 9–10 (Alcalay, București, 1919–1922), pp. 127–144.

[37] Vezi Simion Mehedinți, „Numerus clausus", *Ideea europeană*, august 17, 1919, p. 203, și Angelescu, *Evoluția*, p. 16.

[38] Vezi Arhivele statului, Fond Casa Școalelor (în continuare CS), București, 1919/4/1.

școala pe care cetățenii ei o doresc. Nădejdea noastră este că grija cetățenilor va fi de acum înainte tot așa de mare pentru școala de învățătură a copiilor lor, cum era în trecut pentru biserica satului sau a tîrgului lor. Ei vor fi ctitori ai zidirei școalei cu banii lor, cu munca lor, cu inima lor."[39]

În 1924, aceste comitete școlare au revenit în atenție cu ocazia dezbaterilor la Legea reformei învățămîntului primar. Senatorul liberal transilvănean Ștefan Pop le-a apărat, declarîndu-le instrumente ale consolidării naționale:

> Atunci cînd ceri cetățeanului să vie și să contribuie cu munca lui pentru școala lui, nu vei mai avea cetățeni streini de interesele Statului. Atunci cînd vei intra într-un sat și vei vedea o clădire măreață, de vei întreba pe un copil, pe un bătrîn sau pe o femeie: „ce este această mare clădire?", ți se va răspunde: „D-le, asta este școala noastră, asta este biserica noastră", iar nu ca mai înainte: „aceasta este școala sau biserica statului". Să-și dea seama fiecare că școala este a lor. Așa trebuie să fie [...]. Va ști atunci cetățeanul că datoria lui nu este de a-și hrăni nevasta și copiii și de a-și îngriji averea, ci că în afară de aceasta mai este încă ceva, anume ca cea mai bună parte din munca lui să fie pentru Stat.[40]

Comitetele școlare au devenit, laolaltă, principalul constructor de școli noi, așa cum fusese plănuit. Ministrul Angelescu era mulțumit că „apelul [...] ce am adresat țărănimii a avut un răsunet neașteptat și a dat rezultate admirabile"[41]. El spunea: „Pretutindeni populația rurală s-a ridicat cu un avînt nebănuit și, din obolul și munca ei, a clădit, în toate unghiurile țării, noi localuri de cultură națională."[42] În entuziasmul lor, țăranii au avut însă călăuze. Învățătorilor, care precum „adevărați apostoli ai luminării poporului" i-au îndemnat pe țărani să facă orice sacrificiu pentru construirea de școli, li s-au alăturat prefecții de județe, administrația, primarii, preoții și inspectorii școlari.[42] Într-adevăr, comitetele școlare erau alcătuite din notabilități locale de toate tipurile, alături de țărani și de absolvenții școlilor.

---

[39] *Ibid.*

[40] Ministerul Instrucțiunii, *Lege pentru învățămîntul primar al statului* (Editura Cartea românească, București, 1925), p. 190.

[41] Angelescu, *Evoluția*, p. 12.

[42] *Ibid.*, pp. 12, 13.

Oamenii cu dare de mînă au participat cu terenuri, bani și produse, în timp ce săracii au dat forța de muncă, timpul și carele trase de boi. Statul a contribuit cu lemn și cu sume de bani. Impresionant a fost mai ales numărul școlilor primare construite în acest mod, datorită participării de masă și numărului clădirilor ca atare, dar școlile normale și secundare au fost și ele finanțate de comitetele școlare. Mai mult chiar decît școlile primare, școlile secundare au fost lăsate să se descurce cu resurse proprii. Ministerul Instrucțiunii a oferit aproape numai control, programe de studii și personal. Aici, totul — de la întreținere la ajutoarele pentru profesori, biblioteci, cantine și chiar încadrarea claselor extrabugetare — a căzut în sarcina comitetelor școlare.[43] Pe lîngă mobilizarea resurselor pentru construcția de școli, comitetele școlare au furnizat mai cu seamă o cale de „armonizare a punctelor de vedere, uneori radical diferite, ale școlii pe de o parte, ale părinților pe de alta", „pentru a capta ambele serii de forțe"[44]. Mai mult, comitetele au întărit participarea la procesul școlar aplicînd amenzi pentru absenteism.[45]

Comitetele școlare trebuie să fi jucat un rol în generarea entuziasmului pentru școală, mai cu seamă în rîndul populației rurale. Ele au canalizat energia populară și resursele financiare înspre proiectul extinderii sistemului de învățămînt. De asemenea, ele comunicau Ministerului Instrucțiunii aspirațiile comunităților lor, legitimate de munca și de banii investiți pe plan local. Extinderea sistemului de învățămînt a devenit astfel o miză în negocierile dintre centrele de putere locale și naționale, în cadrul unui discurs din ce în ce mai naționalist.

Extindere sau diluare? „Ofensiva culturală" a suferit doar reculuri minore și temporare, deoarece liberalii au revenit mereu la putere reluînd mereu ceea ce lăsaseră neterminat; totuși, ambițiosul program de extindere a sistemului de învățămînt al ministrului

---

[43] *Ibid.*, pp. 13, 16, 17.

[44] Ion Zamfirescu, „Contribuțiuni documentare și interpretative pentru istoricul liceului Gh. Lazăr, 1860–1935", în *Monografia Liceului „Gh. Lazăr" din București, 1860–1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani dela înființarea lui*, ed. Ion Zamfirescu (Luceafărul, București, 1935), p. 101.

[45] Dimitrie Gusti, ed., *Un an de activitate la Ministerul instrucției, cultelor și artelor, 1932–1933* (Tip. Bucovina, București, 1934), p. 710.

Angelescu n-a scăpat de criticile venite din partea altor lideri politici și ai sistemului educațional. De fapt, numărul școlilor de toate nivelurile s-a redus după 1928 datorită crizei economice și pesemne și datorită faptului că Partidul Național Țărănesc și Partidul Poporului al Mareșalului Averescu socoteau programul liberal al ministrului Angelescu de extindere a sistemului de învățământ drept delirant și anormal. Noi creșteri ale numărului de școli, profesori și elevi au avut loc în timpul celui de-al doilea ministeriat de durată al lui Constantin Angelescu, deși ritmul n-a mai fost la fel de înalt.[46] Oamenii îl criticau tocmai pentru realizarea sa cea mai evidentă — deschiderea unui mare număr de școli noi. P. P. Negulescu, fost ministru al educației sub guvernul Averescu din 1920–1921, vorbea despre „diluarea excesivă" a învățământului de după război, agravată de „înmulțirea vertiginoasă [...] a școalelor normale, liceelor și gimnaziilor"[47]. Comentînd creșterea rapidă a numărului de școli normale în special, Negulescu scria:

> Nu e anevoie de închipuit în ce condiții s-a putut *întrei* numărul acestor școli, într-un timp atît de scurt — în care numărul școlilor secundare propriu-zise s-a îndoit de asemenea, iar cel al celor profesionale cu caracter secundar a crescut și el, în proporții mai mici, e drept, dar a crescut. [...] De ce calitate a putut să fie corpul didactic, improvizat la repezeală, al tuturor acestor școli, înființate în masă, într-un timp atît de scurt? E o întrebare la care e mai bine să nu răspundem.[48]

În loc să aplaude realizarea ministrului Angelescu în privința extinderii rapide a sistemului de învățământ, Negulescu se plîngea că școlile românești aveau să fie afectate de absolvenții nenumăratelor școli noi de slabă calitate pentru următorii treizeci și cinci de ani.[49] El critica și mobilizarea inițiativei private prin intermediul comitetelor școlare în vederea strîngerii fondurilor pentru construcția de școli, aducînd acuzația că lipsa de direcționare „a dus la haos în campania de construcție", ba chiar

---

[46] Angelescu, *Evoluția*, pp. 19–20, 26–27.

[47] Petre P. Negulescu, *Reforma învățământului*, ed. a 2-a (Editura Casei Școalelor, București, 1927), pp. XCVIII–XCIX.

[48] *Ibid.*, p. CXI.

[49] *Ibid.*

la „un nou gen de ruine" — clădiri de cărămidă netencuite „care așteaptă de ani de zile să fie măcar acoperite, și pe care intemperiile le macină încet dar sigur"[50]. Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Evreilor din România, era și el îngrijorat de slaba calitate a profesorilor, care sub ministeriatul lui Angelescu cuprindeau prea mulți substituți[51], și de lipsa generală de soliditate. El îi reproșa lui Angelescu că „fără clădiri, fără personal didactic demn de acest nume, continui să te întinzi pe suprafață, acoperind cu un strat din ce în ce mai subțire ceea ce pretinzi că consolidezi".[52]

Dimitrie Gusti, cel mai important sociolog român din perioada interbelică și ministru al educației sub guvernarea țărănistă în 1932–1933, privea activitatea de extindere a sistemului de învățămînt depusă de ministrul Angelescu drept exagerată și nerealistă. Gusti și discipolii săi o identificau cu exuberanța de după război, sugerînd că un optimism parțial iluzoriu pusese stăpînire pe toate în acel timp, inclusiv pe tranzacțiile financiare. Aparenta prosperitate și ușurința cu care se dobîndeau creditele au împins la excese cum a fost acela al înființării prea multor școli. O dată entuziasmul trecut, inadecvarea acestei creșteri exagerate devenea evidentă. Potrivit lui Vasile Băncilă:

> După război, a fost la noi [...] un optimism aproape general. România Mare, cu nevoia de cadre, cu putința împrumuturilor financiare externe lesnicioase și cu o prosperitate agricolă seducătoare, deși n-a ținut decît cîțiva ani — și-a îmbogățit aparatul de stat și numărul școlilor pînă la exces. La baza acestui proces era o anumită mentalitate. Dar astăzi asistăm la falimentul acestei mentalități și [...] la criza însăși a statului artificial-burghez pe care l-am creat. Ne trebuie un stat cu mai puține cadre și mai adaptat structurii unui popor de țărani.[53]

Angelescu era firește furios pe desființarea operei sale de către guvernele național-țărănesc și averescan. În opinia sa, aceste guverne erau vinovate de închiderea școlilor pe care el reușise să le deschidă în număr atît de mare, de „nimicirea energiilor" pe

---

[50] *Ibid.*, p. CXXXV.

[51] Filderman, „My Life", pp. 465–466.

[52] *Ibid.*, pp. 474–509.

[53] Vasile Băncilă, „Învățămîntul secundar (considerații generale)", în Gusti, *Un an*, p. 888.

care le stîrnise în timpul ofensivei culturale, de „dizolvarea comitetelor școlare și interzicerea acelei activități numai ca să se zădărnicească opera, ca și cum aceasta nu era a țării"[54]. El a fost indignat chiar și atunci cînd școlile au fost suprimate ca urmare a crizei economice. Într-un discurs ținut în decembrie 1931, aplauda modalitatea de stăpînire a crizei în Franța, Cehoslovacia și Iugoslavia, unde, în ciuda dificultăților, nimeni nu îndrăznise să se atingă de școli. Despre Cehoslovacia Angelescu observa: „Este criză în toate domeniile, în comerț, în industrie, în celelalte ramuri de activitate, dar conștient de menirea lui, poporul cehoslovac își impune toate jertfele, numai ca școlile și cultura lui să rămînă puternice."[55]

Unificare și regionalism

Programul lui Angelescu se referea în egală măsură la extinderea și democratizarea procesului de învățămînt și la unificarea celor patru sisteme de învățămînt moștenite de la structurile politice antebelice. De fapt, în scrierile sale privitoare la politica educațională, extinderea sistemului de învățămînt este subordonată scopului unificării, aflat în genere în poziție prioritară. Într-o privire de ansamblu asupra dezvoltării învățămîntului interbelic, Angelescu scria:

> Una din primele probleme culturale, care s-a impus imediat după război, a fost unificarea sufletească a tuturor cetățenilor acestei țări prin școală; căci nu trebuie să uităm că învățămîntul nostru pînă la Unire, avînd patru organizațiuni deosebite, în cele patru provincii alipite, fusese supus unor influențe culturale diferite, care au lăsat urme profunde în structura noastră sufletească, urme care slăbeau desigur conștiința noastră națională.[56]

Cele patru sisteme de învățămînt s-au unificat într-un proces treptat care a permis existența unor stadii de tranziție ale autonomiei instituționale regionale. Urmînd o „unică directivă", instituțiile de tranziție din fiecare provincie erau socotite a înlesni

---

[54] Biblioteca Academiei Române, București, Colecția de manuscrise, Arhiva Constantin Angelescu (în continuare AA), XV/Varia 2.

[55] *Ibid.*

[56] Angelescu, *Evoluția*, p. 10.

realizarea țelurilor supreme: o viață de stat armonioasă și o deplină conștiință națională. În practică, Angelescu considera că administrațiile autonome de tranziție din învățămînt sînt înșelătoare și contraproductive și le-a pus rapid capăt. „Organele de tranziție, scria el, trebuiau de la început să se modeleze după această directivă unică; ezitări și chiar încercări de a înlătura această directivă au făcut de la început necesare măsuri de a le reduce din ce în ce atribuțiunile."[57]

Așa cum se va vedea mai în detaliu în următoarele trei capitole, unii români din noile provincii, și cu siguranță mulți neromâni, erau iritați de politica de centralizare, considerînd-o brutală și prematură. Onisifor Ghibu, proeminent educator naționalist transilvănean, și-a menținut interesul treaz pentru politica educațională chiar și după dizolvarea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, în care fusese Secretar general pentru învățămînt. Într-o lucrare asupra proiectelor de reformă a sistemului de învățămînt, el arăta că politica de unificare educațională este nenaturală sau „formală", întrucît nu permite ca fuziunea dorită să aibă loc gradual. Drept rezultat, regiunile, fiecare cu propriile deficiențe particulare, erau incapabile să rezolve aceste probleme înainte de centralizare și sfîrșeau prin a le aduce cu ele în statul României Mari.[58] Basarabia, care era mai înapoiată decît celelalte provincii, oferă un exemplu concludent. Ghibu scria în 1925: „Unificarea învățămîntului *acum* este o absurditate. Cum să pui Basarabia *deodată* pe același nivel cu celelalte provincii? Ei îi trebuie o epocă de *renaștere* de cel puțin 10 ani, în care valorile culturale ale celorlalte provincii să intre în sîngele populației, care stă încă sub mirajul culturei rusești sau a ignoranței."[59] În același timp, pentru Ghibu această unificare rapidă însemna că nici „zestrea" culturală bogată a noilor teritorii nu putea fi încorporată în noua ordine.[60]

---

[57] AA XV/Varia 1, (f.d.), 1922.

[58] *Ibid.*

[59] Arhiva O. Ghibu, Onisifor Ghibu, „Reforma învățămîntului? Document în formă de note", 1925, Manuscris, p. 2.

[60] Ghibu, „Considerații", p. 4. „Zestrea" Transilvaniei era cu deosebire bogată și valoroasă, potrivit lui Ghibu, deoarece provincia dăduse tuturor celorlalte provincii românești „deșteptătorii" culturali. Vezi „Expunere de motive și proectul de lege a organizării Ministerului Instrucțiunii (primul proect) (1929)", AA I/Ms. 1.

Instituțiile de tranziție. Tranziția către un sistem de învățămînt unificat în întregul teritoriu al României Mari a fost guvernată de cîteva grupuri de instituții. Transilvania a avut un guvern de tranziție semiautonom numit Consiliul Dirigent, Basarabia Sfatul Țării, care s-a autodizolvat în 1918 fiind urmat de Consiliul de Directori, iar Bucovina un număr de Secretariate de Serviciu.[61] Cele trei administrații provizorii, inclusiv departamentele lor de instrucție, au fost desființate în aprilie 1920, diverși miniștri de la București preluînd prerogativele lor și continuînd în principiu să aplice, pentru moment, legislația specifică provinciei (respectiv cele trei legislații). Această tentativă premeditată și cam bruscă de centralizare nu a reușit să impună o uniformitate perfectă. Cele trei sisteme legislative disparate ale noilor provincii au necesitat un nou set de instituții descentralizate: Secretariatele Generale de la Cluj, Chișinău și Cernăuți. Aceste organisme trebuiau să conlucreze strîns cu ministerele respective din guvernul central în perioada de lichidare a legislației provinciilor.[62] Dar chiar și Secretariatele Generale (și succesoarele lor începînd din 24 martie 1921 — Directoratele Generale), care oficial nu aveau inițiative locale, ci se limitau să acționeze strict ca reprezentanți în provincii ai miniștrilor de la București, erau din perspectiva Bucureștiului vinovate de un sentiment „vag de regionalism" și de nesubordonare.[63]

Birocraților de la București li se părea că se petrec pretutindeni acte de sabotare, subtilă sau grosolană, a procesului de unificare. Secretariatul bucovinean pentru instrucție, de exemplu, s-a opus la pierderea autonomiei refuzînd să onoreze listele de posturi ale Vechiului Regat și să demită inspectorii aparținînd minorităților naționale. El a făcut numiri fără aprobarea ministrului, n-a aprobat transferul școlilor din Vechiul Regat în Bucovina și s-a opus unificării programelor de studiu de liceu cu cele ale Vechiului Regat. Era umilitor pentru mîndria Regatului ca un elev din Vechiul Regat înscris într-un liceu bucovinean să fie „în primejdie de a rămîne repetent" datorită diferențelor de programă școlară.[64]

---

[61] AA I/Ms. 1 și AA XV/Varia 1, (f.d.), 1922.

[62] AA XV/Varia 1, (f.d.), 1922.

[63] AA I/Ms. 1, n.d. și AA XV/Varia 1, (f.d.), 1922. Vezi și D. Tomescu, „Administrația în Ardeal, după desființarea Consiliului Dirigent", în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. 1 (Cultura națională, București, 1929), p. 751.

[64] AA XV/Varia 1, (f.d.), 1922.

În mod similar, oficialitățile din Regat priveau Directoratul basarabean pentru educație cu suspiciune. Primul director, Pantelimon Erhan, descris într-un document ministerial drept „protectorul tuturor străinilor din Basarabia", a fost acuzat de abuzuri împotriva românilor trimiși în Basarabia din Vechiul Regat, iar un succesor a fost descris ca lipsit de energie în protejarea Directoratului de influențe străine. Ministerul era nemulțumit în special de Directoratul de la Chișinău fiindcă înlocuia profesorii din Regat cu profesori basarabeni care nu știau românește foarte bine. Mai mult, Directoratul din Chișinău făcea aceste numiri pe baza legislației rusești, al cărei text ministerul nu reușea să-l obțină în ciuda repetatelor apeluri.[65] Regățeni care predau în Basarabia se plîngeau de tentativele de a fi dați deoparte în favoarea basarabenilor și susțineau că atunci cînd directoratul local voia „să înlăture un candidat din Vechea Românie îl pune în fața unui suplinitor cu drepturi de titular în baza legilor din fosta Rusie și astfel candidatul român este înlăturat"[66].

În 1922, Angelescu a desființat Directoratele Generale pentru învățămînt. În locul lor România a fost împărțită în șaisprezece districte școlare, sau inspectorate regionale. La vremea respectivă măsura a fost descrisă oficial drept „descentralizare", uneori drept „largă descentralizare"[67]. Cele șaisprezece districte au fost însă mai potrivit caracterizate în 1929 drept „simple organisme executive" ale administrației centrale.[68]

Reforma învățămîntului. Centralizarea administrativă a fost urmată de reforme în 1924, 1925 și 1928, reforme care au afectat învățămîntul primar, secundar și particular. Scopul principal al acestei legislații a fost unificarea instituțiilor de învățămînt ce avuseseră o evoluție diferită din noile și vechile provincii și crearea unui sistem de învățămînt unic, uniform și centralizat. Proiectele tuturor celor trei legi au fost redactate de ministrul Angelescu, și ele includeau schimbări pedagogice mai însemnate și mai puțin însemnate. Legea privind școlile primare din 1924 a prelungit învățămîntul primar la șapte ani, adăugînd trei ani

[65] *Ibid.*
[66] AA IX/Varia 11, f.d.
[67] *Ibid.*
[68] „Expunere de motive".

complementari celor patru anterior obligatorii în Vechiul Regat. Ea sublinia încă o dată obligativitatea învățămîntului elementar și declara obligatorii cursurile pentru analfabeți pînă la vîrsta de optsprezece ani.[69] Legea învățămîntului particular din 1925 privea în principal școlile în limbile minorităților, deși toate școlile cu predare în alte limbi decît româna cădeau sub incidența ei.[70] Legea privind școlile secundare din 1928 a redus durata de școlarizare în școli secundare de la opt la șapte ani, a înlocuit cele trei variante de liceu cu una singură și a limitat numărul de elevi în clasele de gimnaziu și de liceu.[71]

Cele trei legi au codificat decretele și măsurile administrative introduse treptat începînd cu anul 1918 în vederea rezolvării problemelor expansiunii. Ele includeau între altele articole privitoare la comitetele școlare și la „zona culturală" instituită în 1920 pentru a oferi salarii mai ridicate profesorilor care doreau să ocupe posturi în noile regiuni multilingve ale României. „Zona culturală" necesita mai multă muncă din partea profesorilor, atît în orele de școală cît și în activitatea extrașcolară. Zona forma aproape o jumătate de cerc din nord-vestul pînă în sud-estul (Dobrogea de sud) României. Cuprinzînd în principal zone de graniță, era asemănată într-un raport cu un „cordon cultural" — probabil o analogie cu *cordonul sanitar* prin care oamenii politici occidentali voiseră să înconjoare Rusia revoluționară.[72] Legile acordau atenție predării (în românește) a limbii române, istoriei, geografiei și cunoștințelor civice în școlile neromânești, precum și învățămîntului în alte limbi decît limba oficială, preocuparea fiind aceea a concurenței limbilor ungară, germană și rusă în afara domeniului lor etnic „natural".

Mai important pentru această carte este faptul că toate cele trei legi se refereau la efectul schimbărilor politice din 1918 asupra învățămîntului. Deși în discuție se aflau și aspecte peda-

---

[69] Ministerul Instrucțiunii, *Lege*, p. 3 și MIC/1924/211/159–160, 164, f.d.

[70] Board of Education, *Draft of Act concerning Private Teaching* (Editura Cartea românească, București, 1927).

[71] Ministerul Instrucțiunii, *Proect de lege asupra învățămîntului secundar teoretic* (Editura Cartea românească, București, 1928).

[72] MIC/1924/211/97, 21 aprilie 1924; Ministerul Instrucțiunii, MIC/1923/464/53, 16 octombrie 1920; *Lege*, p. 278; și Ministerul Instrucțiunii, *Proect de lege*, p. 102.

gogice, dezbaterile din 1920 au arătat că obiectivul principal al acestei legislații era eradicarea diferențelor dintre cele patru sisteme de învățămînt ale teritoriilor românești. Prin urmare, fiecare partid politic important voia să-și pună amprenta asupra sistemului național de învățămînt. Partidul Liberal — și Constantin Angelescu ca ministru liberal al instrucțiunii — a ieșit victorios din această competiție.

Încă din timpul scurtei guvernări liberale din 1919, s-a pus problema unei inițiative privind unificarea — inițiativă eșuată în cele din urmă. Proiectul de lege care anunța „reforma prin unificare" din martie 1919 urmărise să standardizeze învățămîntul din cele patru provincii pînă în luna septembrie a aceluiași an. Onisifor Ghibu considera proiectul lui Angelescu din 1919 drept lipsit de conținut și uniform în ce privește provinciile. El susținea că „consolidarea [...] unită cu punctul de vedere românesc" este mai necesară decît unificarea formelor exterioare. Ghibu compara situația din învățămînt cu cea din armata română în 1919. „La data aceea, armata română, care se pregătea să ia ofensiva contra ungurilor — deși soldații ei purtau uniforme foarte diferite: românești, unguresti și rusești, așa cum ieșiseră din revoluție —, era sufletește complet unificată, și ar fi trebuit să fie nebun acel general care în acele clipe ar fi socotit că ăl dintîi lucru este să unifice uniforma soldaților."[73] Potrivit lui, românii se bucurau de unitate după 1918 și în domeniul cultural în virtutea limbii și spiritualității comune, personalului didactic demn de încredere și conducerii. Aceste elemente esențiale făceau ca lipsa de uniformitate exterioară să fie nesemnificativă. Ghibu l-a lăudat pe Angelescu pentru amînarea planului de reformă din 1919 datorită rezistenței întîmpinate din partea Transilvaniei.[74]

În 1922 însă, cînd liberalii au revenit la putere iar Angelescu și-a reluat locul la Ministerul Instrucțiunii, tendințele autonomiste fuseseră slăbite de dizolvarea Consiliului Dirigent din 1920 și de lichidarea ulterioară a secretariatelor și directoratelor generale. Angelescu a putut așadar să renunțe la poziția conciliantă față de reprezentanții provinciilor. El era nerăbdător să promulgheze reforma cît mai curînd posibil, deoarece predecesorul său, P. P. Negulescu, nu reușise să facă să fie votată legea pe care el

[73] Ghibu, „Considerații", pp. 4–5.
[74] *Ibid.*, pp. 5, 7.

însuși se grăbise s-o completeze.[75] Teama lui Negulescu că Partidul Poporului (averescan), căruia îi aparținea, ar putea pierde puterea înainte ca el să-și poată redacta proiectul de reformă s-a dovedit îndreptățită. Angelescu s-a hotărît pesemne să nu sufere o soartă similară. Poate că personalitatea sa politică l-a îndemnat să propună „marea" reformă a sistemului de învățămînt adăugînd-o listei de realizări ale Partidului Național Liberal[76], deși el însuși ar fi respins o asemenea idee. El pretindea că unificarea stipulată de Legea învățămîntului primar din 1924 era absolut necesară și trebuia „să se facă cît mai repede" deoarece școala primară era fundamentală pentru cimentarea unității spirituale a românilor.[77]

Indiferent de motivele lui Angelescu, unii dintre reprezentanții provinciilor, mai cu seamă cei din Transilvania, au considerat reformele din 1920 premature, dacă nu chiar superflue. Reacția lor se datora în parte faptului că se simțiseră excluși de la redactarea proiectului. În notele din 1925 „pe marginea anteproiectului de lege pentru învățămîntul secundar", Onisifor Ghibu se întreba indignat cine este autorul „monstruozităților" și de ce nu i se solicitase colaborarea la reformă în ciuda recunoașterii de către minister a experienței sale.[78] În alt loc, Ghibu avansează ideea că reformele ar trebui elaborate de o adunare constituantă depolitizată — un corp al unității naționale — alcătuită din foști miniștri ai instrucțiunii, foști secretari generali din învățămînt, reprezentanți ai bisericii și ai minorităților.[79] În parte, transilvănenii priveau reformele lui Angelescu drept afirmări ale puterii liberale și ale ascendenței Regatului asupra tradițiilor și instituțiilor Transilvaniei.

Deosebit de sensibilă era problema Bisericilor Unită și Ortodoxă care ținuseră în viață școlile românești de-a lungul secolelor de dominație austriacă și maghiară. Potrivit lui Ghibu,

---

[75] *Ibid.*, p. 8. Negulescu, *Reforma*, prezintă reforma pe care voise s-o introducă.

[76] Ghibu, „Considerații", p. 10.

[77] Angelescu, *Evoluția*, p. 42.

[78] Onisifor Ghibu, „Note pe marginea Anteproiectului de lege pentru învățămîntul secundar, teoretic și aplicat (practic)", 1925, Manuscris, Arhiva O. Ghibu.

[79] Ghibu, „Considerații", pp. 14–15.

reforma din 1924 lovea „în forțele care au dat Transilvaniei și Basarabiei învățămîntul românesc fără nici un concurs din partea statului"[80]. El lansa acuzația că Angelescu, prins în corupția „bizantină", nu reprezenta România Mare, ci doar pe sine și Partidul Liberal. („Bizantin" este o aluzie ironică la tradiția istorică din Regat, spre deosebire de moștenirea habsburgică din Transilvania.) „Cu miniștri parveniți, cari nu știu nimic decît să încurce și să se îmbogățească, ridicînd la situații nemeritate pe toți parveniții, cu profesori vîrîți în politică [...] cu miniștri bizantini, poți tot face reforme pe hîrtie, căci hîrtie rămîne din tot ce-ai făcut, dle Dr. Angelescu", scria Ghibu.[81] Și nu era singurul nemulțumit de reformele ministrului Angelescu. Mitropolitul ortodox al Transilvaniei, Nicolae Bălan, Episcopul unit Hossu și Vasile Goldiș, membru marcant al Partidului Național și primul șef al Resortului de Culte și Instrucțiune Publică al Consiliului Dirigent, au protestat de asemenea față de etatizarea școlilor confesionale ortodoxe și unite din Transilvania.

Sprijinitorii reformei susțineau că, întrucît statul reprezenta acum cu adevărat poporul român sau (așa cum s-a spus cu alt prilej în cursul acelorași dezbateri) nu este „altceva decît neamul organizat", școlile confesionale nu mai au nici un sens; mai mult, ei susțineau că o asemenea autonomie înseamnă o diferențiere perversă a scopurilor reprezentînd o divizare „între fiii aceleiași țări, cari au aceleași idealuri și aspirațiuni"[82]. În Senat, Angelescu a subliniat că „interesele Statului, interesele neamului românesc, sînt mai presus de interesele particulare, fie ele chiar a comunităților [...] bisericile noastre trebuie să-și dea seama că statul român care este al nostru, al tuturor, trebuie întărit și că acest stat nu se poate întări decît [...] lăsînd statul să plămădească sufletele tuturor cetățenilor"[83]. Dorinței Episcopului Hossu ca măcar „să se cînte un prohod asupra școalei confesionale", Angelescu i-a răspuns cerînd Sfinției Sale „să cînte un Te Deum de mulțumire lui Dumnezeu că ne-a dat să vedem ceea ce gîndeau moșii și strămoșii noștri, dar nu credeam că are să se întîmple: Unirea tuturor românilor [...] A dat Dumnezeu

---

[80] Ghibu, „Reforma?", p. 3.

[81] *Ibid.*

[82] Ministerul Instrucțiunii, *Lege*, pp. 167, 191, 198–200.

[83] *Ibid.*, p. 167.

să vedem toată cîmpia românească presărată cu școli românești, unde se vorbește românește, unde se gîndește românește."[84]

Ceea ce reiese din aceste dezbateri parlamentare privind reforma învățămîntului este sentimentul că România Mare, ca și reformele educaționale aparțineau mai mult unora decît altora, mai mult liberalilor din Regat decît Bisericilor istorice ale României și patrioților din Transilvania. Pentru a înfrînge acele forme de patriotism românesc neconforme cu statul ce-și avea baza în Vechiul Regat, liberalii au polemizat cu particularismul regional și confesional și au salutat statul ca esență a „neamului organizat". Transilvănenilor le venea greu să răspundă acestui argument naționalist suprem, deoarece și ei se străduiseră să organizeze neamul prin mijloace culturale, între care un loc de frunte îl aveau Bisericile Unită și Ortodoxă. Legile de reformare a învățămîntului au încercat să uzurpe baza regională și instituțională a patriotismului transilvănean în favoarea statului România Mare.

Angelescu și-a apărat în repetate rînduri direcția de acțiune, pesemne însă că niciodată atît de grăitor ca în 28 iunie 1924, în Camera Deputaților:

> Biserica noastră s-a identificat cu școala și cu aspirațiile neamului nostru. Însă, d-lor, trebuie să recunoaștem că timpurile s-au schimbat astăzi și s-au schimbat în sensul cel bun și pentru biserică și pentru țară și neam. S-a făcut unirea tuturor românilor, această țară este a noastră, a tuturor, și într-un stat modern Statul are anumite obligațiuni. Nu este admisibil ca sufletul poporului, mintea copilului, plămădirea acestei minți și a acestui suflet, să nu fie în mîna Statului, care formează pe cetățenii de mîine [...] mai mult decît atît, bisericile sînt biserici românești, nu mai sînt confesiuni.
>
> Noi voim, d-lor, ca școala să fie unică pentru întreg neamul. Nu se poate admite ca în Ardeal să rămînă școală confesională, iar aici în Vechiul Regat să avem școală de Stat, de asemenea în Basarabia și Bucovina școală de Stat.[85]

Ambițiosul program al lui Constantin Angelescu de extindere și de unificare a celor patru sisteme de învățămînt ale României

---

[84] *Ibid.*, p. 200.

[85] *Ibid.*, pp. 199–200.

Mari a avut și tendințe democratice, și tendințe centralizatoare. Din punctul său de vedere cele două tendințe nu erau contradictorii, deoarece obiectivul ambelor era consolidarea României ca stat național. Extinderea sistemului de învățămînt însemna că cultura română poate ajunge la străini (din punct de vedere etnic) sau la românii înstrăinați din noile provincii, ca și, pe un plan mai adînc, la etnicii români săraci, asupriți, neinstruiți pînă acum, a căror mobilitate către poziții de elită era încurajată acum de către stat. Rapida unificare a celor patru sisteme de învățămînt — uneori cu nesocotirea preferințelor federaliste sau gradualiste ale provincialilor — intenționa să întărească uniformitatea diferitelor sisteme educaționale din provinciile alipite României în 1918 și după aceea. Cei care, asemeni lui Onisifor Ghibu sau Nicolae Bălan, se opuneau politicii de centralizare inițiate de liberalii de la București susțineau că nu se opun unificării ca atare, ci unei unificări insensibile la nevoile locale și la instituții precum Bisericile Ortodoxă și Unită — eroice păstrătoare ale culturii românești în Transilvania. Aceștia îi acuzau pe înșiși adepții centralizării de provincialism manifestat în lumina propriilor interese particulare, și prin folosirea abuzivă a prerogativelor statului. Pentru adepții centralizării, însăși existența statului România Mare făcea desuetă autonomia anterior existentă a unor instituții naționale precum bisericile și școlile confesionale. Deși aceste instituții fuseseră nevoite anterior să apere neamul de legile străine ostile, România Mare, care „nu este altceva decît neamul organizat", trebuia să le transceandă și să le subsumeze acum pe toate.

Ca un *primus inter pares* între provinciile românești, Vechiul Regat și-a asumat sarcina de a consolida statul român. El a acționat însă de pe o poziție de slăbiciune datorită marelui număr de neromâni și solidarităților locale ale românilor din noile provincii. „Ofensiva culturală" a urmărit să consolideze națiunea și statul atrăgînd un număr din ce în ce mai mare de țărani în rîndul elitei naționale și impunînd instituții culturale centralizate.

2. Bucovina: o moștenire austriacă în România Mare

Astăzi, cînd principiul național sărbătorește marele său triumf, cînd statele vechi se prăbușesc și pe ruinele lor se ridică întinerite state naționale în hotarele lor etnice ale națiunii, „bucovinismul" trebuie să dispară. [...] Bucovina s-a realipit la România, în hotarele căreia nu este loc pentru homo bucovinensis, *ci numai pentru* civis Romaniae.

ION NISTOR, 1918

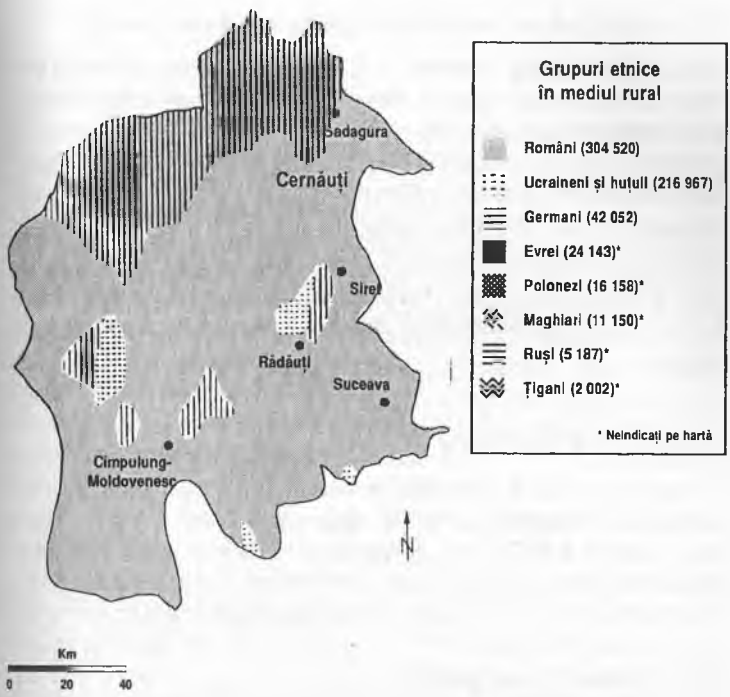
Din cele trei provincii recent încorporate de România în 1918, Bucovina era cea mai puțin românească din punct de vedere etnic. Jumătatea de nord a teritoriului era compact locuită de o populație ucraineană care depășea numeric populația românească a zonei.[1] (vezi harta) În 1910, ucrainenii alcătuiau grupul cel mai numeros în Bucovina, reprezentînd 38,4% din populație. Veneau apoi etnicii români cu 34,4%, urmați de evrei și germani cu 12 și respectiv 9,3%.

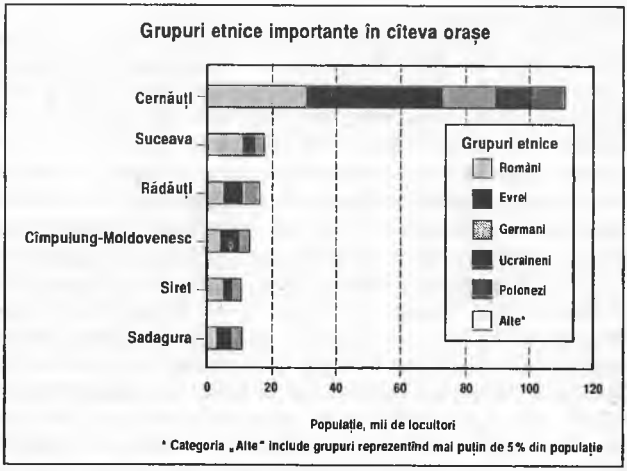
Cu toate că cei mai mulți istorici nu contestă aceste cifre, unii atribuie marea concentrare de ucraineni politicii austriece.[2] Ei

---

[1] Utilizez termenul ucrainean și nu rutean în acest capitol, deși izvoarele românești și austriece, ca și o mare parte din literatura privitoare la Imperiul habsburgic, îl preferă pe cel de-al doilea. Înainte de secolul al XIX-lea, rutean reprezenta termenul obișnuit. După aceea însă, căpătînd conștiința națională, ucrainenii de vest au adoptat terminologia și identitatea ucraineană pentru a se atașa de conaționalii lor din Ucraina estică și a se diferenția de ruși. Vezi Orest Subtelny, *Ukraine: A History* (University of Toronto Press, Toronto, 1988), p. 307. Un nume anterior dat ucrainenilor, mai cu seamă în Imperiul rus, era maloruși.

[2] Vezi Ion Nistor, *Bessarabia and Bukowina* (Rumanian Academy, Bucharest, 1939), p. 36; Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei* (Institutul de arte grafice și Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1934), pp. 65–76, 173–174; și Ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques, Paris, Quai d'Orsay, Série Z, Roumanie (în continuare QD), 62/206–223, „Mémoire sur la situation des ruthènes en Roumanie" (1927).

Bucovina, distribuția pe etnii

susțin că românii au fost inițial predominanți, concentrarea lor fiind modificată de masiva imigrare a ucrainenilor din Galiția învecinată, de asimilarea lingvistică a românilor și de slavizarea numelor românești.[3] Alții afirmă totuși că ucrainenii i-au precedat pe români în Bucovina (ca și în Basarabia și în nordul Transilvaniei). Ei revendică Bucovina, sau cel puțin partea ei nordică, pe baza superiorității numerice a ucrainenilor începînd cu secolul al XIX-lea.[4] În multe privințe relația dintre ucraineni și români în Bucovina e asemănătoare celei dintre ucraineni și polonezi în Galiția.

Bucovina austriacă

Puțin studiată de cercetătorii occidentali, Bucovina este insuficient înțeleasă în literatura capabilă să ofere o reprezentare obiectivă. A. J. P. Taylor, de pildă, o scoate din discuție considerînd-o „o provincie uitată" și scriind că „Bucovina nu poate fi revendicată de nici o naționalitate drept patrie și n-a avut o istorie asupra căreia să poată fi purtate dispute. Românii și maloruși n-aveau trecut; germanii, în ciuda izului de misionarism german, erau ținuți la respect de aroganța vecinilor lor polonezi

---

[3] Robert A. Kann și Zdeněk V. David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918* (University of Washington Press, Seattle, 1984), p. 275; și Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina: Studiu istoric și statistic* (Librăriile Socec, București, 1915), pp. 146–167. Alte explicații ale „rutenizării" unor părți ale Bucovinei subliniază afluxul de ruteni veniți ca muncitori agricoli pe proprietățile funciare ale românilor. Coabitarea lor cu românii a avut drept rezultat asimilarea lingvistică a românilor la limba ucraineană — și nu invers — datorită superiorității românilor și capacității lor de a se adapta la o nouă limbă. AA IX/Varia 10, 20 decembrie 1922.

[4] Vezi de exemplu *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*, vol. I (University of Toronto Press, Toronto, 1963), pp. 17–18, 242 și Iwan M. Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians: A Historical Background and Their Self-Determination in 1918*, trad. Walter Dushnyk (Association of Bukovinian Ukrainians, New York, 1970). În Evul Mediu, Bucovina a făcut mai întîi parte din teritoriile deținute de Galiția-Volînia, devenind parte a principatului Moldovei în secolul al XIV-lea. Wolfdieter Bihl, „Die Ruthenen", în *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*, ed. Adam Wandruszka și Peter Urbanitsch, vol. 3 (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1980), p. 558.

din Galiția și a celor maghiari din Ungaria."[5] Înapoia unor atari declarații sumare se află o realitate complexă, apreciată în chip diferit de grupurile etnice importante ce locuiau în Bucovina și de puterea imperială austriacă. Habsburgii au văzut în dobîndirea Bucovinei din 1775 — prin care erau puse în legătură alte două teritorii habsburgice, Galiția și Transilvania — un avantaj asupra Turciei și Rusiei în chestiunea orientală aflată în plină evoluție.[6] Ca parte a Imperiului austriac, Bucovina a dobîndit de asemenea alte semnificații. Unită cu Galiția pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ea și-a cîștigat autodeterminarea după 1848, asistînd la creșterea aspirațiilor naționale ale românilor și ucrainenilor deopotrivă; de atunci, lupta lor, atît a unora împotriva celorlalți cît și împotriva Austriei în cadrul instituțiilor imperiale și locale, s-a intensificat continuu, avînd drept miză probleme politice, sociale și culturale.

Importanța Bucovinei pentru România și pentru Ucraina este evidentă: pînă astăzi fiecare din cele două popoare o consideră parte esențială a teritoriului național. Punctul de vedere românesc e ilustrat de considerarea Bucovinei drept „leagăn al Moldovei"[7] de către Nicholas Dima, iar cel ucrainean se află cuprins în afirmația lui Iwan M. Nowosiwski potrivit căreia „Bucovina este în mod fundamental un teritoriu compact ucrainean datînd din secolul al IV-lea d.C."[8]. În secolul al XIX-lea, germanii din Bucovina — și evreii, strîns legați de aceștia — dominau peisajul urban, birocratic și cultural al acestei margini de imperiu, în pofida vecinilor maghiari și polonezi menționați de Taylor.

În cei o sută cincizeci de ani scurși între împărțirea Moldovei la 1775 de către Austria și Imperiul otoman și revenirea Bucovinei la România în 1918, provincia a suferit schimbări semnificative. Politica Austriei în privința economiei și a naționalităților

---

[5] A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1910–1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary* (Harper and Row, 1965, New York), pp. 200–201.

[6] Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918* (University of California Press, Berkeley, 1974), p. 164 și Alexandru D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. 9 (Editura Cartea românească, 1925), p. 152.

[7] Nicholas Dima, „Bucovina, Romania, and the Ukraine", în *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea (Humboldt State University Press, Los Angeles, 1983), p. 19.

[8] Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, p. 13.

a produs o modificare evidentă a echilibrului etnic din Bucovina, făcînd un timp din această provincie „cel mai multinațional ținut al coroanei" din Imperiul habsburgic (tabelul 5).[9]

Tabelul 5. Populația Bucovinei după etnie, 1930

		Români	Ucraineni	Evrei	Germani
Total	853 009	379 691	248 567[a]	92 492	75 533
%		44,5	29,1	10,8	8,9
Urban	228 056	75 171	31 600	63 349	33 481
%		33,0	13,9	30,0	14,7

Surse: Ion Nistor, *Românii și rutenii din Bucovina*, pp. 23, 156, Institutul central de statistică, *Anuarul statistic al României 1937* și *1938*, pp. 60–61; idem, *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930*, vol. 2; Erich Beck, „Das Buchenlanddeutschtum in Zahlen", în *Buchenland: Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, p. 78 și Constantin Lacea, *La Bucovine*, p. 15.

[a] Cifra include și pe huțuli.

Între provinciile Monarhiei bicefale, Bucovina era una dintre cele mai puțin alfabetizate: 32,4% din populația totală (45,2% din populația de peste zece ani) știa să scrie și să citească. Ponderea cea mai ridicată a analfabetismului se înregistra printre ucraineni și printre români: 70,6% și respectiv 60,4% din populația de zece ani și peste.[10] Situația apărea defavorabilă românilor, dar ea era sensibil superioară celei a compatrioților lor din Basarabia.

În perioada dependenței administrative a Bucovinei de Galiția învecinată, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mulți țărani ucraineni au venit să se stabilească în Bucovina. Erau atrași de pămîntul disponibil și, pînă în 1830, de scutirea de serviciu militar. Imigrația a contribuit la creșterea populației Bucovinei de la cifra estimată de 71 750 în 1774 (deși s-ar putea să fie vorba de o subestimare), la 190 000 în 1801 și 337 000 în 1848. În

[9] Kann și David, *Peoples*, p. 420.

[10] Calculată după K. K. Statistische Zentralkommission, *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrate Vertretenen Königsreiche und Länder im Jahre 1910* (K. K. Hof-und Staatsdruckerei, Viena, 1912), vol. 8, part. I, p. 11 și vol. 1, part. 3, pp. 98–99.

1880 trăiau aici 239 000 ucraineni și 190 000 români.[11] Cea mai mare concentrare de ucraineni se găsea la nord de rîul Siret. Spre deosebire de Transilvania și de Basarabia, în Bucovina românii nu reprezentau nici cea mai numeroasă, nici cea mai oprimată naționalitate. Ei erau aici mai avuți, se bucurau de o reprezentare politică mai consistentă și aveau o structură de clasă mai completă decît populația ucraineană, alcătuită aproape exclusiv din țărani. După 1787, cînd Bucovina a devenit un *Kreis* al Galiției, ucrainenii — lipsiți de nobilime proprie — au trebuit să înfrunte clasa nobiliară polonezâ, administrația imperială germană și nobilimea locală românească. Intelectualitatea națională ucraineană — cu deosebire preoți — a început să se formeze din țărani abia din secolul al XIX-lea.[12]

Spre deosebire de ucraineni, populația românească avea, încă de la începutul anexării Bucovinei la Austria, o alcătuire complexă constînd din țărani iobagi și liberi, meșteșugari, negustori, preoți, învățători, nobili proprietari de pămînt și slujbași ai statului.[13] În timp ce româna a rămas o limbă oficială secundară pe lîngă limba de stat principală — germana —, ucraineana n-a avut statut oficial pînă în 1860. Iar începînd din 1869 germana și româna erau ambele folosite în Dieta locală.[14] După 1775, deși cîțiva boieri români au refuzat să-i slujească pe habsburgi și au trecut granița înapoi în Moldova turcească, mulți boieri au rămas, primind titluri nobiliare austriece și fiind cooptați în birocrația austriacă. Astfel, o parte a nobilimii românești a beneficiat de pe urma includerii provinciei în Imperiul austriac — situație de neconceput pentru ucraineni, lipsiți în genere de clasă nobiliară. După formarea Dietei provinciale în 1867, conducătorul acesteia a fost întotdeauna un nobil român. Atît delegația bucovineană din Landtag cît și cea din Reichsrat erau dominate de români. În urma acestei politici, unii români au ajuns să privească favorabil dominația

[11] O migrație a românilor, mai timpurie și mai redusă, din Transilvania și din Moldova învecinate mai cu seamă, a dus la creșterea populației Bucovinei de la 117 000 în 1778 la 190 000 în 1801. Kann și David, *Peoples*, pp. 275, 288, 441.

[12] *Ibid.*, p. 275 și Subtelny, *Ukraine*, pp. 215, 238, 333.

[13] Aurel Morariu, *Bucovina, 1774–1914* (P. Suru, București, 1914?), pp. 25, 26.

[14] Kann și David, *Peoples*, pp. 275, 419.

austriacă.[15] Eudoxiu Hurmuzaki, de pildă, își exprima sentimentele în Dietă în 1863 în felul următor:

> De cînd Bucovina a încetat să fie parte a vastului imperiu oriental [și] [...] a intrat în marele Imperiu Central-European [...] situația ei materială și spirituală s-a schimbat considerabil în favoarea sa; civilizația apuseană s-a revărsat în chip benefic asupra ei; libertatea și egalitatea, legea și ordinea au pătruns adînc în toate relațiile sale; [principiul] egalității s-a extins nu doar la indivizi, ci și la clase și la stări, la națiuni și religii.[16]

Cu toate acestea, la mijlocul secolului al XIX-lea, în rîndul românilor din Bucovina lua naștere o mișcare națională condusă de descendenții familiei Hurmuzaki.[17] În timpul Revoluției de la 1848 cîțiva naționaliști au chemat la unirea tuturor românilor într-un teritoriu autonom al coroanei habsburgice, iar alții la unirea românilor din Transilvania, Moldova și Valahia în cadrul unui Imperiu habsburgic federalizat. Ideea i-a alarmat pe ucraineni care preferau să păstreze administrația Bucovinei ca parte a Galiției cu numeroasa ei populație ucraineană.[18] Autoritățile habsburgice, tot mai preocupate de creșterea naționalismului în rîndul românilor din cadrul monarhiei (mai cu seamă al celor din Transilvania), au încercat să-i atîțe pe ucrainenii bucovineni împotriva lor. Prin urmare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ucrainenii au dobîndit mai multe drepturi și școli, iar în contextul mișcării naționale ucrainene din Rusia și din Galiția și-au format o conștiință națională mai puternică.[19]

---

[15] *Ibid.*, pp. 273, 275, 287–289, 438–440 și Theodore Ciuciura, „Romanian Views on Bessarabia and Bukovina: A Ukrainian Perspective", *Nationalities Papers* 13 (primăvara 1985), pp. 109–110.

[16] *Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtaga*, I. Diet (Wahlperiode), 2. Session; ianuarie 12, 1863, p. 4, citat în Ciuciura, „Romanian Views", p. 110.

[17] Keith Hitchins, „Die Rumänen", în *Die Habsburgermonarchie, 1848–1978*, ed. Adam Wandruszka și Peter Urbanitsch (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1980), p. 615.

[18] *Ibid.*, p. 616 și Kann și David, *Peoples*, pp. 417, 438–439. La fel ca în Galiția și Transcarpatia, ucrainenii din Bucovina nu s-au alăturat insurgenților — polonezi, unguri, români — devenind aliați de fapt ai imperiului. Vezi Subtelny, *Ukraine*, pp. 247–251.

[19] Kann și David, *Peoples*, pp. 419–420 și Subtelny, *Ukraine*, p. 334.

România postbelică a moștenit structura socială și demografică a Bucovinei așa cum fusese ea configurată în timpul stăpînirii austriece. Populația ucraineană și românească era în cea mai mare parte rurală, în vreme ce populația germană și evreiască era intens urbanizată. După Ion Nistor, germanii (8,9% din populația regiunii în 1930) erau „răspîndiți în diferite părți ale Bucovinei", iar „evreii alcătuiau în majoritate populația orașelor"[20]. Dar, deși elitele urbane și administrația erau alcătuite în cea mai mare parte din germani și evrei, românii și ucrainenii nu erau lipsiți de posibilitatea unei mobilități ascendente. Pe de altă parte, climatul mai puțin polarizat și posibilitatea cooptării sociale și politice au afectat natura dominației austriece, care (înainte de 1918) n-a fost niciodată pusă aici sub semnul întrebării în măsura în care era în alte părți ale Imperiului habsburgic.

Acești factori au temperat relațiile dintre naționalități. Atitudinea moderată a românilor față de Kaiser însemna că comunitatea evreiască stabilită în Bucovina, care gravita tot mai mult către capitala Cernăuți, se putea integra nestînjenit în cultura germană. Mai mult chiar, fragmentarea etnică extremă a populației Bucovinei și ruptura de fapt dintre cele două naționalități majoritare făcea necesară colaborarea politică; comunitățile germană și evreiască au devenit aliații potențiali, și uneori reali, ai populației predominant rurale a românilor și ucrainenilor. În Bucovina austriacă, evreii se bucurau nu doar de întîietate economică și socială, ci și de importanță politică. În ultimele două decenii ale guvernării austriece, Cernăuțiul a avut mai mulți primari evrei.[21] 86% dintre avocați erau în 1914 evrei, ca și președintele baroului. Un mare număr de evrei studiau la Universitatea germană din Cernăuți. Unii, chiar și printre evrei, au socotit că evreii germanizați care dețineau un statut social ridicat „au contribuit mult mai mult decît germanii înșiși la definirea caracterului german al regiunii"[22].

---

[20] Ion I. Nistor, *The Union of Bucovina with Rumania* (Editions Bucovina — I. E. Torouțiu, Bucharest, 1940), pp. 12–13.

[21] William O. McCagg, Jr., *A History of Habsburg Jews, 1670–1918* (Indiana University Press, Bloomington, 1989), pp. 172–173.

[22] Vezi Hermann Sternberg, „Zur Geschichte der Juden in Czernowitz", în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2 (Olamenu, Tel Aviv, 1962), p. 46.

Elita românească din Bucovina nu a căpătat puternica identitate a nobilimii poloneze din Galiția învecinată și nici simțul misionar al intelectualității române din Transilvania.[23] Politica austriacă blîndă a produs o elită românească instruită, mai puțin asimilată decît elita corespondentă rusificată din Basarabia și mai împăcată cu propria ei soartă decît elita naționalistă din Transilvania. Relativul liberalism al Austriei în problema naționalităților a dat naștere unui spirit acomodant și unei solidarități provinciale destul de puternice între grupurile etnice. În rîndul românilor colaborarea etnică a fost susținută mai întîi de Partidul de Centru sub conducerea fraților Hurmuzaki în anii '70 ai secolului al XIX-lea. Cu toate că în 1892 a luat ființă Partidul Național Român — partid pur naționalist —, în 1900 Partidul Național Democratic al lui Aurel Onciul oferea iarăși o alternativă de compromis. El îi aduna laolaltă pe românii liberali care erau în favoarea unui compromis etnic, opunîndu-se conservatorismului social al Partidului Național. Național-democrații români au cooperat cu național-democrații ucraineni și cu partidele evreiesc și polonez. O „Uniune a Liber Cugetătorilor" cuprinzînd deputați ucraineni, români, evrei, armeni și germani din Bucovina era organizată în 1903 în parlamentul de la Viena.[24] De aceea, în 1918, românii din Bucovina nu erau uniți, precum cei din Transilvania, într-un unic „Partid Național", ci își desfășurau activitatea în mai multe partide aflate în competiție — iredentiști naționaliști, socialiști-creștini antisemiți, liberali proaustrieci și social-democrați.

Revoluția națională română

În mod paradoxal, naționaliștii români, care erau cel mai puțin sensibili la tradițiile pluraliste ale Bucovinei habsburgice, au repurtat victoria în 1918. Ei proveneau din intelectualitatea românească locală — medici, avocați, profesori și ziariști — și

---

[23] Ilie E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina: Notițe statistice* (Editura Societății academice Junimea, Cernăuți, 1911) și Kann și David, *Peoples*, p. 442. Vezi McCagg, *Habsburg Jews*, p. 173, pentru comparații cu Galiția.

[24] Hitchins, „Die Rumänen", pp. 616–617; Kann și David, *Peoples*, pp. 440–441 și Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, p. 78.

aveau tendința să se opună, la sfîrșitul războiului, delegaților români din parlamentul de la Viena în problema concilierii cu statul austriac, înclinat spre reforme, și cu națiunea ucraineană. Intelectualii români care trăiau efectiv în Bucovina și cei care se refugiaseră în timpul războiului în Regat, în Basarabia sau în Rusia erau naționaliști mai intransigenți decît compatrioții lor de la Viena. Ideea lor de a uni întreaga Bucovină istorică cu România coincidea cu aspirațiile Vechiului Regat și cu programul premierului român Ion Brătianu. Astfel, politica lor panromânească a dat tonul evoluțiilor ulterioare.

În timpul negocierilor secrete cu Antanta, Bucovina fusese promisă României în schimbul alăturării sale în războiul împotriva Puterilor Centrale. În 1916 România a declarat război Austro-Ungariei. Spre sfîrșitul războiului, pretențiile României asupra Bucovinei au intrat în conflict cu proiectele ucrainene de a crea o Ucrainã independentă în afara statului Sovietic, sau măcar o provincie ucraineană — incluzînd Galiția și Bucovina de nord — ca un teritoriu al coroanei austriece.[25] Susținîndu-și cauza cu argumentul că „România apără Europa împotriva bolșevismului", Brătianu a reușit să dobîndească întreaga Bucovină pentru România.[26] Mișcarea națională românească din Bucovina și-a dat concursul la obținerea acestui succes diplomatic.

Intelectualii naționaliști români începuseră să se întîlnească în mici cercuri conspirative la sfîrșitul verii și în toamna anului 1918. Mai tîrziu, ei își aminteau farmecul și aura mistică a activităților lor secrete.[27] La 22 octombrie 1918, organul de propagandă românească *Glasul Bucovinei* și-a făcut apariția.

---

[25] Vezi Sherman David Spector, *Rumania at the Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu* (Bookman, New York, 1962), pp. 25–26; John S. Reshetar, Jr., *The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study in Nationalism* (Princeton University Press, Princeton, N. J., 1982), pp. 181, 212–213; Anna Cienciala și Titus Komarnicki, *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy, 1919–1925* (University Press of Kansas, Lawrence, 1984), p. 153; John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918* (Norton, New York, 1971), pp. 154, 168, 171; „Texts of the Ukraine Peace", în *The Inquiry Handbooks*, vol. 19 (1918; reed. Wilmington, Del., Scholarly Resources, [1974]), p. 141.

[26] Spector, *Rumania*, pp. 316, 140–141.

[27] Ion I. Nistor, ed., *Amintiri răzlețe din timpul Unirii* (Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1938).

Editorialul său semnala că echipa redacţională — *glasiştii* — nu voiau să devină încă un partid printre altele, ci să strîngă rîndurile partidelor care îi reprezentau pe etnicii români. Numai printr-o asemenea solidaritate puteau românii să-şi dobîndească suveranitatea în teritoriile ancestrale şi să-şi asigure posibilitatea de a-şi hotărî soarta alături de românii din Transilvania şi Ungaria, într-un cadru panromânesc.[28] *Glasiştii* tindeau astfel să modifice tradiţia pluralistă „austriacă" a Bucovinei, cerîndu-le românilor să se unească în numele ideii româneşti şi să-şi îngroape diferenţele politice.[29]

La 17 octombrie 1918 se formase la Viena un Consiliu Naţional Român ca răspuns la manifestul imperial care chema la federalizarea Austriei pe baza tuturor naţionalităţilor constitutive. Cu ocazia ultimei audienţe imperiale, la 18 octombrie, preşedintele consiliului i-a spus monarhului că românii vor vota chiar şi împotriva unei monarhii reformate. În timpul ultimei sesiuni a parlamentului austriac, parlamentarii români au chemat la emanciparea şi autodeterminarea românilor din Austro-Ungaria.[30] La 27 octombrie, o Adunare Constituantă a românilor din Bucovina s-a strîns la Cernăuţi şi a votat pentru „unirea Bucovinei integrale cu celelalte ţări româneşti într-un stat naţional independent"[31].

---

[28] Maximilian Hacman, „Primul sfat pentru unire la doctorul I. Bodea", în Nistor, ed., *Amintiri răzleţe*, pp. 157–158.

[29] Faptul că această idee reprezenta o despărţire revoluţionară de politica mai flexibilă practicată sub guvernarea habsburgică este arătat de dezbaterile ce au avut loc între *glasişti* cu ocazia elaborării editorialului. Unii dintre membrii fondatori, temîndu-se de o ruptură totală cu Imperiul austro-ungar, voiau să coboare ţelul autodeterminării „în cadrul românismului ca întreg". Pînă la urmă, rezoluţia a reflectat tendinţa către ireversibilitate exprimată de Puşcariu în răspunsul său ironic adresat prudenţilor: „Domnilor, noi am plecat cu trenul fulger spre o ţintă de la care nu ne vom mai abate. D-voastră aţi scos capul pe fereastră ca să vedeţi pe unde trecem şi vîntul v-a luat pălăria. Acum vreţi să trageţi frîna de alarmă, pentru ca de dragul pălăriei să oprim trenul? Să creadă lumea că locomotiva noastră are un defect? Mai bine coborîţi binişor la prima staţie, întoarceţi-vă şi lăsaţi-ne pe noi să trecem înainte!", Sextil Puşcariu, „Cum a luat fiinţă Glasul Bucovinei: Pagini de ziar", în Nistor, ed., *Amintiri răzleţe*, p. 336.

[30] Cuvîntările lor au fost bine primite, cu excepţia liderului ucrainean Mikola Vasîlko, care a cerut nordul Bucovinei pentru ucraineni. Kann şi David, *Peoples*, pp. 180–182.

[31] Dimitrie Marmeliuc, „În preajma unirii: file de carnet", în Nistor, ed., *Amintiri răzleţe*, p. 209. Aşa cum o indică numele, Adunarea nu cuprindea delegaţi ucraineni şi evrei. Ciuciura, „Romanian Views", p. 112.

Adunarea a ales un Consiliu Național format din cincizeci de membri și condus de Iancu Flondor, moșier român membru al Partidului Național.[32]

Românii nu erau singurii care revendicau Bucovina. Aidoma celor mai multe naționalități ale Austro-Ungariei, ucrainenii doreau să obțină independența după prăbușirea imperiului. Spre deosebire de alte grupuri însă, ei n-au constituit o mișcare iredentistă în perioada dinaintea războiului și nici nu se bucurau de protecția vreuneia din puterile victorioase. Noul stat al Ucrainei orientale, în confederație cu Rusia revoluționară, complica și mai mult lucrurile, astfel încît ucrainenii occidentali se resemnau să dobîndească drepturi naționale substanțiale în cadrul statului austriac. Așa se face că statul ucrainean occidental care și-a proclamat independența la 19 octombrie 1918 la Lvov a hotărît să rămînă „mit Anschluss an Österreich"[33]. Ca și Rada Națională Ucraineană de la Lvov, Comitetul Național Ucrainean pentru Bucovina, creat la 25 octombrie, revendica nordul Bucovinei, unde ucrainenii erau superiori numeric românilor.[34]

Nu s-a realizat nici un compromis în disputa ucraineano-română din Bucovina, în parte fiindcă negociatorul român, Aurel Onciul, fost membru al parlamentului de la Viena, nu mai reprezenta un curent semnificativ al opiniei publice românești și nici nu avea acreditările unui delegat ales sau numit.[35] Conflictul a fost solu-

---

[32] Radu Sbiera, „Clipe de mare înfrigurare și de aleasă înălțare", în Nistor, ed., *Amintiri răzlețe*, p. 382 și Hitchins, „Die Rumänen", p. 625.

[33] Adică statul ucrainean occidental intenționa să rămînă parte a Austriei. Lucru care, evident, i-a nemulțumit pe anumiți ucraineni. Nistor, *Problema ucraineană*, pp. 206, 245 și Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, p. 111.

[34] Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, app. 2, p. 156 și app. 4, pp. 159–160; Kann și David, *Peoples*, p. 446 și Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina* (Ediținea Academiei Române, București, 1915), p. 158. Inițial, ucrainenii au revendicat și capitala Bucovinei, dar la 6 noiembrie, în negocierile cu Aurel Onciul, au acceptat un condominiu ucraineano-român asupra Cernăuțiului. De fapt, problema principală a capitalei și a altor două orașe disputate ale Bucovinei, Siret și Storojinet, era aceea că, deși aveau hinterlanduri predominant ucrainene, populația urbană dominantă nu era nici ucraineană, nici românească, ci evreiască. Nowosiwski, *Bukovinians Ukrainians*, pp. 110, 118, 119.

[35] Nistor, *Problema ucraineană*, p. 212; *idem*, *Union*, pp. 19–21 și Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*. p. 120.

ționat pe cale militară — în favoarea pretențiilor românești —, soluție aprobată mai tîrziu de Conferința de Pace de la Paris. La început însă, între 6 și 11 noiembrie, unitățile militare ucrainene au înregistrat victorii.[36] Situația a determinat Consiliul Național Român să cheme trupe din România, intervenție în urma căreia puterea Consiliului a fost restabilită.[37]

La Congresul General din 28 noiembrie, delegații români, germani și polonezi au votat în unanimitate pentru unirea Bucovinei cu România.[38] Au lipsit însă de la luarea acestei importante hotărîri vocile comunităților organizate ale ucrainenilor și evreilor care s-au abținut să participe.[39] Vorbitorul care a deschis congresul a salutat mai întîi armata română, apoi pe românii din Basarabia, Transilvania și Ungaria, apoi pe „conducătorii neamului românesc din Bucovina" și abia la urmă celelalte minorități aflate în sală.[40] Firește că nu s-a adresat Consiliului Național Ucrainean și nici reprezentanților evreimii, care boicotau congresul.[41] Lipsa reprezentativității etnice substanțiale la Congresul General nu prevestea nimic bun pentru pacea socială din Bucovina românească.

După unirea cu România, lupta dintre români, ucraineni și evrei a continuat. Un conflict legat de această luptă a izbucnit între românii naționaliști care se opuneau tradiției austriece de colaborare etnică și conaționalii lor mai maleabili. Într-un articol din 10 decembrie 1918, Ion Nistor, istoric român din Bucovina care se refugiase la București și în Basarabia în timpul războiului, alăturîndu-se luptei pentru România Mare, critica ceea ce numea cu dispreț „bucovinism" și „homo bucovinensis", o specie de renegați români crescută „în leagănul politic al fostu-

---

[36] Potrivit unui observator, în toamna anului 1918 se aflau în districtul Cernăuți trei regimente ale Arhiducelui Wilhelm. Vezi Petre Popescu, „Amintiri din viață în jurul zilei de unire, anul 1918 ziua 28 noiembrie", în Nistor, ed., *Amintiri răzlețe*, p. 310.

[37] Nistor, Problema ucraineană, pp. 209–214; *idem*, *Union*, pp. 22–24 și *idem*, *Bessarabia and Bukowina*, p. 41.

[38] Nistor, *Problema ucraineană*, p. 214.

[39] Cei treisprezece ucraineni prezenți la Congres „nu reprezentau vreun grup sau vreo organizație ucraineană". Vezi Nistor, *Union*, pp. 32–34 și Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, p. 130.

[40] Nistor, *Union*, p. 35.

[41] Grigore Nandriș, „Zile trăite în Bucovina", în Nistor, ed., *Amintiri răzlețe*, p. 256.

lui regim austriac"[42]. Condamnarea rostită de Nistor la adresa acestor români, pe care-i considera trădători, și la adresa străinilor din Bucovina exprima o adîncă repulsie:

> Austriecii au căutat în chip și fel de a șterge urmele trecutului și a înnăduși conștiința națională la populația băștinașă. În năzuința aceasta, fostul regim a găsit sprijin și la concetățenii noștri de altă limbă și lege, care [...] aveau un vădit interes de a sprijini o doctrină care tinde să șteargă deosebirea între străini și băștinași. Cum unii dintre aceștia n-aveau patrie, iar alții o aveau în altă parte, ei începură să propovăduiască doctrina „bucovinismului" (Bukowinaerthum) așa de favorită guvernului din Viena și celui din Cernăuți. Conform principiilor acestei doctrine, toate neamurile din Bucovina, în special Românii, trebuiau să se desfacă de convingerile lor naționale, să rupă orice legătură cu conaționalii de peste hotare, să-și abandoneze limba și să uite de datinile și obiceiurile lor strămoșești pentru a se contopi cu celelalte neamuri și într-o specie exotică bucovineană, cu limba de conversație germană.[43]

Nistor și ceilalți naționaliști luptau împotriva spiritului de colaborare și de moderație etnică al Bucovinei fiindcă acesta reprezenta moștenirea austriacă a compromisului. În locul acestei moșteniri ei voiau să pună naționalismul românesc integral.

Piramida școlii

La data unirii Bucovinei cu România, stratificarea societății bucovinene se reflecta în sistemul de învățămînt al provinciei. Românii și ucrainenii formau împreună majoritatea în raport cu totalul populației, dar reprezentau o minoritate în rîndul populației urbane și al elitei. Prezența lor în școlile provinciei urma același model: formau majoritatea în școlile primare și minoritatea în școlile secundare (în cea mai mare parte urbane), unde predominau elevii evrei și germani, ca urmare a poziției lor demografice de elite urbane.[44] În 1910, de pildă, liceele din

---

[42] Ion Nistor, „Homo bucovinensis", în Nistor, ed., *Amintiri răzlețe*, p. 285.

[43] *Ibid.*

[44] Privitor la tendința evreilor spre educație în Bucovina, vezi McCagg, *Habsburg Jews*, p. 172.

Bucovina erau urmate de 5 682 băieți, din care 3 196, sau 56,2%, vorbeau germana ca limbă maternă. Dintre aceștia, 2 295, sau 71,8%, erau evrei. În aceste școli învățau 2 100 de băieți a căror limbă maternă era româna sau ucraineana, reprezentînd doar 37% din elevii de liceu.[45]

În perioada interbelică autoritățile române au depus eforturi pentru a opri ceea ce socoteau a fi un proces de „rutenizare" în zonele rurale ale districtelor din nord; pentru aceasta românilor li s-a atribuit mai mult din baza orizontală a piramidei educaționale pe care o împărțeau cu ucrainenii. Alte acțiuni politice au încercat să modifice pe verticală piramida educațională tradițională, reducînd numărul de evrei ce urmau să primească instrucție secundară și superioară și făcînd astfel loc unui număr sporit de români în vederea dobîndirii instrucției necesare pentru a pătrunde în elita națională aflată în curs de expansiune. Din punct de vedere instituțional acest *Kulturkampf* s-a desfășurat în două direcții — școlile primare rurale și școlile secundare urbane. Școlile primare rurale se aflau în districtele nordice, în mare parte ucrainene: Cernăuți, Sadagura, Coțmani, Siret, Storojineț, Stănești, Văscăuți, Putila, Vijnița, Zastavna.[46] În școlile secundare urbane predominau elevii germani și germanizați, în majoritate evrei. Disputele etnice și regionale din școli au atins apogeul la mijlocul anilor '20.

Școlile Bucovinei înainte de primul război mondial. Cînd Bucovina a fost anexată de Austria în 1775, existau în întreaga provincie șase școli urbane: una grecească, una latinească, cîteva școli pe lîngă mînăstiri și un număr „considerabil" de școli rurale.[47] În primul deceniu al guvernării austriece s-au adăugat cîteva școli germane, numărul total al școlilor ajungînd la treizeci și două, din care șase erau pur românești. Un declin în învățămîntul provinciei a început după unirea Bucovinei cu Galiția. Acest act a

---

[45] Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission, *Statistik der Unterrichtsanstalten in den in Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1909/1910*, vol. 7, part. 3 (K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Viena, 1913), pp. 65–66, 84–85.

[46] Nistor, *Românii și rutenii*, p. 158.

[47] Onisifor Ghibu, „Școala românească în anul 1912", *I Anuar pedagogic (1913)* (Sibiu, 1912 [sic]), p. 225 și Morariu, *Bucovina*, p. 27.

avut drept urmare subordonarea administrativă față de orașul Lemberg — capitala Galiției-Bucovinei — în 1786. De aici înainte caracterul provincial al Bucovinei s-a accentuat datorită statutului său de *Kreis* al Galiției; oamenii priveau Bucovina nu doar ca pe una dintre cele mai îndepărtate zone ale imperiului, ci ca pe una mai înapoiată chiar decît Galiția, renumită pentru înapoierea sa. Pierderea autonomiei a condus la ruinarea instituțiilor, birourile guvernamentale mutîndu-se la Lemberg. Numărul școlilor a scăzut la paisprezece, doar trei dintre ele fiind românești.[48] În 1816 administrația școlilor a trecut la Consistoriul Romano-Catolic din Lemberg, iar limba polonă și-a extins influența în Bucovina prin intermediul profesorilor catolici polonezi trimiși să predea în școlile bucovinene. Pînă în 1850, Consistoriul din Lemberg a deschis doar optsprezece școli, din care doar zece erau destinate copiilor români. Nici una dintre acestea însă nu avea ca limbă de predare româna.[49] Între alte motive, această situație explică lipsa, în Bucovina, a unei clase de preoți și învățători cu conștiință națională asemănătoare celei din Transilvania în secolul al XIX-lea. Puțini români popularizau în Bucovina „sentimentul unui drept național"[50].

În timpul Revoluției de la 1848 populația românească a exprimat revendicări educaționale alături de revendicări privind autonomia politică și participarea la guvernare.[51] În 1850 școlile din Bucovina au revenit sub jurisdicția Mitropoliei Ortodoxe din Cernăuți. S-au construit numeroase școli și s-au scris manuale.[52] Deși învățămîntul românesc a devenit mai accesibil, continuau să nu existe școli pur românești.[53] Scurta reanexare a Bucovinei la Galiția învecinată în 1860 a coincis cu introducerea unei legislații

---

[48] Ghibu, „Școala românească", p. 225 și Morariu, *Bucovina*, p. 51.

[49] Ministerul Instrucțiunii, *Lege pentru învățămîntul primar al statului și învățămîntul normal-primar*, (Editura Cartea românească, București, 1925), p. 11

[50] Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne, 1775–1914* (Jassy, 1917), p. 71.

[51] *Ibid.*, p. 83; Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, (Ion Dumitru Verlag, München, 1987), p. 226 și „Bucovina", în Great Britain, Foreign Office, Historical Section, *Peace Handbooks* (HMSO, Londra, 1920), p. 16.

[52] Ministerul Instrucțiunii, *Lege*, p. 11.

[53] *Ibid.*, p. 12 și Morariu, *Bucovina*, p. 53. .

a învățământului mai liberale în toată Austria. Cu toate acestea, românii au privit în mare măsură această liberalizare drept una menită să ofere neromânilor un avantaj asupra lor, care pierduseră deja pe tărîm politic prin reanexarea la Galiția și pe tărîm demografic prin imigrarea ucrainenilor. Ucrainenii au beneficiat într-adevăr de „un sistem de învățămînt ucrainean bine organizat"[54], dar, în urma legislației, și comunitatea românească s-a ales cu cîteva școli confesionale. Pe aceeași linie cu aceste schimbări, școala de învățători din Cernăuți, de limbă germană, s-a scindat în 1909 în trei direcții lingvistice pentru a-i primi pe români și pe ucraineni. În 1912, 717 (aproape 40%) din cei 1 801 învățători din Bucovina erau români. Dintre ei, 646 dețineau posturi în școli românești.[55]

Prima școală secundară din Bucovina a fost un gimnaziu german deschis în 1809.[56] În următorii o sută de ani s-au deschis de asemenea patru școli secundare „românești", dar acestea erau în realitate școli bilingve, în care germana era mai importantă decît româna și în care doar jumătate dintre elevi erau etnici români, sau mai puțin. De pildă, în 1910 la *Realschule* ortodoxă din Cernăuți doar 69 de elevi din 694 erau români, iar 280 erau evrei.[57] În 1912 nici una din cele cincisprezece școli secundare din Bucovina nu avea drept unică limbă de predare româna. În patru licee existau secții românești, dar și aici o parte dintre materii se predau în germană. Lipsa unei școli secundare pur românești i-a descurajat pesemne pe români să mai urmeze școli.[58] Școlile secundare s-au înmulțit cu rapiditate în ultima parte a secolului al XIX-lea în Bucovina, în parte fiindcă reprezentau o miză în rivalitatea etnico-politică. De exemplu, a fost deschisă o școală secundară ucraineană în orașul Vijnița, din nord, deoarece comunitatea poloneză din Galiția învecinată n-o acceptase în provincia ei.[59]

---

[54] Subtelny, *Ukraine*, p. 334.

[55] Ghibu, „Școala românească", p. 225.

[56] Morariu, *Bucovina*, p. 56.

[57] Statistischen Zentralkommission, *Statistik der Unterrichtsanstalten*, pp. 84–85 și Onisifor Ghibu, „Naționalizarea învățământului românesc în Bucovina", *I Anuar pedagogic* (1913), p. 62.

[58] Ghibu, „Naționalizarea", pp. 61–62.

[59] Morariu, *Bucovina*, pp. 57–60.

În general, ucrainenii nu s-au bucurat de un sistem de învățământ solid la nici un nivel pînă către 1860, cînd situația s-a ameliorat considerabil. La izbucnirea primului război mondial Bucovina avea 202 școli primare ucrainene[60], două gimnazii ucrainene, două gimnazii germano-ucrainene și un gimnaziu germano-româno-ucrainean.[61] Firește, în perioada interbelică, liderii ucraineni s-au referit cu precădere la realizările lor și la „nivelul înfloritor al dezvoltării lor" din timpul guvernării austriece.[62]

De asemenea, evreii bucovineni își priveau cu bucurie succesele din perioada guvernării austriece, inclusiv în domeniul educației. Deși se refereau mai ales la școlile secundare, ei priveau cu aceeași mîndrie marele număr de copii evrei din școlile primare ale provinciei.[63] În anumite centre urbane — Cernăuți, Suceava, Rădăuți, Sadagura, Storojineț, Vijnița —, unde evreii alcătuiau majoritatea populației, copiii evrei reprezentau majoritatea absolută în școlile primare.[64]

La începutul secolului XX, populația școlilor primare din provincie reflecta situația demografică generală; la nivelul școlilor secundare, statisticile școlare reflectau demografia urbană din Bucovina. Românii și ucrainenii erau aici subreprezentați în raport cu ponderea lor în ansamblul populației, în vreme ce elevii germani și, mai semnificativ, cei evrei din școlile secundare depășeau proporția lor în ansamblul populației. Această repartiție era agravată în universități, unde proporția de evrei a fluctuat de la 24% în 1886, la 48,8% în 1896, 41,5% în 1906 și 38,5% în 1914.[65] Stratificarea educațională poate fi reprezentată ca o piramidă așezată pe o bază populațională mixtă, alcătuită în special

---

[60] Așadar, mai multe decît cele 179 de școli românești. Ghibu, „Școala românească", p. 225.

[61] Bihl, „Die Ruthenen", p. 574.

[62] Vezi „Plainte", QD 62/185 și *passim*, 11 iulie 1927.

[63] Cifra citată în „Memoriu asupra raporturilor pedagogice ale evreilor din Bucovina" este de 10 927, ceva mai mică decît cea a lui Ghibu, 11 324. Vezi Central Archives for the History of the Jewish People, Ierusalim (în continuare CA), RM 134, f.d. și Ghibu, „Naționalizarea", p. 61.

[64] CA/RM 134, f.d.

[65] Sternberg, „Zur Geschichte", pp. 34, 46. În 1906, 53% din studenții de la drept erau evrei. Potrivit lui Sternberg, mulți profesori evrei predau la Universitatea din Cernăuți.

din ucraineni și români; pe măsura îngustării sale către vîrf, evreii și germanii ocupă din ce în ce mai multe din locurile tot mai puține rămase.

Naționalizarea școlilor primare

După 1918, naționaliștii români au vrut să contracareze puternica acțiune de „rutenizare" căreia îi atribuiau marele număr de ucraineni din Bucovina. Românii acuzau școlile că au funcționat ca instrumente ale politicii de „slavizare" ale vechiului regim, purtată de „propagandiști fervenți ai slavismului din Galiția".[66] Soluția lor era un viguros program de românizare care cuprindea creșterea numărului total de școli și a proporției școlilor românești. Pe ansamblu, numărul școlilor primare românești a crescut de la 179 în 1912 la 257 în 1919–1920 și la 319 în 1922–1923. În același timp, numărul școlilor primare ucrainene a scăzut de la 202 în 1912 la 157 în 1919–1920 și 155 în 1922–1923.[67] Școlile românești s-au dezvoltat pe seama școlilor altor grupuri etnice din Bucovina, cu colaborarea autorităților locale românești.[68] În zona rurală a Cernăuților, în ciuda lipsei de material didactic și de biblioteci, numărul școlilor românești a crescut între 1918 și 1922 tot atît de abrupt pe cît a scăzut numărul școlilor ucrainene și germane (tabelul 6). Schimbări similare au avut loc în ținutul nord-vestic al Văscăuților între 1918 și 1922. Aici numărul total de școli a crescut foarte puțin, de la 36 la 37, dar raportul între școlile ucrainene și cele românești s-a schimbat în chip hotărîtor. Pe de o parte, numărul școlilor românești a trecut de la 0 în 1918 la 17 în 1922. Pe de altă parte, din 29 de școli ucrainene în funcțiune în 1918, doar

---

[66] Succesul acestui necontenit proces părea evident Ministerului Instrucțiunii după „rutenizarea" unor zone ce fuseseră pur românești, adiacente Vechiului Regat. AA IX/ Varia 5, 22 noiembrie 1922.

[67] Ghibu, „Naționalizarea", p. 225 și *Lege pentru învățămîntul primar*, p. 12. În 1912, pe lîngă cele 179 de școli românești, 26 de școli aveau secții românești și pe lîngă cele 202 școli ucrainene, 8 școli aveau secții ucrainene. Potrivit surselor ucrainene, înainte de război existau în Bucovina 216 sau 218 școli ucrainene. *Ukraine: A Concise Enciclopaedia*, vol. 2, p. 358 și QD 62/184, 11 iulie 1927.

[68] AA IX/ Varia 5, 22 noiembrie 1922 și Varia 10, 20 decembrie 1922.

Tabelul 6. Capacitatea școlilor primare din județul Cernăuți, după limba de predare, 1918 și 1922

	1918		1922	
	Nr. școli	Nr. clase	Nr. școli	Nr. clase
Română	20	59	38	138
Ucraineană	35	109	17	55
Germană	7	31	2	7
Poloneză	1	2	2	6

Sursa: AA IX/ Varia 5, 22 noiembrie 1922.

13 mai existau în 1922. Cele cîteva școli poloneze și germano-evreiești din ținutul Vășcăuți au fost lăsate neatinse.[69]

Românizarea s-a dovedit însă a nu fi un proces lin și uniform și nici o rezolvare reală a problemei ucrainene privită din perspectivă românească. De pildă, în 1923 județul Hotin din vecinătatea Basarabiei, cu o populație majoritar ucraineană, avea 65 de școli românești și doar patru ucrainene. După ce raportează asupra numărului mare de școli românești din această regiune majoritar ucraineană, autoritățile militare care inspectau școlile primare din județ în 1923 remarcau că totuși „rezultatul [...] nu este cel așteptat", dat fiind că un mare număr de învățători și preoți sînt încă ucraineni. Mai îngrijorătoare era situația din ținuturile Coțmani, Zastavna și Vijnița, care aveau 16, 23 și respectiv 28 de școli ucrainene și nici una românească. Aceste ținuturi se aflau în apropiere de granița Bucovinei cu Galiția ucraineană propriu-zisă. Oficialitățile române avertizau că, dacă nu se iau măsuri drastice, școlile românești din întreaga zonă aveau să fie acaparate de mișcarea iredentistă ucraineană.[70]

Declarațiile ucrainene de la sfîrșitul anilor '20 arată că eforturile românești de a reduce drastic numărul școlilor ucrainene și al altor instituții culturale a fost încununat de succes. În pofida angajamentelor internaționale de a respecta drepturile neromânilor de a învăța în propria limbă, România a ocolit Tratatul de Protecție a Minorităților declarînd că ucrainenii erau români rutenizați care trebuiau readuși la adevărata lor identitate românească. Pe

[69] *Ibid.*, / Varia 10, 20 decembrie 1922.

[70] AA IX/ Varia 10, 11 septembrie 1923.

lîngă faptul că, pînă în 1927, toate școlile publice ucrainene au fost transformate în școli românești, iar școlilor particulare li s-a retras acreditarea, autoritățile române au desființat și societăți culturale și naționale precum Hîtalnia Ruskoi Besidî și cluburile Sih. Cererile ucrainenilor de reintroducere a limbii ucrainene ca limbă de predare au fost în repetate rînduri respinse, ucraineana dispărînd din școală chiar și ca limbă de studiu.[71]

Măsurile au dat naștere la insatisfacții în rîndul ucrainenilor, fără să calmeze cu adevărat temerile românilor. Ucrainenii s-au simțit, firește, privați de drepturile lor lingvistice; ca urmare pesemne a interzicerii limbii ucrainene chiar și în învățămîntul religios, pînă și populația vîrstnică, mai pasivă, a adoptat atitudini politice.[72] Suprimarea limbii și a școlilor ucrainene intră într-un cadru mai larg de reducere a libertăților, care cuprinde delimitarea arbitrară a regiunilor administrative și interdicția de a folosi limba ucraineană în primării, tribunale și comerț. O ordonanță din primăvara anului 1927 cerea, de pildă, ca toate reclamele, afișele, programele de cinema, teatru și concert să fie publicate fie în românește, fie în ambele limbi.[73]

Din punctul de vedere al românilor însă, echilibrul lingvistic din Bucovina de nord n-a trecut destul de repede și destul de decisiv de la ucraineană la română. Cu toate că, pe hîrtie, școlile erau masiv românizate, mulți învățători nici nu știau să vorbească noua limbă de predare.[74] La mijlocul anilor '30 metodele de mînă

---

[71] QD 62/187–192, 11 iulie 1927; MIC/1926/324/9, 28 iulie 1926; MIC/1929/87/22–23, 28 mai 1929; Subtelny, *Ukraine*, p. 447; și *Ukraine: A Concise Enciclopedia*, vol. 1, p. 857.

[72] În 1924, Dr. Dutczak s-a plîns la Liga Națiunilor că pentru prima oară din 1595 uniții ucraineni din Cernăuți au fost nevoiți să se folosească de cărți românești și de limba română. QD/61/49–53, 28 decembrie 1924. Guvernul român a răspuns că uniții ucraineni primeau texte din Galiția și refuzau să le înainteze spre inspectare Ministerului Instrucțiunii. QD 61/55–58, f.d. În 1927, locuitorii ucraineni din Zamostea au înaintat o plîngere cerîndu-i ministrului educației să binevoiască să permită măcar predarea religiei în limba lor maternă, astfel încît copiii lor să poată înțelege cu adevărat religia, părinții știind o singură limbă. MIC 1929/87/27, 30 septembrie 1927.

[73] QD 62/187, 11 iulie 1927.

[74] Inspecții în ținutul Vijnița în anii '20 au arătat că puțini învățători știau românește, chiar atunci cînd întregul sistem de învățămînt era pe cale de a fi complet românizat. AA IX/ Varia 6, 30 noiembrie 1922 și MIC/1925/124/237–241. Raport pentru 1923–1924.

forte utilizate în nordul Bucovinei nu produseseră, evident, românizarea. O inspecție desfășurată în împrejurimile Cernăuților în 1934 a prezentat rapoarte privitoare la „manifestări bolnăvicioase și primejdioase statului [care] au încercat să macine școala și învățământul românesc"[75]. Raportul cita statistici „alarmante" despre învățătorii neromâni: din 339 de învățători din județul Storojineț, 110 aparțineau minorităților naționale, iar aproape jumătate dintre ei „abia dacă știau românește". În județul Cernăuți, unde 180 de învățători dintr-un total de 508 aparțineau minorităților naționale, 105 nu știau românește. Deși învățătorii aflați în culpă au fost obligați să dea un examen de limbă română, pentru autoritățile române însăși necesitatea unui asemenea examen reprezenta un eșec, căci cei ce trebuiau testați predau de ani de zile, sabotînd educația patriotică a elevilor lor prin necunoașterea limbii de stat.[76]

În pofida acestor semne descurajatoare, mulți români erau convinși că, deși elitele erau primejdioase, masa ucrainenilor era inofensivă. Oficialitățile școlare înclinau să facă deosebirea între oamenii obișnuiți — „cei buni" — și intelectualii — „cei răi". O declarație făcută în 1926 de directorul Liceului nr. 4 din Cernăuți exemplifică această perspectivă care, în felul ei, reflectă rolul important al preoților și al altor membri ai intelectualității în deșteptarea națională a ucrainenilor din estul Galiției[77]:

> Populația își dă seama de acest moment și dorește să învețe românește. Dar intelectualii ruteni, în special cei de confesiune greco-catolică veniți în cea mai mare parte din Galiția pe timpul lui Coco Vasilco și Stocki, nu voiesc să se acomodeze noii alcătuiri a statului român, întrețin o vie agitație nu numai prin satele de peste Prut, dar și dincoace de Prut și fac sforțări să mențină situația nedreaptă și nefirească de dinainte de război, creată de școala austriacă și guvernanții austriaci, adversari pronunțați ai românilor.[78]

---

[75] AA XV/ Varia 5, 20 decembrie 1934.

[76] *Ibid.*

[77] Vezi Subtelny, *Ukraine*, pp. 238–240, 335.

[78] MIC/1926/324/9, 28 iulie 1926. Smal-Stotsky era originar din Galiția, a studiat la Universitatea din Cernăuți, iar din 1885 a devenit profesor de ucraineană aici. Făcea parte din „afluxul de intelectuali galițieni" din Bucovina care au atîrnat greu în procesul construirii națiunii ucrainene.

Alte oficialități din învățămînt exprimau puncte de vedere similare. Ei pretindeau că localnicii ucraineni ar fi sprijinit măsurile românești de naționalizare dacă n-ar fi fost cei cîțiva intelectuali recalcitranți, și recomandau cu tărie înlocuirea învățătorilor și preoților ucraineni cu învățători și preoți români.[79]

Autoritățile române se temeau că, dat fiind numărul mare de ucraineni, o mînă de „agitatori" iredentiști ar putea isca o mișcare de masă. Eforturile de represiune culturală trebuie privite în acest context. Tonul belicos al acestor rapoarte oglindește starea de asediu ce domnea în nordul Bucovinei între 1918 și 1928. Autoritățile s-au folosit de legea marțială pentru a impune măsuri și mai arbitrare, care n-au intimidat totuși cu desăvîrșire populația ucraineană: la ridicarea stării de asediu, cluburile culturale și agitația națională au prins din nou viață cu repeziciune. În societăți precum Hîtalnia Ruskoi Besidî, ei discutau strategii de reintroducere a limbii lor în școli. Grupul în cauză a cerut de asemenea retragerea slujbașilor civili români din regiunile ucrainene și punea săptămînal în scenă spectacole de teatru frecventate de mulți țărani

---

Vasilco era un proprietar de pămînt local. (Vezi Subtelny, *Ukraine*, p. 334.) Ambii erau lideri ai mișcării ucrainene începînd din anii '80 ai secolului trecut, iar la cumpăna veacurilor erau politicieni în adevăratul înțeles al cuvîntului. Nowosiwski, *Bukovinian Ukrainians*, pp. 69–80.

[79] Un inspector raporta în 1923 că „populația rurală de limbă ruteană, în cea mai mare parte, nu participă aproape deloc la mișcările politice ucrainene, ci se consideră ca fiind de naționalitate română". MIC/1923/568/54. În ținutul Văscăuți, în 1923 un alt inspector școlar îi acuza pe intelectualii subversivi ucraineni de paralizarea acțiunilor românești, de problemele ivite în românizarea tuturor școlilor minorităților și de influența pe care o exercitau asupra vederilor populației privind tratatele de pace și legitimitatea instituțiilor românești. Din perspectiva românilor, ucrainenii păreau să conducă aici un bloc mai larg de minorități naționale: „Preoți, învățători, funcționari de toate categoriile, ba chiar și jandarmi sînt de naționalitate ucraineană, germană, evreiască etc. În toate relațiile de serviciu se folosesc de limba ucraineană și așa nu se impune populației necesitatea cunoașterii limbii române." Inspectorul recomanda ca preoții, învățătorii și funcționarii minoritari să fie înlocuiți cu etnici români, sau măcar ca învățătorii minoritari dubioși din punct de vedere politic să fie înlocuiți cu învățători români. Aceștia ar trebui să primească un substanțial spor de salariu, căci cheltuielile lor erau cu 30% mai mari decît cele ale omologilor lor ucraineni din zona ucraineană. Inspectorul era încrezător că, o dată „înlăturați acești intelectuali, s-ar progresa cu pași uriași pe terenul culturii românești și al românizării populației". AA IX/Varia 10, 20 decembrie 1922.

ucraineni. În 1929, grupurile ucrainene au organizat un boicot al școlilor. Acesta urma să fie continuat pînă la reintroducerea limbii ucrainene, dar liderii mișcării au fost deferiți justiției.[80]

La mijlocul anilor '30 au apărut noi rapoarte privind subversiunea ucraineană. Un director de școală care lucrase opt ani în ținutul Văscăuți raporta că majoritatea covîrșitoare a învățătorilor de acolo tot nu știu românește și „lucrează fățiș împotriva intereselor noastre de stat". El îi acuza pe „preoții, primarii, învățătorii pensionari [care] mențin conștiința ucraineană a populației rutenizate", estimînd că o pătrime pînă la o jumătate din copiii de vîrstă școlară din ținutul Văscăuți nu au frecventat școlile de stat românizate, ci școli ucrainene clandestine.[81] Alte rapoarte din aceeași perioadă merg în aceeași direcție, sugerînd că românilor din Bucovina le mergea mai rău la mijlocul anilor '30 decît înaintea primului război mondial, ba chiar că unii învățători și copii fuseseră rutenizați recent datorită militantismului preoților și învățătorilor minoritari și indiferenței oficialităților. Unul dintre rapoarte punea această situație pe seama supralicitării populației minoritare de către partidele politice — o punere sub acuzare a democrației imperfecte, demagogice a României. Autorul recomanda o eliminare imediată a preoților și învățătorilor ucraineni care „sînt cei mai înverșunați adversari a tot ce este românesc"[82].

Deși au existat preocupări paralele cu privire la școlile primare germane și la populația germană, autoritățile române își făceau mult mai puține griji în această privință, atît datorită faptului că populația germană era considerabil mai puțin numeroasă și mai restrînsă ca răspîndire geografică, cît și faptului că din noiembrie 1918 comunitatea germană își exprimase fidelitatea față de noul regim. La Gura-Humorului — cîndva „citadela germanilor în sudul Bucovinei" — româna a fost introdusă ca limbă de predare în școli în 1923. Copiii germani puteau încă să-și studieze limba maternă patru–cinci ore pe săptămînă cu profesori germani. Deși inspectorii credeau că germanii „s-au împăcat" cu noua situație[83], germanii nu erau complet mulțumiți

[80] MIC/1929/87/22–23, 28 mai 1929.
[81] AA XV/Varia 5, 20 aprilie 1934.
[82] AA XV/Varia 5, 20 decembrie 1934.
[83] AA IX/Varia 10, 27 decembrie 1923.

de locul lor în noua orînduire a lucrurilor. Preferau și ei școli separate, „numai pentru copii germani", „cu direcție germană", cu predare în germană de către profesori germani.[84] Aceste cereri erau totuși subiect de negociere și nu iscau temeri de conflicte irezolvabile.

Naționalizarea școlilor secundare

Naționalizarea școlilor secundare din Bucovina i-a ridicat pe români împotriva evreilor germanizați de la oraș mai mult decît împotriva altor minorități, fiindcă evreii (și cultura germană) dominau zonele urbane în care se aflau concentrate școlile secundare. În 1912, trei din cele 15 școli secundare de stat ale Bucovinei se aflau la Cernăuți, capitala politică și culturală a provinciei. La Liceul nr. 1 limba de predare era germana, majoritatea elevilor fiind evrei. Liceul nr. 2 avea ca bază de predare limba germană cu clase bilingve ucrainene-germane, iar Liceul nr. 3 avea clase bilingve româno-germane.[85]

În 1918 noua administrație românească a Bucovinei a divizat cele trei școli superioare din Cernăuți după naționalități, în cinci licee.[86] În 1922 Liceul românesc nr. 1, „Aron Pumnul", avea 15 clase și 359 elevi[87]; Liceul german nr. 2 avea 9 clase și 238 elevi; Liceul evreiesc nr. 3 avea 28 de clase și 1 054 elevi; Liceul ucrainean nr. 4 avea 13 clase și 650 elevi; iar Liceul polonez nr. 5 avea 7 clase și 166 elevi.[88] Mai existau încă o *Realschule* ortodoxă cu 12 clase și 260 de elevi (în anul trei de studiu în clase paralele se preda în germană); o *Realschule* de stat cu 11 clase; și un Liceu ortodox de fete cu două secții — română și ucraineană — cu 16 clase. Alte licee de băieți existau în Suceava, Siret, Coțmani și Vijnița. Licee de fete

---

[84] MIC/1927/4/30–31, 5 decembrie 1926.

[85] MIC/1923/568/21, 22, f.d.

[86] *Ibid.*

[87] AA IX/Varia 5, 7 august 1922. Liceul „Aron Pumnul" a fost numit după celebrul profesor transilvănean din secolul al XIX-lea care s-a refugiat în Bucovina după Revoluția de la 1848 contribuind la formarea micii elite cu conștiință națională românească din Bucovina.

[88] *Ibid.*, și MIC/1923/568/54, f.d. Potrivit lui Benno Straucher, liceul evreiesc a fost întemeiat în 1919 cu 31 de clase. În 1923–1924 numărul de elevi scăzuse de la 1 054 în 1922 la mai puțin de 900 și 23 de clase. Vezi CA/RM/6, 8 august 1925.

existau la Rădăuți și Suceava, iar la Cernăuți și Rădăuți existau în plus licee municipale de fete.[89]

Două perspective asupra problemei evreiești. Cu prilejul unui turneu prin liceele din Cernăuți în 1922, inspectorul școlilor secundare din Bucovina a fost frapat de dimensiunea liceului evreiesc. În vreme ce, înainte de război, școala funcționase doar ca o secție a liceului de stat german, ea devenise autonomă în 1918 „grație unui larg spirit de libertate din partea conducătorilor români bucovineni"[90]. Mai mult, liceul era imens în comparație cu toate celelalte din regiune; inspectorul își exprima îndoiala că vreunul din liceele din întreaga țară avea 28 de clase și un buget de 170 000 lei. În raportul său către Ministerul Instrucțiunii Publice el propunea atît reducerea numărului de elevi cît și a bugetului.[91] Populația evreiască a Cernăuțiului nu avea doar un liceu mult mai mare decît ale celorlalte grupuri etnice din oraș și din întreaga provincie, tinerii evrei dominau ca număr în Liceul Real nr. 2, în care din 449 elevi înregistrați în 1928, 305 erau evrei. Din cei 144 elevi rămași, doar 28 erau români ortodocși sau ucraineni, lucru pe care autoritățile îl puneau pe seama spațiului de cazare insuficient. Pentru toate liceele din Cernăuți exista un singur spațiu de cazare particular.[92] Lipsa spațiului de cazare îi afecta firește pe copiii din mediul rural, respectiv pe români și pe ucraineni. Și dacă autoritățile române puteau fi indiferente față de șansele ucrainenilor, erau în schimb preocupate de soarta românilor.

Pentru mulți români din Bucovina, predominarea evreilor în liceele urbane, și mai ales în cele ale capitalei de provincie, reprezentau o sfidare la adresa mîndriei naționale și a țelurilor naționaliste. Pentru comunitatea evreiască însă, eforturile de subminare a poziției sale antebelice erau clar antisemite. Evreii își aminteau cu drag de situația lor antebelică, cînd se aflau „în cea mai frumoasă floare"[93]. Acest *statu quo ante* dorit era acum subminat.

---

[89] AA IX/Varia 5, 7 august 1922 și Victor Morariu, „Unirea la Suceava", în Nistor, ed., *Amintiri răzlețe*, p. 243.

[90] AA IX/Varia 5, 7 august 1922.

[91] *Ibid.* El sugera ca cheltuielile suplimentare să cadă în sarcina comitetelor școlare locale, după exemplul din Vechiul Regat, unde acest tip de descentralizare financiară se dovedise foarte eficient.

[92] AA IX/Varia 17, [f.d.], 1928.

[93] CA/RM 134, f.d. [1928].

În vreme ce înainte evreii avuseseră acces liber la toate școlile austriece, acum ei erau ghetoizați în școli evreiești care, la rîndul lor, erau românizate și reduse. Liderii comunității se plîngeau de hărțuiala și persecuțiile la care erau supuși elevii, profesorii și oficialitățile școlare aparținînd comunității. La mijlocul deceniului al treilea comunitatea evreiască din Cernăuți era revoltată de asemenea de măsurile antisemite din alte domenii. Plîngerile sale mergeau de la discriminarea slujbașilor evrei la problema evreilor *Heimatslose*, rămași fără statut ca urmare a aplicării intenționat greșite a legilor postbelice.[94] Totuși, majoritatea plîngerilor priveau învățămîntul.

Unul dintre parlamentarii evrei din Bucovina, Benno Straucher, în corespondența cu primul ministru Ion Brătianu și cu Wilhelm Filderman, liderul comunității evreiești de la București, formula acuzația că administratorii evrei din școlile primare erau dați afară sau retrogradați la rangul de învățători. Straucher susținea că școlile primare din Cernăuți — oraș în care evreii reprezentau pînă la 50% din populație și plăteau 90% din taxe — erau „curățate" de învățătorii evrei prin pensionări și suspendări. Schimbări similare se petreceau și în școlile secundare. Evreii erau de obicei înlocuiți cu neevrei — în genere români, dar și germani și ucraineni —, însă evrei tineri erau de asemenea angajați peste capul comunității pentru a-i înlocuit pe profesorii de religie aleși de comunitate și de care aceasta era mulțumită. În plus, statul refuza sprijinul financiar normal pentru reconstrucția școlilor evreiești și a altor clădiri publice.[95]

Povestea Liceului evreiesc nr. 3 din Cernăuți exemplifică în mod impresionant pierderea puterii instituționale care a afectat comunitatea evreiască din Bucovina. Școala fusese înființată în 1919 prin decret regal. După principiul liceelor naționale, elevii evrei din toate școlile din Cernăuți au fost nevoiți să se transfere în noul liceu, alcătuind un corp de 1 300 elevi în 31 de clase.[96] Evreii bucovineni au privit în primul rînd această segregare a

---

[94] CA/RM/6, 8 august 1925. Privitor la succesiunea de tratate, decrete și legi care au afectat cetățenia evreilor în România interbelică, vezi Joshua Starr, „Jewish Citizenship in Rumania", *Jewish Social Studies*, 3 (ianuarie 1941), pp. 64–68. Evreii din Bucovina erau cel mai afectați de noua legislație, aplicată diferit în fiecare provincie.

[95] CA/RM/6, 8 august 1925.

[96] *Ibid.* și CA/RM/134, f.d. [1928].

liceelor după naționalități ca o separare a copiilor lor de germanii bucovineni.[97] Înainte, evreii și germanii dominaseră împreună liceele din oraș; învățământul liceal fusese, virtualmente prin definiție, un învățământ german, îmbibat totodată de cultură germană. Autoritățile române sperau să-i rupă pe evrei de identitatea lor germană/austriacă și să le dea o orientare românească, instituind o perioadă de tranziție de zece ani, după care întreg învățământul urma să se desfășoare în română sau ebraică. Totodată, urmau să fie predate atît materii românești cît și ebraice.[98]

Capacitatea liceelor evreiești a suferit reduceri succesive: de la 1 300 de elevi și 31 de clase în 1919, la 28 de clase și 1 054 elevi în 1922 și la peste 800 de elevi și 23 de clase în 1923–1924.[99] În 1924–1925, pentru același număr de elevi au fost alocate 20 de clase, iar în 1925–1926 erau 17 clase pentru 534 elevi. În șase ani deci, numărul elevilor și al claselor se redusese la aproximativ jumătate. Semnificația alarmantă a acestei tendințe n-a scăpat comunității evreiești, datorită mai ales faptului că majoritatea elevilor de liceu din Cernăuți erau concentrați într-o singură instituție. În ciuda protestelor liderilor locali ai comunității, tinerii evrei erau progresiv eliminați din sistemul de învățământ din Cernăuți. Reducerea s-a înfăptuit în mare parte prin deturnarea elevilor evrei către școlile particulare, al căror număr a crescut spectaculos după unirea Bucovinei cu România.[100]

Așa cum arată tabelul 7, tinerii evrei erau principalii clienți ai instituțiilor de învățământ secundar particular, atît înainte cît și după primul război mondial. Deși procentele indică o scădere a frecvenței evreilor în școlile particulare, contextul este diferit ca urmare a importantei creșteri a sistemului de învățământ particular. În 1913 frecventau școlile particulare 363 de elevi, din care 300 evrei. În 1923–1924, școlile secundare particulare se dezvoltaseră cuprinzînd 1 953 elevi în total, din care 1 522 erau evrei. Unii evrei tineri, precum înzestratul Wolf Goldmann din *Memorile unui antisemit* ale lui Gregor von Rezzori, au plecat să studieze

---

[97] CA/RM/134, f.d.

[98] *Ibid.* În 1928, profesorii de la Liceul nr. 3 abia dacă vorbeau românește, iar unii dintre ei își desfășurau orele în germană. Vezi AA VI/Varia 17, f.d. [1928].

[99] AA/IX/Varia 5, 7 august 1922.

[100] Board of Education, *Draft of Act concerning Private Teaching* (Editura Cartea românească, București, 1927), pp. 69–70.

Tabelul 7. Elevi în școlile particulare după etnie în Bucovina, 1913 și 1923–1924

	Evrei	Germani	Români	Ucraineni	Polonezi	Total
1913	300	28	24	4	3	359
%	83,6	7,8	6,7	1,1	0,8	100
1923–1924	1522	251	31	140	9	1953
%	77,9	12,8	1,6	7,2	0,5	100

Sursa: Board of Education, *Draft of Act concerning Private Teaching*, pp. 69–70.

în liceele vieneze, ca să scape de românizarea din Bucovina[101], dar majoritatea s-au refugiat în rețeaua locală de școli particulare din cauza sistemului învățământului public naționalizat. Asta nu înseamnă că liceele particulare evreiești ar fi fost un refugiu sigur. Membrilor comunității evreiești li se părea că și aceste școli suferă un „adevărat martiriu", datorită „relei-voințe și persecuțiilor" exercitate de autorități. Apărătorii cauzei evreiești acuzau comisiile de examen de „atitudine vădit antisemită" — în anumite cazuri ele trîntiseră trei sferturi din candidații evrei — și de nedreapta închidere și retragere a acreditării liceelor particulare evreiești.[102]

Anumite măsuri educaționale îi constrîngeau îndeosebi pe profesorii evrei. Concentrarea învățământului secundar de stat pentru evrei în Liceul nr. 3 din Cernăuți s-a soldat cu transferul multor profesori evrei din alte părți ale Bucovinei la această școală.[103] Începînd însă din 1921–1922, o dată cu reducerile progresive de la acest liceu, o parte a personalului a fost repartizat la diferite școli din oraș, alții fiind disponibilizați sau mutați „în cele mai îndepărtate colțuri ale regatului", în Transilvania și în alte părți.[104] Mulți au fost trimiși în zone totalmente românești în vederea cufundării lor totale în limba de stat. Aceștia din urmă au protestat vehement împotriva dezrădăcinării din căminele lor, din mediul

[101] „Skushno", în Gregor von Rezzori, *Memoirs of an Anti-Semite: A Novel in Five Stories* (Viking, New York, 1981; trad. rom. Kriterion, București, 1994).

[102] CA/RM/6, 8 august 1925 și Alliance Israélite Universelle, Paris, Archives Roumanie (în continuare AIU), III/B/52, 5 mai 1927.

[103] CA/RM/134, f.d.

[104] *Ibid.*

familial și din relațiile strînse pe care le aveau cu comunitatea evreiască puternică încă din Bucovina. Unii au preferat să rămînă și să-și schimbe profesia, susținînd că condițiile de trai și de locuit făceau o asemenea „transferare [...] egală cu un dezastru economic"[105]. Profesorii mutați erau trimiși uneori în zone locuite numai de neevrei, unde nu-și puteau practica nici religia și nici beneficia de sprijinul comunității în caz de dificultate.[106] Sporind nedreptatea, unii profesori evrei care făcuseră efortul să învețe românește și să treacă examenul s-au văzut uneori înlocuiți de profesori neevrei.[107]

Elevii de la liceul evreiesc trebuiau să plătească taxe de școlarizare mult mai ridicate decît colegii lor neevrei.[108] Împingînd nedreptatea mai departe, clădirea care adăpostise Liceul nr. 3 a fost preluată de un conservator nou, liceului evreiesc dîndu-i-se „două clădiri mici" unde era necesar ca orele să se desfășoare atît dimineața cît și după-amiaza. Părinții evrei au fost obligați să verse o taxă suplimentară pentru acoperirea fondurilor necesare construirii unei noi clădiri; și nu înțelegeau de ce între toate naționalitățile ei fuseseră cei aleși să suporte această cheltuială. Dr. Straucher a protestat împotriva acestor nedreptăți, ca și împotriva încă uneia: copiii evrei de la școlile de stat erau obligați să scrie sîmbăta — sabatul evreiesc —, în pofida garanțiilor date de România minorităților naționale și religioase că le vor fi respectate toate drepturile religioase, culturale și lingvistice.[109]

Alte plîngeri aveau în vedere nedreptăți asemănătoare. Profesorii evrei s-au văzut treptat excluși din școlile din Cernăuți, iar slujbașii civili evrei, în care nu se mai punea încredere, și-au pierdut treptat posturile din administrația publică. Nu numai părinții elevilor evrei au trebuit să plătească pentru construirea școlii evreiești, ci comunitatea s-a văzut lipsită de partea cuvenită din taxele plătite, destinată refacerii caselor de rugăciune deteriorate în timpul războiului. Comunitatea și-a pierdut de asemenea dreptul de a-și supune membrii la plata unor taxe. Nu numai că ele-

---

[105] CA/RM/6, 8 august 1925.

[106] *Ibid.*

[107] *Ibid.*

[108] Elevii evrei plăteau o taxă anuală de 1 000 de lei pentru ciclul inferior de liceu și de 1 600 lei pentru ciclul superior, față de 300 și 500 lei plătiți la alte licee. CA/RM/6, 8 august 1925.

[109] *Ibid.*

vii evrei erau judecați cu nedreaptă asprime de comisiile de examinare, dar totodată studenții evrei au devenit ținta atacurilor antisemite. Toate acestea indicau faptul că epoca în care evreii se bucuraseră de drepturi egale și de privilegii sociale luase sfîrșit.

În lupta lor pentru redobîndirea statutului anterior, evreii bucovineni au invocat loialitatea lor față de statul român, referindu-se la constituția țării care promitea un tratament egal aplicat tuturor cetățenilor săi. De exemplu, în discursul pronunțat în Parlament în noiembrie 1924, Straucher declara că „Bucovina este tratată acum în mai multe privințe ca un copil vitreg, deși Bucovina cu populație civilizată, patriotică și ascultătoare, recunoscătoare și plină de sentimente, formează astăzi o parte integrantă a României Mari și de aceea populația noastră fără deosebire are dreptul ca să fie tratată în toate privințele pe picior de egalitate cu populația din vechiul regat"[110].

Evreii bucovineni au făcut însă apel și la sentimentele regionale ale altor grupuri etnice și sociale din Bucovina. În același discurs, Straucher se referea la declinul Cernăuțiului de la statutul său anterior de capitală, deținut sub stăpînirea austriacă: „Orașul înfloritor Cernăuți, cu populația foarte patriotică și leală, civilizată și chibzuită, a pierdut funcțiunea și poziținea de o capitală, a suferit diferite pagube economice, morale și politice, cu un cuvînt [...] pierde zilnic însemnătatea."[111] Partea principală a discursului lui Straucher avansa revendicări specifice evreilor bucovineni, dar nemulțumirile regionale alcătuiau un subtext. Situația de copil vitreg, din prezent, fusese precedată de vremuri mai fericite pentru Bucovina, iar evreii fuseseră beneficiarii acestui trecut mai favorabil de autonomie. Soarta mai bună a Bucovinei în genere, ca provincie austriacă, apărea în argumentația lui Straucher ca un corolar al prosperității evreilor și al înfloririi școlilor lor.

Multe din problemele ridicate de evreii bucovineni la mijlocul anilor '20 aveau două aspecte. Măsuri pe care aceștia le interpretau drept punitiv antisemite au putut fi adoptate nu atît împotriva evreilor cît în favoarea românilor, deși efectul negativ, uneori brutal, al acestora asupra evreilor nu poate fi tăgăduit. Românizarea sistemului de învățămînt din Bucovina era profundă, ea transgresa Tratatul privitor la protecția minorităților din 1919

[110] CA/RM/134, 28 și 29 noiembrie 1924.
[111] *Ibid.*

și afecta toate grupurile etnice afară de români, așa cum am văzut în cazul ucrainenilor, ba chiar și pe românii a căror loialitate față de centru putea fi pusă la îndoială.

Strategiile vizînd construirea națiunii și a statului erau înfăptuite printr-o politică educațională precum aceea care a determinat transferul profesorilor din Bucovina în Vechiul Regat. În 1921 Secretarul General al Învățămîntului din Cernăuți notifica Ministerului Instrucțiunii de la București cele două grupuri al căror transfer în Vechiul Regat era prioritar: (1) profesorii ruteni, a căror agitație politică îi făcuse „imposibili" în posturile lor din Bucovina și (2) profesorii deveniți „supranumerari" prin românizarea școlilor și care, fiind stabili pe post, nu puteau fi demiși în mod legal.[112] În vreme ce „rutenii" erau expres identificați ca un grup periculos a cărui transplantare era de dorit, despre evrei nu se spunea așa ceva. Este probabil însă că în cea de a doua categorie intrau cu precădere evrei, căci profesorii evrei deveniseră „supranumerari" prin românizarea școlilor în care predau. Logic vorbind, cea de a doua categorie nu putea cuprinde nici români, nici ucraineni, ci trebuia să fie alcătuită din profesori germani, evrei și polonezi, din fiecare cîțiva pesemne. Etnia grupului „supranumerar" n-a fost pesemne menționată tocmai datorită eterogenității sale. În consecință, așa cum susțineau liderii comunității evreiești, evreii erau afectați negativ de politica de transfer. S-ar putea chiar să fi fost mai afectați decît toate celelalte grupuri datorită preponderenței lor numerice. Există într-adevăr o coincidență izbitoare între formularea oficială a problemei și protestele evreiești înaintate la mijlocul anilor '20. Neobișnuitul termen „supranumerari" a fost folosit și de Straucher în corespondența și în discursurile sale din anii '20, cu referire la pretextul pentru care erau demiși sau transferați profesorii evrei.[113] Esențialul este că, spre deosebire de ucraineni, evreii nu erau numiți, iar oficialitățile Secretariatului pentru Învățămînt îi puteau foarte bine considera o parte a unei categorii generale de profesori legați de vechea rînduială, categorie devenită inutilă în urma românizării.

După transferarea profesorilor în Vechiul Regat, ministerul a vrut să-i țină pe loc cît mai mult timp cu putință, susținînd că era „în interesul cauzei" ca neromânii să-și desfășoare activitatea cît

[112] MIC/1921/275/227, 9 martie 1921.
[113] Vezi CA/RM/6, 8 august 1925.

mai mult timp posibil într-un mediu exclusiv românesc.[114] Cererile de transfer înapoi în Bucovina erau adesea respinse cu curtoazie pe așa-zisul motiv că nu sînt locuri libere.[115] Corespondența ministerială privitoare la cererile de transfer dezvăluie adevăratele motive ale acestor refuzuri. Un inspector școlar, de pildă, scria către Direcția Generală a Învățămîntului în 1922: „Avînd în vedere că în județul nostru avem un număr însemnat de învățători neromâni supranumerari și fiind județul nostru un județ eteroglot în care un neromân n-are posibilitatea să deprindă limba română, nu ne putem pronunța pentru transferarea petiționarului în județul nostru [Cernăuți].“[116]

Printr-o excepție care confirmă regula, s-a aprobat o cerere de transfer tinerei profesoare Maria Isar, româncă dintr-o familie de răzeși aflată printre „stîlpii românismului“ din ținutul Vășcăuți. Ea fusese numită la o școală din județul Buzău din Vechiul Regat. A argumentat cu convingere că în Bucovina natală își va îndeplini „zeloasă“ datoria de profesoară, trăind potrivit cu descendența ei patriotică și redeșteptîndu-i pe cei ce fuseseră „înstrăinați de limba și obiceiurile strămoșești“, „frații mei care au fost rutenizați“. Rămînerea în Buzău, scria Maria Isar, ar reprezenta pentru ea „a turna apă în fîntîna plină“[117]. Ministerul i-a aprobat cererea.

Corespondența și rapoartele oficiale din anii '20 din Bucovina trădează neliniștea privitoare la capacitatea și loialitatea tuturor profesorilor aproape, indiferent de etnie, uneori chiar și a românilor.[118] În documentele referitoare la rezistența profesorilor față de învățarea limbii române și față de examenele de limbă, is-

---

[114] MIC/1922/285/64, f.d.

[115] MIC/1922/285/60–66, f.d.

[116] MIC/1922/285/61, f.d.

[117] MIC/1922/285/81–82, septembrie 1922, f.d.

[118] Organizația Tineretului Învățătoresc din România lupta împotriva „primejdiei de înstrăinare“ din Bucovina în anii '30, referindu-se în mod expres la Asociația Regională a Profesorilor Bucovineni ai cărei lideri, spuneau ei, „dintr-un spirit îngust de regionalism și din meschine interese materiale s-au solidarizat cu frații lor dintotdeauna, minoritarii [...]. Protestele minoritarilor au fost numaidecît însușite de către conducătorii asociației *regionaliste*, jigniți în grozava lor demnitate națională fiindcă au fost luați din scurt să-și dovedească *românismul*“. Și aici raportorul subliniază atît regionalismul românilor cît și pe al minoritarilor din Bucovina, astfel încît e greu de știut despre a cui „demnitate națională“ vorbește, cea a minoritarilor sau cea a regionaliștilor români. AA IX/Varia 6, 20 februarie 1935.

torie și geografie românească[119], evreii nu par să fi reprezentat unicul obiect al preocupărilor. Și nici nu erau singurii care protestau. Biserica romano-catolică, de pildă, nu era de acord cu autoritatea unică a Ministerului Instrucțiunii Publice.[120] Președintele Societății Creștine Germane din Bucovina susținea că examenele de competență cerute de noul regim ar trebui limitate la examenul de limbă, altfel pedagogii neromâni „sînt păgubiți din punctul de vedere al stării lor cetățenești, precum și al garanției de profesiunea lor față de cei români de la care nu se cere nici o probă de cunoștințe speciale la fel"[121].

Nici liceele ucrainene, poloneze sau germane n-au scăpat de măsurile de românizare impuse școlilor superioare evreiești. În 1923, Liceul ucrainean din Cernăuți a adoptat româna ca limbă de predare și de atunci înainte ucraineana a putut fi studiată doar ca limbă la alegere.[122] Deși trei ani mai tîrziu directorul liceului amintea că măsurile de românizare n-au creat tulburări, de fapt procesul a fost însoțit de cîteva incidente antiromânești în 1923.[123] „Tendințe subversive și antipatriotice" au reapărut în 1924 și 1925 cînd elevii ucraineni s-au constituit în societăți iredentiste și au distrus pomii încoronării.[124]

Liceul polonez din Cernăuți a supraviețuit și el doar cîțiva ani. El fusese promis populației poloneze din Bucovina în 1918 în schimbul acordului pentru unirea cu România.[125] Interesele

---

[119] AA IX/Varia 6, 30 noiembrie 1922; MIC/1924/408/56, 16 august 1923; MIC/1924/408/75, 2 septembrie 1923; MIC/1923/464/76, 2 iunie 1923; MIC/1924/408/53–55, 2 septembrie 1923.

[120] MIC/1924/408/56, 16 august 1923 și MIC/1924/408/75, 2 septembrie 1923.

[121] MIC/1923/464/76, 2 iunie 1923.

[122] MIC/1923/568/53, f.d. și MIC/1926/324/9, 28 iulie 1926.

[123] MIC/1926/324/9, 28 iulie 1926. În 1923 inspectorul general pentru regiunea Cernăuți credea că această schimbare va fi acceptată cu ușurință de majoritatea părinților „sătui de politica stearpă și antipatriotică a unor mici cercuri de intelectuali ucraineni aduși de austrieci din Galiția"; el raporta însă cîteva „incidente triste" petrecute la Liceul nr. 4 și soldate cu distrugerea simbolurilor regale ale României — arborele încoronării și proclamația regelui către școli. MIC/1923/568/54, f.d.

[124] MIC/1925/417/111, 10 aprilie 1925.

[125] În Bucovina erau aproximativ 30 000 de polonezi în 1922, din care circa jumătate trăiau în Cernăuți. Ei alcătuiau o minoritate importantă a capitalei de provincie ce număra, în 1910, 87 128 locuitori. *Ibid.* și Statistischen Zentralkommission, *Bewegung der Bevölkerung*, vol. 8, part. I, p. 11.

românilor și polonezilor erau convergente și se opuneau creării unui stat ucrainean vestic în estul Galiției și în nordul Bucovinei. Mai tîrziu, oficialitățile române au ajuns la concluzia că liceul fusese o concesie nenecesară, susținînd că și fără el „polonii s-ar fi găsit alături de noi, din resentimente față de ucraineni"[126]. În 1922–1923 nesigura frontieră din zonă se stabilizase, înlăturînd pretențiile teritoriale ucrainene. Relațiile dintre Polonia și România au rămas cordiale, ambele state concentrîndu-și atenția în interior, asupra gravelor probleme naționale.

Deși n-a fost niciodată privit cu suspiciunea cu care au fost privite liceele evreiești și ucrainene, Liceul polonez a suferit și el restricții potrivit codului naționalist românesc. La o serbare școlară din 1922, atunci cînd elevii și studenții polonezi au arborat simboluri și steaguri poloneze și au realizat un tablou vivant al apoteozei Poloniei, Direcția Învățămîntului Public a fost șocată de ceea ce a numit „incidente inadmisibile din punct de vedere patriotic". Episodul a căpătat o semnificație suplimentară datorită participării la spectacol a consulului polonez; diplomatul a fost acuzat de angajare în agitația naționalistă.[127] Deși nu existau dispute teritoriale între Polonia și România și, cu toate că minoritatea poloneză era una neglijabilă prin dimensiuni, asemenea naționalisme concurente nu puteau sta alături în România de la începutul deceniului al treilea. Cînd, o dată cu consolidarea guvernării românești în Bucovina, a dispărut necesitatea colaborării poloneze, Liceul polonez n-a mai fost tolerat în Cernăuți. În 1923, elevii săi au fost încadrați la Liceul românesc nr. 1[128].

Alte dovezi arată, de asemenea, că tratamentul aplicat evreilor din Bucovina făcea parte dintr-un model mai larg de suprimare națională. În 1923 președintele comisiei de examinare a profesorilor secundari aparținînd minorităților raporta o situație mai degrabă optimistă a stării învățămîntului bucovinean. (În acel an, 142 de candidați, din totalul de 167, au trecut examenele.) Președintele considera rezultatul „destul de satisfăcător", atribuindu-l sistemului de transferări ale profesorilor neromâni în zone românești.[129] El dorea ca sistemul să fie continuat, specificînd că

[126] MIC/1923/568/21, f.d.

[127] *Ibid.*

[128] MIC/1923/568/54, f.d.

[129] MIC/1924/408/53–55, 2 septembrie 1923. Chiar și plîngerea lui Petrușevici din iulie 1927 menționa că majoritatea profesorilor din învățămîntul

profesorii ruteni și evrei care fuseseră trimiși în alte părți ale țării învățaseră foarte bine românește: de fapt, unii dintre ei erau pe cale de a fi numiți din nou în posturi în Bucovina, dată fiind ameliorarea cunoștințelor lor și atitudinea loială față de stat.[130] Alți inspectori erau desigur mai puțin optimiști cu privire la românizarea cadrelor didactice din Bucovina, dar dezaprobarea lor se răsfrîngea egal asupra tuturor grupurilor etnice. Mulți dintre profesorii români chiar nu știau bine românește și șederea în Vechiul Regat le putea fi de folos.[131] Evreii și ucrainenii erau totuși tratați la fel — pozitiv, trebuie spus — în raportul din 1923. Reproșurile cele mai severe ale autorului mergeau către romano-catolici. El îi condamna pe profesorii catolici de religie — foarte probabil germani și polonezi — pentru încercarea de a evita examenele de limba română, de istorie și de geografie. După ce menționează toate minoritățile etnice și religioase importante din Bucovina — ucraineni, evrei și catolici — el conchide:

> Profesorii din regiunea XIV, crescuți aproape toți în supunere față de statul austriac, au început a-și da seama că statul român este de o durabilitate pe care nu o poate răsturna nimeni. Au început a se împăca cu ideea de stat român și se pleacă în fața autorității acestui stat cu atît mai mult cu cît sînt mai hotărîte măsurile pe care le ia guvernul pentru a apăra față de orice cetățean prestigiul acestui stat și a-i aduce fiecăruia aminte că are obligații față de stat de la care nu se poate sustrage.[132]

Acest pasaj din concluzii nu se mai ocupă de nici un grup etnic sau religios. Accentul cade aici pe moștenirea austriacă a Bucovinei, care își lăsase pecetea pe „aproape toți" profesorii, inclusiv asupra românilor pesemne. În ochii acestui om, statul român — descris aici ca antiparticularist, democratic și centralist — trebuia să se afirme nu atît împotriva grupurilor etnice neromânești, cît împotriva regionalismului preluat de Bucovina de la moștenirea

---

primar, secundar și profesional aparținînd minorității ucrainene fuseseră transferați din Bucovina „la capătul României". Petrușevici — care era președintele Republicii Naționale Ucrainene de Vest — nu considera Bucovina o parte propriu-zisă a României. În concepția sa, „România" trebuie să se fi referit la Vechiul Regat. QD 62/193, 11 iulie 1927.

[130] MIC/1924/408/53–55, 2 septembrie 1923.

[131] Vezi AA VI/Varia 17, f.d. 1928 și AA XV/Varia 5, 20 aprilie 1934.

[132] MIC/1924/408/53–55, 2 septembrie 1923.

sa austriacă. Deși raportul în cauză se referea la eforturile de integrare a diferitelor minorități naționale și religioase în România Mare, principala sa preocupare nu era problema națională în sine. Accentul cădea mai degrabă asupra integrării ca atare. Prin urmare, el acorda tot atîta atenție unificării Bucovinei cu patria mamă ca și dislocării mentalității și loialității austriece din cugetul tuturor cetățenilor români din Bucovina.

Evreii au reprezentat totuși grupul etnic cel mai afectat de politica de centralizare, iar integrarea a sporit în anii '20 din mai multe motive. Fiindcă evreii posedau ceea ce românii doreau mai mult — instrucție și statut urban — și fiindcă ocupau o poziție de elită în sistemul austriac, detronarea lor era importantă ca simbol al realizărilor românești. Antisemitismul a reprezentat astfel un subprodus al eforturilor României de a-și afirma interesele în fosta provincie austriacă Bucovina. Și totuși, chiar dacă a fost doar un subprodus al unei politici de naționalizare mai generale, antisemitismul era greu de controlat. El avea o mișcare proprie și acționa nu numai la nivel de provincie, ci și pe scena mai largă a României Mari, unde naționaliștii extremiști organizau o campanie din ce în ce mai eficientă la nivelul întregii țări. E de înțeles că evreii bucovineni au interpretat încercările de românizare ale provinciei drept antisemitism.

La mijlocul anilor '20, tensiunile dintre români și evrei au reapărut în capitala Bucovinei dominată de evrei. Tragicele evenimente petrecute la Cernăuți în 1926, în care au fost implicați atît actori locali cît și naționali, au avut loc pe fundalul acestei reveniri pe plan local a disputelor privind învățămîntul.

Un bacalaureat cu violențe

Anul 1926 era al doilea an în care avea loc examenul de bacalaureat în România Mare. Examenul, dat pentru ultima oară în 1908, a fost reinstituit în 1925 de Ministerul Instrucțiunii sub Constantin Angelescu, ca răspuns probabil la plîngerile universităților străine privind nivelul scăzut de pregătire al studenților români.[133] Dar ministrul privea examenul și ca pe un mijloc de a stopa sporirea proletariatului intelectual cernîndu-i pe absolvenții

[133] Zsombor de Szasz, *The Minorities in Roumanian Transylvania* (Richard Press, Londra, 1927), p. 271.

de liceu la intrarea în universități.[134] Sesiunile de examen aveau loc vara și la începutul toamnei.[135] Pentru mulți tineri, bacalaureatul a devenit un obstacol suplimentar pe drumul către învățămîntul superior și carieră.

Taberele politice și etnice considerau bacalaureatul discriminator potrivit unor criterii diferite. Un articol din săptămînalul Uniunii Studenților Independenți afirma că circa 80% dintre examinați au căzut la bacalaureatul din 1925 și formula acuzația că examenul a fost corupt și a avut distorsiuni de clasă. „Examenul de bacalaureat apare astfel ca un mijloc de selecție doar pentru săraci, pentru cei porniți de jos, pentru a-i arunca într-o tot mai mare mizerie, în timp ce fiii bogătașilor nu sînt supuși cu aceeași severitate unei asemenea cerneri."[136] Alții priveau bacalaureatul ca fiind utilizat în primul rînd împotriva minorităților naționale și a noilor provincii. Minorității germane nu i-a convenit examenul și a manifestat pentru suprimarea lui.[137] Minoritatea ucraineană găsea și ea bacalaureatul nedrept, în vreme ce Romul Boilă, senator român din Transilvania, formula acuzația că bacalaureatul încearcă „să taie viitorul existențelor tinere din provinciile alipite"[138]. Observatori evrei considerau că inechitatea examenului ducea la o cale ocolită de introducere a politicii de *numerus clausus*, altminteri ilegală. Un evreu român din Galați caracteriza bacalaureatul, în decembrie 1927, în următorii termeni:

> Pentru a-i exclude pe cît posibil pe evrei din universități și pentru a crea un *numerus clausus* virtual, a fost votată așa-numita Lege a Bacalaureatului. Ea permite guvernului să-i „trîntească" după voie pe candidații potențiali evrei. Examinatorii sînt, potrivit acestei legi, numiți de ministru, care trimite la școlile minorităților examinatori aleși cu grijă pentru a asigura eșecul unui număr de candidați atît de mare cît să-i fie pe plac partidului antisemit. Această lege și aceste metode de examinare

---

[134] AA VI/Varia 5, f.d.

[135] Iosif I. Gabrea, *Școala românească: structura și politica ei 1921–1932* (Tip. Bucovina, București, f.d.), p. 31.

[136] *Viața universitară*, 8 octombrie 1925.

[137] QD 62/259, 260, 28 martie 1929. Potrivit lui Szasz, *Minorities*, p. 280, bacalaureatul a fost utilizat ca un „numerus clausus mascat".

[138] QD 62/192–193, 11 iulie 1927 și George Silviu, „Tragedia învățămîntului secundar", *Lupta*, 22 octombrie 1927.

au dus în ultimii trei ani la respingerea a 60 pînă la 70% din candidații evrei trimiși de școlile minorităților.[139]

Sesiunea bacalaureatului din toamna anului 1926 de la Cernăuți a provocat protestele minorităților și arestarea a peste douăzeci de tineri evrei.[140] Aceste incidente au provocat la rîndul lor o recrudescență a naționalismului și uciderea unui tînăr evreu.

La sesiunea de bacalaureat din toamna anului 1926 s-au prezentat la Cernăuți 182 de candidați. Fapt semnificativ, doar 15 dintre ei (8,2%) par să fi fost etnici români; restul de 167 (91,8%) absolviseră liceele german, evreiesc, ucrainean, evreiesc-german sau licee particulare.[141] Nu dispunem de o repartiție a candidaților minoritari după etnie, dar e probabil, dată fiind structura demografică a Cernăuțiului și forma luată de protestul ce a urmat, că majoritatea erau evrei. Din cei 182 de candidați, 142 au trecut proba scrisă, dar numai 60 au trecut și cea de a doua probă, orală, a examenului — proba cea mai importantă. Două treimi din numărul total al examinaților și 80% din candidații evrei au căzut la bacalaureatul din octombrie 1926.[142] Ministerul Instrucțiunii Publice

---

[139] The Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, *The Jewish Minority in Roumania: Further Correspondence with the Roumanian Government respecting the Grievances of the Jews*, prezentată la Board of Deputies of British Jews and the Council of the Anglo-Jewish Association, aprilie 1928 (Londra, 1928), p. 7. În 1929 examenul a fost „simplificat", proba scrisă a fost scurtată, iar minoritățile puteau susține proba la materiile științifice în limba maternă. QD 62/263/4, 3 mai 1929.

[140] The Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-jewish Association, *Correspondence with the Roumanian Government respecting the Grievances of the Jews*, ed. a 2-a, prezentată la Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, iunie 1927 (Londra, 1928), p. 41.

[141] MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

[142] *Ibid.* și Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, Raportul inspectorului Marinescu către Ministerul Instrucțiunii nu dă repartiția candidaților minoritari după etnie. Chiar și Petruşevici susținea că erau 61 de români și 29 de ucraineni. Berthold Brandmarker dă o statistică a candidaților la bacalaureat de la Liceul „Aron Pumnul", unde se pare că a izbucnit conflictul din octombrie 1926. Potrivit lui, aici se înscriseseră la bacalaureat 106 elevi, din care 94 erau evrei; 92 dintre ei au picat. Vezi QD 62/193, 11 iulie 1927 și Berthold Brandmarker, „David Fallik", în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2 (Olamenu, Tel Aviv, 1962), pp. 174–175.

era aparent convins „că examinatorii au ales întrebările în mod intenționat cu scopul de a le fi cu neputință băieților să treacă"[143].

În notele pregătite pentru o sesiune parlamentară, deputatul sionist bucovinean Mayer Ebner comenta atmosfera creată în jurul examenului. Marele număr de candidați respinși, scria el, „a agitat profund și enorm întreaga populație a orașului Cernăuți, fără deosebire de confesiune și naționalitate. Populația nu poate înțelege ca elevi care timp de opt ani au frecventat liceul urmînd studiile cu succes bun, promovînd pînă în clasa a 8-a de liceu, să nu fie declarați apți pentru frecventarea unei universități."[144] Liderul ucrainean Evhen Petrușevici se plîngea și el de numărul mare de candidați ucraineni care picaseră la bacalaureatul din octombrie 1926.[145] Proporția candidaților care au reușit pe plan național la bacalaureat era mult mai mare decît cifra avansată de inspectorul Marinescu — 33% — și mult mai mare decît proporțiile de ucraineni și evrei citate de Petrușevici și respectiv Brandmarker: în 1926, pe plan național 50,2% dintre candidați reușiseră la bacalaureat.[146]

Potrivit anumitor surse, tulburările au început în Cernăuți înainte de afișarea rezultatelor dezamăgitoare. Lucrul poate fi explicat prin faptul că numeroși neromâni picaseră la examenul din sesiunea precedentă ca urmare a ceea ce ei considerau a fi o comisie răuvoitoare, iar acești candidați minoritari anticipau aceeași nedreptate și de data aceasta. În anul precedent, la un liceu din Cernăuți toți elevii români trecuseră bacalaureatul, în vreme ce îl trecuseră doar 30% dintre germani și ucraineni și 15% dintre evrei.[147]

---

[143] The Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, p. 42.

[144] Ebner cita un alt set de cifre: el scria că 213 din totalul de 352 candidați căzuseră la bacalaureat. Cifrele sale au inclus poate ambele sesiuni — de vară și de toamnă — ale bacalaureatului de la Cernăuți, sau poate erau pur și simplu incorecte. Deși numărul său total de candidați este mai mare, proporția celor picați e întru cîtva mai mică decît aceea care reiese din cifrele avansate de inspector — 60,5% față de 66%. Așadar, el nu încearcă să exagereze numărul studenților picați. Utilizez însă cifrele inspectorului oficial. MIC/1926/324/119–120.

[145] După el, din 29 de ucraineni, 26 au picat, față de 2 din 61 de români. QD/62/193, 11 iulie 1927. Sursa inconsistenței cifrelor poate fi numărătoarea candidaților înscriși la bacalaureat la diferite licee.

[146] Calculat după Ministerul Instrucțiunii, *Proect de lege asupra învățămîntului secundar teoretic* (Editura Cartea românească, București, 1928), p. 98.

[147] The Jewish Telegraphic Agency, 21 octombrie 1926, citat în Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, p. 41.

Potrivit lui Berthold Brandmarker, rezultatele au fost anunțate în seara de 7 octombrie, ultima zi de examen.[148] Chiar dacă rezultatele ar fi fost afișate în ziua următoare, toți candidații sau măcar unii dintre ei erau probabil conștienți de ceea ce făcuseră în seara de 7 octombrie. Inspectorul general scria în raportul său despre „provocatorii principali: candidații respinși D. Fallik și B. Schächter", ceea ce înseamnă că rezultatele erau într-adevăr cunoscute.[149] O mulțime căreia i s-au alăturat oamenii ieșiți din magazine i-a înconjurat pe membrii comisiei de examinare — un grup amestecat alcătuit din profesori bucovineni și veniți din Vechiul Regat —, atacîndu-i cu agresivitate în timp ce se duceau să cineze într-un restaurant. Poliția, care n-a intervenit imediat, a operat în cele din urmă cîteva arestări. Printre cei arestați se aflau cinci elevi de la Liceul evreiesc nr. 3, inclusiv David Fallik și Benno Schächter.[150]

O relatare puțin diferită a evenimentelor spune că protestul era îndreptat în mod expres împotriva examinatorului de istorie Diaconescu, ieșit singur din clădirea liceului. Liderul protestatarilor, David Fallik, s-a apropiat de Diaconescu spontan și l-a întrebat „De ce ați făcut asta?" În timpul confruntării mulțimea a început să strige „Jos Diaconescu!" Un grup furios l-a purtat pe Diaconescu în trăsura sa în jurul orașului, enervîndu-l. Ca o ironie, el a fost salvat de un polițist evreu. Fallik și alți 23 de oameni au fost arestați și acuzați de ultraj împotriva unui funcționar public aflat în exercițiul funcțiunii.[151]

Incidentul a produs un val de indignare justificată în rîndul membrilor comisiei de examinare și al profesorilor locali. În urma investigațiilor, inspectorul general a conchis: comisia „a lucrat conștiincios și imparțial" și „nici o tendință sau aluzie de antisemitism nu s-a produs". Comisia găsise că cea mai mare parte a elevilor minoritari erau insuficient pregătiți, iar toate deciziile de admitere sau respingere au fost unanime.[152] Președintele comisiei era profesorul Traian Brăileanu, născut în Bucovina, care

---

[148] Brandmarker, „David Fallik", p. 175.

[149] MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

[150] *Ibid.*

[151] Brandmarker, „David Fallik", p. 175. Raportul Marinescu vorbește despre un protest mai larg, dar menționează și el mulțimea care l-a urmărit pe Diaconescu. MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

[152] MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

preda sociologie la Universitatea din Cernăuți și era unul din primii profesori universitari care aderaseră la Legiunea Arhanghelului Mihail după înființarea acesteia în 1927.[153] În raportul său, el scria că comisia constatase „culmea neștiinței [...] la istoria și geografia patriei". Inspectorul sublinia de asemenea rezultatele mai bune obținute de altă comisie de bacalaureat care examinase candidați de la liceele din Storojineț, Briceni și Dorohoi; el conchidea că la Cernăuți, cu frecventele sale întîlniri dansante și învățătură superficială, tinerii duceau o viață mult mai frivolă.[154]

Defăimînd atmosfera coruptă, nesănătoasă, cosmopolită de la Cernăuți și pe examinații rebeli, inspectorul făcea aluzie la forțele mai largi care se aflau în spatele acestora din urmă. El sugera că „manifestarea tineretului minoritar" nu era un act spontan, ci „rezultatul unei premeditări, prin care se urmărește pur și simplu desființarea bacalaureatului". Într-o întîlnire cu inspectorul Marinescu, reprezentanții minorităților[155] spuseseră că bacalaureatul este lipsit de sens și că, dacă trebuie dat, ar trebui susținut chiar cu profesorii liceului, nu cu examinatori din afară. El a conchis că „sentimentul public românesc a fost ultragiat; insultați și brutalizați au fost profesorii, care n-au altă vină decît aceea de a-și fi îndeplinit conștiincios datoria"[156]. Indiferent de verdictul tribunalului, inspectorul dorea să obțină satisfacție pentru școli, pentru susținerea instituției bacalaureatului și a autorității profesorilor și examinatorilor. Tinerii răzvrătiți au fost pedepsiți: dreptul lor de a participa la examene în următoarele două sesiuni a fost anulat. Participanții la răzmeriță care erau prea tineri pentru bacalaureat au fost exmatriculați din școală.

Polemicile privitoare la sesiunea de bacalaureat de la Cernăuți începuseră înainte de 7 octombrie. Chiar înainte de proba scrisă și de afișarea rezultatelor, Mayer Ebner scrisese în *Ost Jüdische Zeitung* un articol în care condamna numirea profesorului Brăileanu ca președinte al comisiei de examinare, pe motiv că era

---

[153] Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (Pergamon, Oxford, 1991; trad. rom. *Ideologia naționalistă și „problema evreiască" în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995), pp. 70, 162–163.

[154] MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

[155] Meyer Ebner, Karl Klüger, Alfred Kohlruss și Anton von Lukasiewicz.

[156] MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

membru al organizației antisemite de dreapta Liga Apărării Național Creștine (LANC). Ebner se ridicase în apărarea drepturilor minorităților, dar unii au luat poziția lui drept o apărare eufemistică a drepturilor „jidanilor". Cu toate acestea, prorocirea lui Ebner că Brăileanu îi va persecuta pe candidații de „altă lege" — adică necreștini — ar fi putut avea drept urmare demiterea lui Brăileanu.[157]

Potrivit lui Nicolae Gheorghiu, profesor de geografie în comisia de bacalaureat, evreii acționaseră și pe alte căi în pregătirea bacalaureatului din 1926. Mayer Ebner și un bărbat numit Gerner le oferiseră lui Gheorghiu și Diaconescu găzduire în casele lor, astfel încît cei doi profesori din Vechiul Regat să nu trebuiască să stea la hotel. Unui număr de patru examinatori li se spusese în chip sugestiv că unii dintre părinții candidaților își vor arăta recunoștința în schimbul indulgenței. S-a vorbit de plata în obiecte de artă și mari sume de bani. În mod semnificativ, încercările de mituire erau îndreptate către membrii comisiei veniți din afară, care erau temuți ca niște „călăi". Pe de altă parte, părinții evrei la care pare că face referire raportul lui Gheorghiu aveau încredere în profesorii locali cu care simțeau că „s-ar împăca ușor"[158]. De fapt, în timp ce raportul inspectorului Marinescu către minister făcea aluzie la unanimitatea tuturor deciziilor de acordare a examenului și la acordul singurului profesor evreu din comisie, raportul lui Gheorghiu către Marinescu arată că membrii locali ai comisiei de bacalaureat fuseseră exagerat de indulgenți uneori. Le era probabil frică de urmările unei promovări stricte, de aici și repetarea frecventă a cuvintelor „noi rămînem cu ei aici"[159].

În acest incident, comunitatea evreiască din Bucovina, puternică încă, a înfruntat statul român în persoana examinatorilor veniți din afară. Incidentul ilustrează forța regionalismului bucovinean, complicat de tensiuni etnice. În Bucovina, problemele

---

[157] MIC/1926/324/106–118, 17 octombrie 1926. Sursele sînt aici contradictorii. În timp ce Gheorghiu afirmă că, în urma campaniei lui Ebner, Brăileanu a fost înlocuit ca președinte al comisiei, Marinescu citează din raportul lui Brăileanu în calitate de președinte al comisiei. Cf. MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926. S-ar putea ca Brăileanu să fi făcut un raport după proba scrisă și să fi fost abia apoi înlocuit, sau ca înlocuirea sa să fi urmat a avea loc la următoarea sesiune.

[158] MIC/1926/324/106–118, 17 octombrie 1926.

[159] *Ibid.* și MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926.

etnice erau încadrate într-o luptă pentru integrarea națională a regiunii ca întreg și în rezistența locală la centralizare. Manifestanții minoritari din octombrie 1926 au protestat împotriva bacalaureatului fiindcă simțeau că acesta era îndreptat către limitarea șanselor lor la educație și, prin aceasta, atenta la viitorul lor economic și social. Chiar bacalaureatul, instituit poate în întreaga Românie Mare ca un *numerus clausus* mascat, era prerogativa Bucureștiului. Minorităților din Bucovina le displăceau mai degrabă membrii comisiei din Vechiul Regat, pe care îi priveau în mai mare măsură ca agenți ai Bucureștiului, decît românii locali cu care se stabilise un modus vivendi.

Un șir întreg de frustrări a explodat în demonstrația din seara zilei de 7 octombrie. Lozincile strigate oferă indicii importante. Potrivit raportului lui Gheorghiu, mulțimea striga: „Jos Diaconescu, jos Gheorghiu, jos regățenii, jos românii, jos știința, jos bacșișul, trăiască cei căzuți la bacalaureat, jos pungașii regățeni."[160] Din aceste opt lozinci, una saluta victimele ignorante ale bacalaureatului, una îi denunța pe „români" în sine, iar una condamna „știința" (respectiv cunoștințele pe care bacalaureatul se presupunea că le testează). Celelalte cinci însă exprimau, toate, resentimentele regionaliste la adresa intrușilor din Vechiul Regat.[161] Într-adevăr, chiar și „jos românii" purta probabil o notă regionalistă, referindu-se mai degrabă la „adevărații" români decît la bucovineni.

Procesul delincvenților minoritari s-a deschis la 10 noiembrie „într-o atmosferă extrem de furtunoasă"[162]. După o întrerupere, procurorul a cerut o amînare și mutarea procesului la Cîmpulung,

---

[160] MIC/1926/324/106–118, 17 octombrie 1929.

[161] Patru lozinci erau îndreptate împotriva regățenilor în general sau împotriva a doi examinatori anume din Regat, Diaconescu și Gheorghiu. Cea de a cincea condamna bacșișul identificat cu Vechiul Regat. Altă variantă a lozincilor acelei seri se află în MIC/1926/324/90–105, 19 octombrie 1926: „Jos bacalaureatul! Jos Diaconescu! Jos știința! Jos Gheorghiu! Jos comisiunea!" Deși asemănătoare, aceasta din urmă pare să fie o versiune epurată raportată de inspectorul general către minister la 19 octombrie. Eliminînd toate referirile regionale, inspectorul a vrut probabil să sublinieze caracterul antibacalaureat al manifestării de protest, mult mai greu de acceptat pentru minister întrucît îi sfida autoritatea explicită. Raportul inspectorului pare să se fi bazat, cel puțin parțial, pe raportul lui Gheorghiu către el, datat 17 octombrie.

[162] *Dimineața*, 12 noiembrie 1926, citat în Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, p. 42.

un oraș considerat de evrei centru al antisemitismului.[163] Imediat după aprobarea acestei cereri, Neculai Totu, student de 21 de ani de la Universitatea din Iași, membru al Frăției de Cruce profasciste și apropiat al lui Corneliu Zelea Codreanu, l-a împușcat mortal pe David Fallik.[164]

Crima a adus în dezbatere națională publică problemele naționaliste, regionaliste și etnice care stăteau la baza evenimentelor de la Cernăuți. Politicieni naționaliști, de la Octavian Goga — membru al Partidului Poporului și ministru de interne în acea vreme — la A. C. Cuza — profesor de drept la Universitatea din Iași, conducătorul LANC și membru în Parlament —, s-au ridicat în apărarea lui Totu.[165] Goga a pus crima pe seama „atmosferei nepotrivite" de la Cernăuți, arătînd că protestele din octombrie și crima din noiembrie erau echivalente, afirmînd că e împotriva exceselor indiferent cine e răspunzător pentru ele. De vreme ce „atmosfera nepotrivită" creată de minoritarii răzvrătiți provocaseră mînia lui Totu, responsabilitatea crimei cădea implicit, în cele din urmă, pe umerii victimei. Pentru a-și susține pledoria în parlament, Goga a citat pasaje din mai multe ziare ale minorităților din Cernăuți care-și manifestaseră simpatia cu protestatarii jignind mîndria națională românească. „S-a asemuit descălecarea regăților în Bucovina cu aceea a englezilor în coloniile africane. S-au făcut aluzii la baștină, parcă ar fi alții mai băștinași ca Ștefan cel Mare (aplauze). Ei bine, d-lor, în această situație a urmat fapta nenorocitului Totu."[166] Mai mult, ministrul de interne a susținut mișcarea studențească din care făcea parte Totu, spunînd că el însuși „nu se alătură celor care văd în mișcarea studențească o nebunie colectivă. Ea este o acțiune organică a acestui neam și este o continuare a psihologiei tranșeelor. Tineretul trebuie să-și depună sufletul pe altarul ideii naționale, la care să se închine și dimineața și seara."[167] Continuînd cu aceeași imagine mistică a naționalismului, A. C. Cuza a mers chiar mai departe, propunînd excluderea din parlamentul României a deputaților evrei care au condamnat uciderea lui Fallik. Cuza a comparat parlamentul cu

---

[163] Brandmarker, „David Fallik", p. 175.

[164] *Paix et droit*, noiembrie 1926 și Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea* (Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1939–1940), p. 959.

[165] Vezi articolele din *Îndreptarea* și *Universul*, 4 decembrie 1926.

[166] *Îndreptarea*, 4 decembrie 1926.

[167] *Universul*, 4 decembrie 1926.

un „templu național la a cărui tribună n-au ce căuta acei care ne insultă pe noi, care sîntem chemați să servim aici"[168].

Neculai Totu a fost judecat la Cîmpulung la 21 februarie 1927, într-o atmosferă de exaltare a publicului în favoarea acuzatului. Potrivit publicației *Paix et droit* editată de Alliance Israélite Universelle, aproape 3 000 de avocați s-au oferit voluntar pentru onoarea de a-l apăra pe Totu. Studenți și lideri antisemiți, inclusiv A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu, răscoliseră orașul. Au adus cu ei propaganda antisemită și un costum popular ce urma să fie purtat de acuzat la proces. Locuitorii evrei ai Cîmpulungului au părăsit orașul ori s-au închis în case pentru siguranță. În timpul procesului, Totu a mărturisit că l-a ucis cu premeditare pe evreul Fallik, „căci acesta lovise un profesor, și lovind un profesor lovise în statul însuși"[169].

Avocatul apărării i-a acordat simbolic lui Totu nota 10 pentru comportare patriotică. Pledoaria sa adresată juraților a slăvit crima ca pe un act moral, iar pe criminal ca pe un erou: „David Falik [sic] a fost omorît de glonțul lui Totu, și așa vor muri toți dușmanii țării, de nenumărate gloanțe trase împotriva odioaselor bestii. Domnilor jurați, [...] Totu este un martir și un erou. Trebuie să-l eliberați, [...] și nu trebuie să deliberați mai mult decît e nevoie pentru a muia penița în cerneală." Renumitul Cuza a vorbit și el în apărare. Juriul a deliberat zece minute și l-a achitat pe Totu, cu opt voturi la două.[170]

Cariera lui Totu n-a suferit de pe urma crimei comise. El a absolvit dreptul la Universitatea din Iași și a devenit un lider al mișcării legionare. Mai tîrziu, a participat la acțiunea Gărzii de Fier prin care a fost ucis primul ministru I. G. Duca, crimă pentru care a fost iarăși achitat. În Războiul civil din Spania a luptat de partea falangiștilor.[171] Totu reprezintă un arhetip al tineretului naționalist radical al perioadei interbelice.

Incidentele din toamna anului 1926 de la Cernăuți au fost simptomatice pentru tensiunile existente în societatea bucovineană

---

[168] *Îndreptarea*, 4 decembrie 1926.

[169] Ierusalim, Yad Vashem Archives, P/6/13, p. 14; „Le général Averesco et l'antisémitisme", *Paix et droit*, martie 1926, p. 6; și *Adevărul*, 22 februarie 1927, citat în Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, p. 43.

[170] *Adevărul*, 22 februarie 1927, citat în Joint Foreign Committee, *Jewish Minority*, ed. a 2-a, p. 43.

[171] Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, p. 959.

ca urmare a românizării provinciei. Politica culturală românească afecta școlile tuturor minorităților din Bucovina, inclusiv pe ucraineni — care nu reprezentau chiar o minoritate de vreme ce erau populația cea mai numeroasă a provinciei — și pe evrei, grup urban mai puțin numeros care a suferit disproporționat ca urmare a românizării școlilor secundare. În 1926, în capitala Bucovinei, minoritățile — și mai cu seamă evreii foarte urbanizați — reprezentau încă o elită puternică, în ciuda eforturilor de a le izola în școli și licee separate și de a le reduce resursele și influența. (Lista candidaților la sesiunea de toamnă a bacalaureatului din 1926 reflectă acest lucru: 91,8% dintre candidați aparțineau minorităților, în vreme ce doar 8,2% erau etnici români.) Totodată, puterea politică se afla în ultimă instanță în mîna statului România Mare, printre ale cărui țeluri fundamentale se afla cel de a dezvolta o elită și o cultură românească. În cazul bacalaureatului, comisia de examinare reprezenta statul. Legătura a fost făcută, într-adevăr, explicită de către Neculai Totu, care a justificat asasinarea lui Fallik ca un act săvîrșit în apărarea statului. În cadrul statului, autoritatea tindea să revină Vechiului Regat, nucleul în jurul căruia se adunaseră în 1918 teritoriile dispersate, între care și Bucovina. Dimensiunea regională a unirii Bucovinei cu Regatul a jucat un rol important în conflictul privind bacalaureatul. Atît spiritul vindicativ al tînărului naționalist radical Totu, cît și apărarea sa la tribunal și în parlament de către cei mai în vîrstă — Goga și Cuza — intră în rezonanță cu un naționalism românesc în plină afirmare și ofensivă îndreptată împotriva particularismului energic al minorităților etnice din Bucovina și a perspectivei regionaliste.

3. Basarabia: naționalism într-o provincie arhaică

Specificul etnografic al Basarabiei este românesc, căci pînă și întinderea pămîntului basarabean e înrudită cu restul pămîntului ce alcătuiește unitatea teritorială a poporului român.

L. T. BOGA, 1925

Dacă distanța geografică dintre București și satul acesta [Corjeuți, județul Hotin] poate fi străbătută în zece sau cincisprezece ore, trebuie, dimpotrivă, să ne întoarcem în urmă cu două–trei veacuri, sau chiar mai mult, pentru a da de realitatea vie, de plasma arhaică și mitică din care sînt alcătuiți oamenii acestor locuri.

GEO BOGZA, 1934

Dintre toate teritoriile dobîndite de România în 1918, Basarabia a ridicat cele mai multe probleme politicii naționalismului cultural duse de România, în ciuda afirmării încrezătoare a specificului fundamental românesc al zonei. Autoritățile române erau extrem de suspicioase cu privire la loialitatea populației locale. Faptul că Basarabia a fost smulsă Rusiei sovietice învecinate în 1918 explică parțial această nesiguranță, dar teama de agresiunea sovietică nu reprezintă totul. După 106 ani de separare față de nucleul teritorial al României, regiunea își găsise locul într-un fel în rînduiala Imperiului rus și se dezvoltase diferit față de „patria mamă".

Temerile românești cu privire la Basarabia se bazau în parte pe profilul etnic și lingvistic al populației basarabene înseși. În 1897, în vremea primului recensămînt imperial din Rusia, populația Basarabiei număra 1 936 012 locuitori, din care 47,6% erau români, 19,6% erau ucraineni, 11,8% erau evrei și 8% ruși și alte grupuri etnice cu pondere mai scăzută.[1] În timp ce românii și

[1] „Prilojenie k obșcemu svodu danîh pervoi vseobșcei perepisi naselenia 1897g. Po imperii, kartagrammî i diagrammî" în *Pervaia vseobșceaia perepis naselenia rossiskoi imperii 1897g*, vol. 3 (St. Petersburg, Izdatelstvo

ucrainenii alcătuiau împreună aproape trei sferturi din populația rurală, zonele urbane erau dominate de vorbitori ai limbii idiș și ai limbii ruse. Populația capitalei, Chișinău, era alcătuită din 45,9% evrei și 27% ruși.[2] În tîrguri și orașe, unde majoritatea populației o reprezentau evreii, limba rusă era socotită singura limbă acceptabilă, „cultă".[3] Chiar și în 1930 rușii și evreii alcătuiau împreună majoritatea populației urbane a Basarabiei (vezi harta 4 și tabelul 8).

Un diplomat francez nota după o vizită în Basarabia în 1922 că populația orașelor era „pur rusească și israelită și violent antiromânească"[4]. Aspectele neromânești ale orașelor Basarabiei reprezentau un punct dureros pentru naționaliștii români după 1918, așa cum o arată introducerea la lucrarea lui Ștefan Ciobanu „Orașele":

> Dacă cineva ar vrea să-și facă o impresie despre Basarabia după orașele sale, ar comite cea mai cumplită eroare. Orașele Basarabiei, în general vorbind, nu sînt emanația naturală a satelor care le înconjoară, expresia logică a vieților sătenilor, avînd doar forme sociale și economice deosebite dar același suflet, aceeași limbă și aceleași tradiții și obiceiuri. Marea majoritate a orașelor, creație artificială a regimului rusesc sînt în dezacord cu viața din satele înconjurătoare.[5]

Mediul rural și suburban, rareori vizitat de străini, reprezenta latura nerusească a Basarabiei. Andrei Popovici descria astfel contrastul:

> Clădirile publice cu stema imperiului, inscripțiile rusești ale firmelor comerciale și industriale, soldații și ofițerii în splendide

---

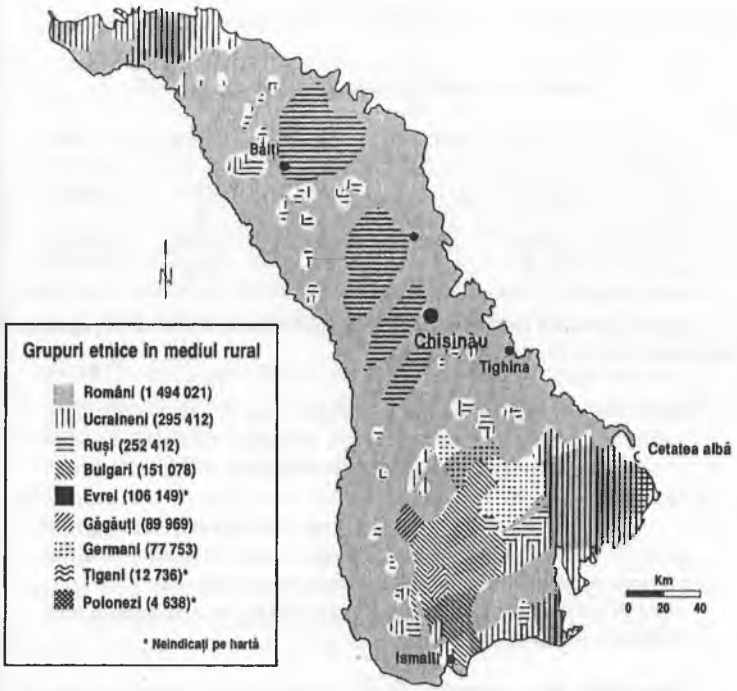
Țentralnovo statisticeskago komiteta Ministerstva vnutrenhih diel, 1905), pp. 226–227. Cifrele recensămîntului din 1897 reprezintă date despre limba maternă mai degrabă decît despre naționalitate ca atare.

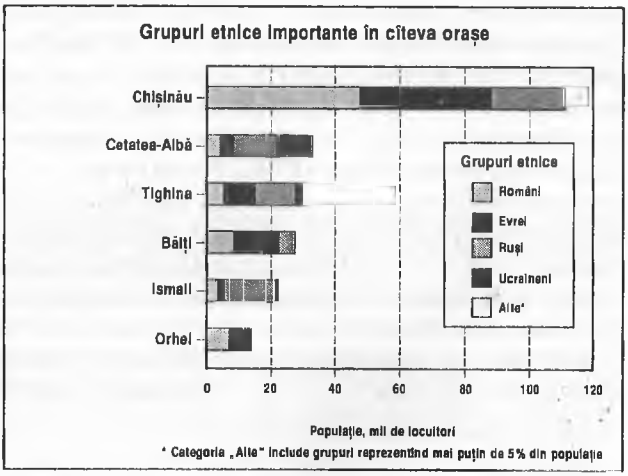
[2] *Ibid.*

[3] Irina Livezeanu, „Urbanization in a Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia, Part. I", *Soviet Studies* 33 (iulie 1981), pp. 330–331.

[4] El mai nota însă că „administrația militară românească, practic atotputernică în Basarabia, nu e totdeauna capabilă să se ridice la înălțimea sarcinilor sale", comițînd abuzuri și acte de violență împotriva cărora populația n-are cum riposta. QD 68/84–85, 13 iunie 1922.

[5] Ștefan Ciobanu, „Orașele", în *Basarabia: Monografie*, ed. Ștefan Ciobanu (Impr. Statului, Chișinău, 1925), p. 76.

Basarabia, distribuția pe etnii

Tabelul 8. Populația Basarabiei după etnie, 1930

	Români	Ucraineni	Ruși	Evrei	Total
Total	1 610 757	314 211	351 912	204 858	2 864 402
%	56,2	11,0	12,3	7,2	
Urban	116 736	19 181	99 500	98 709	370 971
%	31,5	5,2	26,8	26,6	

Sursa: Institutul central de statistică, *Recensământul general al populației României din 29 Decemvrie 1930*, vol. 2.

uniforme, limba rusă auzită pe străzile orașelor dau călătorilor străini impresia că Basarabia a fost complet rusificată. În Chișinău aspectul rusesc era și mai pronunțat decît în alte orașe basarabene.

Străinii nu trebuiau însă să meargă mai departe de marginile orașelor pentru a-și da seama că printre micii negustori care fac comerț cu sătenii se vorbește numai românește. Iar dacă ar fi mers în satele din jurul acestor orașe, cu greu ar fi auzit o altă limbă decît cea românească.[6]

Basarabia nu cuprindea doar o foarte numeroasă minoritate de neromâni — circa 44% încă în 1930 —, dar românii de aici se considerau „moldoveni". Termenul îi desemnase inițial pe locuitorii Principatului Moldovei. În 1775, Austria a anexat partea de nord a principatului, cunoscută de atunci sub numele de Bucovina; o a doua împărțire, în 1812, a avut drept rezultat anexarea de către Rusia a părții estice a Moldovei, cunoscută de atunci ca Basarabia. Moldovenii segregați, care n-au mai trăit sub guvernare românească pînă în 1918, n-au trecut prin aceleași procese de construire a națiunii ca populația de aceeași etnie cu ei din Principatele Dunărene. În perioada interbelică, în Basarabia a prevalat o identitate moldovenească, în vreme ce în Bucovina, printre etnicii români, se dezvoltase o identitate românească încă înainte de Marea Unire. Mai mult, țăranii din toate cele trei părți — românească, austriacă și rusească — ale Moldovei istorice erau mai înclinați să se identifice

[6] Andrei Popovici, *The Political Status of Bessarabia* (School of Foreign Service, Georgetown University, Washington D.C., 1931), p. 101.

cu moldovenii decît locuitorii instruiți ai orașelor. Ion Nistor a încercat să explice acest fenomen în 1915:

> Ne aducem doar încă cu toții foarte bine aminte că pînă mai deunăzi țăranii români din Bucovina nu se numeau altfel decît „Moldoveni", iar limba lor era cea „moldovenească". Sub înrîurirea limbii literare termenul „Moldovean" urmă să fie înlocuit mai apoi prin cel de „Român". În Basarabia înrîurirea aceasta literară n-a pătruns încă, și pentru aceea frații noștri de peste Prut se numesc încă și astăzi „Moldoveni".[7]

În 1919, geograful Emmanuel de Martonne comenta după o călătorie în Basarabia că toți țăranii basarabeni „se mai numesc încă pe ei înșiși Moldoveni"[8].

Moldovenii Basarabiei se împărțeau aproximativ în două: o elită urbană restrînsă care fusese rusificată în mare măsură[9], și o țărănime extrem de numeroasă dar neșcolită și inertă. Naționaliștii români îi priveau pe țăranii moldoveni ca „nestricați", însă țelul de a-i transforma în români instruiți și cu conștiință națională, capabili să se substituie moldovenilor rusificați și minorităților urbane, s-a dovedit dificil de realizat.

Basarabia rusească

Rusificarea estului Moldovei, sau Basarabiei, n-a început imediat după împărțirea Moldovei din 1812. Sperînd să dovedească în fața noilor săi supuși creștini superioritatea guvernării rusești

---

[7] Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina: Studiu istoric și statistic* (Librăriile Socec, București, 1915), p. 73.

[8] Emmanuel de Martonne, „En Bessarabie", *Journal des débats*, 19 iulie 1919, p. 2. „Moldovean" se poate referi uneori și la locuitorii Vechiului Regat, Moldova de Vest, cum va fi evident din context.

[9] Aproape toate descrierile Basarabiei din 1917–1920 zugrăvesc o elită moldovenească rusificată. Un martor descria refuzul birocraților moldoveni care slujiseră în *zemstvă* (instituție guvernamentală locală în Imperiul rus) de a se adapta la rînduiala românească: „Să-i lăsăm pe ruși, care nu voiau să vorbească românește chiar dacă știau, dar acești moldoveni ai noștri care erau *cinovnici* provinciali abia după multe insistențe au recunoscut că știu și moldovenește, chiar dacă știau limba noastră tot atît de bine ca noi." Vezi Eugeniu N. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei* (Institutul de arte grafice Bucovina, I. E. Torouțiu, București, 1928), p. 111.

ortodoxe asupra celei a păgînilor turci, regimul relativ liberal al lui Alexandru I a acordat inițial Basarabiei privilegii și un mare grad de autonomie în Imperiul rus. Provincia s-a bucurat de anumite scutiri de taxe pînă în 1817, iar vechea administrație și legislație locală a rămas valabilă pînă în 1818 cînd țarul Alexandru a semnat statutul ce reconfirma relația federală dintre Basarabia și Imperiul rus. Din 1812, timp de un deceniu, Basarabia a beneficiat de „cel mai ridicat grad de autonomie acordat unei provincii sau unei gubernii a Imperiului". Atît limba română cît și limba rusă erau folosite în administrație și justiție, în tribunale se acorda preferință limbii române, iar dreptul cutumiar moldovenesc era utilizat în judecarea cauzelor civile.[10]

Pe măsură ce statul rus devenea mai centralizat, a început să uzurpe autonomia Basarabiei, nu în ultimul rînd prin deznaționalizarea elitelor sale. Clasa conducătoare românească a fost treptat înlocuită sau rusificată.[11] Declanșarea unei urbanizări destul de rapide în secolul al XIX-lea a dus la creșterea importanței unui alt grup etnic urban: evreii au devenit clasa negustorească și manufacturieră dominantă, în ciuda faptului că mulți dintre ei erau foarte săraci. Birocrații ruși și micii burghezi evrei reprezentau elita urbană, în timp ce țărănimea moldovenească lucra pămîntul la țară.[12]

---

[10] Ladis Kristof, „Russian Colonialism and Bessarabia: A Confrontation of Cultures" *Nationalities Papers* 2, nr. 2 (1974), pp. 24, 27, Ion Pelivan, *Bessarabia under the Russian Rule* (Impr. J. Charpentier, Paris, 1920), pp. 7–9; George Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia, 1774–1828: A Study of Imperial Expansion* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1976), pp. 11–13, 107.

[11] Vezi Kristof, „Russian Colonialism", p. 31. În monografia sa, *The Russian Annexation of Bessarabia*, George Jewsbury a reformulat problema restrîngerii autonomiei Basarabiei arătînd că rusificarea Basarabiei după 1822 s-a datorat eșecului regimurilor autonomiste anterioare de a reprezenta interesele generale ale populației: boierii locali erau corupți, rapaci și egoiști. Potrivit lui Jewsbury, Alexandru I și politicienii săi, îmbibați de idei raționaliste, voiseră să păstreze instituțiile autonome ale Basarabiei, avînd încredere că provincia va fi prosperă iar administrația eficientă; au fost însă obligați să ia Basarabia în mînă și să revoce statutul din 1818, fiind exasperați de ineficiența și caracterul opresiv al administrației autonome a Moldovei.

[12] Kristof, „Russian Colonialism", p. 31; Livezeanu, „Urbanization in a Low Key", p. 309; Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars* (Indiana University Press, Bloomington, 1983), p. 179.

După 1822 măsurile imperiale au urmărit și suprimarea folosirii oficiale a limbii române. La început tendința aceasta a fost temperată de nevoia realistă a guvernului rus de a comunica și de a-și impune voința asupra populației moldovenești. Totuși, pe măsură ce rusificarea se extindea asupra sistemului de învățământ, limba română a dispărut și din administrație. Limba rusă și limba moldovenească au fost ambele predate la început, dar către 1867 n-a mai rămas nici o școală moldovenească în regiune.[13]

Chiar și așa, politica de rusificare a regimului n-a afectat prea mult identitatea celor mai mulți moldoveni, majoritatea lor covîrșitoare fiind țărani analfabeți. În 1897, 15,6% din populația totală a Basarabiei știa să citească.[14] Moldovenii alcătuiau naționalitatea cea mai rurală și cea mai puțin instruită din Basarabia; e limpede că știința de carte trebuie să fi fost extrem de rară printre țăranii moldoveni. Statisticile realizate în 1905–1907 de *zemstva* locală arată că moldovenii erau știutori de carte în proporție de 6,1%, prin urmare cei mai puțin alfabetizați, în afara țiganilor, din întreaga provincie. Date fiind aceste împrejurări, autoritățile române puteau conchide cu oarecare satisfacție după 1918: „Populația românească era indiferentă față de școală și a rămas aproape neatinsă de cultura rusească."[15]

În ce privește intelectualitatea moldovenească însă, lucrurile stăteau exact pe dos: măsurile imperiale de asimilare au transformat profund restrînsa dar influenta elită autohtonă. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea autoritățile rusești au putut suprima învățămîntul în limba română fără să stîrnească proteste prea mari, secțiile și orele în limba română din școlile secundare fiind închise parțial datorită lipsei de cerere.[16] Cu cît se înainta pe scara

---

[13] Kristof, „Russian Colonialism", p. 29; Pelivan, Bessarabia, pp. 15–16; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă* (Asociația uniunea culturală bisericească, Chișinău, 1923), pp. 126, 131, 150–158; 172–175; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. a 3-a, (Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1923), p. 373.

[14] „Prilojenie k obșcemu", *Pervaia vseobșcaia perepis*, p. 38.

[15] Ministerul Instrucțiunii, *Lege pentru învățămîntul primar al statului* (Editura Cartea românească, București, 1925), pp. 9, 79.

[16] Aceasta reprezintă mărturia lui Ivan Doncev (scriitor moldovean, profesor și patriot) făcută în prefața din 1865 a ultimului manual de limba română publicat înainte de 1918 cu alfabet latin în Basarabia; el își exprimă regretul că o școală din Hotin și-a desființat orele de română din lipsa elevilor interesați. În Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 376.

educațională, cu atît era mai puțin întîlnită cultura română. Întrucît nu existau instituții de învățămînt superior locale, tinerii basarabeni care studiaseră în liceele rusești din provincie mergeau la universitățile imperiale de la Odessa, Kiev, Harkov, Moscova și St. Petersburg.[17] Drept urmare, intelectualitatea românească locală era extrem de rusificată.

Limba română a decăzut și ca limbă a Bisericii ortodoxe a Moldovenilor, mai cu seamă sub cîrmuirea brutală a Arhiepiscopului Pavel (1871–1882) care a dus o campanie de rusificare soldată cu închiderea multor biserici în care slujba nu se ținea în rusește, cu demiterea preoților care nu știau rusește și cu închiderea tipografiei comunității românești. Asemenea măsuri, inclusiv desființarea seminariilor cu predare în românește, au dus la apariția multor preoți „care nu puteau predica două vorbe în românește [...] nici măcar citi Evanghelia". Buletinul Bisericii ortodoxe a încetat să tipărească articole în limba română.[18] Clerul moldovenesc a fost văduvit așadar de posibilitatea de a îmbrățișa naționalismul românesc.

Deși politica imperială nu a rusificat Basarabia în întregime, ea a împins limba moldovenească spre populația rurală și mai puțin instruită, blocînd dezvoltarea normală a unei literaturi în limba moldovenească/română. În cartea sa despre cultura românească în Basarabia, Ștefan Ciobanu remarcă: „limba românească din Basarabia, frumoasa limbă moldovenească, se păstrează intactă numai pe la sate; ea degenerează în gura intelectualilor trecuți prin cultura rusească. Și cărțile alcătuite de intelectuali poartă aceeași pecete a culturii rusești, sînt tipărite cu literă rusă."[19]

Alfabetul chirilic, în care românii din Principate au scris pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[20], a continuat să fie utilizat în Basarabia pînă la anexarea ei de către România. Dată fiind structura latină a limbii române, era greu pentru naționaliștii

---

[17] C. Filipescu și Eugeniu N. Giurgea, *Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice* (România nouă, Chișinău, 1919), p. 323.

[18] Buletinul bilunar era *Kișinevskiia eparhialnîia vedomosti*. Pelivan, *Bessarabia*, pp. 22, 23, 26 și Ciobanu, *Cultura românească*, pp. 286–287.

[19] Ciobanu, *Cultura românească*, p. 134.

[20] Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române* (Editura Junimea, Iași, 1980), pp. 678–679.

moldoveni și români să-și amintească faptul că alfabetul chirilic nu le-a fost impus la început românilor de către imperialiști străini, dacă nu cumva socotim Biserica ortodoxă medievală un atare imperialism. Alfabetul fusese introdus în secolul al X-lea o dată cu slavona liturgică, limba scrisă pe care românii au folosit-o în biserică, la curțile domnești și în instituțiile de cultură superioară, așa cum Europa catolică, occidentală și centrală folosise limba latină.[21]

Rusificarea lingvistică și culturală a majorității intelectualilor moldoveni, nivelul ridicat al represiunii politice și marea pondere a țăranilor indiferenți în populația Moldovei făcea ca naționalismul să nu fie o forță puternică în Basarabia înaintea secolului XX. Moldovenii au întrezărit întîia oară, pentru scurtă vreme, ideea eliberării naționale o dată cu Revoluția rusă de la 1905, studenții de la universitățile rusești aflîndu-se în avangarda mișcării naționale.[22] Dar învolburarea activității naționale fățișe a fost de scurtă durată, fiind urmată de un val de reacțiune care a lăsat în urma lui doar cîțiva veterani curajoși ce aveau să poarte flacăra pînă în 1917. În anii de dinaintea primului război mondial, naționalismul moldovenesc din Basarabia a fost din nou sever limitat.[23] Onisifor Ghibu, transilvănean care s-a refugiat în Basarabia în 1917, a devenit unul din principalii organizatori și autor de memorii privind mișcarea națională de aici. În 1916, își amintește Ghibu, Basarabia „ținea încă, cu toată puterea, de Rusia țaristă. Totul părea rusesc între Prut și Nistru. Nu bătea nici un vînt de deșteptare culturală. Cu puține excepții, Basarabia se simțea foarte bine sub jugul țarului. Moldovenii erau cei mai loiali supuși ai lui Nicolae al II-lea."[24] În 1917 practic nu exista încă nici o carte românească în Basarabia; iar la Chișinău nu exista nici bibliotecă și nici librărie cu cărți

---

[21] *Ibid.*, p. 517.

[22] Ion Pelivan, *The Union of Bessarabia with Her Mother-Country Roumania* (Impr. des arts et des sports, Paris, 1919), p. 7.

[23] Activitatea naționalistă moldovenească și-a aflat expresia în periodicul *Cuvânt moldovenesc*, inițiat în 1913 sub direcția lui Pantelimon Halippa. Nistor, *Istoria Basarabiei*, pp. 394–403. O altă publicație care a avut o viață scurtă, *Glasul Basarabiei*, a văzut de asemenea lumina tiparului.

[24] Onisifor Ghibu, „În Basarabia, după patru ani", *Adevărul*, 9 septembrie 1923, retipărit în *Călătorind prin Basarabia: Impresiile unui român ardelean* (Tip. Eparhială, Chișinău, 1923), p. 1.

românești.[25] În timpul primului război mondial și imediat după aceea, naționalismul panromânesc era importat aproape în întregime în Basarabia de către transilvăneni, bucovineni și propagandiști din Vechiul Regat, în vreme ce mulți moldoveni din Basarabia, instruiți în școli și universități rusești sau făcînd parte din demoralizata armată rusă, erau la început prinși cu totul în revoluția *socială* din 1917.

Unirea

Partidul Național Moldovenesc (PNM) a fost întemeiat în primăvara anului 1917 la sugestia transilvăneanului Onisifor Ghibu care preferase să vină în Basarabia mai degrabă decît să lupte alături de trupele ungare împotriva României. Spre consternarea sa, el a întîlnit aici deopotrivă inerție și opoziție: mulți moldoveni considerau că activitatea culturală e suficientă iar activitatea politică directă primejdioasă și inutilă; în același timp, socialiștii puneau pe primul plan chestiunea socială. Programul din 4 aprilie al PNM, redactat de Ghibu, așeza problema națională în miezul activității partidului, dar a fost puternic contestat, ducînd aproape la divizarea partidului.[26]

Mișcarea naționalistă moldovenească de independență ar fi necesitat foarte probabil mult mai mulți ani pentru a se dezvolta, dacă n-ar fi beneficiat de convergența unui număr de factori externi. Teama de anexare de către noua Ucrainăă independentă, teama de a fi înglobată în războiul civil rusesc și pacea semnată de România cu Puterile Centrale în mai 1918, în care anexarea Basarabiei era într-adevăr garantată în schimbul acceptării de către România ca Puterile Centrale să dețină „controlul economic complet" asupra României, toate acestea au contribuit la unirea Basarabiei cu România în 1918.[27]

---

[25] Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții IV: În Basarabia revoluționară (1917–1918). Amintiri*, Manuscris, p. 370.

[26] *Ibid.*, pp. 62–65. Vezi și Irina Livezeanu, „Moldavia, 1917–1990: Nationalism and Internationalism Then and Now", *Armenian Review* 43 (vară–toamnă 1990), p. 160 și n. 3.

[27] Carlile A. Macartney și Alan W. Palmer, *Independent Eastern Europe* Macmillan/St. Martin's Press, Londra, 1962), p. 77. Chiar și după înlăturarea amenințării cu anexarea de către Ucraina, noul stat ucrainean despărțea Basarabia de teritoriul Rusiei.

Simultan cu luarea puterii de către bolșevici în noiembrie 1917, un congres al soldaților ținut la Chișinău chema la autonomia Basarabiei în sînul statului rus democratizat. La 2 decembrie 1917, a fost proclamată oficial de către un parlament provizoriu, numit Sfatul Țării, Republica Democratică Moldovenească. În încercarea de a preveni războiul civil și bolșevizarea regiunii ca urmare a prăpădului dezlănțuit de bandele anarhice de soldați pe întreg cuprinsul Basarabiei la întoarcerea de pe front, Sfatul Țării a apelat la ajutorul armatei române. La 24 ianuarie 1918, la scurt timp după intrarea trupelor române și după declararea independenței ucrainene, Sfatul Țării a proclamat independența Republicii Moldovenești. La 9 aprilie, Sfatul Țării a votat menținerea semiautonomiei, trecînd totodată la o unire condiționată cu România. Procesul unirii dintre Basarabia și Regatul român s-a desăvîrșit la 27 noiembrie 1918, cînd Sfatul Țării a votat anularea condițiilor, dizolvîndu-se apoi.[28]

Anexarea Basarabiei în 1918 n-a anulat teama că ea ar putea rămîne o parte „greu de digerat" a României Mari, căci această temere își avea sursa pe de o parte în proximitatea Rusiei revoluționare, iar pe de alta în infiltrarea bolșevică potențială. În 1919, comandamentul românesc din Basarabia se aștepta la insurecții provocate de agitația bolșevică.[29] Primul ministru Ion Brătianu a remarcat că foametea și amenințarea bolșevismului făceau ca situația României să fie gravă, prevenind totodată că dificultățile externe o puteau face să fie *„sans issue"*[30]. Asemenea semnale de alarmă au fost trase în mod repetat, fie cu prilejul creării la Moscova a „Ligii pentru eliberarea Basarabiei" conduse de Cristian Racovsky[31], fie cu privire la activitatea comunistă locală, socotită periculoasă în contextul instabilității postbelice.[32]

---

[28] Vezi Henry L. Roberts. *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, Conn., 1951), pp. 33–34 și Livezeanu, „Moldavia, 1917–1990", pp. 161, 165–169.

[29] Ministère de la guerre, Direction de l'armée de terre, Vincennes (în continuare V), 7N 1458/2, f.d.

[30] QD 3 27/63, 7 ianuarie 1919.

[31] V 7N 3043, ianuarie [f.d.], 1920.

[32] QD 55/3–4RV, 5R, 1 martie 1920; QD 22 27/250r, 15 decembrie 1920 QD 55/156–160, 28 mai 1921; și V 37N 1459/6, 15 mai 1919.

Autoritățile române și aliații lor francezi erau preocupați de asemenea de eterogenitatea națională a Basarabiei și de reacțiile ostile ale moldovenilor față de intervenția românească și acțiunile ei arbitrare. Un raport francez din 15 mai 1919 sublinia precaritatea stăpînirii românești asupra Basarabiei:

> La sud de Chișinău majoritatea populației este direct ostilă românilor și rușilor în privința limbii și intereselor lor. Firavul element românesc de acolo este reprezentat de țărani săraci, nici ei mult mai favorabili compatrioților lor. Restul — locuitori evrei, bulgari, ruși, germani — îi detestă și îi disprețuiesc pe români, care, în ce-i privește, fac totul pentru a merita aceasta. Populația merge pînă acolo încît preferă leului rubla. În multe locuri leul este refuzat sau se acceptă doi lei în loc de o rublă. Țăranii, ale căror economii sînt în ruble, au tot interesul să mențină această rată de schimb.
>
> Românii își înstrăinează aceste populații prin toate mijloacele pe care le au la îndemînă: poliție prea aspră care se năpustește cu bastoanele la cetățeni [...], percheziții, venalitate, extorcări, hoție organizată sub pretextul rechizițiilor etc.[33]

Acest raport al armatei franceze, care în general simpatiza cu românii împotriva bolșevicilor, nu era unic. Alte rapoarte erau la fel de critice cu privire la practicile românești și preocupate de perspectivele deschise de aceste practici bolșevicilor din Basarabia. În februarie 1920, atașatul militar, generalul Pétin, raporta despre situația din Basarabia exact în momentul în care primii bolșevici se stabileau pe malul Nistrului, într-o zonă redobîndită de la armata de voluntari:

> Rușii, bulgarii, turcii, germanii au nervii întinși la maximum [...] Oricum, pentru toți venirea sovieticilor pe malurile Nistrului marchează posibilitatea unei noi epoci.
>
> Cu mai multe ocazii, am semnalat [...] gafele administrației românești față de toate naționalitățile basarabene, chiar și față de moldoveni. Am făcut-o pentru a vă spune [...] în ce măsură venirea bolșevicilor le trezește speranțele și în ce măsură e capabilă să stîrnească dezordinile în Basarabia mai tîrziu.

---

[33] V 7N 1459, raport al căpitanului de Valence cu prilejul călătoriei la București din 6–15 mai 1919.

> E de mirare că pînă și burghezia acestor elemente străine vrea să vadă venirea soldaților Revoluției ruse [...]. Doar elementele evreiești păstrează o tăcere prudentă, neștiind ce să prefere: [...] antisemitismul românilor sau invazia bolșevicilor care nu-i respectă pe evrei mai mult decît o fac ceilalți.[34]

Temerile, fie ele franceze sau românești, privitoare la integrarea pașnică a Basarabiei în structurile României s-au concentrat și asupra școlilor, recunoscute de toată lumea drept importante din punct de vedere politic. În 1921 o oficialitate a Ministerului de Interne român își încheia inspecția în Cetatea Albă, Tighina, Ismail, Cahul și Chișinău scriind:

> Populația aproape în unanimitate ne este ostilă [...] la aceasta contribuie foarte mult tendința de separatism ce există în Basarabia; fiecare națiune în frunte cu Bulgarii și Germanii cari invocînd principiul minorităților vor să facă stat în stat, cerînd școli pur bulgărești și nemțești cu program separat de cel stabilit de revizorat, iar celelalte națiuni care văzînd ce se petrece nu vor întîrzia să le imiteze făcînd astfel imposibilă românizarea.[35]

Însăși noutatea parteneriatului postbelic dintre Basarabia și România, ca și precaritatea conștiinței naționale din Basarabia formau baza unor asemenea îngrijorări. Soluția părea să rezide în propagandă culturală și, pe termen mai lung, în dezvoltarea unui sistem de învățămînt românesc care să contracareze monopolul instituțiilor de învățămînt rusești.

Propagandă culturală

În acest proces de asimilare culturală însă, moștenirea rusească se făcea simțită la tot pasul. Deși populația țărănească nu-și pierduse identitatea „moldovenească", rusa era socotită adevărata limbă publică a elitelor urbane instruite și a birocrației. Moldovenii ce deveniseră parte a acestor elite sub cîrmuirea rusească, deși nu-și uitaseră neapărat limba maternă, n-o mai foloseau în afara relațiilor de familie. Faptul că moldovenii aveau un precar

---

[34] V 7N 3043, 21 februarie 1920, Raportul generalului Pétin, atașat militar în România pe lîngă Ministerul de Război.

[35] MIC/1921/273/17.

simț al identității culturale românești se reflecta în disprețul lor față de România, o țară pe care mulți dintre ei o priveau ca „necivilizată". De asemenea, disprețuiau cultura elitelor din România, deși o cunoșteau foarte puțin, sau tocmai de aceea.

Profesorii moldoveni reprezintă un caz tipic pentru diferența dintre identitatea română și cea moldovenească. În primăvara anului 1917, profesorii care acceptaseră să se alăture unei asociații a profesorilor moldoveni semnau încă statutul acesteia cu litere chirilice, deschideau cărțile românești cu spaimă și citeau românește încet și cu poticniri, majoritatea dintre ei spunînd că „nu știu românește, ci doar moldovenește"[36]. Deși, firește, există diferențe între dialectul moldovenesc și româna literară (diferențe adîncite de separarea politică impusă în 1812), dintr-un punct de vedere strict lingvistic idiomul moldovenilor basarabeni nu este o limbă aparte.[37] Așadar, incapacitatea profesorilor de a sesiza unitatea limbii moldovenești și a celei române nu era în principal o problemă lingvistică, ci una psihologică. Limba moldovenească fusese efectiv „retrogradată" și privită ca limbă neinstituțională în imperiul țarist, iar moldovenii instruiți continuau s-o privească drept nepotrivită pentru discursul public. Oamenii se refereau în mod obișnuit la limba moldovenească numind-o limba prostimii.[38]

Dată fiind categorisirea limbii moldovenești ca necultivată, nu-i de mirare că mulți moldoveni instruiți nu voiau să audă de ea. În jurnalul său, Ghibu notează observațiile sale despre îndepărtarea moldovenilor de limba lor maternă și rezistența lor față de limba

---

[36] Onisifor Ghibu, „În vîltoarea revoluției rusești: Însemnări zilnice ale unui ardelean, martor ocular — și mai mult decît atît — al revoluției rusești în anii 1917–1918, începînd cu ziua de 12 martie și pînă în ziua de 6 august 1917", Ms., 30 aprilie 1917.

[37] Vezi Kenneth Rogers, „Moldavian, Romanian and the Question of a National Language" în *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea (Humboldt State University Press, Los Angeles, 1983).

[38] Activiștii români din Basarabia au găsit de cuviință să-și „traducă" discursurile și propaganda în idiomul „popular" local după redactarea lor în româna standard. Onisifor Ghibu și-a tradus proiectul de program al PNM, ca și pesemne alte articole și cuvîntări, în „formă populară moldovenească", adică în *limba prostească*, înainte să le publice în presa locală. Vezi însemnarea din 5 aprilie 1917 din jurnalul său „În vîltoarea revoluției rusești".

română. La o întîlnire a zemstvei, o profesoară moldoveancă i-a spus lui Ghibu că ea devenise cu desăvîrșire rusoaică și că-i convenea lucrul ăsta. Ghibu și-a notat schimbul de replici:

> I-am spus: astea erau împrejurările sub vechiul regim, acum lucrurile se vor schimba. Ea a răspuns: „Da, dar eu nu mai vreau să mă fac moldoveancă; rămîn rusoaică. Nimic nu-i mai măreț și mai frumos ca Rusia! Moldovenii n-au literatură." I-am spus că au, și chiar una foarte frumoasă, dar ea mi-a spus că asta e românească. I-am spus că există un singur popor, o singură limbă etc. [...] Toate profesoarele astea se opun tendinței moldovenești, în care văd separatism. Ele spun că dacă gîndesc în rușește sînt rusoaice.[39]

În încercarea de a schimba mentalitatea și de a forma profesori locali, la Chișinău s-au ținut cursuri în vara anilor 1917 și 1918. Profesorii urmau să învețe românește îndeajuns pentru a putea să înființeze și să alcătuiască personalul școlilor românești alături de propagandiști din Vechiul Regat. Cursurile erau organizate de moldoveni cu sprijinul românilor de dincolo de Prut și cu fonduri de la zemstva locală. Participanții la cursurile de vară erau profesorii de școală moldoveni și studenții în filologie, științe naturale, medicină și drept de la universitățile rusești.[40] Primul pas în înființarea unui sistem de învățămînt moldovenesc a avut loc, așadar, în vremea cînd Basarabia mai aparținea Rusiei. Zemstva locală, stimulată de patrioții moldoveni și români, a susținut oficial aceste începuturi.[41] În 17 aprilie 1917 zemstva a numit o Comisie Școlară Moldovenească cu sarcina de a produce manuale.[42]

La 3 mai 1917, Comisia școlară moldovenească a început să pregătească naționalizarea școlilor. Ghibu și Romulus Cioflec au fost invitați să-și aducă contribuția, rolul lui Ghibu fiind deosebit

---

[39] *Ibid.*, 30 aprilie 1917.

[40] Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 247–248.

[41] Zemstva basarabeană a fost desființată în octombrie 1918, iar responsabilitățile, bugetul și fondurile ei au fost preluate de birocrația românească. Vezi Giurgea, *Din trecutul*, pp. 105–107. Școlile au rămas totuși sub jurisdicția zemstvei pînă în ianuarie 1919. Vezi AA IX/Varia 10.

[42] Comisia școlară moldovenească avea spre folosință doar 2 000 de ruble, în vreme ce Comisia școlară rusească primise 30 000. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 150.

de important.[43] Dată fiind necesitatea de a tipări rapid manualele, mai întîi ei au trebuit să hotărască dacă folosesc alfabetul tradiţional chirilic sau pe cel latin, utilizat în alte teritorii româneşti. Iniţial, majoritatea membrilor comisiei, inclusiv întregul cler, s-a pronunţat pentru păstrarea alfabetului chirilic, dar mulţi şi-au schimbat opinia în cursul discuţiei ce a urmat, votînd pentru scrierea latină.[44] La congresul profesorilor moldoveni din 25 mai, problema alfabetului a fost din nou ridicată, suscitînd „lupte de homerice proporţii". Adepţii alfabetului chirilic au cerut chiar vot secret, de teamă că altminteri nu se vor putea exprima liber. De fapt, cei mai mulţi dintre ei au părăsit sala înaintea votului deschis, iar latiniştii au cîştigat din nou în unanimitate.[45] Incidentul arată că comunitatea moldovenească era ambivalentă cu privire la extinderea şi metodele naţionalizării culturale.

Neînţelegeri au izbucnit şi cu privire la conţinutul politic al cursurilor pentru profesori. Un membru al Comisiei Şcolare Moldoveneşti a propus ca pentru conferinţele politice să fie aduşi profesori ruşi de la Kiev şi Odessa. Ghibu s-a opus vehement acestei idei, temîndu-se că sub influenţă rusească Basarabia ar putea cădea pradă unei revoluţii sociale sîngeroase, şi şi-a convins colaboratorii să invite în schimb români din Bucovina şi Transilvania.[46] În ansamblu, Congresul profesorilor din mai a reprezentat o victorie pentru naţionalişti, căci a stabilit să fie deschise în toamna anului 1917 atîtea şcoli moldoveneşti cîte erau necesare, inclusiv cîteva şcoli secundare în Chişinău şi în alte locuri, să facă din limba moldovenească limbă de predare în cadrul seminariilor pentru învăţători şi preoţi şi să introducă alfabetul latin în şcolile moldoveneşti.[47]

---

[43] Ca şi Ghibu, Cioflec era născut în Transilvania, dar trăise în Regat de la vîrsta de paisprezece ani. Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea* (Cugetarea — Georgescu Delafras, Bucureşti, 1939–1940), p. 195. Despre Ghibu în acest context vezi Sever Bocu, „Semănători de idei", *România Mare*, 21 septembrie 1917, p. 1.

[44] Ghibu, *Pe baricadele vieţii*, pp. 236–237,

[45] *Ibid.*, pp. 265–266.

[46] *Ibid.*, p. 237.

[47] Conducerea şi inspecţiile tuturor şcolilor moldoveneşti urmau să se facă de către moldoveni în moldoveneşte. Şcolile moldoveneşti erau deschise şi pentru comunităţile moldoveneşti de dincolo de Nistru şi din Caucaz. *Ibid.*, pp. 262–263.

Una din problemele ridicate de această trecere revoluționară la un sistem de învățămînt moldovenesc era lipsa de profesori calificați. Într-adevăr, scopul cursurilor de vară era tocmai acela de a pregăti profesori pentru rețeaua în întregime nouă de școli ce urmau să se deschidă la cîteva luni după congresul din mai. Școala de vară oferea nu numai cursuri de limbă moldovenească, ci și de literatură, istorie și geografie a teritoriilor românești, cîntece moldovenești și activitate extrașcolară. Poate părea straniu că un curs încărcat ca acesta dedica un timp atît de prețios „activității extrașcolare", dar naționaliștii priveau acest segment, în maniera lui Haret, ca pe un element fundamental al programei, prin intermediul căruia profesorii aveau să contribuie la dezvoltarea civică și socială a moldovenilor.[48] Faptul că se aștepta ca profesorii să îndeplinească responsabilități civice și naționale, în special în activitățile extrașcolare, era un lucru obișnuit în Basarabia și reprezenta de fapt unul din motivele pentru care rolul profesorului era atît de important și atît de politizat.

Mare parte din viața culturală a Basarabiei avea loc în afara școlii, în instituții de cultură populară care se străduiau să ajungă pînă la populația adultă, majoritar rurală, fie ea alfabetizată sau nu. Deși această viață culturală avea o latură spontană, ea avea și o latură oficială obligatorie, adesea inclusă în rîndul sarcinilor ce reveneau autorităților școlare și profesorilor. Inspectorii școlari, de pildă, trebuiau să viziteze societățile de cultură populară și să facă recomandări pentru dotarea lor către Casa școalelor.[49] Societățile aveau nevoie de cărți, tablouri naționale, costume populare, modele de broderie, turnee ale companiilor artistice, cărți poștale și portrete ale familiei regale. Reprezentanții cercurilor culturale pledau pe lîngă inspectori care, la rîndul lor, pledau pe lîngă Casa Școalelor (instituție care furniza fonduri și material didactic în perioada interbelică) sau pe lîngă Ministerul Instrucțiunii pentru aceste resurse.

Departamentul de Activitate Extrașcolară a publicat și distribuit cărți, broșuri, calendare, periodice, imagini și hărți pentru oamenii din mediul rural. În 1919 și 1920, au fost publicate zece titluri în tiraje de 15 000 de exemplare pentru a fi distribuite de către profesori în mod gratuit sătenilor. Din februarie 1919

---

[48] *Ibid.*, pp. 263–264, 326.
[49] CS/1920/298/299, f.d.

pînă în februarie 1920, departamentul a distribuit 794 835 de cărți, 449 900 de periodice, 4 950 de tablouri și 820 de hărți. Armata a contribuit și ea la educarea populației distribuind cărți de la Casa Școalelor în satele în care se afla încartiruită sau înființînd biblioteci locale ori cercuri de lectură.[50] Trupele au înființat cîteodată cămine culturale sau cercuri culturale popularizînd această idee și mobilizînd notabilitățile unui anumit sat. Aceste societăți și-au continuat apoi existența, dar atunci cînd au căutat fonduri au apelat la metafore militare precum „a cuceri sufletește populația înstrăinată". Anumite instituții de cultură populară au avut și o componentă spontană importantă. Cetățenii care alcătuiau societățile culturale, cercurile de lectură și bibliotecile scriau Casei Școalelor cerînd bani sau cărți, invocînd „lumina" și cultura națională pe care o aduceau poporului.[51]

Cunoscuți sub numele de „cursiști", profesorii care au absolvit cursurile de vară de la Chișinău în 1917–1918 au fost abilitați să predea în școlile moldovenești. În 1917, aproape cinci sute de profesori, majoritatea moldoveni, au urmat aceste cursuri. Doritori să-și păstreze slujbele în orașele moldovenești, au urmat cursurile și cîțiva ruși. Majoritatea cursiștilor moldoveni erau complet înstrăinați de cultura română. Potrivit lui Ghibu, care a organizat și a predat unele cursuri, „erau complet lipsiți nu numai de orice cultură românească — ei nu cunoșteau nici măcar alfabetul latin —, ci și de conștiință națională". Această înstrăinare poate explica de ce mulți moldoveni erau aproape tot atît de ostili față de cursurile obligatorii ca și colegii lor ruși care stăteau în spatele

---

[50] Ștefan Ciobanu, directorul general pentru învățămînt din Basarabia, era însărcinat cu activitatea Departamentul de Activitate Extrașcolară înființat la 1 februarie 1919. CS/1920/7/178, CS/1920/417/7–10, ambele f.d. Unele dintre texte erau încă scrise în chirilice sau aveau texte alăturate scrise în chirilică și latină. Ziarul *Cuvânt moldovenesc* apărea în ediții de 6 000 de exemplare de două ori pe săptămînă. Inițial fusese publicat în litere chirilice, după un stadiu de tranziție în care s-au folosit și alfabetul chirilic și cel latin, a ajuns să fie publicat în întregime cu caractere latine. Revista *Școala Basarabiei*, organ lunar de cultură pedagogică și educație națională, era distribuit gratuit tuturor școlilor. Alte publicații cu caracter mai local, precum *Tighina* și *Unirea* primeau și ele subvenții din partea Departamentului de Activități Extrașcolare.

[51] CS/1920/7/298, 299, CS/1920/334/37, CS/1920/7/273 și CS/1920/7/60, toate f.d.

clasei și-și exprimau cu voce tare nemulțumirea.[52] În 1918 au fost 537 de participanți la curs (363 moldoveni, 34 ucraineni, 13 bulgari și 34 din alte grupuri etnice). Două clase cuprinzînd șaptezeci de persoane urmau cursuri ținute pentru cei care nu știau deloc românește; altele erau pentru „începători" și „avansați". Predarea o asigurau 26 de instructori în condițiile lipsei de manuale, hranei insuficiente și fondurilor reduse.[53] Situație deloc surprinzătoare într-o țară devastată de război. Ceea ce frapează totuși este amploarea obiectivului pedagogic exemplificat de largul contingent de etnici moldoveni care aveau nevoie de studii de limbă.

Cele două sesiuni de vară au avut mult succes. Deși unii dintre profesori au abandonat, cei care au rămas au învățat să citească și să scrie românește folosindu-se de alfabetul latin, au dobîndit o bună cunoaștere a gramaticii române, s-au îmbibat de versiunea istoriei românești care sublinia marea descendență română a moldovenilor și și-au întărit slabele sentimente naționale, aflînd și cîte ceva despre literatura română. Cursurile i-au făcut să înțeleagă că limba moldovenească și limba română sînt identice.[54] Fără îndoială, mulți cursiști au devenit mai conștienți de cultura și istoria comune ale moldovenilor și românilor, sporindu-și astfel și conștiința națională.

Cursurile de vară pentru profesori din 1917 și 1918, înființate pentru contracararea lipsei de profesori moldoveni calificați, s-au aflat ele însele în dificultate în privința găsirii de cadre calificate.[55] Încadrarea cu personal a reprezentat o problemă de mai mică importanță în cel de-al doilea an, dar amploarea sarcinii era socotită încă de unii dintre instructori drept înspăimîntătoare. Petru Bogdan, profesor la Universitatea din Iași, preda un curs de terminologie științifică la Chișinău.[56] El a constatat că studenții săi erau total lipsiți de încredere în capacitatea lor de a folosi limba moldovenească în predarea subiectelor științifice.[57]

---

[52] Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 338–339, 362–362.

[53] MIC/1918/199b/400 (156–158), f.d.

[54] Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 361–362.

[55] *Ibid.*, pp. 326–327, 335–337.

[56] MIC/1918/193/12–15/6 august 1918.

[57] Potrivit lui Octavian Ghibu, problemele întîlnite de Bogdan în 1918 erau mai puțin grave decît cele din 1917, anul în care tatăl său, Onisifor Ghibu, și-a început activitatea culturală în Basarabia. Comunicare personală, 1984.

Ei îi spuneau lui Bogdan că limba moldovenească e „limba prostimei". Erau convinși că limba moldovenească e atît de diferită de română încît „ei nu înțeleg românească literară". Acești profesori nu puteau privi limba moldovenească drept limbă de predare, fiind convinși că nu pot folosi româna literară.[58]

Petru Bogdan a reușit în cele din urmă să modifice părerea studenților săi, în parte fiindcă — pretindea el — româna vorbită de el era aproape de limba pe care ei o înțelegeau: se născuse și fusese crescut în Moldova, parte a Vechiului Regat vecină Basarabiei. De asemenea, el admira pe față limba basarabenilor. Deși studenții își formulau gîndurile mai întîi în rusește, ei le traduceau apoi în limba „veche și înțeleaptă", cum fusese numită de Eminescu, născut și el în Bucovina învecinată. Bogdan socotea că această proză întru cîtva arhaică este proaspătă, deoarece nu era împovărată de galicismele și neologismele strecurate în idiomul din Vechiul Regat. El idealiza limba și obiceiurile populare pe care Basarabia, între toate teritoriile românești, fusese cea mai în măsură să le păstreze în exilul său politic de o sută de ani. Încuraja redescoperirea „comorii neprețuite" a Basarabiei și proslăvea influența benefică pe care ar avea-o în „purificarea limbii noastre științifice".[59]

Încercînd să explice lipsa totală de încredere pe care o aflase la moldoveni, Bogdan invoca oprimarea culturală suferită sub cîrmuirea rusească și puternica influență a literaturii ruse. El regreta însă, totodată, faptul că în timpul războiului propaganda românească fusese adusă de persoane nepotrivite, respectiv de transilvăneni și bucovineni care „vorbeau o limbă mai depărtată, pestriță, cu neologisme și elemente dialectale"[60]. Comparația implicită era cu româna moldovenească pe care o vorbea Bogdan însuși și pe care o privea drept mai puțin depărtată, mai pură, mai puțin împestrițată cu neologisme și lipsită de caracteristici neunitare — o română mai adevărată, mai valoroasă, mai apropiată de limba moldovenească vorbită de basarabeni.

---

[58] MIC/1918/193/12–15, 6 august 1918. Este interesant de semnalat în acest context că mișcarea de eliberare națională a moldovenilor în anii '80 ai secolului nostru a revendicat și obținut recunoașterea oficială a identității dintre limbile moldovenească și română.

[59] *Ibid.*

[60] *Ibid.*

Bogdan devenea nostalgic cînd descria idiomul pe care-l învățase în copilărie pe malurile Siretului, printre copiii de țărani cu care se juca pe cîmp sau cu care ducea vitele la păscut.[61] Prin asemenea referințe afective, el definea involuntar o Moldovă Mare care includea Basarabia și Moldova de vest. Deși considera necesară schimbarea mediului intelectualității moldovenești rusificate, el simțea că doar moldovenii din Vechiul Regat, precum el însuși, trebuiau să contribuie la direcționarea procesului.[62]

Petru Bogdan a oglindit aspecte importante ale problemei basarabene, așa cum apărea ea în 1918, în scrisoarea trimisă ministrului educației. El întruchipa entuziasmul intelectualilor din Vechiul Regat angajați în activitatea culturală din această arhaică provincie — cea mai românească și în același timp cea mai puțin românească dintre toate. Ei vedeau în moldovenii din Basarabia, care rataseră dezvoltarea națională modernă, posibilitatea romantică a propriei lor întineriri, a accesului la o inocență națională pierdută. Împotriva influenței literaturii ruse, care reprezenta punctul de referință culturală pentru mulți intelectuali basarabeni, naționaliștii din Vechiul Regat se străduiau să-i convingă că „limba prostimei", vorbită la sate, în cămine, pe cîmpuri, în rîndul clasei de jos, putea — în noul context politic — să devină limba științei, a școlii, a teatrului, a poeziei și a statului. Această revoluție culturală și psihologică a coincis cu realinierea politică. Armata și școala erau alături în 1918.

Opiniile exprimate de Petru Bogdan depun mărturie și cu privire la fenomenul regionalismului în România Mare. În marea lui dorință de a-i absorbi pe profesorii moldoveni în cadrul națiunii, profesorul de la Iași era gata să susțină o ierarhie a meritelor în rîndul românilor din diferitele regiuni reunite, ierarhie avîndu-i în frunte pe moldovenii din Vechiul Regat. Nesocotea activitatea de propagandă desfășurată în timpul războiului de către tran-

---

[61] *Ibid.*

[62] *Ibid.* Bogdan socotea de asemenea că teatrul reprezintă o forță productivă în contracararea influenței literaturii ruse. El se referea mai cu seamă la Vasile Alecsandri, ale cărui piese, de un patriotism xenofob uneori, erau satire sociale îndreptate împotriva claselor suspuse, superficial occidentalizate, care fluturau o franceză chinuită stricîndu-și totodată limba maternă.

silvăneni și bucovineni, socotind-o contraproductivă.[63] În chiar momentul în care România emitea pretenții asupra Bucovinei și Transilvaniei, românii din aceste provincii erau socotiți nepotriviți pentru efortul de propagandă națională — cel mai național dintre obiectivele naționale. Bogdan nu era însă singurul care exprima tendințe regionaliste în activitatea culturală din Basarabia. Onisifor Ghibu propunea punctul de vedere conform căruia transilvănenii și bucovinenii erau aceia care desfășuraseră o activitate superioară în deșteptarea moldovenilor înainte de venirea politicienilor corupți din Regat.[64] Tensiunile dintre populațiile cuprinse în națiunea română reprezintă o temă recurentă în viața relativ scurtă a României Mari. În mod paradoxal, intensa activitate culturală asumată în comun a acutizat uneori aceste tensiuni.

Începînd din 1919, Departamentul de Activitate Extrașcolară al Direcției Învățămîntului din Basarabia a oferit cursuri de română pentru adulți care nu erau profesori. Între lunile februarie și iulie, două serii de cursuri pentru adulți au cuprins opt sau nouă sute de persoane, fiecare la Chișinău. La Tighina, Bălți, Orhei, Soroca, Cahul, Reni, Leava, Chilia, Ismail, Bolgrad și Cetatea Albă s-au ținut de asemenea cursuri cu scopul de a-i ajuta pe slujbașii civili locali să stăpînească noua limbă de stat. Pe lîngă limbă, literatură, istorie și geografie, la aceste cursuri se preda și contabilitate și corespondență.

Populația satelor a beneficiat și ea de cursuri pentru adulți ținute de profesori, ofițeri și preoți ai regimentelor. În 1920 activitatea extrașcolară s-a intensificat: în mai multe orașe s-au ținut un număr de douăzeci și unu de cursuri pentru adulți cu durata de patru pînă la șase luni. Un public amestecat numărînd zece mii de oameni au urmat cinci sute de cursuri ținute la țară. Deși participarea în rîndul sătenilor a fost inegală, tinerii și recruții au venit în mod relativ regulat. Un raport privind activitatea extrașcolară din Basarabia în anii 1919–1920 conchidea

---

[63] În 1917 și 1918, ofițeri, preoți, profesori și studenți bucovineni s-au implicat, alături de cei din Transilvania, în toate instituțiile economice, politice și culturale ale Basarabiei. Bogdan a predat la cursurile de profesori din Bălți în vara anului 1918. Vezi Filaret Doboș, „În preajma zilei de 28 noiembrie 1918", în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul unirii* (Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1938), pp. 110–111.

[64] Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 18–19, 23.

că aceste cursuri pentru adulți erau „satisfăcătoare", citînd ca pe un progres faptul că tinerii cititori de la țară cereau acum cărți și ziare cu „litere românești" mai degrabă decît cu litere chirilice.[65]

Separat de aceste canale mai puțin tradiționale ale propagandei culturale românești în Basarabia, principala activitate de naționalizare culturală s-a desfășurat în școlile obișnuite pentru copii. În septembrie 1917 opt sute de școli primare și cîteva școli secundare au fost înscrise pe lista de naționalizare.[66] Extinderea școlilor era de asemenea în curs: numărul școlilor primare din Basarabia a crescut de la 1 383 în 1916 la 1 897 în 1917.[67] Totuși, chiar și după cursurile de vară pentru profesori numărul cadrelor locale era insuficient. Alți profesori proveneau din rîndul refugiaților români și al prizonierilor de război aflați pe teritoriul rusesc și în căutare de lucru.[68] Din pricina lipsei de cadre, trecerea la limba română ca limbă de predare a trebuit să fie amînată în multe școli, majoritatea continuînd să utilizeze rusa sau fiind închise.[69]

Tot mai mulți profesori și administratori de școală au fost trimiși în Basarabia de Ministerul Instrucțiunii din București. În primăvara anului 1918, ministerul a început să primească o ploaie de cereri din partea profesorilor și a altor profesori solicitînd posturi în Basarabia ca inspectori școlari, profesori, lectori și propagandiști.[70] Acest interes poate fi explicat prin dificultățile economice suferite de România și prin șomajul existent sub ocupația germană. Prin comparație, Basarabia era un teritoriu

---

[65] CS/1920/417/7–10, 7 februarie 1920. Cînd fondurile din bugetul „extrașcolar" erau consumate, puteau fi invitați profesori voluntari. Dar în 1921 bugetul a fost atît de redus iar cererea de cursuri pentru adulți atît de ridicată, încît profesorii de la „sute" de cursuri aflate în desfășurare au rămas neplătiți. Multe cereri de cărți pentru sate au rămas de asemenea neonorate. MIC/1921/273/2, 22 ianuarie 1921.

[66] Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 369–379.

[67] Liviu Marian, „Cultura și școala", în Ciobanu, ed., *Basarabia: Monografie*, pp. 263–264.

[68] Vezi anunțul din *Ardealul* nr. 7, 19 noiembrie 1917, citat în Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 395.

[69] „Memoriu despre învățămîntul primar din județul Chișinău", AA IX/Varia 10, f.d.

[70] MIC/1918/196, f.d.

românesc liber. Deși refugiații din Bucureștiul ocupat de germani doreau pesemne doar slujbe într-o perioadă de haos economic, ei foloseau ca argument cauza națională.[71] Unii dintre petiționari voiau să desfășoare activități de propagandă în loc de serviciu militar[72], dar cei mai mulți invocau motive patriotice. În mod tipic, ei subliniau cunoașterea țării, participarea la război și dorința de a contribui la „dezvoltarea conștiinței naționale".[73] Unii invocau vechi legături cu zona[74], alții puneau interesul pentru Basarabia pe seama războiului[75], cei mai mulți susținînd că legătura lor cu Basarabia se datora doar devotamentului lor pentru revenirea spirituală a provinciei la patria-mamă.

Unii dintre cei doritori a fi numiți în instituțiile culturale românești din Basarabia aflate în plină dezvoltare în 1918 aveau recomandări deosebite: grade științifice, doctorate sau posturi în școli secundare de rang înalt.[76] Unul dintre cei mai iluștri petiționari pentru un post în învățămînt în Basarabia era un absolvent de la Sorbona cu doctorat în filologie. El predase italiana în Moldova, la Bîrlad (oraș cu o populație de 26 000 de locuitori), și se plîngea că atmosfera provincială și lipsa de biblioteci îi înăbușise intelectul. Totuși, în calitate de „luptător" și „intelectual" deopotrivă, se simțea atras de Basarabia proaspăt anexată unde năzuia să predea franceza și italiana. Susținea că familiaritatea cu limba franceză îi va aduce pe românii rusificați și burghezia rusă din regiune mai aproape de limba și cultura română, atît de profund influențată de civilizația franceză, iar „limba italiană atît de aproape de latină și de română, ar putea să servească la afirmarea latinității noastre, atît de necesară acolo unde lupta contra slavismului nu se anunță tocmai ușoară".[77]

---

[71] Vezi, de exemplu, MIC/1918/199b/459, f.d.

[72] MIC/1918/107/114, f.d.

[73] MIC/1918/199b/324, 21 martie 1918.

[74] Puteau să se fi născut acolo sau să se tragă din familii de origine basarabeană sau să știe rusește. MIC/1918/199b/316, 3 aprilie 1918 și MIC/1918/199b/324, 21 martie 1918.

[75] Un absolvent al Universității din București, Facultatea de Litere și Filozofie, mobilizat cu garnizoana la Chișinău își crease „cercul meu de activitate naționalistă". MIC/1918/199b/304, 30 mai 1918.

[76] MIC/1918/199b/305, 14 mai 1918; MIC/1918/199b/309, 21 mai 1918; MIC/1918/199b/327, 14 martie 1918; MIC/1918/199b/459, f.d.

[77] MIC/1918/199b/327, 14 martie 1918.

Astfel, încă din primele luni ale revoluției basarabene, cei care căutau slujbe au început să invoce argumente naționaliste în cererile lor.

Activiștii culturali locali care acționau deja în Basarabia au cerut și ei sprijin de la Ministerul Instrucțiunii după 1918. Bazîndu-se pe propriile lor resurse limitate, această avangardă spontană a culturii românești a supraviețuit revoluției și scurtei perioade de autonomie a Basarabiei, înființînd cursuri, grupuri de artiști și biblioteci pe speze proprii. Acum însă, ei se adresau Bucureștiului pentru a obține autorizație, finanțare și sentimentul puterii dat de asocierea cu statul.[78] Suveranitatea românească asupra noilor provincii, mai cu seamă într-o vreme în care restul țării era dezorganizat ca urmare a ocupației germane de după Tratatul de la București, însemna noi slujbe și posibilități financiare pentru profesori, umaniști și, în genere, pentru toți aceia care, în grade diferite, erau implicați în naționalismul românesc.

Statul avea, firește, propriile lui motive să încurajeze fluxul naționalismului cultural către Basarabia: românizarea provinciei avea nevoie de cadre. Deși nu se putea conta pe neromâni, foarte demni de încredere nu s-au dovedit a fi nici mare parte dintre moldovenii instruiți. Mulți dintre birocrații născuți în Basarabia refuzau să vorbească sau să scrie românește, ba refuzau chiar să depună jurămîntul față de statul român și de regele României.[79] Așa se face că Ministerul Instrucțiunii a recrutat activ cadre de propagandă pentru Basarabia începînd din 1918.[80] Așa cum am arătat deja, răspunsul pare să fi fost peste așteptări; la un moment dat, chiar ministerul simțea că prea multă lume se îndreaptă spre Basarabia.[81]

---

[78] De exemplu, Nicolae Totu și Dumitru Stroia, doi studenți teologi din Transilvania, refugiați în Basarabia, distribuiseră cărți țăranilor și profesorilor și organizaseră o bibliotecă de 10 000 de volume, plătită de o Universitate Populară locală ce rămăsese fără bani. În iunie 1918, ei voiau să fie „plătiți de către guvernul central în calitate de propagandiști". MIC/1918/199b/416. George Florescu, autocaracterizat drept „artist dramatic" care preda deja teatru unui grup de studenți basarabeni, voia să înființeze un grup de teatru de amatori pe spezele statului. MIC/1918/199b/417.

[79] Giurgea, *Din Trecutul*, pp. 111–112, 116.

[80] MIC/1918/107/112. Ministerul a publicat anunțul în *România*, ziar oficial publicat la Iași în timpul exilului guvernului.

[81] MIC/1918/199b/359, 360, 2 mai 1918.

Armata română venise în Basarabia la începutul lui ianuarie 1918, înaintea anexării provinciei, rolul său cultural continuînd în deceniul următor. Profesorii care fuseseră mobilizați anterior pentru satisfacerea serviciului militar erau demobilizați și numiți în posturi din învățămînt în Basarabia aflată sub administrație militară. Ei erau distribuiți în zone militare hotărîte de autoritatea militară.[82] Ministerul Instrucțiunii și armata au colaborat la recrutarea propagandiștilor răspîndiți pe întreg cuprinsul Basarabiei. În vara lui 1918, peste două sute de oameni făceau parte din „personalul propagandist" din provincie. Unii dintre ei funcționau ca învățători, alții ca profesori de școli secundare, mulți fiind „propagandiști fără ordine de numire" care lucrau în diferite posturi în presă, în administrația școlilor, ca suplinitori, în biblioteci, teatre, muzee și în cursurile speciale de instruire pentru basarabeni. Transferuri periodice de personal școlar din Vechiul Regat au avut loc la începutul anilor '20.[83]

În afară de supravegherea personalului propagandist, armata însăși desfășura o întinsă activitate pedagogică în Basarabia, în parte pentru a promova cunoașterea limbii române și loialitatea politică în rîndul recruților. De asemenea, ea a înființat școli pentru adulți în vederea desfășurării de propagandă națională în zonele de graniță cu Uniunea Sovietică[84] și sprijinea apariția unor publicații periodice împreună cu Ministerul

---

[82] Aceasta era Marele pretorat de pe lîngă Marele Cartier General. Un memoriu trimis de Ministerul Instrucțiunii la 6 februarie 1918 Regimentului de Infanterie 43/59 îi comunică acestuia responsabilitățile față de membrii regimentului detașat acum în Basarabia. El stipulează că „toți învățătorii de toate gradele trimiși în Basarabia sînt considerați ca mobilizați și detașați, păstrîndu-și drepturile ce au în unitățile militare din care fac parte, făcîndu-li-se plata militară sau civilă ca și înainte". Vezi MIC/1918/107/118, 6 februarie 1918.

[83] MIC/1918/199b/148–149, 150–155, f.d. În 1921, de exemplu, douăzeci și cinci de învățători au fost „transferați" în Basarabia, cincizeci și cinci au fost „detașați", iar cincizeci au fost „numiți". Ministerul privea majoritatea acestor numiri în Basarabia ca fiind temporare. După un an sau doi, învățătorii din Vechiul Regat urmau să se întoarcă la posturile avute la început, dar nu toți au făcut-o. MIC/1921/275/42–47, MIC/1921/275/91, ambele f.d.

[84] AA IX/Varia 10, 13 aprilie 1922 și 25 aprilie 1923; Octavian Ghibu, comunicare personală, 1984.

Instrucțiunii.[85] Educatorii de profesie nu erau întotdeauna mulțumiți de colaborarea cu armata în activitatea culturală.[86]

Relația Ministerului Instrucțiunii cu personalul propagandistic din Basarabia a fost mijlocită de serviciul „Delegatului tehnic pentru învățământ" cu sediul în Chișinău. Această agenție funcționase în cadrul scurtei perioade de existență a Republicii Democrate Moldovenești autonome și a continuat să funcționeze și după unirea Basarabiei cu România. Un afiș-manifest emis de biroul delegatului la 3 martie 1918 definea rolul propagandistului. Afișul se adresa „dnilor învățători și institutori din România cari se găsesc în Republica Moldovenească", instruindu-i cu privire la „activitatea culturală și națională" din Basarabia: ei trebuiau să organizeze coruri, festivități, spectacole cu copiii de școală, sătenii și învățătorii; să stimuleze interesul populației în școala moldovenească și în limba moldovenească, ca și în alte domenii ale relațiilor publice; să întărească „mîndria de a fi moldovean" vorbindu-le despre trecutul glorios al acestui popor. Învățătorilor li se cerea să sublinieze marile calități ale poporului român moștenite de la cel mai virtuos popor al Antichității, romanii, și să descrie marele progres economic și militar făcut de celelalte provincii românești — Vechiul Regat, Bucovina, Transilvania, Dobrogea. Învățătorii români trebuiau să-i ajute pe colegii lor moldoveni „care au de luptat cu mari greutăți" pentru înființarea de școli moldovenești, ajutîndu-i să organizeze conferințe acolo unde asemenea școli lipseau încă. Sarcinile culturale și naționale ale acestor propagandiști includeau de asemenea sfătuirea țăranilor în probleme de igienă, medicină populară, medicină veterinară, agricultură și creștere a animalelor. În sfîrșit,

---

[85] În vara anului 1918, de pildă, Divizia Întîia de Cavalerie a sprijinit ziarul *Glasul moldovenesc* publicat la Bălți în două–trei mii de exemplare și difuzat gratuit în ținuturile Bălți și Soroca. Editorul plănuia să crească formatul ziarului dacă Ministerul de Război ar fi redus prețul hîrtiei. În același timp, el solicita o contribuție suplimentară a Ministerului Instrucțiunii pentru a angaja un jurnalist care, susținea, ar fi beneficiat de naționalizarea forței de muncă, aflată în curs. *Glasul moldovenesc* a obținut astfel modesta sumă de 600 de lei lunar din partea fondului de propagandă al Ministerului Instrucțiunii, în plus față de sprijinul financiar venit din partea armatei.

[86] AA IX/Varia 10, 20 februarie 1923 și 7 martie 1923.

erau responsabili cu strîngerea materialului folcloric, etnografic, paleografic și geologic.[87]

Acest program detaliat făcea din învățătorii Vechiului Regat detașați în Basarabia legătura principală cu populația moldovenească, în special cu țărănimea, la care armata și statul român avea puține mijloace de a ajunge. Învățătorii nu-și exercitau ocupația tradițională — aceea de a-i învăța pe copii cititul, scrisul și socotitul; mai degrabă se aștepta de la ei să convingă întreaga populație moldovenească de faptul că sînt români și să-i arate calea cea mai bună de a fi români.[88]

Deși armata de regățeni cărora le erau adresate aceste anunțuri a venit pesemne în Basarabia cu cele mai bune intenții, uneori ei au adus ofense învățătorilor și autorităților locale care îi priveau ca pe niște intruși. În iunie 1918, de exemplu, zemstva din ținutul Bălți s-a răzvrătit împotriva unui propagandist samavolnic, care a intrat cu forța într-o școală, și a înaintat o plîngere exprimîndu-și temerea că învățătorii locali vor privi „îndrumările" corpului de propagandă ca pe o imixtiune. Asemenea intervenții din afară, susținea zemstva, ar putea tulbura funcționarea lină a sistemului de învățămînt din Basarabia tocmai în momentul critic al „naționalizării și cristalizării" sale, zădărnicind însuși scopul propagandei culturale.[89] Ministerul Instrucțiunii a stăruit că zemstva din Bălți exagera și generaliza plecînd de la un incident izolat, denigrînd astfel activitatea lăudabilă a propagandiștilor animați de spirit de sacrificiu.[90] Relația tensionată dintre propagandiștii din Regat și învățătorii locali a continuat, ca și aceea dintre Ministerul Instrucțiunii din București și organele locale de la Chișinău.

---

[87] Învățătorii funcționau în cadrul unității numite „cercuri", în raza cărora se aflau mai multe sate. Toate satele populate de etnici moldoveni urmau să primească o atenție egală. Anunțul era semnat de Dumitru M. Cădere, delegatul tehnic pentru învățămînt. MIC/1918/199b/428 (184), f.d.

[88] Alte documente poartă același mesaj. Un memoriu de la Serviciul Cultural al Comisariatului General al Basarabiei le reamintea propagandiștilor că „misiunea lor este să trezească conștiința românească în poporul moldovenesc al Basarabiei", unde „conștiința națională este slabă, deși etnia și limba română sînt încă vii". Propagandiștii mai aveau drept sarcină să cerceteze nivelul și manifestările conștiinței naționale la sătenii ce făceau parte din cercurile lor. Arhiva O. Ghibu, document semnat de Gh. D. Murgu, 1918.

[89] MIC/1918/199b/430, 23 iunie 1918.

[90] MIC/1918/199b/429, 16 august 1918.

Naționalizarea școlilor era un proces delicat care a suscitat conflicte și la alte niveluri. Elevi și părinți au refuzat inițial învățămîntul românesc, lipsit de statut în vechiul cadru rusesc al Basarabiei. Emmanuel de Martonne a făcut observații în județul Cahul în 1919 care arată aceste dificultăți de început:

> Intră directorul școlii secundare. E venit recent din Regat. [...] De la actul unirii, majoritatea consiliului de administrație, alcătuit din profesori și părinți, a hotărît să introducă limba română în școală: oficialitățile rusești și neromânii s-au retras. Chiar băieții au refuzat la început să participe la orele ținute în română. Ideea că numai rusa poate fi limbă literară și de cultură e adînc sădită în aceste minți tinere. Româna, limbă de țărani, nu poate duce la nimic! În întreaga Basarabie au avut loc aceleași incidente.[91]

Școlile

Prima fază în apropierea școlilor basarabene s-a concentrat pe instruirea învățătorilor. A avut loc de asemenea înființarea cîtorva școli românești, periodice, biblioteci și instituții de cultură populară pentru populația rurală românească. O a doua fază de consolidare culturală a început în 1919–1920. S-a desăvîrșit naționalizarea școlilor primare, iar administratorii locali au început să se preocupe din ce în ce mai mult de obținerea materialelor culturale de la București. Cererile înaintate Bucureștiului de către administratorii școlilor din Basarabia pentru dotarea școlilor locale cu material didactic au fost urmate și amplificate de insistența populară, pornită de la bază, de a se construi școli mai multe, mai bune și de nivel mai înalt.

Inspectorii școlari și administratorii de școli au trimis Casei Școalelor cereri de material didactic precum manuale, cărți de artă populară, material ajutător pentru învățători, broșuri, planuri de lecții, hărți, cărți pentru biblioteci și echipamente de laborator. Cererea tipică reamintea birocraților de la Casa Școalelor de greutățile și sărăcia pe care le au de înfruntat cultura română din Basarabia și de lipsa obiectelor culturale, în special cărți românești, subliniind astfel atmosfera tensionată din școlile românești

---

[91] Emmanuel de Martonne, *What I Have Seen in Bessarabia*, Impr. des arts et des sports, (Paris, 1919), p. 12.

din Basarabia[92]. Un seminar teologic din Ismail își formula cererea de cărți în termeni marțiali, susținînd că e „școala care duce lupta în partea cea mai înstrăinată a Basarabiei", o luptă în care arma cea mai puternică este cartea.[93] În mod similar, directorul noului liceu militar din Chișinău, lt. col. Hristescu, își prefața cererea de a i se trimite cărți cu următorul îndemn: „Acest liceu va fi un nou focar de cultură care va umple un gol simțit în învățămîntul secundar al Basarabiei și care are de îndeplinit un rol cultural de seamă. Luăm parte la marea operă de naționalizare a populației băștinașe."[94]

Într-adevăr, dorința de a merge la școală în Basarabia anilor '20 este impresionantă, mai ales avînd în vedere ponderea anterioară scăzută a știutorilor de carte în rîndul moldovenilor. Interesul lor a putut fi încurajat de accesul potențial, pentru întîia oară de la mijlocul secolului al XIX-lea, la învățămîntul în limba maternă a majorității populației. Comitetele școlare înființate în 1919 au descentralizat o parte a deciziilor și au transferat cea mai mare parte a poverii financiare asupra comunităților locale, ceea ce poate de asemenea explica acest fenomen. Comitetele au devenit răspunzătoare de strîngerea banilor pentru construirea de școli și pentru finanțarea claselor extrabugetare. În Basarabia, ele erau cu deosebire importante în cazul școlilor primare. În procesul transferării problemelor școlare către comunitățile locale prin colectarea unui impozit local și prin utilizarea forței de muncă voluntare pentru construirea și încadrarea școlilor primare pe care toată lumea a ajuns să le cunoască, populația locală a Basarabiei s-a implicat în învățămînt într-un mod fără precedent. În cîteva cazuri, firește, întîlnirile comitetelor școlare erau prilejuri de izbucniri explozive în care sătenii și preoții își exprimau nemulțumirea privitoare la școală, care reprezenta, între altele, o armă de penetrare a statului. Un inspector școlar din județul Tighina raporta în 1924, de exemplu, despre o întîlnire din comuna Cimișlia convocată pentru discutarea bugetului: „N-a fost chestiune unde să nu fim atacați cu injurii de: « jupuială a norodului », « școala e pacostea bietului țăran », « învățătorii sînt

---

[92] CS/1921/33/1, f.d.
[93] CS/1920/7/114, martie [f.d.] 1920.
[94] CS/1920/7/20, 29 octombrie 1919.

mulgătorii a acestei vaci » — a norodului."[95] Prin intermediul comitetelor (despre care am discutat deja în capitolul 2), al întîlnirilor publice și al susținutei propagande finanțate de stat, care zugrăvea învățămîntul ca pe o școală a națiunii reunite, populația din mediul rural pare să fi devenit sensibilă la drepturile ei educaționale ca și la beneficiile și prestigiul educației de înalt nivel. Multe din școlile cerute de basarabenii din mediul rural nu erau școlile primare obligatorii, ci școli medii, gimnazii și licee. Mai mult, ei erau înclinați să pledeze pentru transferarea școlilor din mediul urban în așezările rurale.

Cei ce solicitau noi școli invocau diferite motive. Petițiile menționau atît inferioritatea românilor față de populațiile minoritare care aveau școli mai solide[96], cît și distanța mare pe care copiii de țărani o aveau de parcurs pînă la școlile secundare existente, aflate în majoritate în orașe. Unii basarabeni fuseseră văduviți de școli secundare prin retrasarea frontierelor naționale.[97] Într-un caz, locuitorii satului Cimișlia, din județul Tighina aflat în sudul Basarabiei, strînseseră trei sute de mii de lei pentru a contribui la deschiderea unui liceu. Orașul cel mai apropiat, capitala de județ, Tighina, se afla la circa nouăzeci de kilometri depărtare. Consensul exprimat în scrisoarea adresată Ministerului Instrucțiunii era că numai minoritățile „se adapă la cultura liceală"[98], pesemne fiindcă la Tighina, ca și în cea mai mare parte a Basarabiei, populația urbană care avea lesne acces la școlile secundare era predominant neromânească. În mod similar, primarul din Volontirovca, în județul Cetatea Albă, solicita statutului să ridice nivelul școlii medii locale transformînd-o în liceu, protestînd că germanii au un liceu la Tarutino, bulgarii unul la Comrat, iar evreii din Tatar-Bunar au un liceu rusesc. Liceele românești, continua plîngerea, erau toate urbane, devenind astfel imposibilă frecventarea lor de către copiii de la țară.[99]

---

[95] AA IX/Varia 10, 18 noiembrie 1924. Preotul era principalul acuzator și, oricît ar părea de ciudat, inspectorul îl acuza de bolșevism.

[96] CS/1921/33/1, f.d. și CS/1921/33/9, 28 aprilie 1922.

[97] De exemplu, copiii din Atachi frecventaseră înainte de război școlile medii și liceele din Mogilev, oraș aflat dincolo de Nistru, care devenise între timp frontiera internațională între Rusia sovietică și România. MIC/1923/477/7, 15 octombrie 1922.

[98] MIC/1923/476/24, primit în 28 mai 1923.

[99] MIC/1923/477/147–148, 17 ianuarie 1923.

O cerere din tîrgul Rîșcani din județul Bălți exprima teama de izolare de cultura română: „Tîrgul Rîșcani e în centrul unei regiuni pur românească, cu vreo 180 sate atît de bogate, dar lipsite de căi ferate și alte mijloace de comunicație."[100] Autorul scrisorii, o notabilitate locală, continua speculînd pe marginea integrării acestei zone izolate dar profund românești prin intermediul unui liceu: „o jumătate de județ, nordul întreg al Bălților — roagă, cere lumină [...] Domnule Ministru, dați-ne lumină acolo la țară, unde încă nimic nu e atins și de unde — cine știe — dacă nu se va porni un curent nou, mai bun, mai sănătos pentru națiа și țara noastră — care astăzi — și noi simțim — că are nevoie în fii deștepți și conștienți."[101]

Argumentul „regenerării românești" invocat în această cerere de înființare a unui liceu local contrazicea susținerea de către mai multe etnii a campaniei pentru tîrgul Rîșcani. Majoritatea celor 101 semnături depuse pe cererea în cauză erau nume rusești și evreiești.[102] S-ar putea ca mulți susținători români potențiali să fi fost analfabeți și, prin urmare, incapabili să se semneze, în vreme ce rușii și evreii, ca și în alte părți ale Basarabiei, alcătuiau populația mai alfabetizată și capabilă să se semneze. În orice caz, Rîșcaniul, sau cel puțin populația din Rîșcani care a susținut această cerere, nu era atît de pur din punct de vedere etnic pe cît susțineau notabilitățile. S-ar putea ca preotul și subprefectul, în complicitate cu cetățenii știutori de carte din orășel, să fi redactat o scrisoare ce reflecta felul în care înțelegeau ei ceea ce ministerul voia să audă. Petiționarii își doreau cu siguranță un liceu, deși nu erau în majoritate etnici români. Dar cultura, inseparabilă de discursul naționalist, și școlile, ca mijloc de purificare etnică, deveniseră un soi de monedă forte între cuvintele ce serveau negocierilor dintre București și regiunile de graniță multietnice.

Enclavele ucrainene din Basarabia au avansat și ele argumente loialiste cu nuanțe naționaliste. Populația majoritar ucraineană din nord-estul județului Hotin dorea construirea unui gimnaziu în Clișcăuți, pe care-l priveau drept centru al „Bucovinei

[100] MIC/1923/477/108, 15 decembrie 1922.
[101] *Ibid.*
[102] MIC/1923/477/109, 4 decembrie 1922.

basarabene"[103]. Ucrainenii își justificau nevoia unei școli secundare într-o română stîngace. Le trebuia școală

> datorită faptului că Basarabia timp lung a stat ruptă de la trupul Țării mame; în regiunea noastră a rămas nedezvoltată slaba cunoștință a limbii de stat, care pentru noi este absolut indispensabilă căci întîmpinăm mare greutăți din această cauză la intrarea în vre-o slujbă la stat sau județ și în principal în serviciul militar și la diferite necesități în a avea contact cu Autoritățile, Comercianții și Industriașii. Tot din această cauză o carte, o gazetă, o revistă și toate ordinele oficiale rămîn pentru noi necunoscute și neînțelese. Din cauza aceasta avem o mare piedică greu de învins în ce privește completa fuzionare cu cultura Țării noastre.[104]

Scrisoarea sublinia și strîmtorarea financiară a populației rurale confruntate cu trimiterea copilor la școală la oraș. În aceste împrejurări, „elementele urbane" erau mai pregătite pentru intrarea la liceu: „Ca urmare a acestei stări de lucruri după părerea noastră este faptul că în anul curent din 18 elevi absolvenți ai Liceului din orașul Hotin 16 din ei sînt evrei ceea ce este pe deplin înțeles, căci noi pătura țărănească sîntem lipsiți de posibilitatea de a concura cu ei în această privință."[105] Atrăgînd atenția asupra statutului lor neprivilegiat de țărani, ucrainenii făceau apel — inconștient pesemne — la statul român, într-o implicită solidarizare antievreiască și antiurbană, oferind o alianță bazată pe un soi de „naționalism rural" populist în care calitatea de străin a evreilor urbani putea contribui la identificarea româno-ucraineană.

Încercările statului român de a utiliza politicile culturale pentru a cimenta unirea Basarabiei cu România a contribuit la legitimizarea unui vocabular naționalist. Multe grupuri de basarabeni, indiferent de etnie, au folosit această terminologie în formularea cererilor lor privind resursele, adresate Bucureștiului. Una din urmările acestui curs retoric a fost „supralicitarea" discursului naționalist. O alta, firește, a fost aceea că rețeaua școlilor secundare s-a dezvoltat substanțial și multe școli au fost transferate în zonele rurale. Scriind în 1926 despre situația învățămîntului

---

[103] MIC/1923/476/75, 8 august, 1923.
[104] MIC/1923/476/157, 158, 25 septembrie 1923.
[105] *Ibid.*

din Basarabia după unire, Liviu Marian sublinia ca pe un semn de progres „înființarea și transferarea aproape tuturor școlilor medii de la orașele capitale de județ către comunele urbane și rurale". El spunea că „cele din urmă au fost pînă de curînd nedrept tratate în raport cu orașele, unde se aflau concentrate toate categoriile de școli secundare, împiedicînd astfel accesul multor copii de plugari la școlile secundare"[106].

Limbă, etnie, regiune

Oficial, românizarea sistemului de învățămînt s-a încheiat în 1922[107], dar această desăvîrșire *de jure* corespundea doar parțial realității. În 1922, patruzeci și opt de școli primare din orașul Chișinău erau românești. Acest număr includea unsprezece școli care fuseseră înainte rusești și nouă care fuseseră evreiești. Minoritățile naționale din oraș puteau frecventa școlile particulare evreiești, rusești, franceze, armene și baptiste, sau școlile de stat pentru minorități — ruși și evrei — cu limbă de predare română după 1922 (exceptînd orele de religie și de limbă maternă).[108] În județul Chișinău, din 184 de școli primare 181 erau românești și 3 ucrainene. Chiar și în acestea din urmă, în clasa întîi și a doua limba de predare era ucraineană, dar începînd din clasa a treia toate materiile, exceptînd limba ucraineană erau predate în română.[109]

În județul Hotin, în 1922 limba română fusese introdusă cu succes în școlile primare fără să provoace reacții ostile din partea populației minoritare. „Din contră — susținea un raport —, sate de ucraineni au cerut ca să li se facă numai școală românească, că nu vor ucraineană."[110] Nu e puțin lucru, căci județul Hotin era unul dintre cele mai puțin românești din Basarabia, avînd o numeroasă minoritate de ucraineni, mulți evrei și alte minorități.[111] Un inspector al școlilor primare din județele Lăpușna, Tighina și Cetatea Albă constata în 1926 că elevii și învățătorii neromâni

---

[106] Marian „Cultura și școala", p. 268.

[107] *Ibid.*

[108] AA IX/Varia 10, 14 octombrie 1924 și 30 decembrie 1922.

[109] AA IX/Varia 10, [f.d.], 1921/22.

[110] AA IX/Varia 10, 21 decembrie 1922.

[111] John Kaba, *Politico-Economic Review of Basarabia* (f.e., 1919), p. 28.

„vorbeau în chip mulțumitor limba română", deși cultivarea naționalismului românesc lăsa de dorit.[112] Un inspector al școlilor primare din județul Cetatea Albă lua notă, în 1924–1925, de progresul făcut în învățarea limbii române chiar și în multe școli cu populație „curat minoritară".[113]

Asemenea succese au fost realizate în parte prin măsuri bine gîndite. Au fost înființate grădinițe românești pentru a facilita tranziția către școlile primare românești, cu bune rezultate.[114] Pe măsura creării capacităților de învățămînt românești, capacitățile corespunzătoare rusești erau închise. În 1922, de pildă, Ministerul Instrucțiunii a ordonat închiderea bibliotecilor școlare rusești.[115] Inspectoratul școlar al orașului Chișinău raporta în 1922 că se simțea o lipsă de cărți neromânești mai mare decît în anul precedent. Potrivit speculațiilor făcute de autorul raportului, elevii puteau fi împinși către școlile românești de situația în domeniul cărții și de recunoașterea nevoii de a învăța limba de stat. Anul 1922 pare să indice îndreptarea către școlile românești, reversul fenomenului din 1918, cînd școlile românești rămăseseră pustii în vreme ce elevii se înghesuiau la școlile minorităților.[116]

Potrivit rapoartelor acestor inspectori, după un început dificil, limba română a fost larg acceptată în școlile din Basarabia la începutul și la mijlocul anilor '20. Rezultatele n-au fost însă nici uniforme, nici durabile; la sfîrșitul deceniului al treilea și în deceniul al patrulea, statutul limbii române ca *lingua franca* în Basarabia pare să fi fost încă incert, suscitînd îngrijorare în rîndul oficialităților.

În 1936, un inspector din județul Cetatea Albă conchidea că „cei 20 de ani de stăpînire românească [...] și de naționalizare a satelor minoritarilor prin școală n-au dat roade". Același inspector avea o perspectivă întunecată asupra învățătorilor din școlile minoritarilor din Cetatea Albă; pe mulți dintre aceștia el

---

[112] MIC/1926/5/25, 31 mai 1926.

[113] MIC/1925/124/127–132, f.d.

[114] MIC/1926/5/23, 18 martie 1926.

[115] MIC/1922/572/68, 19 octombrie 1922. În 1920, bibliotecilor școlare din județul Soroca li s-a ordinat să elimine de pe rafturi cărțile rusești tendențioase. Vezi S. K. Brîsiakin, *Kultura Bessarabii, 1918–1940* (Știința, Chișinău, 1978), p. 29.

[116] AA IX.Varia 10, august [f.d.], 1922. Vezi și AA IX/Varia 10, 14 octombrie 1924.

îi considera „dacă nu primejdioși, dar în orice caz vătămători".[117] E limpede că persistența limbii ruse între învățători și personalul școlilor era un obstacol în calea naționalizării școlilor din Basarabia. În octombrie 1922, Constantin Angelescu, ministrul instrucțiunii, își exprima îngrijorarea cu privire la folosirea cu obstinație a limbii ruse de către directorii, profesorii și personalul auxiliar al școlilor din Basarabia. El a încercat să rezolve problema elaborînd directive care să facă obligatorie folosirea limbii române ca mijloc de comunicare pentru directori, învățători, personal auxiliar și elevi și închizînd bibliotecile școlare rusești în favoarea celor românești. Elevii români prinși că vorbesc rusește se expuneau exmatriculării. Învățătorilor care nu stăpîneau încă limba de stat li se dădea un ultimatum să dea un examen de cunoaștere a limbii, în caz contrar ei riscînd să fie concediați.[118] În februarie 1923, Ministerul Instrucțiunii a trimis tuturor școlilor românești din Basarabia un memoriu ce le interzicea folosirea limbii ruse.[119]

Examenele de competență lingvistică, deși fără îndoială necesare, erau aplicate de parcă miza lor ar fi fost competența etnică. Un director de școală din Soroca întreba care dintre învățătorii săi trebuie să se înscrie la examen; i s-a răspuns că nu doar toți învățătorii care nu știu românește, ci și rușii, chiar dacă știau românește, ca și alți învățători minoritari automat socotiți „cu toții străini".[120] Acest mod de a trata problema limbii a jignit demnitatea profesională a învățătorilor basarabeni, indiferent de etnie, și a întărit solidaritatea regionalistă a basarabenilor împotriva „adevăraților români" din Vechiul Regat. În iunie 1923, corpul profesoral din Basarabia a denunțat examenele de limbă „umilitoare" care le tăgăduiau drepturile avute anterior. Într-o

[117] AA IX/Varia 10, 3 august 1936.

[118] MIC/1922/572/68, 19 octombrie 1922.

[119] AA IX/Varia 9, februarie [f.d.], 1923. Din 123 de învățători înregistrați pentru examenul de limbă din 1923, 56 au fost absenți, 25 au trecut cu „satisfăcător", 34 au fost creditați cu „insuficient" și 8 au căzut de-a binelea. Absenții și cei căzuți au fost demiși, în vreme ce aceia care au obținut „insuficient" au căpătat dreptul de a da examenul din nou în anul următor. MIC/1923/464/114, f.d. Un raport primit în 1923 deplîngea totuși din nou slaba cunoaștere a limbii române de către învățătorii basarabeni. MIC/1923/232/72, martie [f.d.] 1923.

[120] MIC/1923/463/163, 2 mai 1923.

declarație publică ei și-au exprimat preferința pentru inspecții individuale și „un tratament mai părintesc din partea autorităților supreme școlare".[121]

Activitatea culturală extrașcolară a cunoscut și ea legea scăderii profiturilor către mijlocul și sfîrșitul deceniului al treilea. Un inspector al activității culturale și extrașcolare din județul Lăpușna raporta în 1928 că bibliotecile și cursurile pentru adulți erau puțin frecventate, iar oamenii trebuiau să fie practic împinși să participe la festivități culturale. El presupune că există o neîncredere reciprocă între populație și notabilitățile cu sarcini culturale, pe care le explică socotindu-le reziduuri ale vremii în care țăranii locali se confruntau cu străinii aflați la putere. Deși oficialitățile erau acum române, atitudinea de neîncredere supraviețuise.[122] Alți țărani erau pur și simplu indiferenți. Un inspector din județul Tighina a fost șocat în 1925 descoperind că „pe pereții odăilor erau atîrnate portrete ale fostei familii imperiale ruse și scene din războiul ruso-japonez."[123] El n-a reușit să-i convingă pe țărani să dea jos imaginile folosite ca pavoazare; pur și simplu nu voiau să aibă pereții goi. Inspectorul recomanda să fie tipărite de către Casa Școalelor portrete ale familiei regale a României și scene istorice care să fie distribuite gratuit populației.[124]

Raportul unui inspector din 1922 poate oferi cheia interpretării succesului inegal înregistrat în românizarea Basarabiei. În județul Soroca, unde toți profesorii știau românește iar la școlile românești se preda în limba română, unde existau 243 de școli românești, 9 școli evreiești, 5 ucrainene și 3 rusești și unde școlile minorităților se românizau treptat, naționalizarea părea să facă progrese substanțiale. „Un lucru regretabil" tempera totuși optimismul inspectorului: observația sa „că majoritatea învățătorilor din județ în convorbirile lor particulare și la întruniri, chiar oficiale și mai ales în familie, vorbesc numai limba rusă".[125] El recomanda ca acei învățători să fie transferați în interiorul provinciei unde populația era pur românească și să fie înlocuiți cu învățători bine pregătiți din punct de vedere pedagogic și

[121] *Scânteia*, 20 iunie 1923.
[122] MIC/1928/32/163, februarie 1928, f.d.
[123] MIC/1925/124/215, 1 iunie 1925. Vezi și CS/1921/213/1, f.d.
[124] MIC/1925/124/215, 1 iunie 1925.
[125] AA IX/Varia 10, 22 octombrie 1922.

național. S-ar părea că românizarea era urmată mai mult în literă decît în spirit. Elitele instruite și țăranii erau deopotrivă bucuroși să păstreze amintiri ale culturii ruse în viața lor privată. Acest fapt era deosebit de dureros pentru românii naționaliști datorită accentului pe care-l puneau pe aspectele spirituale ale procesului. Soluțiile sugerate aici — aceea de a înlocui minoritățile nedemne de încredere sau învățătorii locali cu români „adevărați", sau aceea de a-i testa automat pe toți etnicii neromâni în privința cunoașterii limbii române — fac parte dintr-un program integral naționalist subiacent destinat să rezolve problema diversității etnice. Deși nu reprezenta o politică guvernamentală oficială în anii '20, acest program a fost creat „pe teren", ca răspuns la necesitățile și frustrările înregistrate în procesul de construire a națiunii.

Aparent, în ruși și moldoveni nu se prea putea avea încredere în privința limbii române; mai mult chiar, se punea problema loialității lor politice. În 1925, Ministerul de Război a atenționat Ministerul Instrucțiunii cu privire la activitățile elevilor comuniști de la liceu din Hotin, blamînd administrația și cadrele școlii pentru rătăcirea studenților: „Comandamentul apreciază că această stare de lucruri se datorește faptului că majoritatea profesorilor de la acel liceu, în frunte cu Directorul, sînt Ruși de origine sau Basarabeni, cari fac tineretului o educație dăunătoare intereselor noastre de stat și solicită înlocuirea lor cu elemente din vechiul Regat."[126] În acest exemplu, autoritățile române i-au pus laolaltă pe ruși și pe basarabeni (moldoveni) în aceeași categorie nedemnă de încredere. Soluția pentru etnicii ruși recalcitranți și pentru regionaliștii basarabeni era încă o dată una naționalistă: importarea unor „buni români" din Vechiul Regat.

Există indicii că în anii '30 limba rusă continua sau începuse iar să fie folosită în împrejurări oficiale, inclusiv în școli, probabil ca o reacție la atitudinea neîncrezătoare a Bucureștiului. În 1931, în județul Ismail, prefectura a ordonat angajaților săi să folosească limba română, deoarece se comportau de parcă rusa ar fi fost în continuare limba oficială.[127] În 1936, un raport confidențial al unui inspector trăgea un semnal de alarmă cu privire

---

[126] MIC/1925/417/277, 3 decembrie 1925.

[127] *Cuvânt moldovenesc*, 16 august 1931, citat în Brîsiakin, *Kultura Bessarabii*, p. 31.

la învățătorii minoritari „indezirabili [...] și dacă nu chiar primejdioși, dar în orice caz vătămători". Raportul observa în continuare că „cei 20 de ani de stăpînire românească în districtul Cetatea Albă și de naționalizare a satelor minoritarilor prin școală n-au dat roade."[128]

Privind către Basarabia în anii '20 și '30, naționaliștii români aveau de ce să fie îngrijorați de precaritatea presei românești. Tineretul Basarabiei era statornic convertit la cultura română prin intermediul școlii românizate — era însă această orientare alimentată în chip adecvat de către o presă de calitate, bogat diferențiată? Cele trei ziare românești care își începuseră existența în 1917 dispăruseră de mult.[129] Exceptînd perioada 1926–1927, cînd *România nouă* a reapărut pentru scurt timp, nu mai exista un ziar de limbă română după 1918. În 1928, potrivit unor calcule, doar 4% din presa zilnică a Basarabiei era românească; restul ziarelor erau rusești sau evreiești. De fapt, nici nu există măcar un ziar românesc — doar trei ziare rusești în Cetatea Albă cu secțiuni în românește.[130]

Charles Upson Clark a observat în chip judicios progresul limitat realizat în românizarea Basarabiei în anii '20: „În 1919 Chișinăul arăta cam ca un oraș de provincie rusesc; elementul românesc părea încă străin, chiar dacă la țară se afla la el acasă. În 1925 însă, Chișinăul era în mod limpede o capitală de provincie românească, deși păstra o anumită savoare rusească."[131]

Naționalism și antisemitism

În perioada interbelică, peisajul cultural al Basarabiei s-a schimbat prin proliferarea școlilor și a altor instituții culturale românești. În vreme ce statul era preocupat să înființeze o rețea

---

[128] AA IX/Varia 10, 3 august 1936.

[129] *Cuvânt moldovenesc, Ardealul* (inițial săptămînal și al cărui nume s-a schimbat apoi în *România nouă*) și *Sfatul Țării*.

[130] Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia — O Pagină de istorie contimporană* (Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1928), pp. 236–239. Această estimare generală e confirmată de către o sursă sovietică, potrivit căreia în 1930 se publicau la Chișinău două săptămînale românești și patru ziare rusești. Brîsiakin, *Kultura Bessarabii*, p. 89.

[131] Charles Upson Clark, *Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea* (Dodd, Mead, New York, 1927), p. 221.

de școli *elementare* românești care să lege provincia de țara-mamă, rețeaua descentralizată de școli rurale *secundare* s-a înființat în mare măsură ca urmare a cererilor din partea populației. Mai precis, aceste cereri au fost în parte produsul secundar al campaniei de românizare timpurie care încercase să folosească cultura și educația pentru apropierea Basarabiei. Aparent, campania respectivă a inculcat cu succes codul „naționalizării". Basarabenii din mediul rural nu făceau decît să tragă o concluzie evidentă cînd stăruiau că cultura română trebuie să mai facă un pas aducînd școlile secundare la îndemîna țăranilor din Basarabia. Interesul lor pentru școlile secundare nu era însă doar cultural. Cultura — în acest caz, școala — promitea o mobilitate socială refuzată înainte populației rurale. În perioada interbelică această mobilitate era inextricabil legată de realități și de imagini urbane față de care moldovenii și alți țărani basarabeni aveau o atitudine ambivalentă.

Țăranii basarabeni socoteau orașul amenințător și străin, dar îl priveau totodată cu o anumită invidie și cu ambiție. În anumite orașe, s-au deschis cămine și școli-internat pentru tinerii țărani, care ofereau un mediu ospitalier și controlat, în cadrul căruia ei puteau începe să cunoască lumea citadină feriți de alienarea și de „ororile" ei. Societatea „Asistența Publică", avînd menirea de a caza la Chișinău fetele de la țară, susținea că le apără de „ispitele ce le oferă viața la gazde". În cămine ele puteau „trăi într-un mediu moral" care era „în același timp și un focar de propangandă națională". Societatea „Vatra Școlii" s-a înființat în 1918 la Bălți pentru a-i sprijini pe elevii români în privința cazării. Situată într-o veche cazarmă militară, ea a cazat tot mai mulți elevi în fiecare an.[132] Organizația se mîndrea cu sprijinul substanțial acordat românizării învățămîntului din Bălți: căminul permitea elementului rural românesc să fie bine reprezentat în liceul de băieți și în școala comercială locală. (Prin contrast, nu exista un cămin pentru fete la Bălți în 1926, puține romînce, de la țară mai ales, frecventînd liceul local de fete.) Dar asemenea cămine erau puține și situate la mare distanță între ele. În genere,

[132] MIC/1925/362/1, 2, f.d. Numărul elevilor cazați la Vatra Școlii a crescut de la 40 în 1919 la 140 în 1926. MIC/1926/360/9–10, 17 februarie 1926. Nu toți cei cazați erau români: în 1926, 14 erau ucraineni, 6 erau ruși. Vezi MIC/1926/360/16–18, f.d.

grupurile rurale preferau să ceară transferarea școlilor secundare din mediul urban în mediul rural.[133] Cu toate acestea, ruralizarea învățământului nu era țelul final, ci doar un mijloc către un alt scop. Se manifesta puțin interes pentru un învățământ orientat către agricultură; obiectivul pe termen lung al unei mari părți a populației rurale (obiectiv împărtășit de stat) era acela de a birui dominarea istorică a orașelor de către elitele urbane tradițional „străine" — adesea de origine evreiască.

În istorica reglare de conturi care a urmat unirii, românizarea și ruralizarea învățământului și a elitelor reprezentau un scop logic. Totuși, procesul a fost însoțit nu numai de rezistența opusă deopotrivă de români și neromâni, ci și de „excese" împotriva evreilor basarabeni. Tradițiile antisemite ale Basarabiei, datînd din vremea guvernării rusești, au alimentat animozitățile populației neevreiești ale provinciei. În 1903, Chișinăul, imortalizat de poetul evreu Haim N. Bialik ca „Oraș al Măcelului", fusese scena unuia dintre cele mai sîngeroase pogromuri din istoria modernă.[134] Potrivit surselor evreiești și românești deopotrivă, unii dintre membrii Sutelor Negre care au organizat pogromul erau moldoveni de origine, după cum moldoveni erau și mulți dintre participanți.[135] Un alt pogrom a avut loc la Chișinău în timpul revoluției din 1905.

La această tradiție de antisemitism popular manipulat s-a adăugat stratificarea socială și economică specifică a Basarabiei, care a persistat în perioada românească. Evreii alcătuiau 37% din populația urbană, însă jumătate din evreii Basarabiei trăiau în orașe mici și *ștetl*. Deși nu erau prosperi, evreii reprezentau clasa mijlocie săracă a acestei provincii sărace din punct de vedere economic și eterogene din punct de vedere național: ei lucrau ca negustori, meseriași și meșteșugari. În perioada interbelică, mulți

---

[133] Astfel, locuitorii din Văscăuți, județul Soroca, și Clișcăuți, județul Hotin, sprijiniți de inspectorii școlari, au solicitat mutarea unei școli medii evreiești din orașul Soroca în satul lor, deoarece — susțineau ei — Soroca avea deja două licee de băieți, un liceu de fete și un *tarbut* privat evreiesc. MIC/1923/65, 76, 25 septembrie 1923.

[134] Mendelsohn, *Jews*, p. 176.

[135] AIU/VII/C/50 și Gheorghe Bogdan-Duică, *Românii și ovreii* (Institutul de arte grafice Tip. Românească, București, 1913), p. 60. Vezi și R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (Cambridge University Press, Cambridge, 1934), p. 563.

evrei și-au părăsit ocupațiile comerciale îndreptîndu-se spre profesii liberale, ca răspuns la nesiguranța economică și, cel puțin la început, la șansele sporite de educație acordate. Potrivit surselor evreiești, jumătate din medicii și peste 90% din dentiștii din Chișinău, de exemplu, erau evrei.[136] În plus, evreii din Basarabia reprezentau în foarte mare măsură o comunitate aparte, nu doar din punct de vedere religios și profesional, ci și din punct de vedere lingvistic. Din cei 206 958 evrei din Basarabia, 201 278 au declarat în 1930 că limba lor maternă este idiș.[137] Naționaliștii observau cu invidie că, în vreme ce nici un ziar românesc nu apărea regulat la Chișinău, apărea în schimb unul în idiș, alături de alte publicații evreiești.[138]

În timpul scurtei perioade de independență a Basarabiei, atît față de Rusia cît și față de România, din 1918, evreii s-au bucurat pentru prima dată de egalitate în calitate de cetățeni. În momentul unirii Basarabiei cu România, evreii s-au bucurat la început de relativa siguranță oferită de statul român, venit să apere zona de haos, bolșevism și pogromuri potențiale. Deși formal statutul evreilor nu s-a schimbat după ocuparea provinciei de către trupele românești, ei au fost iarăși supuși hărțuielilor. Situația era agravată de suspiciunea autorităților cu privire la activitatea bolșevică a evreilor și de afluxul de evrei ucraineni refugiați (despre care vom discuta în capitolul 7).[139]

În ciuda obligațiilor asumate de România de a-și naturaliza populațiile minoritare in corpore — așadar și pe evrei —, evreimea din Basarabia a rămas extrem de vulnerabilă față de corupția oficialităților române în privința acordării cetățeniei.[140] Chiar și după legea cetățeniei din 1924, 80 000 de evrei români au rămas nenaturalizați. În 1928, majoritatea acestora trăia în Basarabia. Statutul lor precar îi lăsa pradă oficialităților arbitrare care se puteau folosi de statutul lor de *Heimatlose* pentru a le refuza drep-

---

[136] AIU/VIII.C.56, 12 iunie 1932 și Yankev Leschinski, *Yahadut besarabiya*, p. 27, citat în Mendelsohn, *Jews*, p. 277.

[137] Mendelsohn, *Jews*, p. 182.

[138] Vezi Ghibu, *Ardealul*, pp. 237, 243, 245–426.

[139] Documentele lui Lucien Wolf, Arhivele Institutului YIVO, New York (în continuare LW), 3/80/10528–9, 10 iulie 1918.

[140] În 1923, 30% din populația evreiască a României nu era încă naturalizată. Vezi LW/4/137/19925–8, 12 martie 1923 și Wilhelm Filderman, „My Life", Ms., YV/P 6 2–III, p. 302.

turile profesionale și de rezidență, ca și înscrierea copiilor lor la școlile de stat.[141]

Școlile evreiești s-au izbit și ele de șicane, deși cele particulare au reușit totuși să înflorească.[142] Michael Landau, deputat sionist din Chișinău, a înaintat o lungă listă de plîngeri în 1930: unele din școlile evreiești înființate prin decret regal în 1918 și cursurile pentru învățătorii evrei din Chișinău au fost românizate în 1922, cînd Constantin Angelescu a devenit ministru al instrucțiunii. Guvernul nu ținea seama, așadar, de Tratatul de Protecție a Minorităților care garanta minorităților naționale învățămîntul de stat în propria lor limbă. Școlile particulare evreiești au fost și ele închise de către autoritățile locale pe baza suspiciunii de activitate subversivă și bolșevism sau pretextîndu-se insuficiența spațiului. Manualele în ebraică erau supracenzurate. Ministerul nu acorda școlilor evreiești întreaga subvenție alocată, percepea taxe prea mari pentru examene și era incapabil să găsească fonduri pentru deschiderea unui seminar destinat învățătorilor evrei în Chișinău. Ministrul instrucțiunii din 1930, Neculai Costăchescu, s-a apărat parțial, susținînd că guvernul nu are bani să dea școlilor evreiești, după cum nu are să dea nici restului populației.[143]

Dezmințirea putea fi plauzibilă în România anului 1930, bîntuită de crize, dar episoadele antisemite petrecute atît în anii '20 cît și în anii '30 în Basarabia, în timp ce provincia se afla sub legea marțială, fiind așadar bine supravegheată de autoritățile românești[144], sugerează că antisemitismul și naționalismul cultural erau două fețe ale aceleiași monede. Propaganda culturală și campaniile de naționalizare au creat o atmosferă neprielnică evreilor care, în pofida emancipării formale, erau adesea respinși ca parte a populației legitime a provinciei. La 2 decembrie 1926, deputatul evreu basarabean Aron Ghendrich a atras atenția asupra agitației antisemite care se răspîndea în „provincia dintre Prut și Nistru". El era mai cu seamă tulburat de aparenta complicitate a autorităților: „În orașele și satele Basarabiei agenții propagandei

---

[141] Theodor Lavi, „Activitatea parlamentară a lui Michael Landau", *Toladot* 6 (mai 1977), p. 5.

[142] Mendelsohn, *Jews*, pp. 200–201.

[143] Desbaterile Adunării Deputaților, *Monitorul oficial*, nr. 76, 24 septembrie 1930. Vezi și Lavi, „Activitatea", pp. 10–11. Pentru o listă de plîngeri similară din 1923, vezi LW/4/137/19925–8, 13 martie 1923.

[144] CA/RM 132, „Extras din Monitorul oficial", nr. 7 din 2 decembrie 1926.

antisemite incită la ură și provoacă tulburări. Impunitatea de care se bucură constituie un exemplu și o încurajare pentru elementele dezordinii. Sub ochii autorităților cer expulzarea și uciderea evreilor. Sub ochii autorităților se petrec jafuri și crime."[145]

Ghendrich a continuat citînd un incident deosebit petrecut în acea iarnă. În urma uciderii lui David Fallik la Cernăuți[146], directorul unui seminar din orașul basaraben Edinița, un preot numit Georgescu, a suspendat orele și a condus o manifestație a studenților săi pe străzile orașului. Grupul striga „Jos jidanii" și „Moarte jidanilor", oprindu-se în diferite locuri pentru a asculta discursurile directorului. Potrivit lui Ghendrich, aceste fapte constituiau incitări la dezordine. Georgescu îi îndemna pe țăranii care se întorceau acasă de la piață să ardă casele evreilor. Văzînd că autoritățile nu reacționează, evreii terorizați s-au închis în case. În cele din urmă, chemat să dea socoteală în fața consiliului comunal, din care făcea și el parte, Georgescu nu și-a negat faptele; autoritățile n-au întreprins nimic nici de data aceasta. Deși în acest caz populația neevreiască n-a părut să răspundă la incitări — căci Ghendrich ar fi semnalat cu siguranță violențele dacă acestea s-ar fi produs —, politicianul evreu făcea o legătură între asemenea manifestări antisemite și genul de crimă naționalistă comisă împotriva elevului evreu David Fallik la Cernăuți. El acuza autoritățile basarabene de a fi „autorii morali" ai uciderii lui Fallik. Ghendrich și-a ținut discursul pe fondul comentariilor antisemite ale colegilor săi deputați.[147]

Dimitrie V. Țoni, eminent pedagog și politician[148], a răspuns discursului lui Ghendrich în parlament în 11 decembrie 1926.

---

[145] *Ibid.*, nr. 10 din 11 decembrie 1926.

[146] Vezi capitolul 2.

[147] CA/RM 132, „Extras", nr. 10 din 11 decembrie 1926.

[148] Ca tînăr profesor, Țoni a fost un „instigator" al răscoalei din 1907, dar a fost apoi decorat de Haret pentru rolul jucat în potolirea țăranilor. Era activist în mișcarea naționalistă și conducea Liga Culturală din Galați. A depus activitate culturală în Basarabia la sfîrșitul războiului, fiind iarăși decorat. A fost inspector școlar, a fost prefect și a fost ales de mai multe ori în Parlament în județele Covurlui și Cetatea Albă. În 1929 a devenit președinte al Asociației Generale a Învățătorilor din România. În 1938, în timpul ministeriatului lui Petre Andrei, a devenit Subsecretar de stat pentru Instrucție Națională. Vezi *Școala și viața: Revista Asociației generale a învățătorilor din România*, 10 (decembrie–noiembrie 1939), în special Teodor Iacobescu, „Celui mai bun învățător, închinare!"

Strategia sa a fost de a-l disculpa pe Georgescu descriindu-i activitatea patriotică. Acesta deținuse funcția de Subdirector pentru Învățămîntul Religios în Ministerul Instrucțiunii. Apoi a fost numit Director al Seminarului de la Edineța, încredințîndu-i-se „misiunea specială de a-l româniza complet" și de a-i crește nivelul. Țoni a spus că „într-un an preotul Georgescu și-a îndeplinit misiunea cu un asemenea zel și competență, încît Ministerul [...] a trebuit să recunoască marea [...] operă românească îndeplinită într-un timp atît de scurt de noul director"[149]. Ca urmare a acestei conduceri, seminarul era acum, se putea spune, „dintr-un punct de vedere moral într-o situație înfloritoare". Georgescu își asumase nu numai sarcina de a organiza seminarul, ci și de a crea în jurul să un mediu economic și spiritual românesc. În zonă se iviseră o bancă populară, un muzeu regional, un ateneu popular și trei cămine culturale — exact acele instituții extrașcolare pe care Ministerul Instrucțiunii, armata și patrioții locali se străduiau să le creeze în Basarabia. Țoni își încheia discursul în aplauzele deputaților LANC. În încheiere, el cerea ministerului să pună capăt vorbelor fără temei despre „distinsul cleric" și încercărilor de a-l da deoparte ca director al seminarului „numai fiindcă opera sa românească e un ghimpe în coasta" nostalgicilor situației de dinainte de 1918.[150] Țoni nu s-a referit direct la acuzațiile de propagandă antisemită aduse lui Georgescu, dar direcția implicită a apărării sale împotriva acestei acuzații a fost aceea de a sublinia activitatea cultural naționalistă care făcea din preot un erou român aflat dincolo de suspiciune și reproș. Drept consecință, evreii care-l acuzau pe Georgescu erau antipatrioți, iar dacă acuzațiile aduse de ei erau adevărate, antisemitismul lui Georgescu — parte integrantă a naționalismului său ireproșabil — era justificat.

Apărarea lui Georgescu a continuat cu discursul poetului naționalist și deputatului Ion Buzdugan[151], oratoria sa fiind împănată cu tirade antisemite. Buzdugan a afirmat că evreii n-au dreptul să profaneze parlamentul României, „altarul patriei noastre" cu „labele" lor, că sînt agenți ai guvernelor și internaționalelor străine și că falsele lor denunțuri privind agitația antisemită din România sînt provocări menite să facă rău României. Deși

---

[149] CA/RM 132, „Extras", nr. 10 din 11 decembrie 1926.

[150] *Ibid.*

[151] Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, p. 149.

încă nu avuseseră loc asemenea agitații, Buzdugan a amenințat că ele ar putea avea loc în viitor, stîrnite chiar de provocatorii evrei, din cauza vremurilor grele prin care trece țărănimea și „fiindcă în sufletul poporului există mari nemulțumiri împotriva profitorilor de la oraș". Buzdugan și-a încheiat discursul, atît de plin de stereotipuri rasiste, amenințînd că „dacă în sufletul poporului din Basarabia, și în sufletul poporului nostru în general, mocnește o nemulțumire care n-a luat nici o formă concretă, acest ferment există cu atît mai mult în sufletul mîndru al tineretului român, în sufletul studenților noștri".[152] Invocarea de către Buzdugan a tineretului studios naționalist — care desfășura agitație antisemită încă din 1922 — a limpezit legătura dintre acest incident local și radicalismul de dreapta care începuse să cuprindă mediul universitar românesc.

Episodul Georgescu nu a fost singular în Basarabia interbelică. Violențe împotriva evreilor care călătoreau cu trenul s-au manifestat începînd din 1926; tulburările studențești care au afectat România din 1922 s-au făcut simțite direct la Chișinău o dată cu deschiderea în 1926 a Seminarului Teologic; actorii evrei au fost siliți să părăsească Teatrul Național din Chișinău în 1927; țăranii din Soroca și Bălți au dat curs incitațiilor la violență antisemită în 1930; membri ai comunității evreiești din județul Cetatea Albă declarau în 1935 că erau obiectul unei „propagande des massacres", făcută în atmosfera periculoasă a foametei generale.[153] Dar incidentul seminarului din 1926 ilustrează cel mai bine relația timpurie dintre naționalismul cultural uneori agresiv, încurajat de statul român și de elitele naționaliste, și reversul său radical, antisemit.

---

[152] CA/RM 132, „Extras", nr. 10 din 11 decembrie 1926.

[153] YV/P 6 13, pp 12 (150), 15(153), 16(154), 67(181), 75(189), 77(191). Vezi și MIC/1930/557/31, 26 iunie 1930; AIU/IX/C/59, 10 noiembrie 1935; AIU/IX/C/59, [f.d.], 1935 și Wilhelm Filderman, „My Life", Ms., YV/P 6 211, p. 380. Filderman citează violențe antisemite în diferite orașe și sate, printre care Chișinău, Bălți și Cahul în Basarabia.

4. Transilvania: regionalism și dezbinare etnică

Provincia Transilvaniei este inima României. Harta României [...] face evidentă această afirmație. Fără Transilvania, România ar fi ca Franța fără Auvergne, fără regiunea pariziană sau fără Île-de-France; sau ca Rusia fără Moscova și împrejurimile sale [...]. Ca să citățm un exemplu din Europa istorică, fără Transilvania, România ar fi ca Italia fără Latium și Toscana.

SIMION MEHEDINȚI, 1940

Transilvania, cea mai mare dintre cele trei provincii care s-au unit cu România în 1918, a adus cu sine cea mai amplă și mai matură mișcare națională românească. Îndelungata privare a românilor de drepturi politice și eforturile de maghiarizare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea s-au îmbinat cu anumite instituții culturale românești viguroase, stimulînd conștiința națională și definind o tradiție de luptă.[1] Puternicul element românesc din Transilvania a trebuit totuși să înfrunte masiva și — după 1918 — profund nemulțumita minoritate maghiară, ca și minoritățile germană și evreiască — toate mai urbanizate și deținătoare ale unor privilegii istorice mai mari decît cele ale românilor. În plus, ca pretutindeni în noile teritorii, regionalismul a interferat de asemenea cu țelurile naționale românești. Transilvania a aparținut

---

[1] Vezi Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780–1849* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1969); *idem, Orthodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1977) și eseurile sale din *Studies on Rumanian National Consciousness* (Nagard, Roma, 1893); R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (Cambridge University Press, Cambridge, 1934), pp. 409–415; și Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)* (Editura Facla, Timișoara, 1978), pp. 19–20 și cap, 4, 5.

încă din Evul Mediu Ungariei și Imperiului habsburgic, dar legăturile sale comerciale și culturale cu Moldova și Valahia au rămas vitale. Provincia a fost autonomă cu intermitențe, părți din ea ajungînd temporar sub stăpînire valahă sau moldovenească. Pentru scurtă vreme, în 1599–1600, Transilvania, Valahia și Moldova au fost unite de Mihai Viteazul.[2]

Prin Tratatul de la Trianon i s-a acordat României nu numai Transilvania istorică — voievodatul medieval cîndva independent —, ci și părți din Ungaria de est unde trăiau mulți români: Crișana, Satu-Mare, Maramureș și o parte a Banatului. Aceste teritorii alăturate erau cunoscute laolaltă în România interbelică drept Transilvania sau Ardeal; este și terminologia folosită aici, orice altă accepțiune fiind însoțită de o notă.

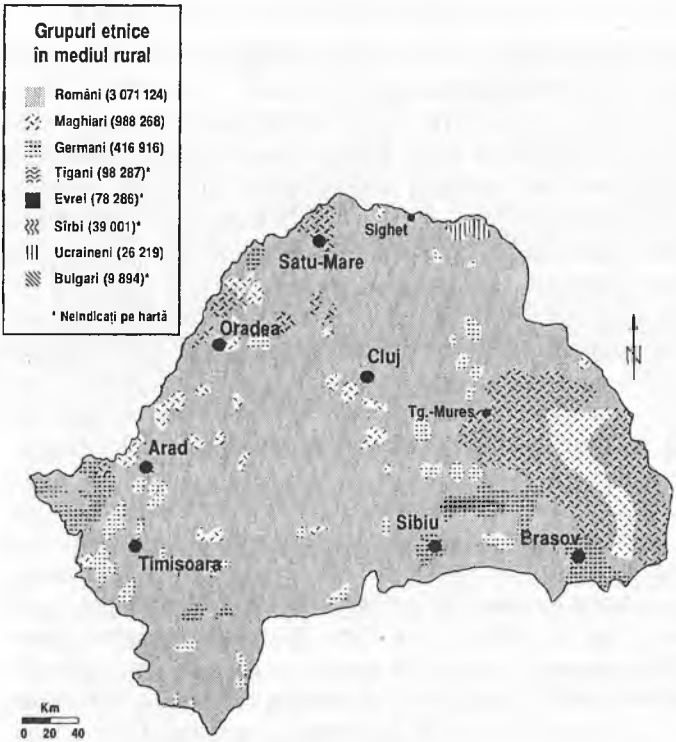
Revoluția națională română

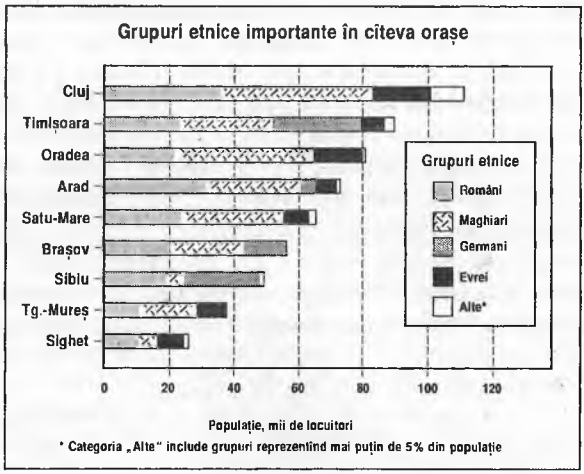
După 1867, Transilvania a fost inclusă în partea ungară a Monarhiei dualiste. Ea a fost promisă României de puterile Antantei, mai întîi pentru a obține neutralitatea ei și apoi pentru a o îndemna să se alăture aliaților împotriva Puterilor Centrale.[3] România s-a alăturat Antantei în 1916; unirea ulterioară cu Transilvania a fost posibilă pe de o parte datorită acestui acord, iar pe de alta datorită situației revoluționare survenite în 1917–1918 în Ungaria, unde războiul radicalizase viața politică. În ajunul înfrîngerii Puterilor Centrale, la 31 octombrie 1918 a venit la putere contele Mihaly Karolyi. Guvernul său a luat măsuri de reformă democratică și de acordare a drepturilor pentru minorități. Schimbările au venit însă prea tîrziu pentru a stăvili revoluțiile naționale ale minorităților din Ungaria, inclusiv cea a românilor. Apelul patriei-mamă era atît de puternic încît pînă și socialiștii au optat pentru România, angajîndu-se să lupte

---

[2] Cornelia Bodea și Virgil Cândea, *Transylvania in the History of the Romanians* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1982), pp. 11–14, 22–23 și Vlad Georgescu, *The Romanians: a History* (Ohio State University Press, Columbus, 1991; trad. rom. *Istoria românilor*, Humanitas, București, 1995), pp. 41–42.

[3] Vezi documentul 181 de la Direcția generală a arhivelor statului, *1918 la Români: Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe, 1879–1916*, vol. I, pp. 631–632 și Georgescu, *Romanians*, pp. 167–168.

Transilvania, distribuția pe etnii

pentru democratizarea monarhiei mai degrabă decît să rămînă în cadrul nou înființatei republici ungare.[4]

La 31 octombrie 1918, Consiliul Național Central Român (CNCR) s-a format la Arad. Alcătuit din șase social-democrați și șase membri ai Partidului Național Român, CNCR a coordonat activitatea revoluționară locală prin Consiliile Naționale și Gărzile Naționale. În octombrie și noiembrie, spontan, au fost ocupate pămînturi și au avut loc greve, reflectînd vlăguirea generată de război și nemulțumirile sociale ale țăranilor, muncitorilor și soldaților din Transilvania. Întrucît însă reprezentanții autorității de stat și organele puterii locale — notari, primari, jandarmi — erau în mare măsură maghiari sau minoritari maghiarizați, și întrucît majoritatea țărănimii sărace și a proletariatului era alcătuită din români, CNCR a canalizat lesne revoluția în direcția națională.[5] La 9 noiembrie, CNCR a cerut guvernului ungar „preluarea puterii depline de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească"[6]. Negocierile care au urmat au eșuat, lăsînd chestiunea transilvană spre rezolvare Conferinței de Pace de la Paris. În vreme ce maghiarii sperau în indulgența învingătorilor ca urmare a ruperii lor de Puterile Centrale, românii considerau că singura cale este autodeterminarea. La 18 noiembrie, CNCR a lansat manifestul „Către popoarele lumii", proclamînd hotărîrea națiunii române de „a-și înființa pe teritoriul locuit de dînsa statul său liber și independent"[7].

Consiliul a convocat apoi Marea Adunare Națională la 1 decembrie la Alba-Iulia; ea avea să slujească drept plebiscit pentru unirea cu Vechiul Regat. Delegații la adunare reprezentau bisericile, societățile culturale, organizațiile de femei, școlile și seminariile românești, studenții, învățătorii, gărzile naționale, breslele de meșteșugari, Partidul Social-Democrat Român și circumscripțiile electorale. Alături de cei 1 228 de delegați oficiali, au venit la Alba-Iulia peste 100 000 de oameni. Rezoluția redactată de CNCR proclama unirea românilor din Transilvania, Banat și Ungaria cu

---

[4] Keith Hitchins, în *Studies*, pp. 212–213.

[5] Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România: 1 decembrie 1918* , (Editura politică, București, 1970), pp. 559–576.

[6] *Ibid.*, p. 623.

[7] *Ibid.*, p. 654 și Popeangă, *Ardealul*, pp. 258–261.

România, afirmînd autonomia provizorie a teritoriilor ardelene pînă la întrunirea unei adunări constituante aleasă de toți românii. Rezoluția statua de asemenea principiile libertăților politice, naționale și religioase, ale reformei agrare radicale și ale drepturilor muncitorilor industriali.[8] Marea Adunare Națională a înființat Marele Sfat Național Român, un organism greoi alcătuit din 250 de membri, care la rîndul său a numit la 2 decembrie 1918 un Consiliu Dirigent din 15 membri.[9]

Consiliul Dirigent, al cărui sediu se afla la Sibiu, avea puteri guvernamentale, legislative și executorii aproape nelimitate. Se supunea Bucureștiului doar în materie de probleme militare și de politică externă, căi ferate și cîteva alte domenii de jurisdicție națională.[10] Consiliul era alcătuit din doi social-democrați, trei independenți și zece membri ai Partidului Național Român. Cei cincisprezece conducători de departamente formau împreună un soi de cabinet sau de guvern provizoriu. Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Român, a devenit președintele consiliului și șeful Resortului Interne. Vasile Goldiș, și el lider al Partidului Național Român, a devenit șeful Resortului Instrucțiunii Publice și Religiilor (mai tîrziu și al Relațiilor cu Minoritățile Naționale și Religioase Conlocuitoare); el i-a delegat lui Onisifor Ghibu, proeminent educator și militant naționalist, cea mai mare parte a activității educaționale și culturale a resortului. Ghibu și-a menținut postul de Secretar General și sub Valeriu Branișteș, succesorul lui Goldiș.[11]

---

[8] Popescu-Puțuri și Deac, *Unirea*, pp. 657–658, 687, 680, 689–691.

[9] *Ibid.*, p. 295; Mircea Muşat și Ion Ardeleanu, *Political Life in Romania, 1918–1921* (Editura Academiei R.S.R., București, 1982), p. 106; Carlile A. Macartney, *Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919–1937* (Oxford University Press, Londra, 1937), p. 276; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)* (Editura Dacia, Cluj, 1986), pp. 14–16.

[10] Aurel Galea, „Consiliul Dirigent: Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale", *Studii: Revista de istorie*, 26 (1973), pp. 300, 308.

[11] *Ibid.*; Romul Boilă, „Consiliul Dirigent", în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918–1928*, vol. I (Cultura națională, București, 1929), p. 90; Iancu, *Contribuția*, pp. 19, 254; Vasile Popa, „Aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu la Consiliul Dirigent", *Studia universitatis Babeș-Bolyai, Historia* 31, nr. 1 (1986), pp. 62–66. Ghibu a fost un scriitor extrem de prolific și și-a relatat cu scrupulozitate activitățile pedagogice și

Domeniile aflate în competența Consiliului Dirigent subliniază importanța problemelor regionalismului în Transilvania. În primii ani de după unire, politicienii și patrioții transilvăneni doreau să acționeze întru cîtva independent de partidele politice, structurile de putere și instituțiile cu sediul în București.[12] Consiliul Dirigent înfrunta Bucureștiul în probleme economice, politice, administrative și culturale.[13] Conflictul dintre consiliu și „centru" își are pesemne originea în problema „condițiilor" unirii ridicate în perioada ce a precedat Adunarea de la Alba-Iulia. Urma unirea să fie necondiționată și fără rezerve sau urma să fie o „căsătorie" pe baze egale, clar definite, în care Transilvania avea să rămînă un partener autonom? Inițial, Iuliu Maniu a înclinat către soluția autonomă sau condiționată. Dar această poziție, chiar dacă era explicabilă prin tradiția luptelor din Imperiul Austro-Ungar, ar fi făcut notă discordantă în corul entuziast ce preamărea unitatea tuturor românilor. Oponenții lui Maniu au susținut unirea necondiționată. S-a ajuns la un compromis

---

naționale. Vezi Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria* (Inst. de arte grafice N. Stroilă, București, 1915); *idem, Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației* (Inst. de arte grafice Dacia Traiană, Sibiu, 1944); *idem, Pe baricadele vieții: anii mei de învățătură* (Dacia, Cluj, 1981); *idem, Pentru o pedagogie românească* (Editura didactică și pedagogică, București, 1977); *idem, Nu din partea aceea* (Editura Eminescu, București, 1985). Despre Ghibu, vezi Traian Vedinaș, *Onisifor Ghibu educator și memorialist* (Dacia, Cluj, 1983) și Biblioteca centrală pedagogică, *Onisifor Ghibu: 100 de ani de la naștere* (București, 1984). Activitatea lui Ghibu s-a aflat în centrul transformărilor culturale ce au avut loc în Transilvania înainte și după primul război mondial (ca și în Basarabia, vezi capitolul 3), astfel încît scrierile lui sînt o sursă importantă a acestei cărți. Acolo unde mi-a fost posibil, am încercat să le contrapun alte surse.

[12] Vezi Iancu, *Contribuția*, pp. 12–13, 292.

[13] Argumentul lui Galea este că acest conflict se datora faptului că Consiliul Dirigent reprezenta în special interesele burgheziei transilvane, ale cărei interese economice și financiare se aflau în conflict cu cele ale burgheziei din Vechiul Regat. Consiliul Dirigent voia să mențină taxele vamale între cele două provincii, de exemplu. Au apărut conflicte și cu privire la formula de naționalizare a întreprinderilor deținute înainte de statul ungar sau de întreprinzători maghiari și cu privire la convertirea monedei ungurești în bani românești. Transilvănenilor li se părea că rata de schimb stabilită era mult prea mică, pentru a favoriza supremația financiară a Vechiului Regat. Galea, „Consiliul Dirigent".

exprimat în formula „autonomie provizorie", un stadiu de tranziție menit să ducă la eradicarea vestigiilor dominației habsburgice, făcînd astfel cu putință țelul final al unității totale în statul român centralizat.[14]

Deși compromisul realizat a permis desfășurarea Adunării de la Alba-Iulia ca o ocazie festivă, chestiunea condițiilor n-a fost rezolvată cu adevărat spre satisfacția tuturor părților. Unii transilvăneni s-au implicat în politica din România Mare, alăturîndu-se partidelor ce-și aveau sediul în Regat. Motiv pentru care însă au fost uneori acuzați de „politicianism", adică de participarea la dezgustătorul joc al unei politici corupte. Acuzatorii — oameni ca Iuliu Maniu sau Onisifor Ghibu — erau renumiți pentru onestitatea și corectitudinea lor. Încrezători în idealurile nutrite în anii luptei eroice dinaintea unirii, ei căutau politica românească adevărată, curată, „perfectă". Dar reflectînd „conștiința națională" ultragiată, critica lor conținea și o componentă regionalistă. Puriștii transilvăneni priveau meschinăria, indisciplina și mizeria birocrației ca pe o povară a României balcanice, refuzînd să se înhame la ea. Se socoteau a fi mai destoinici și superiori din punct de vedere moral, opinie care a dus la o anumită apropiere între acest grup de transilvăneni și generația tînără a naționaliștilor radicali din România.

Formula autonomiei de tranziție a lui Maniu se referea cu menajamente la moștenirea asupririi habsburgice în Transilvania și la necesitatea de a o depăși în timpul perioadei de tranziție. Se simte totuși că liderii politici ai Ardealului așteptau cu nerăbdare ca Regatul să ajungă din urmă Transilvania mai civilizată. Mai mult, „perioada de tranziție" era un concept oarecum nedeterminat, implicînd pregătirea pentru o unire mai adîncă, cu al cărei calendar nu toată lumea avea să fie neapărat de acord. Condiția stipulată pentru încheierea semiautonomiei Transilvaniei era alegerea unui parlament național prin sufragiu universal. Cînd însă guvernul Averescu a dizolvat Consiliul Dirigent la 2 aprilie 1920, Transilvania a fost cuprinsă de criză.[15]

---

[14] Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, vol 1 (Editura Carpații, Madrid, 1963), pp. 288, 290.

[15] Iancu, *Contribuția*, pp. 293–302.

Națiunea română și enclavele străine

În 1918, Transilvania era populată de un complex cortegiu de grupuri etnice, lingvistice și religioase, incluzînd români, maghiari, secui, germani, evrei, ucraineni, țigani și sîrbi. Peste jumătate din populație era românească, dar românii erau în proporție covîrșitoare țărani (vezi harta și tabelul 9). În 1910 ei alcătuiau 59,7% din populația rurală, dar numai 19,7% din cea urbană. Maghiarii, germanii și evreii formau 88,5% din populația urbană a Transilvaniei (tabelul 9).[16] Românii fuseseră toți ortodocși pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd o parte a clerului și a populației laice a aceptat unirea cu Roma, alcătuind astfel Biserica Unită sau Greco-catolică.[17] În perioada interbelică, 58,2% din românii ardeleni erau ortodocși, restul fiind uniți.[18] Paradoxal deci, unirea Ardealului cu România a reprezentat încă

Tabelul 9. Populația Transilvaniei după etnie, 1910 și 1930

		Români	Maghiari	Germani	Evrei
			1910		
Total	5 446 326	2 830 040	1 664 296	565 116	182 724
%		51,9	30,6	10,4	3,4
Urban	865 986	152 790	481 466	122 866	82 724
%		17,6	55,6	14,2	9,6
			1930		
Total	5 549 806	3 208 767	1 353 288	544 278	178 810
%		57,8	24,4	9,8	3,2
Urban	963 418	336 756	365 008	126 936	100 413
%		35,0	37,9	13,2	10,4

Sursa: Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, pp. 70–73. Cifrele reprezentînd totalurile (atît cele din 1910 cît și cele din 1930) cuprind și categoria „alte", neinclusă în tabel.

[16] Roumanian University of Cluj, Study and Research Center for Transylvania, *Transylvania*, (Boivin, Paris, 1946), p. 91.

[17] Vezi Hitchins, *Rumanian National Movement*, pp. 15–20.

[18] Institutul central de statistică, *Anuarul statistic al României 1937 și 1938* (M. O., Imprimeria națională, București, 1939), p. 72.

o direcție de divizare a românilor, datorită unei a doua biserici naționale, cea Unită. În același timp, maghiarii și germanii din Transilvania aparțineau Bisericilor catolică, luterană, reformată și unitariană.

Din punct de vedere cultural, elitele urbane din Transilvania erau în mare parte maghiare și germane, incluzînd mulți evrei maghiarizați. În 1910, maghiarii reprezentau 31,6% din populația provinciei, dar 56,1% din populația urbană; germanii reprezentau 10,7% din populația Transilvaniei și 14,3% din populația urbană; evreii doar 3,5% din populația totală, dar 9,6% din populația orașelor.[19]

Cu doar 20% din populație trăind în orașe la începutul secolului,[20] românii din Transilvania aveau un slab impact cultural asupra mediului urban. Un român care trăia la Cluj, angajat însă într-o slujbă de rînd — de pildă servitor într-o casă de burghezi —, era socotit încă țăran. El avea rude la țară și urma pesemne să se întoarcă în sat. Elevii de liceu români erau siliți să-și lase hainele țărănești pentru hainele „civilizate europene", fiind de asemenea supuși presiunilor de a-și părăsi identitatea etnică. În mod semnificativ, românii locuiau în proporție mai mare în orașele mici decît în cele mari, importante din punct de vedere cultural. Evreii, deși nu reprezentau o parte prea mare din populația Transilvaniei, locuiau în anumite județe și în marile orașe. Din punct de vedere lingvistic, evreii de la oraș erau în mare măsură asimilați maghiarilor, întărind astfel aspectul unguresc al orașelor transilvane, exceptînd Banatul unde erau asimilați mai degrabă germanilor, a căror limbă predomina aici.[21]

Așa cum evreii se adăugau prezenței maghiare în zonele urbane, secuii sporeau prezența ungurească în zonele rurale din Ardeal. În 1910 erau aproape șase sute de mii de secui în Transilvania.[22] Secuii, grup etnic înrudit cu maghiarii, fuseseră aduși

---

[19] Roumanian University of Cluj, *Transylvania*, pp. 92–95.

[20] Vezi Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, extrase din *La Transylvanie* (București, f.e., 1938), p. 15.

[21] Vezi Bela Vago, „The Destruction of the Jews of Transylvania" în *Hungarian Jewish Studies*, ed. R. L. Braham, 1 (1966), pp. 172–174.

[22] Elemér Illyés, *National Minorities in Romania: Change in Transylvania* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1982), p. 11.

în Transilvania la începutul secolului al XI-lea pentru a păzi granița teritoriilor stăpînite de Ungaria. Ei s-au așezat în grupuri compacte în zonele din Transilvania învecinate cu Moldova. Secuii au devenit, alături de maghiari și de sași, una din cele trei națiuni privilegiate ale Transilvaniei. Oricare le-ar fi fost originile și oricare ar fi fost relațiile lor la început cu maghiarii, în timp ei au devenit în chip fundamental de nedeosebit de aceștia din urmă. Românii au susținut că mulți dintre conaționalii lor care trăiau în secuime fuseseră „deznaționalizați" pînă într-atît încît nu le-a mai rămas decît o vagă amintire a originilor valahe.[23]

În 1910, germanii din Transilvania numărau 565 116 persoane.[24] Sașii din Transilvania menținеau contactele cu cultura germană înaltă așa cum s-a dezvoltat aceasta în Germania, trimițîndu-și copiii să studieze sau să-și facă ucenicia în Germania. Ei par să fi avut o viață comunitară extrem de organizată, finanțată din proprietăți deținute de „Universitas Saxonum", o

---

[23] Gheorghe Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains: Un procès de dénationalisation* (Socec, București, 1933) și Ion I. Rusu, *Românii și secuii* (Editura științifică, București, 1990), pp. 120–127. Această perspectivă esențialistă asupra identității etnice a fost recent contestată de Liah Greenfeld: „O caracteristică fundamentală a oricărei identități este aceea că ea reprezintă în chip necesar perspectiva pe care o are despre sine actorul social implicat. De aceea ea fie există, fie nu. [...] Identitatea este percepție. Dacă o identitate anume nu înseamnă nimic pentru populația în chestiune, respectiva populație nu are acea identitate anume." *Naționalism: Five Roads to Modernity* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992), p. 13. Orice ar fi fost strămoșii lor în urmă cu generații, acei români „deznaționalizați" erau acum secui.

[24] Germanii transilvăneni de astăzi descind din două grupuri de imigranți: saxonii, aduși în Transilvania la începutul secolului al XII-lea pentru a apăra frontierele de sud și a se așeza în jurul Sibiului (Hermannstadt) și Brașovului (Kronstadt), și șvabii (suabii), veniți mult mai tîrziu, pe care habsburgii i-au chemat să se așeze în Banat în secolul al XVIII-lea pentru a repopula zonele eliberate de sub turci și a-i contracara pe ungurii răzvrătiți. Sașii au adoptat Biserica luterană după 1550, în vreme ce șvabii erau majoritar catolici. G. C. Paikert, *The Danube Swabians*, Martinus Nijhoff, Haga, 1967), pp. 13–17; Illyés, *National Minorities*, pp. 12–14, 18–19, 22; George Castellan, „The Germans of Rumania" *Journal of Contemporary History* 6 (1971), pp. 52–53; Marilyn McArthur, „The Saxon Germans: Political Fate of an Ethnic Identity", *Dialectical Anthropology* 1 (septembrie 1976) pp. 351–352.

instituție ce reprezenta națiunea saxonă.[25] Buna organizare, tradiția urbană și artizanală, contactele susținute cu Germania și o puternică societate civilă constituită în jurul Bisericii luterane au conferit comunităților săsești un aer de prosperitate, civilizație și ordine mult invidiată de români chiar și în perioada interbelică.

Între 1910 și 1930, ponderea românilor din Ardeal a crescut de la 53,8% la 57,8 % din populație. Această creștere relativă se datorează în parte exodului maghiarilor după 1918. Aproape o cincime din maghiarii transilvăneni — 197 000 de persoane — „s-au repatriat în Ungaria".[26] Unora dintre acești autoexilați le repugna să accepte stăpînirea românească, atît înainte cît și după Tratatul de la Trianon. Numărul maghiarilor din Transilvania a scăzut de la 1 664 296 (vorbitori de maghiară) în 1910 la 1 353 288 în 1930, sau de la 31,6% la 24,4% din populația provinciei. Deși majoritatea evreilor transilvăneni a continuat să se identifice cu cultura maghiară[27], unii au adoptat limba de stat devenind în perioada interbelică români loiali. Și această schimbare poate da seamă de descreșterea numărului de „maghiari" între 1910 și 1930.[28]

Elita românească începuse să se formeze în Transilvania în secolul al XVIII-lea în jurul instituției Bisericii Unite, care a dat românilor o modalitate de recunoaștere, de dobîndire a unor privilegii și de contact cu Occidentul. În secolul al XIX-lea, mai cu seamă după 1848, această elită s-a extins la societatea laică în marginea claselor de funcționari și de burghezi alcătuite încă în proporție covîrșitoare din etnici maghiari și germani. Cu o clasă mijlocie aflată în creștere și diversificare, românilor li s-au deschis noi posibilități. Cu studii de drept în universități ungurești sau germane, ei s-au alăturat funcționarilor maghiari și sași, ca și intelectualilor, negustorilor, bancherilor, meșteșugarilor, inspectorilor comercianților. Dezavantajați însă de excluderea [illegible] pentru români în rîndul clasei mijlocii, acești noi membri ai el[illegible] doresc să predea cursuri în

[25] McArthur, „Saxon Germans", p. 3[illegible] 458 307 secui în Trans[illegible]

[26] Macartney, *Hungary and Her Successors*; în *Hungary* (1908; repr[illegible]ne Verdery, *Transylvania Villagers: Three Centuries o[illegible]*
Ethnic Change (University of California Press, Berkeley,

[27] Vago, „Destruction of the Jews", p. 173.

[28] Cifrele din 1910 reprezentau o măsură a asimilării lingvistice mai degrabă decît a etniei, în ele incluzîndu-se astfel și nemaghiarii maghiarizați.

și întru cîtva periferici. Acești români făceau în general parte din prima generație plecată de la țară, fiind instruiți în orașele străine ale Transilvaniei, Ungariei sau Austriei și practicîndu-și profesiile fie în mediul rural, fie ca reprezentanți ai comunităților lor sătești într-o lume urbană pe care o priveau drept ostilă și înșelătoare. Spre deosebire de maghiarii și germanii care locuiau la țară, românii din mediul rural aveau puține legături cu sferele urbane, comerciale și administrative. Prin contrast, sașii care locuiau la sate se foloseau de legăturile lor cu întreaga comunitate săsească, avînd chiar la nivelul satului o orientare mult mai cosmopolită.[29]

Românizarea Transilvaniei s-a izbit, după 1918, de alte dificultăți în încercarea de a naționaliza importantele enclave străine din cele trei categorii întrepătrunse: zone geografice, instituții culturale și orașe.

Secui și maghiari. Două zone predominant maghiare ale Transilvaniei au pricinuit românilor serioase îngrijorări. Primul punct dureros se afla în estul Ardealului, unde așezările secuiești erau extrem de numeroase. Deși nu erau superiori din punct de vedere economic sau social românilor, secuii aveau o serie de privilegii istorice încă din Evul Mediu. În plus, prezența lor compactă în cadrul unor întregi județe contrazicea legitimitatea pretențiilor teritoriale românești. Pentru a complica lucrurile și mai mult, județele secuiești se aflau în mijlocul noii țări unificate, făcînd de neconceput restructurarea teritorială. Cea de-a doua zonă problematică se afla în nord-vestul Transilvaniei, pe granița cu Ungaria, unde trăiau maghiari „adevărați", nu secui. Românii au subliniat întotdeauna deosebirea dintre cele două grupuri, privindu-i pe secui cu mai puțină ostilitate decît pe maghiari.[30]

Politica și inițiativele menite să rezolve problema secuilor se bazau pe ideea că ei puteau fi românizați și că mulți secui [illegible] Brașovului (Kronstadt), ai „ascunși". Autoritățile au încercat să-i numească burgii i-au chemat să se mâni secui și să-i aducă încet-încet, prin [illegible] epopula zonele eliberate de sub

[illegible] Sașii au adoptat Biserica [illegible] *...la Villagers*, pp. 182, 206, 225, 243–245, 255 și majoritar catolici. G. C. [illegible] ...an Intellectuals in Transylvania: The West and Na- Haga, 1967), pp. 13– [illegible] ...as, 1830–1848", în *Studies*, pp. 75–80. George Castellan.

[30] Pop Liseanu spunea că deși secuii „vorbesc limba maghiară, la fel cu toți ceilalți unguri [...] ei se deosebesc de cei din urmă prin firea și felul lor de viață". *Sicules et Roumains*, p. 5.

educație, înapoi la cultura română.[31] Astfel, Sabin Manuilă, directorul Institutului demografic de la București, îi sugera ministrului educației că „nu trebuie o politică de agresiune, ci de asimilare pacifică. Dogma sacrosanctă față de săcuime să fie cea a asimilării. Drumurile să fie așa construite ca să-i aducă ușor pe secui spre București și alte centre românești. Să nu fie lăsați izolați. Bucureștii îi va mistui ușor."[32]

În 1935, Gheorghe Popa-Lisseanu estima numărul secuilor din România la aproximativ 500 000[33], contestînd totodată numărul lor și puritatea lor etnică. El susținea că acest „bloc sicule" era o ficțiune — rod al lui 1848 —, creată de maghiari care aveau nevoie de o mare „putere în interiorul Transilvaniei și în mijlocul românilor care, eliberați din iobăgie, reprezentau o amenințare pentru proaspăta unire a Transilvaniei cu Ungaria".[34] Popa-Lisseanu își baza argumentele pe absența satelor exclusiv secuiești și pe distorsiunile recensămîntului unguresc din 1910, care a înregistrat limba și religia — și nu naționalitatea — locuitorilor țării.[35]

Teza lui Popa-Lisseanu era că deznaționalizarea pricinuise populației românești din județele Ciuc, Odorhei, Trei Scaune și Mureș scăderea dramatică înregistrată între secolele al XVII-lea și al XX-lea[36]. Potrivit celor mai multe scrieri românești asupra acestei probleme, deznaționalizarea a fost adusă la îndeplinire de către biserică și, din 1867, și de către armată, administrație, justiție și economie. La toate aceste niveluri, Popa-Lisseanu socotea că politicile de maghiarizare au fost asidue și încununate de succes în secuime, unde, susținea el:

---

[31] Un raport prezentat Ministerului Instrucțiunii în 1927 menționa un asemenea recensămînt în județele Ciuc și Trei Scaune, unde se mai aflau foarte puține sate românești. MIC/1928/32/54–55, decembrie, [f.d.], 1927. În efortul de a-i recupera pe românii deznaționalizați, inspectorul solicita cărți și reviste de la Casa Școalelor, cursuri de seară pentru românii deznaționalizați și pentru unguri, premii pentru cei ce doresc să predea cursurile și deschiderea de cinematografe.

[32] AA II/Ms. 8, 19 noiembrie 1935.

[33] Potrivit lui R. W. Seton-Watson, existau 458 307 secui în Transilvania în 1908. Vezi lucrarea sa *Racial Problems in Hungary* (1908; republ. Howard Fertig, New York, 1972), p. 6.

[34] *Ibid.*

[35] *Ibid.*, pp. 7–8.

[36] Cu 125–130 de mii de oameni, sau de la 30% la 50% din populație. *Ibid.*, p. 39.

> Puterea de stat [ungurească] a acționat prin toate mijloacele, legale și ilegale, în detrimentul românilor care, încet-încet, și-au abandonat limba și credința strămoșească, sporind astfel numărul secuilor. Iată de ce întîlnim astăzi la fiecare pas, în toate orașele și în toate satele români deznaționalizați, reprezentanți ai vieții publice maghiare: aici, ca notabili la tribunal, colo ca distinși educatori, în altă parte ca lideri ai organizațiilor politice ungurești etc. —, nici unul nedorind să-și revendice originile.[37]

În această perspectivă asupra unui proces răuvoitor de deznaționalizare important nu este atît faptul dacă „secuizarea" a avut loc și nici ce dimensiuni a avut, ci faptul că a fost observată, teoretizată și „demontată" de românii care pur și simplu nu voiau să accepte prezența secuilor în estul Transilvaniei. Teoriile privitoare la deznaționalizare au devenit baza politicii educaționale. La o conferință ținută în 1935, chestiunea secuilor a fost ridicată de Ministerul Instrucțiunii, care în genere se alinia vederilor lui Popa-Lisseanu: procesul de deznaționalizare se intensificase în secolul al XIX-lea și se accelerase după 1910 cînd limba maghiară a fost impusă Bisericii Unite române o dată cu înființarea episcopiei Hajdudorog. Biserica Ortodoxă română își păstrase limba, dar își pierduse preoții. Unii preoți nu vorbeau românește, dar își cunoșteau încă strămoșii și aparțineau uneia din bisericile românești. Alții aparțineau bisericilor ungurești și se contopiseră total cu secuii.[38] Ministerul Instrucțiunii estima că „instituțiile publice administrative, judiciare, militare și școlare dau colorit, suprafață românească orașelor din Săcuime, însă fondul a rămas neromânesc". Puțini meșteșugari și negustori români se stabiliseră în orașele secuiești. Din punctul de vedere al românilor însă, satele au suferit și mai mult din pricina „influenței dezastruoase" a secuilor, fiind lipsite pînă și de puținele instituții de stat românești de la oraș.[39]

După 1918, în zonele secuiești au fost înființate noi școli și parohii unite și ortoxe. În județele Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, între 1919 și 1928 au fost deschise 75 de școli, încă 34 între 1929 și 1933 și alte 15 în 1934–1935. În plus, școlile de stat în care maghiara fusese limbă de predare au trecut la română

---

[37] *Ibid.*, p. 51.

[38] AA II/Ms. 8, 19 noiembrie 1935.

[39] *Ibid.*

după 1919. În aceleași județe s-au înființat, între 1919 și 1935, 11 parohii unite și 14 parohii ortodoxe. Toate aceste acțiuni au dat prilejul oficialităților române să conchidă că „aproape nu există localitate desnaționalizată în care să nu se găsească și școală românească"[40]. E ciudat, prin urmare, că raportul din 1935 care prezintă aceste realizări este urmat de recunoașterea faptului că, în ciuda nenumăratelor școli noi și a strădaniilor unor particulari și ale unor societăți culturale, „nu s-a făcut suficient pentru românii din săcuime și situația lor s-a schimbat puțin față de ce ar trebui să fie"[41].

Asemenea contradicții pot fi explicate prin realitatea socială aflată în spatele acestor realizări. August Caliani, director general în Ministerul Instrucțiunii, exprima opiniile oficialităților bisericești locale și ale inspectorilor școlari privind regiunea secuiască atunci cînd scria despre ostilitatea manifestată de populația din zona secuiască împotriva școlilor de stat „indiferent de originea lor".[42] Cu deosebire ostili erau, de fapt, secuii siliți să contribuie financiar la construirea școlilor de stat pentru românii „deznaționalizați", chiar dacă ei alcătuiau majoritatea locuitorilor comunei și aveau deja o școală. Caliani scria:

> Construirea de noi localuri întîmpină mari dificultăți în satele mixte, unde minoritarii își au localuri proprii pentru școlile confesionale. Dificultățile nu sînt numai de ordin material, dar și de ordin moral. Impunerile materiale provoacă nemulțumiri, pe care intelectualii minoritari, preoți, învățători, avocați și mai ales politicienii lor, le exploatează nu numai în contra școlii statului, dar și în contra statului și a elementului românesc dominant.[43]

Caliani recunoștea nevoia de a da dovadă de tact nu numai în campaniile de construire a școlilor, ci și în angajarea unor învățători competenți care să știe ceva ungurește, chiar dacă țelul îl reprezenta românizarea. În cel mai rău caz, directorul de școală și învățătorii de la clasa întîi trebuiau să știe ungurește, pentru a fi capabili să-i învețe pe copii și să stabilească relații adecvate cu adulții:

---

[40] *Ibid.*
[41] *Ibid.*
[42] *Ibid.*, 17 august 1935.
[43] *Ibid.*

> Dacă învățătorul nu cunoaște limba populației adulte, nu poate să ia și să țină contact cu populația. Or fără acest contact, rolul lui este redus la cele 4 ziduri ale școlii, iar terenul este lăsat pradă agitațiilor elementelor refractare limbii și statului român. [...] Fără cunoașterea limbii [...] el nu poate dezvolta aproape nici o activitate extrașcolară în mijlocul populației deznaționalizate, pe care ar avea misiunea să o apropie de școala și cultura românească, pe toate căile și cu toate armele culturii.[44]

Caliani mai recomanda și alte măsuri: învățătorii recrutați din elita locală să depună o intensă activitate extrașcolară, inclusiv cursuri de limba română pentru adulți și conferințe populare de istorie și geografie, „bineînțeles în limba înțeleasă de popor" (respectiv maghiară). El mai susținea ca învățătorii să facă parte din coruri, să facă excursii în vechiul Regat și să inițieze cooperative de credit și bănci populare care să-i ajute pe românii deznaționalizați. El propunea ca acești învățători să înființeze biblioteci — chiar și cu cărți maghiare — de geografie, istorie, agricultură și finanțe „contrabalansînd activitatea bibliotecilor ungurești". Caliani era de părere că „ofensiva religioasă trebuia să înceapă mînă în mînă cu ofensiva culturală românească în secuime, după un plan bine chibzuit", recomandînd creșterea salariilor pentru preoții români din zonă, ca și burse pentru studenții seminariști din secuime care știau românește. Românilor deznaționalizați urma să li se acorde prioritate în toate slujbele. În final, Caliani propunea sprijin economic și colonizarea meseriașilor și negustorilor români din alte regiuni în ținuturile secuiești.[45]

Abordarea, propusă atît de Caliani cît și de Manuilă, pentru zonele secuiești contrastează cu cea propusă pentru zonele de la granița de vest dintre Transilvania și Ungaria. La fel de neromânească precum zona secuimii, zona vestică de frontieră era socotită de stat drept una pîndită de iredentism. Era o zonă strategică, la care se ajungea ușor de la Budapesta pe șosea, pe calea ferată sau prin radio. Mai mult, populația neromânească din vest era în principal maghiară, nu secuiască. Românii nu aveau deloc încredere în ungurii care mai dețineau încă slujbe în administrație și erau neîmpăcați cu gîndul pierderii poziției de elită stăpînitoare

---

[44] *Ibid.*

[45] *Ibid.*

pe care o deținuseră timp de 1 000 de ani. Aveau totuși loc căsătorii mixte între români și unguroaice, ale căror progenituri erau crescute în „spirit, limbă și chiar religie străină". Potrivit lui Sabin Manuilă, zona de graniță trebuia purificată de-a lungul a o sută de kilometri „prin extirparea elementului unguresc".[46] El recomanda colonizarea acestei zone cu români repatriați din Ungaria rezultată în urma Tratatului de la Trianon, rezolvînd astfel două probleme dintr-o lovitură. Măsurile atît de drastice propuse erau menite să corecteze situații intolerabile:

> Prea multe afișe pe uși și pe pereții instituțiilor publice care spun „Vorbiți numai românește". Îndemn oricum nerespectat. Pretutindeni, dar pretutindeni — în gări, în tren, în primării, prefectură etc. — auzi doar ungurește, cu cîteva lăudabile excepții. Să sfîrșim cu această toleranță! Dacă în toate instituțiile publice toată lumea ar vorbi românește, s-ar obișnui cu limba noastră, pe nesimțite, și am avea într-adevăr senzația că ne aflăm într-o țară românească. Decretul privind folosirea limbii române ar trebui republicat.[47]

Dacă limba oficială a statului era ignorată în ținuturile de graniță din vest, tot astfel se întîmpla și cu programa școlară cerută, după cum arată rapoartele inspectorilor școlari. În 1928, într-o școală secundară din Baia Mare, unii dintre profesori foloseau încă „un limbaj ciudat — reminiscențe din cultura maghiară". Inspectorii credeau că rezolvarea stătea în importul a „două–trei elemente bune", români firești, care „să aducă un suflu nou în viața acestei școli".[48] În același timp, copiii maghiarizați urmau să fie trimiși în tabere de vară românești pentru „a-i trezi la o nouă viață", în vreme ce părinții lor urmau să se familiarizeze cu viața și limba română prin intermediul spectacolelor școlare.[49]

---

[46] *Ibid.*, 19 noiembrie 1935.

[47] *Ibid.*

[48] AA XV/Varia 11, 12 martie 1928. Alții recomandau de asemenea ca învățătorii din această zonă să fie transferați și înlocuiți de învățători din Regat. Vezi Onisifor Ghibu, „Primele inspecții la școlile de stat din Transilvania românească (martie–aprilie 1920)", în *Pentru o pedagogie românească: Antologie de scrieri pedagogice* (Editura didactică și pedagogică, București, 1977), p. 222. El propunea măsuri similare pentru Maramureș și Bihor (pp. 220–221, 225).

[49] Ghibu, „Primele inspecții", p. 225.

Soluțiile propuse pentru rezolvarea problemelor educaționale înregistrate de autoritățile românești în zona secuiască și în zona de graniță din vestul țării reflectă punctul lor de vedere asupra școlii, culturii și religiei privite drept cele mai importante arme într-un arsenal atotcuprinzător de practici și instituții de naționalizare. Ofensiva culturală era dusă la îndeplinire în chipuri foarte diferite în cele două enclave geografice ungurești. În est, măsurile au fost temperate de sensibilitatea față de condițiile locale și de credința românilor că mulți secui erau la origine români, fiind deci mai receptivi la renaționalizare. În vest, românizarea a fost aplicată mai brutal, păstrîndu-se amintirea maghiarilor ca elită arogantă și teama de revizionismul unguresc.

Instituții culturale. Școlile transilvănene fuseseră martore ale luptei pentru supremație culturală cu mult înainte de 1918. După *Ausgleich*-ul din 1867 care a supus Transilvania și alte teritorii habsburgice stăpînirii ungare, Ungaria și-a intensificat presiunile în vederea asimilării naționalităților nemaghiare prin intermediul școlilor. Deși Legea învățămîntului primar din 1868 și Legea naționalităților din 1869 consacrau principiul liberal al instruirii în limba maternă, legile privitoare la învățămînt din 1879, 1883 și 1907 erau menite să maghiarizeze întreg personalul didactic, să extindă predarea în limba maghiară și să restrîngă sever învățămîntul în limba minorităților.[50] R. W. Seton-Watson rezumă concludent situația: „Statul se angaja să ofere învățămînt primar și secundar pentru toți cetățenii în limba lor maternă. În practică însă, școlile de stat au fost transformate într-un mijloc de maghiarizare nelimitată."[51]

Deși asidue, iar la nivelul școlilor secundare foarte eficiente, aceste eforturi n-au fost încununate cu un deplin succes, ba chiar au dat naștere unor efecte contrare. În termenii eminentului sociolog maghiar Oscar Jászi, ministru al naționalităților în guvernul Karolyi, „tinerii nemaghiari recrutați din aceste școli au devenit

---

[50] Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, cap. 11 („The Education Laws of Hungary and the Nationalities") și Oscar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (University of Chicago Press, Chicago, 1961), p. 328. Vezi și Seton-Watson, *History of the Roumanians*, cap. 13 („Transylvania under the Dual System").

[51] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, p. 399.

sprijinitori dintre cei mai aprinși ai pretențiilor formulate de neamurile lor, iar manevra automată a maghiarizării a avut drept rezultat lupta și mai ascuțită a acestor « elemente maghiarizate » împotriva sistemului școlar de asimilare și uneori împotriva statului ungar însuși pe care îl identificau cu sistemul maghiarizării forțate".[52] Mai mult, în pofida acestor presiuni, românii din Transilvania continuau să aibă un mare număr de școli confesionale. În 1914, în 2 392 de școli ortodoxe, unite și parohiale se preda în principal în românește.[53] Aceste școli întăreau continuu conștiința națională românească prin crearea unui mediu plăcut și stimulativ și prin popularizarea literaturii și cîntecelor patriotice și religioase românești care aprindeau ideile conspirative antimaghiare ale elevilor. Ghibu notează, de pildă, că *Arion*, o culegere populară de cîntece și colinde[54],

> s-a bucurat de o largă răspîndire prin toate satele mai mărișoare ale Ardealului, fiind socotită drept îndreptar al întregii educații. [...] O mulțime din aceste poezii se învățau [...] în școală, în cadrul programului, o mare parte a cîntecelor [...] erau de caracter revoluționar, trezind și menținînd în copii o stare sufletească de permanentă mîndrie și revoltă națională, brodată pe conștiința romanității noastre, pe aceea a necesității unirii tuturor românilor și a unui mare destin istoric al neamului.[55]

Cei mai mulți dintre tinerii români locuiau la sate, și dacă voiau să capete o instrucție superioară celei primare, în mod normal trebuiau să se mute la o școală ungurească sau germană departe de casă. Amintirile păstrate de adulți cu privire la trecerea de la mediul familiar al căminului și al școlii rurale la școala străină de la oraș sugerează trauma culturală și psihologică reprezentată de acest transfer. Ambii frați mai vîrstnici ai lui Onisifor Ghibu au mers la școli secundare urbane, abandonînd însă înainte de absolvire. Cînd Onisifor a plecat la Sibiu (Szeben) în

---

[52] Jászi, *Dissolution of the Habsburg Monarchy*, pp. 330–331.

[53] Existau de asemenea 4 licee, 6 școli medii, 1 școală comercială, 8 școli normale și 2 școli industriale. Roumanian University of Cluj, *Transylvania*, pp. 151, 153.

[54] *Arion, sau culegere de cînturi naționale, de stea și colinde*, citată în Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 63.

[55] *Ibid.*, pp. 64–65.

toamna anului 1893, perspectiva i-a provocat o asemenea repulsie, încît băiatul a făcut o criză agățîndu-se de căruța care-i ducea pe părinții săi înapoi la Sălișteː A fost convins să rămînă la Sibiu numai cînd frații lui l-au însoțit și au petrecut cîtva timp cu el „să [îl] introducă în tainele vieții orășenești".[56] Experiența trăită de Octavian Goga la despărțirea de mediul său familial din Rășinariul apropiat, pentru a se duce la liceu, este la fel de deconcertantă.[57]

În liceele ungurești, elevii români întîlneau o atmosferă politizată încărcată de tensiuni etnice. Profesorii aveau aici dubla responsabilitate de a-i învăța pe copii și de a-i transforma în maghiari.[58] Presiunea maghiarizării era susținută. Românii erau supuși unor puternice îndemnuri din partea profesorilor de a-și abandona costumele țărănești tradiționale și de a adopta hainele „nemțești" sau „europene". Unul după altul elevii români și-au abandonat costumele țărănești, făcînd cu atît mai dificilă sarcina celorlalți de a persevera în rezistența lor simbolică. Onisifor Ghibu a fost ultimul din clasa lui care a cedat. În memoriile sale el își amintește de ultimatumul dat de profesorul său:

> „Dacă după Paști nu te prezinți și tu în haine europenești, nici să nu mai vii la școală, căci vei fi dat afară. Nu te voi mai suferi cu cojocul ăsta de oaie, care pute" — termină, apucîndu-mă de reverul pieptului de miel, pe care mi-l făcuse tata cu propriile lui mîini și pe care-l purtam cu mare drag. Am rămas consternat de perspectivele care mă așteptau. Să-mi lepăd portul? Dar de ce? Cum mă poate sili la așa ceva? O nedreptate strigătoare la cer! Dar din moment ce toți colegii mei l-au lepădat și profesorul m-a amenințat că mă va da afară din școală, mai poate exista vreo scăpare?[59]

În cele din urmă, Ghibu s-a resemnat să poarte haine „nemțești", spre „încîntarea" profesorului său și „demoralizarea" sa. Se schimba însă în costumul românesc, îndată ce se întorcea de la școală, în fiecare zi. Poetul și politicianul Octavian Goga, care

---

[56] *Ibid.*, p. 69 și Vedinaș, *Onisifor Ghibu*, p. 14.

[57] Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, (Editura Minerva, București, 1971), pp. 36–37.

[58] *Ibid.*, p. 38.

[59] *Ibid.*, p. 81.

a urmat același liceu ca Ghibu, scria despre lipsa de ocrotire a românilor instruiți în liceele maghiare: „Căci ce se întîmplă, de exemplu, într-un liceu în care elevii sînt o mare parte de naționalitate română? Din cei mai mulți profesori lipsește cu desăvîrșire acel luminos sentiment de umanitarism, acea bunăvoință părintească față de elevul lor, fără de care adevărata educație nu se poate închipui."[60] E interesant să comparăm aceste amintiri ale alienării și umilirii într-un liceu de stat maghiar, cu calda aducere-aminte a altui patriot, Vasile Goldiș, despre extrem de modesta școală primară parohială românească din satul Cermei, județul Arad, în anii 1869–1871:

> Cea dintîi lecțiune am primit-o în căsuța acoperită cu paie. O cameră la stradă, o mică bucătărie la mijloc; de aici intrai în camera spre grădină: era școala confesională ortodoxă română. În curte un șopron, în grădină o capră, hrana învățătorului. El avea 40 de zloți plată pe an, asta am aflat-o mai tîrziu. Dar ce bine era în acea școală!
>
> Eram vreo 20 de ștrengari, atunci nu se știa încă nimic de obligativități. Învățam carte românească și Moș Nicolae Albu, cu fața roșcovană, cu ochii mărunți și părul cărunt, bunul Dumnezeu să-l ierte, ne învăța az-buche, apoi cetitul cu litere latine, socoata — lucru mare —, răspunsurile liturgice și așa toate cele de învățat, dar el umbla vara fără ciorapi, păstra toate posturile și numai capra îi îndulcea viața. Acolo a luat ființă sufletul meu, care a rămas același de atunci și pînă astăzi. În brațele mamei, în scîncitul leagănului, în fumul pătruns de mirosul tămîiei, în primele învățături ale dascălului se plămădește sufletul fiecăruia din noi.[61]

Comparația afectivă dintre atmosfera rece, dezaprobatoare a școlilor maghiare și ambianța educativă a celor românești ilustrează „impermeabilitatea" instituțiilor culturale ungurești față de majoritatea românilor din Transilvania înainte de 1918. Aceste instituții ofereau mobilitate verticală doar pentru cei asimilați. În genere, cei mai mulți dintre români nu ajungeau prea departe

---

[60] *Ibid.*, p. 38.

[61] Vasile Goldiș, „Discurs pe marginea învățămîntului primar", *Patria*, 14 septembrie 1924, citat de Mircea Popa și Gheorghe Șira, „Studiu introductiv", în *Scrieri social-politice și literare*, ed. Vasile Goldiș (Editura Facla, [Timișoara], 1976), p. 11.

în sistemul maghiar. Acei români care reușeau trebuiau să se asimileze, și o făceau, de fapt, atît de bine încît treceau drept maghiari, fiind așadar pierduți ca români.

Motivele pentru care cei mai mulți români refuzau maghiarizarea sînt complexe. Românii alcătuiau majoritatea populației; ei reprezentau pătura cea mai săracă a societății transilvănene; li se refuzaseră în mod constant drepturile politice; și fuseseră practic exclusiv o populație rurală, stingheră în mediul urban și cultural în cadrul căruia avea loc mobilitatea socială și etnică pe verticală. Toți acești factori au contribuit la conservatorismul lor etnic.

Pesemne că reacția cea mai reprezentativă nu era nici asimilarea, nici naționalismul conștient, ci mai degrabă reacția fraților mai mari ai lui Onisifor Ghibu, care după doar doi ani petrecuți în școli străine s-au întors în satul lor cu ceva cunoștințe de maghiară și germană, care aveau să le servească mai tîrziu în viață, dar care au revenit lesne la ocupația lor de familie — comerțul cu piei de oaie —, rămînînd în lumea lor românească tradițională. Onisifor Ghibu însă reprezintă cea de-a treia alternativă. Tînăr strălucitor și dotat, instruit în școli românești, ungurești și germane, sensibil la problemele naționale ilustrate de chiar aceste școli, el a reușit să-și desăvîrșească instrucția, devenind interesat de politică pe măsură ce își dobîndea propria experiență și i se relevau diferențele dintre școlile românești și cele străine, interese politice.[62] Fără să se asimileze și fără să cedeze, Ghibu a reacționat la educația primită în școală optînd pentru reversul maghiarizării: și-a dedicat viața proiectului național românesc.[63]

---

[62] Pentru alte cazuri de români naționaliști educați de către sistemul de învățămînt maghiar, vezi Verdery, *Transylvanian Villagers*, pp. 206, 226–227.

[63] Interesul profesional al lui Ghibu pentru pedagogie izvorăște tot din acești ani și din aceste experiențe. Există o anume consecvență în faptul că a continuat cu studiul teologiei, pedagogiei și filozofiei, încununîndu-și instrucția la Universitatea din Jena cu o lucrare de doctorat privitoare la educația bilingvă. A evitat cu grijă, pe cît i-a fost posibil, universitățile maghiare de la Cluj (Koloszvár) și Budapesta; a urmat Seminarul ortodox de la Sibiu și Universitățile de la București, Strasbourg și Jena. A fost silit printr-o bursă a Bisericii Ortodoxe din Transilvania să petreacă un an la Budapesta. A acceptat bursa cu condiția să poată studia apoi în Germania și și-a petrecut anul scriind și editînd ziarul românesc de la Budapesta *Lupta* (Ghibu, *Pe baricadele vieții*, pp. 131–164). În ciuda aspirațiilor sale românești, trebuia să dobîndească un doctorat în Germania pentru a putea să lucreze în Transilvania.

Sistemul de învățămînt al vechii Ungarii a lezat mîndria națională a românilor care au încercat să-și ia revanșa după 1918. Experiența trăită de Ghibu în tinerețe merită să fie detaliată nu numai fiindcă e tipică pentru experiența unei întregi generații, ci și fiindcă el a devenit un factor al creării sistemului de învățămînt din Transilvania după 1918. Moștenirea perioadei maghiare și-a lăsat amprenta și asupra școlilor confesionale românești. Aceste instituții erau relativ numeroase, dar inegalitățile economice și culturale ce datau de sute de ani le-au creat un complex de inferioritate față de omoloagele lor germane și maghiare. Senzația aceasta a unui dezechilibru de ansamblu a persistat și sub stăpînirea românească, așa cum lasă să se vadă raportul unei inspecții din 1926 din districtele Velț și Saroș, județul Tîrnava-Mică,[64] ce sugerează că moștenirea perioadei maghiare nu era ușor de depășit. La Velț, sat cu populație mixtă, inspectorul a vizitat o școală românească la marginea satului, pe care a găsit-o într-o stare vrednică de plîns, prost administrată și lipsită de cărți. Următorul său popas în zona centrală — săsească — a satului sublinia contrastul penibil dintre cele două medii:

> Sînt două lumi, cu totul deosebite: de o parte lumina, de alta întunericul; de-o parte bogăția, de alta sărăcia; de o parte dezorganizare, de alta disciplină și ordine. Cum de-au putut locui alături sașii cu românii, atîtea sute de ani, fără ca cei din urmă să fi fost influențați în bine de cei dintîi? [...]
>
> Uitîndu-mă în dreapta și în stînga văd gospodării clădite pe mii de ani, adevărate cetăți cu poarta înaltă în zid, boi care vin la adăpătoare cu țoalele pe spate, deși sîntem numai în noiembrie. Școala săsească! Lipită de biserică, adevărată cetate, la un loc cu casa parohială, cu locuințele învățătorilor, cu sala de spectacol și de reuniuni, cu chiliile ce o împrejmuiesc, e inima sașilor. Cassa de bani e în altar, școala în pridvor. De aici pleacă ordinele care se execută neschimbat. Aici se administrează averea comunității, cu o cinste pilduitoare, aici e cultura, aici e credința.[65]

---

[64] MIC/1927/4/4–10, 4 noiembrie 1926.

[65] Raportul face mai departe un comentariu etnic și social, notînd că sasul „își are via lui [pentru vin] fără să fie nevoiți să îmbogățească pe negustorul evreu, care dacă nu tînjește este că e ajutat să-și sporească averea de românașii noștri". MIC/1927/4/4–10, 4 noiembrie 1926.

Inspectorul a găsit școala săsească curată, învățătorul harnic, materialul didactic din belșug. Școala îndeplinea cu conștiinciozitate deopotrivă directivele bisericii și pe cele ale Ministerului Instrucțiunii. Inspectorul medita din nou la contrastul nefavorabil în care se găsea școala românească: „Compar în minte truda noastră cu școala românească, cu cheltuielile mari față de rezultatele mici obținute, cu truda lor incomparabil mai mică față de rezultatele mari, și rămîn pe gînduri. Totul pleacă de acolo că ei au o conștiință în îndeplinirea datoriei, conștiință cu care se nasc și cu care mor; noi, [...] socotind că tragem chiulul, ne mîncăm singuri."[66]

Satul Saroș, cu populație mixtă de unguri și români, următorul popas pe traseul inspectorului, nu prezenta un contrast la fel de evident între cele două comunități etnice. Aici școala unitariană maghiară nu urma cerințele ministerului, învățătorul nu știa românește prea bine, iar preotul deloc. Situația ungurilor, chiar dacă nu era exemplară, tot era mai bună decît a românilor, a căror biserică aflată pe deal era „de lemn, înnegrită de vremuri, săracă legătură de neam și de lege a celor oropsiți. Lîngă ea școlicica: o săliță care desparte o cămăruță joasă, sala de clasă, de o jucărie de chilie, locuința învățătorului. [Învățătorul, tînăr, fiu de preot, cu simțul datoriei] se silește pe cît poate să mențină candela românismului în acest centru maghiar [deși nu are tot ce-i trebuie]."[67]

O privire asupra situației cărții în Transilvania ilustrează dificultățile cu care se confruntau școala și cultura română. Cu ocazia unei inspecții la biblioteca liceului din Gherla în 1920, Ministerul Instrucțiunii Publice a găsit 13 830 cărți ungurești și 49 românești. O școală medie din Aiud avea doar 100 de volume românești. O școală normală de băieți nu avea nici măcar o carte românească.[68] O școală din Baia Mare, condusă de un director român plin de entuziasm, nu avea „nici măcar un început de bibliotecă românească".[69] Solicitările de cărți și materiale în limba română vorbesc despre penuria de tipărituri românești și

---

[66] *Ibid.*

[67] *Ibid.*

[68] CS/1920/7/160, 21 iulie 1920; CS/1920/7/211, 15 septembrie 1920; CS/1920/7/263, 8 noimebrie 1920.

[69] Onisifor Ghibu, „Primele inspecții", în *Pentru o pedagogie*, pp. 221–222.

de hărți, imagini și diagrame, penurie datorată succeselor maghiarizării (deși unele biblioteci erau bine dotate cu cărți germane).[70] Activiștii culturali priveau creșterea numărului de cărți românești ca un mijloc de prim ordin pentru restabilirea echilibrului cultural[71], lipsa cărților românești fiind privită ca o problemă deosebită a intelectualilor români din Ardeal care, trăind în mijlocul maghiarilor și în zone unde instituțiile culturale neromânești erau puternice, fuseseră siliți să se îmbibe de cultură maghiară. Le venea greu să se desprindă de viața intelectuală ungurească fiindcă „nu aveau ce pune în loc".[72] Astfel, multe solicitări de cărți românești (și uneori franțuzești) veneau din partea asociațiilor de învățători, și nu doar în vederea folosirii la clasă, ci chiar pentru învățătorii înșiși.[73] Cîțiva intelectuali români din Satu Mare scriau Casei Școalelor utilizînd o metaforă întru cîtva forțată dar grăitoare: „Cu tot volumul ce-l dați contribuiți cu o cărămidă la ridicarea zidului format în contra atacurilor maghiare, din sufletele noastre oțelite la focul culturii naționale."[74]

Zonele urbane. Înainte de 1918, tîrgurile și orașele Transilvaniei erau în chip covîrșitor maghiare ca orientare lingvistică și culturală. Cea de-a doua limbă și cultură dominantă în regiune era cea germană. În 1910, din cei 776 262 locuitori în mediul urban din Transilvania, 72,7% erau maghiari și evrei, 19,7% erau români, iar 15% erau germani.[75] Totuși, orașele din Ardeal erau ungurești

---

[70] CS/1920/7/266, 10 noiembrie 1920.

[71] CS/1920/7/288, 10 noiembrie 1920.

[72] CS/1921/215/3, 24 aprilie 1921.

[73] CS/1920/252/4, 9 februarie 1920; CS/1920/7/190, 5 aprilie 1920; CS/1920/7/264, f.d.

[74] CS/1920/7/190, 5 aprilie 1920. O altă problemă era aceea a nevoii de manuale pentru învățarea limbii române și a culturii române de către români și neromâni, inclusiv învățătorii, din Ardeal. Vezi CS/1920/7/163, 29 iulie 1920. În 1920, s-a depus o cerere pentru manuale ce urmau să fie folosite la învățarea de către învățătorii sași a limbii române. Aflăm de autori sau de posibili autori de ghiduri pentru dialectul transilvănean (românesc) și de manuale destinate populației din secuime. Vezi CS/1920/6/201, f.d. Unii inspectori propuneau publicarea unor manuale bilingve pentru școlile din secuime și a unor reviste pentru tineretul minoritar. Vezi MIC/1928/772/34, 21 iunie 1929.

[75] Manuilă, *Aspects démographiques*, pp. 15–17, 70.

mai degrabă din punct de vedere cultural decît etnic; evreii, printre alții, erau cei datorită cărora înfățișarea orașelor transilvane era maghiară. Hegemonia urbană a culturii maghiare (și într-o oarecare măsură a celei germane) a continuat destulă vreme în perioada interbelică.

Datorită rivalității dintre Franța și Germania în privința influenței în Europa Centrală și de Est, diplomații francezi și organizațiile evreiești franceze constatau cu durere că elitele Transilvaniei aveau afinități culturale cu maghiariii și cu germanii. Franța sprijinise pretențiile teritoriale ale României în timpul și după primul război mondial și spera să profite de pe urma expansiunii României pentru a-și extinde influența în fostele teritorii habsburgice. Reprezentanții organizației evreiești cu sediul la Paris, Alliance Israélite Universelle, priveau evreimea din Transilvania prin prisma competiției dintre dominația germană și cea franceză, și tot așa o priveau oamenii de stat francezi. Un raport al Alianței din 1930 regreta faptul că, în Transilvania și Bucovina, Franța nu avea impactul de care se bucura în Regat: în aceste provincii, germana (și nu franceza) era a doua limbă ca importanță, se vindeau ziare germane și chiar englezești, dar nu și ziare franțuzești, iar tinerii minoritari mergeau la studii în Austria, Germania și Cehoslovacia, dar niciodată în Franța, centrul tradițional al tinerilor din Regat. În Transilvania, Germania era țara socotită civilizată. Liceenii aparținînd minorităților (respectiv evreii) erau mai interesați de limba germană decît de limba de stat pe care trebuiau s-o studieze în școală, iar franceza nu-i interesa deloc. În sfîrșit, liceele evreiești favorizau și ele germana ca limbă străină.[76]

Alianța privea problema tinerilor evrei din Ardeal în contextul general al evreimii transilvane, a cărei limbă și cultură erau în proporție covîrșitoare maghiare și continuau să se maghiarizeze în pofida înființării școlilor românești începînd cu 1918.[77] Predominarea evreilor în profesiunile liberale, cu deosebire în avocatură și medicină[78], făcea din evreii ardeleni, potrivit unui

---

[76] AIU/II/B/18, 8 iunie 1930.

[77] *Ibid.*

[78] Raportul (*ibid.*) citează următoarea statistică: în Cluj erau 88 de medici evrei, față de 4 sau 5 maghiari; în Oradea erau 70 de doctori evrei față de 1 sau 2 maghiari; proporția avocaților era cam aceeași în Arad, Timișoara, Turda, Dej, Diciosînmărtin, Brașov, Deva, Satu Mare, Sighet, Baia Mare, Sălaj și în alte locuri.

raport al Alianței, grupul cel mai semnificativ al elitei urbane, căci ei erau aceia care determinau în mare măsură orientarea culturală a întregii provincii. Această preponderență a evreilor în profesiunile liberale conferea orașelor caracterul lor unguresc, „căci ei erau cei care citeau ziare ungurești, [...] cărți ungurești, cei care frecventau teatre ungurești". Mai mult, a doua lor limbă era germana, nu franceza. Atunci cînd guvernul a închis multe din școlile ungurești, evreii au început să-și trimită copiii la școlile săsești pentru a le evita pe cele românești.[79]

Raportul propune înființarea de școli franceze pentru evreii din Transilvania pentru a începe demaghiarizarea și degermanizarea elitei evreiești a provinciei și, o dată cu ea, a tîrgurilor și orașelor ale căror elite erau alcătuite din evrei. S-ar părea că Alianța a supraestimat într-adevăr importanța evreilor din Ardeal în transmiterea uneia sau alteia din culturile lumii, cu scopul de a-i determina pe liderii fancezi să sprijine financiar școlile în limba franceză pentru evreii din Transilvania. Românii însă au confirmat importanța evreilor, chiar dacă într-un mod negativ. După compromisul din 1867, spre deosebire de majoritatea românilor, evreii din Ungaria s-au asimilat. Românii îi priveau, așadar, pe evreii din Transilvania ca fiind subversivi, un grup insidios de „maghiari ascunși", „mai răi" decît maghiarii înșiși, a căror aplecare spre propria cultură națională era, la urma urmelor, de așteptat, era o consecință inevitabilă, firească a originii lor etnice. Evreii cu spirit modern, asimilați, nu aveau, pe de altă parte, o cultură proprie indispensabilă, prin urmare opțiunea lor pentru cultura maghiară, alături de o anumită germanofilie culturală, era cu atît mai odioasă.

Deși în 1910 locuiau în mediul urban 152 790 de români, orașele în care trăiau aceștia erau mai mici și drept urmare „mai puțin urbane". Românii reprezentau doar 12,4% din populația orașelor mari cu peste 100 000 de locuitori și 38,4% din populația orașelor mici cu mai puțin de 5 000 de locuitori.[80] În plus, alte două tendințe diluau sau atenuau prezența urbană românească: mulți dintre orășenii români erau fie „ghetoizați", fie maghiarizați. Românii care făceau parte din elitele urbane lucrau adesea în instituții culturale sau religioase specific românești,

[79] *Ibid.*

[80] Manuilă, *Aspects démographiques*, pp. 16, 17, 70.

avînd ca atare un impact scăzut în afara comunității românești. Trăiau și activau în calitate de „români deținători ai unei profesii", de avocați care reprezentau drepturile și problemele economice ale populației românești rurale și în mare măsură izolate în fața autorităților maghiare ostile; de inspectori școlari în școlile românești; de învățători și preoți ai școlilor și bisericilor ortodoxe și unite; de ziariști, scriitori și politicieni ai corpului electoral românesc. Chiar și membrii burgheziei române posesori de capital își îndreptau de regulă investițiile în sprijinul comunității românești.[81]

Ca și Onisifor Ghibu, mulți intelectuali români din Transilvania au reacționat la eforturile de maghiarizare devenind naționaliști români fervenți. Alții însă au optat pentru maghiarizare. După 1918, oficialitățile din domeniul învățămîntului au încercat să rezolve această problemă, căci ea îi afecta și pe învățătorii români. Învățătorii au jucat un rol crucial în naționalizarea Transilvaniei, și îndepărtarea lor de cultura strămoșească provoca serioase îngrijorări. Într-un caz, inspectorul județului Satu Mare a solicitat fonduri pentru publicarea unei reviste pedagogice locale destinate problemei maghiarizării. Solicitarea a fost motivată în următorii termeni:

> Învățătorii români din acest județ și-au cîștigat cultura lor profesională parte în școli normale de stat, parte în școlile normale greco-catolice din Gherla și Oradea Mare unde foarte puțin pond se punea pe cultura națională românească. Ajunși în viața de toate zilele erau năpăstuiți de curentele culturale și sociale ungurești, în albia cărora se scurgea întreaga lor viață. A ceti o carte românească sau a vorbi în public românește era considerată drept crimă. Intelectualii din aceste părți, simțindu-se suspiționați și spionați, au abandonat viața românească sub toate formele ei, chiar și în familiile lor, conformîndu-se întru toate influențelor și mediului unguresc.[82]

Elitele românești erau în parte responsabile pentru dominația limbii maghiare în așezările urbane din Transilvania; sau, altfel

---

[81] Vezi exemplul lui Verdery privindu-l pe Ioan Mihăilă, avocat român „tipic pentru burghezia română", care era foarte bogat și care a hotărît să-și utilizeze averea pentru a deschide o bancă românească ce deservea în mod special clasa de mijloc și țărănimea română. *Transylvanian Villagers*, pp. 206–207.

[82] CS/1920.261/150, 13 decembrie 1920.

spus, maghiarizarea a fost încununată de un asemenea succes în anumite locuri, încît n-a fost lesne abandonată o dată cu schimbarea cîrmuirii politice maghiare cu cea românească. În 1926, revista clujeană *Țara noastră* publica un articol în care se exprima îngrijorarea că românii din Cluj nu citeau ziarele românești și nu fuseseră decisiv „cîștigați".[83] Se susținea că în alte orașe situația este și mai rea: „În Sătmar, Oradea, Sighet, situația este și mai tristă. În familii se vorbește adesea ungurește, în societate, prăvălii, pe corso, la petreceri, limba elitei românești este cea maghiară [...] în anul Domnului 1926, după 8 ani de la unire."[84]

Identitatea rurală a majorității românilor din Transilvania făcea ca aceia care nu aparțineau elitei și care migrau la oraș spre a găsi de lucru să întîlnească un mediu mai mult sau mai puțin ostil, al cărui limbaj nu-l stăpîneau. Ei munceau cu precădere în posturi rezervate claselor de jos, cum ar fi servitori sau muncitori necalificați. Pe scurt, orașele și tîrgurile din Transilvania constituiau un bastion al maghiarismului împotriva populației românești, o citadelă pe care, firește, românii voiau s-o cucerească după 1918. Bătălia prelungită pentru cucerirea zonelor urbane a sporit sentimentul de inferioritate al românilor, chiar dacă statul se afla de partea lor.

În Transilvania, ca și în alte provincii noi, se simțea nevoia unei transformări sociale și profesionale a românilor, căci doar o asemenea schimbare le putea conferi forța de a înlocui elitele și de a schimba fața și vocea orașelor. Școlile au devenit, așadar, obiectul unei susținute preocupări, iar dorința de a le orienta către producerea unei clase de mijloc românești a devenit una din lozincile avangardei naționale transilvănene. În lipsa unei clase mijlocii viabile, patrioții români se temeau că vor rămîne izolați și nu vor reuși să culeagă roadele victoriei politice cîștigate în 1918.

Pentru români, enclavele — respectiv orașele, zonele populate cu străini și instituțiile culturale — reprezentau aspecte diferite, deși întrepătrunse, ale problemei naționale din Transilvania și, totodată, cea mai mare și cea mai urgentă problemă a unirii Ardealului cu România. Se făceau simțite însă și problemele regionalismului care intersectau problema națională în

---

[83] Corneliu Codarcea, „Koloszvar-Cluj: Problema românizării orașelor din Ardeal", *Țara noastră*, 27 iunie 1926.

[84] *Ibid.*

puncte neașteptate. Dimensiunea regionalistă, subiectul secțiunii următoare, a apărut ca o surpriză participanților la activitatea culturală din România interbelică și a rămas puțin înțeleasă pînă în ziua de astăzi.

Activitatea educațională și lupta legată de autonomia Transilvaniei

Perioada inaugurată de Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1918 a început pe o notă optimistă pentru educatorii din Ardeal. Se împlinise un vis politic, iar școlile se puteau dezvolta acum liber nu doar sub aspectul constrîngerilor maghiare, ci și sub cel al participării libere la noua ordine politică. Unii educatori erau de părere că școlile vor fi capabile să împingă societatea românească în direcția cea bună după secole de rătăcire. Onisifor Ghibu, unul din arhitecții noi orientări a școlilor transilvănene, celebra astfel momentul:

> Ziua de 1 Decembrie 1918 inaugurează o nouă lume: Românismul a ajuns liber și stăpîn pe sine. El trebuie să-și dureze un stat al său și să-și fixeze misiunea sa în această lume. Ce rost îi revine în această operă istorică — școalei, educației? [...] a căzut silnicia limbii maghiare, a istoriei și geografiei maghiare [...] în locul limbii maghiare, în licee și Universitate: limba franceză, engleză, italiană. Limba română, istoria și geografia [...] în vederea consolidării unui stat nou și a întemeierii unei națiuni.[85]

În acest moment amețitor, liderii regionali socoteau unificarea un lucru de dorit — pe termen lung —, dar un lucru problematic ce nu trebuia grăbit peste măsură.[86] În viziunea pe care Ghibu însuși o avea asupra „noii lumi", era inclusă fuziunea celor patru sisteme de învățămînt (vechiul sistem românesc, cel maghiar din Transilvania, cel austriac din Bucovina și cel rusesc din Basarabia), dar aceasta nu era iminentă. Poziția sa reiese din următorul pasaj: „Unificarea învățămîntului din întreaga țară [...]

---

[85] Onisifor Ghibu, „Două zeci de ani de școală românească în Transilvania (1919–1939)", în *Prolegomena la o educație românească* (Editura Cultura românească, București, 1941), p. 855.

[86] Interviu cu Onisifor Ghibu, *Patria*, Sibiu, 30 martie 1919, retipărit în *Prolegomena*, p. 313.

este [...] scopul nostru. Un proces de transformare atît de radicală nu se poate, însă, precipita. Trebuie să avem răbdare pînă ce din cele patru organizații școlare, cîte avem astăzi în țara întreagă, ca zestre a unui trecut vitreg, se poate face un singur întreg, sănătos în temelii și în toate încheieturile lui. Să lucrăm în fiecare clipă pentru unificare, dar să n-o forțăm împotriva firei lucrurilor."[87]

În acest cadru, Resortul pentru educație și religie al Consiliului Dirigent a inițiat naționalizarea școlilor existente și înființarea de noi școli, organizînd cursuri pentru învățători în vederea acoperirii golului de cadre și cursuri de limbă, literatură, istorie, geografie și educație civică românească pentru reinstruirea învățătorilor minoritari. Din decembrie 1918 pînă în septembrie 1919 Resortul a pregătit deschiderea, în toamna anului 1919, a școlilor confesionale ale Bisericilor Ortodoxă și Unită, ca și a 1 306 școli primare de stat avînd româna ca limbă de predare, 20 de licee românești (încadrate cu profesori aduși din Vechiul Regat și cu *cursiști* instruiți în cadrul cursurilor de vară din acel an), 40 de școli civile românești și 8 școli normale. Resortul a naționalizat 11 școli de arte și meserii, a deschis 6 școli comerciale de stat și a reorganizat Universitatea din Cluj și administrația învățămîntului din Transilvania. Potrivit lui Ghibu, „la opera aceasta, inițiată și condusă de noi, a colaborat tot ce a avut mai bun Ardealul și Vechiul Regat, așa că noi cu drept cuvînt am socotit-o nu ca o operă a noastră, ci ca o operă a întregii generații căreia Providența îi rezervase fericirea de a pune noi temelii vieții acestei țări".[88]

Nimic nu părea să-l descurajeze pe Ghibu în aceste prime luni, nici lipsa profesorilor, nici lipsa cărților, nici scăderea — așteptată, chiar dacă temporară — a calității.[89] El a întîmpinat dificultățile cu seninătate, încredințat că pot fi depășite. În general, în această perioadă de autoguvernare, trăită „cu sufletul la gură", administrația era locală și se exercita sub autoritatea guvernului

---

[87] Onisifor Ghibu, „De vorbă cu învățătorimea din Ardeal", în *Prolegomena*, p. 322.

[88] Onisifor Ghibu, „După cinci ani de la Unire: Scrisoare deschisă d-lui Octavian Goga", în *Pentru o pedagogie*, p. 68.

[89] Interviu cu Onisifor Ghibu, *Patria*, Sibiu, 30 martie 1919, retipărit în *Prolegomena*, pp. 314–315.

autonom al Consiliului Dirigent: un factor important pentru moralul educatorilor români din Transilvania. Mai tîrziu, Ghibu își amintea că inițial Resortul educației era „străbătut de un duh înalt. Nu birocrație. Descentralizare. Directorate regionale; creațiuni ale noastre, nu luate de la unguri. Numirile de directori regionali, directori și inspectori, determinate exclusiv de interese superioare". În 1918–1920, sistemul de învățămînt al regiunii părea să „meargă încet și metodic spre o unificare organică".[90]

Primul decret emis de Consiliul Dirigent la 24 ianuarie 1919 a stabilit româna ca limbă oficială și a aplicat legea maghiară din 1868 privind naționalitățile, noilor minorități. Decretul prescria de asemenea limba de predare în diferite tipuri de școli din Transilvania.[91] În școlile particulare, finanțatorul urma să decidă limba de predare. În școlile primare de stat, limba majorității din cadrul unei comunități urma să fie folosită ca limbă de predare, putîndu-se însă alcătui clase paralele pentru elevii minoritari, în limba maternă, dacă exista un număr suficient de elevi. Învățămîntul în școlile secundare urma să se desfășoare în limba majorității din fiecare district, în timp ce limba de predare din învățămîntul liceal și superior urma să corespundă limbii majorității din întreaga regiune.

În timpul guvernării Consiliului Dirigent, Resortul educației și religiei a reorganizat și naționalizat 1 611 școli de toate nivelurile și orientările și a preluat și românizat Universitatea din Cluj (vezi capitolul 6) și Teatrul Național din Cluj.[92] Românizarea școlilor și a celorlalte instituții culturale din Ardeal era o sarcină dificilă, dată fiind hegemonia maghiară anterioară. Unii dintre liderii români considerau că însăși moștenirea dominației maghiare reclama o românizare cît mai rapidă și mai radicală cu putință; alții socoteau îndreptățită o abordare mai gradată. Aceste opinii alternative au fost propuse de secretarul general, Onisifor Ghibu, și, respectiv, de Vasile Goldiș, șeful Resortului educației. Întrebat cu privire la naționalizarea învățămîntului secundar din Transilvania, Goldiș a propus naționalizarea a cîte unui an de studiu odată, începînd cu 1919; românizarea putea fi astfel

---

[90] „Două zeci de ani de școală românească în Transilvania (1919–1939)", în *Prolegomena*, p. 856.

[91] Boilă, „Consiliul Dirigent", p. 93.

[92] *Ibid.*, p. 100

încheiată în opt ani.[93] Ghibu însă considera că „situația extrem de dificilă" a școlilor secundare din Transilvania reclama o măsură mai drastică. El susținea că „nu putem lăsa liceele, pe care ungurii le-au făcut pentru maghiarizarea noastră, tot ungurești încă șapte–opt ani de zile de aici înainte".[94]

O obiecție practică la ideea lui Ghibu era aceea că nu se dispunea de un număr suficient de cadre didactice pentru încadrarea unui număr mare de noi școli românești. În aceste împrejurări, Consiliul Dirigent a păstrat cadrele didactice maghiare cu condiția depunerii unui jurământ de loialitate față de noul regim, recrutînd în același timp noi cadre didactice de naționalitate română. Mulți maghiari au refuzat să depună jurământul.[95] În iarna anului 1919, Ghibu a făcut apel la învățătorii români ardeleni care predau în școlile secundare maghiare să „se întoarcă acasă". El i-a îndemnat pe „toți acei fii ai neamului nostru, pe care împrejurările vitrege din trecut i-au aruncat în slujba școalelor străine" să vină acolo unde era nevoie de ei.[96] În plus, ca mai înainte în Basarabia, în vara anului 1919 s-au ținut cursuri de instruire a învățătorilor

---

[93] Onisifor Ghibu, „O pagină din istoria învățămîntului nostru" în *Prolegomena*, p. 390.

[94] *Ibid.* Întrucît existau doar 3 licee românești, față de 22 ungurești, singura soluție adecvată a problemei școlilor secundare era, credea Ghibu, naționalizarea pe scară mare și imediată, indiferent de efortul necesar pentru aceasta.

[95] În județul Brașov, profesorii au fost concediați pentru faptul că au lipsit de la ceremonia depunerii jurămîntului, sau pentru faptul că au fost prezenți dar și-au exprimat public opoziția; li s-a permis să continue însă a ocupa postul pînă la sfîrșitul anului școlar. Un profesor român unit din Maramureș a refuzat de asemenea să depună jurămîntul, răspunzînd în ungurește — „*nem*" —, spre satisfacția colegilor lui maghiari care l-au salutat cu strigătul „*eljen*" (ura). (Ulterior, el a regretat gestul, a fost iertat și și-a depus jurămîntul.) Potrivit lui Pompiliu Dan, inspector școlar în județul Brașov, refuzul profesorilor maghiari de a jura supunere statului român a avut „consecințe foarte dureroase" pentru comunitatea maghiară, „iar pentru învățămîntul și cultura românească avantagii de preț. Școlile primare și grădinițele de copii de stat, cari pînă atunci fuseseră populate de elevii maghiari, au fost inundate de tinerimea școlară română, iar locul dascălilor maghiari l-au ocupat învățători români și alți învățători maghiari, cari ulterior au depus jurămîntul". AA IX/Varia 2, 30 decembrie 1922.

[96] Onisifor Ghibu, „Dascăli pribegi, întoarceți-vă acasă!", 4 ianuarie 1919, în *Prolegomena*, pp. 303–304.

la care aproape oricine era binevenit. Absolvenții, cunoscuți sub numele de profesori cursiști,[97] erau adesea priviți cu dispreț. Un observator care nu-i privea cu simpatie scria: „Oameni lipsiți anterior de instrucție, notari de la sate, impiegați de cale ferată etc., s-au oferit [să urmeze cursurile] și, după o instruire superficială și un examen mai mult formal, au fost numiți profesori de școală secundară."[98]

În apărarea acestor categorii de profesori ad hoc, Ghibu scria mai tîrziu că nimeni nu se gîndise ca aceștia să ocupe posturile în școli în mod permanent decît dacă își completau ulterior studiile. În anul școlar 1919–1920 însă, ei trebuiau să fie un soi de interni, ajutînd în același timp la extinderea școlilor secundare românești și dovedindu-și capacitatea de a urma cursuri mai avansate în anul următor, după reorganizarea Universității din Cluj.[99] Planul lui Ghibu n-a dat niciodată roade, deoarece Consiliul Dirigent a fost demis în primăvara lui 1920. O a doua serie de cursiști a fost instruită în vara anului 1920 la Universitatea din Cluj. Acești studenți erau, potrivit lui Ghibu, mai slabi decît cei din anul precedent. Cei mai mulți au rămas în sistemul de învățămînt din Transilvania fără a mai urma alte cursuri. Plătiți mai slab decît cadrele didactice ce absolviseră un curs obișnuit, ei erau în genere priviți drept inferiori din punctul de vedere al calificării profesionale.[100] În opinia lui Ghibu, birocrația învățămîntului condusă de la București a instituționalizat în mod nechibzuit o măsură revoluționară menită să salveze Transilvania într-o situație de urgență.

Problema n-a scăpat criticilor din Transilvania, maghiari și români deopotrivă, cărora tacticile centralizatoare ale Bucureștiului li se păreau premature și superficiale. Purtătorii de cuvînt ai minorității îi priveau pe cursiști drept „instrumente de românizare"[101]. Pe de altă parte, Ghibu considera că, în chip fundamental, cursiștii au făcut un mare deserviciu învățămîntului din Transilvania. La mijlocul anilor '20 el declara că „învățămîntul

---

[97] Szombor de Szasz, *The Minorities in Romanian Transylvania* (Richards Press, Londra, 1927), pp. 272–273.

[98] Ghibu, „O pagină", pp. 390, 391.

[99] Ghibu, „O pagină", p. 392.

[100] *Ibid.*, p. 395.

[101] Szasz, *Minorities in Transylvania*, p. 274

românesc este astăzi în Ardeal mai slab decît atunci cînd aveam acolo numai trei licee confesionale românești și [...] mai slab chiar decît în Basarabia"[102]; iar într-un articol din martie 1924, publicat în *Patria*, îi acuza pe cursiști că sînt „simpli agenți electorali care și-au primit posturile pentru servicii politice" și „aventurieri lipsiți de anvergură morală, care n-au nici un Dumnezeu și nici o convingere".[103]

Deși statul român a menținut școli în limba maghiară cu profesori maghiari în comunitățile cu populație ungurească mai numeroasă, bisericile maghiare au început să organizeze un număr crescînd de școli confesionale, boicotînd efectiv școlile de stat.[104] În județul Brașov, numărul școlilor confesionale maghiare a crescut de la două în 1919 la 15 un an mai tîrziu. Românii socoteau că aceste școli erau finanțate cu fonduri ilicite din Ungaria și din Statele Unite și cu taxe suportate de enoriași. În același timp, în comunitățile învecinate Crizbav, Satu Nou și Satulung-Suseni populația maghiară nu și-a păstrat școlile confesionale, mergînd la școlile de stat în limba maghiară.[105]

Experimentele introduse în procesul de urmărire a idealurilor naționale românești, ca și nedreptățile concomitente făcute populației maghiare au stîrnit plîngerile acestora din urmă. Multor maghiari măsurile de naționalizare le-au apărut drept arbitrare și inechitabile. Directorul Liceului național de fete din Oradea Mare (Nagyvarad, Grosswardein), Adalbert Gajda, se plîngea amarnic Comisiei militare inter-aliate în toamna anului 1919.[106] În vara aceea autoritățile române îi concediaseră pe profesorii de la liceul său și de la Liceul real care refuzaseră să depună jurămîntul de credință. Biserica reformată depusese o petiție cerînd înființarea a două noi școli ce urmau să funcționeze cu profesorii concediați, dar pînă în noiembrie Consiliul Dirigent din Sibiu nu răspunsese încă. În așteptarea acestuia, profesorii fără slujbă organizaseră propriile lor ore particulare. Gajda declara că noile

---

[102] Ghibu, „O pagină", pp. 393–394.

[103] Citat în Szasz, *Minorities in Transylvania*, p. 274.

[104] Vezi, de pildă, Louis C. Cornish și Comisia anglo-americană din 1924, *The Religious Minorities in Transylvania* (Beacon Press, Boston, 1925), p. 56.

[105] AA IX/Varia 2, 30 decembrie 1922.

[106] QD 41/78–80R, 26 noiembrie 1919.

școli românești aveau doar 40 și respectiv 100 de elevi fiecare, deși ambele aveau condiții de cazare. Corpul elevilor, concentrat în anul întîi, era recrutat din populația țărănească prin „propagandă zgomotoasă și promisiuni uluitoare". Profesorilor (probabil cursiști) le lipseau diplomele. Cei mai mulți dintre elevi preferau să audieze orele particulare, neacreditate, predate de profesorii maghiari concediați. Exasperate de această concurență, autoritățile române au ordonat tuturor profesorilor maghiari care refuzaseră să depună jurămîntul să părăsească orașul, indiferent de situația rezidențială, patrimonială sau de locul nașterii. Directorul a fost și el expulzat. Protestele au determinat o schimbare în ordinul de expatriere, dar profesorii mai bogați au fost siliți să-și abandoneze căminele și să se mute în case de țară.[107]

Gajda considera că măsura de expulzare a fost calculată pentru a elimina cadrele didactice calificate maghiare din Oradea, urmînd a fi adoptată apoi măsura ipocrită, aparent liberală, de a permite deschiderea școlilor secundare ungurești atunci cînd nu vor mai fi avut resursele necesare. Cîteva sute de elevi maghiari vor fi fost nevoiți atunci să se înscrie la școli românești, într-un oraș care număra 58 421 de maghiari și 3 604 români. În urma acestor măsuri a mai rămas în Oradea o singură școală secundară maghiară, un liceu confesional. Dar și acesta era admonestat de autoritățile române pentru faptul că preda istoria, geografia și literatura maghiară și că permitea intonarea imnului unguresc; drept urmare, directorul său și trei profesori riscau să fie arestați.[108]

Măsurile de românizare din Transilvania au presupus un efort major de mobilizare culturală și socială în rîndul românilor. Așa cum menționa Gajda în memorandumul său, dificultatea de a recruta școlari români era în unele locuri tot atît de mare ca și aceea de a găsi profesori calificați. Liceele aveau cele mai mari probleme în completarea locurilor, deoarece fuseseră bastioane ale maghiarismului. Confruntat cu apatia, Resortul educației din Consiliul Dirigent a inițiat o campanie de înscriere a elevilor în noile școli românești. Dacă școlile nu se umpleau repede, rațiunea lor de a exista putea fi pusă la îndoială. Mai mult, însuși proiectul de a crea o elită românească pentru a smulge Transilvania de sub influența maghiarismului și a elitelor sale putea fi compromis.

---

[107] *Ibid.*

[108] *Ibid.*

Decretul nr. 7185, S VI, a fost promulgat în martie 1920 pentru a stimula recrutarea școlară.[109] El îndemna notabilitățile locale românești din Transilvania, Banat și Ungaria „să facă o propagandă sistematică printre săteni pentru a-și da copiii la învățătură, în orașele din apropiere, în scopul de a-i pregăti pentru diferite cariere". De Rusalii, fiecărui preot i se cerea să predice despre beneficiile educației și despre obligația părinților de a-și da copiii la școală. Mai tîrziu, preotul, învățătorul, notarul sau secretarul comunal (dacă erau români), ca și alți „intelectuali români de inimă [urmau să hotărască] ce nevoi economice și culturale are comuna" și să alcătuiască statistica tinerilor — elevi sau practicanți ai diferitelor meserii sau profesii — care, la momentul respectiv sau în perspectivă, puteau fi încurajați să meargă la oraș pentru a urma școala fie pe cheltuiala familiei, fie cu sprijinul comunei.[110] A doua zi de Rusalii, după slujbă, Consiliul școlar trebuia să convoace o adunare publică în timpul căreia avea să fie prezentată tuturor locuitorilor situația satului: consiliul trebuia să descrie nevoia de oameni mai instruiți în comunitate, să-i îndemne pe părinți să-și trimită copiii la școală și să organizeze un fond de școlarizare pentru săraci și orfani.[111]

Centralizare și rezistență. În 2 aprilie 1920, recent numitul guvern Averescu a dizolvat Consiliul Dirigent al Transilvaniei.[112] Decretul, rezultat al unei distanțări a lui Averescu de Partidul

---

[109] În expunerea de motive se arăta: „Pentru a putea satisface toate trebuințele vieții noastre naționale și de stat, avem urgentă nevoie de un număr cît mai mare de români pregătiți în mod special pentru toate ramurile de activitate. Rezolvarea acestei probleme nu o putem lăsa numai timpului. Dacă nu o vom accelera pe toate căile posibile, nici într-un viitor îndepărtat nu vom ajunge stăpîni pe țara noastră, ci vom continua să fim tributari străinilor, cari, grație unui lung trecut priincios, ne stăpînesc și astăzi." Onisifor Ghibu, „Selecțiunea sistematică a copiilor de la țară, în vederea îndrumării lor spre diferitele ramuri ale vieții și activității naționale", în *Prolegomena*, p. 317.

[110] *Ibid.*

[111] Trebuia dat exemplul altor grupuri etnice, ai căror reprezentanți luminați erau benefici pentru grupurile respective. *Ibid.*, p. 319.

[112] Înainte chiar de dizolvarea Consiliului Dirigent, Ghibu, și alături de el alții, a întîmpinat speculațiile privind această posibilitate cu aprehensiune. Într-un articol din februarie 1920 el obiecta că o asemenea măsură e prematură și că „amenință cu un adevărat dezastru învățămîntul ardelean abia înjghebat". *Patria* (VI/47).

Național, a picat din senin, fără o dezbatere sau un vot în parlament (deși Partidul Național care domina consiliul îl discutase).[113] Dizolvarea Consiliului Dirigent a produs o mare dezamăgire în rîndul elitelor locale românești, care simțeau că activitatea, experiența și tradițiile lor erau disprețuite. Măsurile din aprilie 1920 au fost privite în Transilvania ca măsuri de mînă forte, iar această tendință de centralizare a provocat o nemulțumire generală.

Guvernul francez a luat notă de reacțiile din Transilvania. Un raport către Ministerul francez de Război din mai 1920 afirma că preluarea puterilor consiliului de către București „a stîrnit cea mai aprinsă insatisfacție" printre foștii membri, decizia fiind acceptată doar din deferență pentru Coroană. Partidul Național din Transilvania chema amenințător la o nouă adunare la Alba-Iulia unde Marea Unire fusese proclamată cu mai puțin de doi ani în urmă.[114] Un alt raport francez declara, citînd o sursă „aparent bine informată", că suprimarea Consiliului Dirigent fusese rău primită, adăugîndu-se deziluziei generale pricinuite de guvernarea românească în Ardeal:

> Obișnuit de multă vreme cu propria sa viață politică, diferită de restul României în virtutea culturii sale intelectuale, a obiceiurilor și a intereselor sale economice, Ardealul aștepta un tratament diferit din partea Vechiului Regat. [...] Nemulțumirea este constant alimentată de continuarea unei stări de asediu intensificate, de arestări, de numeroase expulzări și de închiderea multor școli în care personalul didactic a refuzat să jure credință. În sfîrșit, traiul devine din ce în ce mai scump ca urmare a afacerilor oneroase făcute de negustorii din București care vin să cumpere din Transilvania la un preț avantajos marfa pe care o vînduseră cu cîteva luni în urmă.[115]

Se pare că s-a luat în calcul și desfacerea Marii Uniri. Reputatul istoric și politician Nicolae Iorga notează în memoriile sale o discuție avută cu Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voievod la 25 aprilie 1920 în care le-a spus „nici noi nu voim desfacerea unității politice a Românilor din Ardeal" de restul României.[116]

---

[113] Iancu, *Contribuția*, pp. 296–302.

[114] V 7N/3043.

[115] QD 41/139, 8 iunie 1920.

[116] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. 3 („Națională" S. Ciornei, București, 1939), p. 16.

Comentariul acesta sugerează că, oricît de vag, secesiunea plutea în aer. Rămînînd uniți cu România, transilvănenii au adăugat la lista nemulțumirilor lor lichidarea Consiliului Dirigent prin decret regal.

Între altele, măsurile de centralizare obligatorie au întrerupt activitatea multilaterală a Resortului Educației din cadrul Consiliului Dirigent, care a răspuns la propria sa lichidare cu consternare. Amintindu-și de acest șoc, Ghibu scria: „A venit însă, pe neașteptate, *unificarea*. Unificarea a fost identică cu centralizarea, birocratizarea, politicianizarea și inflația « culturală ». Unificarea « cu furca »"[117] a avut drept rezultat „lipsa oricărei ținte clare cu privire la funcționarea școalei și a educației din punct de vedere național și moral".[118] Deși i s-a cerut să preia un post de conducere în noul sistem, Ghibu a refuzat să meargă la București pentru a lucra în guvernul Averescu.[119] El susținea, alături de majoritatea înalților funcționari de la Resortul Educației, că școlile din Transilvania trebuiau administrate la nivel local „încă mulți ani". Tăgăduia orice componentă „separatistă" a convingerilor sale. Resoartele anterior autonome puteau foarte bine fuziona cu ministerul central, admitea el, dar trebuiau să rămînă fizic cu sediul la Cluj. În pofida tăgăduielilor, poziția lui relevă un soi de autonomism transilvănean, bazat pe convingerea că experiența locală specifică diferea substanțial de ceea ce se petrecea la București sau în România în general și că încorporarea tradițiilor regionale în planul general de unificare era absolut esențială. La cîțiva ani după aceea se simțea răzbunat, afirmînd că, deși fusese proclamată în 1920, unificarea reală a avut loc doar în 1923.[120]

La început, succesorii lui Branișteși Ghibu au apreciat activitatea acestora și au promis implicit s-o continue.[121] Între vechea și noua gardă au izbucnit însă aprinse polemici. Ghibu i-a acuzat pe înlocuitorii săi de politicianism și de politici inconsecvente și

---

[117] Ghibu, „Două zeci de ani de școală românească", în *Prolegomena*, p. 856.

[118] *Ibid.*

[119] Nu era prima oară cînd Ghibu refuza un post la București. Refuzase deja să fie Secretar general al Ministerului Instrucțiunii în 1919.

[120] *Patria*, 4 martie 1924.

[121] *Ibid.*

haotice. În replică, Consiliul Dirigent a fost acuzat retroactiv pentru îngăduința manifestată față de școlile confesionale ale minorităților.[122] Fără a nega că autoritățile școlare ale minorităților din Transilvania se opuseseră Consiliului Dirigent, Ghibu susținea că măsurile inițiate de consiliu trebuiau continuate după aprilie 1920. Lichidarea Consiliului Dirigent provocase discontinuitate și inconsecvența acțiunilor; reprezentanții guvernului Averescu în Ardeal n-au reușit să aplice sancțiunile promise în caz de nesupunere. În 1919, consiliul organizase cursuri pentru cadrele didactice minoritare pentru prima oară, dar după lichidarea Consiliului Dirigent Bucureștiul a admis renunțarea la cursuri. Minoritățile compensaseră singure lipsa prin organizarea propriilor cursuri de vară (predate cîteodată de profesori din Germania).[123] Ghibu sugera că acest tip de neglijențe putea favoriza practici primejdioase în rîndul minorităților.

Mai importante însă decît argumentele folosite în această dezbatere sînt condițiile în care a avut loc. În mod evident, sarcinile culturale ale *oricărei* administrații românești în Transilvania erau enorme, ceea ce făcea foarte probabile criticile aduse unei imperfecte îndepliniri. E interesant totuși faptul că dezbaterea a fost formulată în cadrul tensiunilor regionaliste, iar termenii săi principali au fost localism și centralism; același conflict s-a repetat de mai multe ori asupra acelorași probleme. Unii dintre transilvănenii care făcuseră pace cu Bucureștiul la început, intrînd în structurile de putere educaționale, au devenit în cele din urmă ei înșiși dezamăgiți de „centru", exprimîndu-și criticile localiste. Experiența lui Ion Mateiu este semnificativă în acest sens.

Liberal transilvănean, Ion Mateiu a devenit director general al învățămîntului din Transilvania în 1922, în cadrul unui guvern liberal. Însăși afilierea sa este semnificativă, căci Partidul Liberal își avea sediul în Vechiul Regat și trebuia să lupte pentru a-și cîștiga aderenți în Transilvania. Se poate presupune, fără teama de a greși, că liberalii transilvăneni erau receptivi față de politicile centraliste. După numai cîteva luni în funcție, Mateiu a intrat

---

[122] Onisifor Ghibu, „Politica școlară față de minorități: o acuzație nedreaptă adusă fostului Consiliu Dirigent al Transilvaniei", *Adevărul*, 1925, nr. 12721. Retipărit în *Prolegomena*, p. 767.

[123] Onisifor Ghibu, „Neajunsurile învățămîntului nostru primar", *Vremea școlii*, Iași, nr. 4 (1930), retipărit în *Prolegomena*, p. 473.

în conflict cu ceilalți liberali privind cursul luat de învățământul din Transilvania. El s-a arătat indignat cînd Ministerul Instrucțiunii a scos de sub jurisdicția sa toate școlile normale. Decizia a fost comunicată directorilor de școli fără a-i fi adusă în nici un fel la cunoștință directorului general Mateiu al cărui birou se afla la Cluj. Protestînd, Mateiu susținea că procesul de instruire a învățătorilor era extrem de complex în Ardeal, căci acesta cuprindea mai multe tipuri diferite de școli. Deși recunoștea că, pe termen lung, era necesară o conducere unitară a României, Mateiu atrăgea atenția că noile orientări „ar avea repercusiuni păgubitoare asupra mersului învățămîntului".[124]

O facțiune a parlamentarilor liberali au format un grup de presiune la București pentru a dizolva Directoratul învățămîntului condus de Mateiu, pretinzînd că acesta favoriza separatismul și se împotrivea unificării.[125] Pînă la sfîrșitul anului 1922, Mateiu pierduse lupta, iar Directoratul pentru învățămînt de la Cluj fusese dizolvat.[126] El i-a scris lui Ionel Brătianu, conducătorul Partidului Național Liberal și președinte al Consiliului de Miniștri, pentru a-l sfătui asupra politicilor de urmat în viitor și pentru a atrage atenția guvernului asupra „situației îngrijorătoare a școlilor transilvane". Firește, Mateiu avea un interes politic atunci cînd își susținea punctul de vedere din cauza căruia își pierduse postul; cu toate acestea relatarea sa merită citată. El explica cum încercase, ca director general al învățămîntului transilvănean,

---

[124] AA XV/Varia 1, 3 octombrie 1922.

[125] În octombrie 1922, ei au scris un memoriu Ministerului Instrucțiunii insistînd asupra necesității de a desființa Directoratul General pentru învățămînt din Transilvania. Ei formulau acuzația că biroul directorului lucrează „ca un organ aproape independent de autoritatea centrală" care „întîrziază" și „uneori zădărnicește chiar deciziunile ce se iau în interesul obștesc, contribuind astfel la accentuarea separatismului atît de primejdios în Ardeal". AA XV/Varia 1, 23 octombrie 1922. Potrivit lor, lichidarea biroului directorial ar duce mai departe unificarea învățămîntului începută în 1919, continuată cu dizolvarea Consiliului Dirigent din 1920 și culminînd cu transformarea Secretariatelor generale în Directorate generale „dependente cu totul de minister". Activitatea de unificare „nu numai că nu progresa" în Ardeal, „amenința chiar să devine iluzorie, primejduindu-se astfel însăși ideea acestei unificări". AA XV/Varia 1, 25 noiembrie 1922.

[126] Directoratele Finanțelor și Agriculturii au rămas totuși. *Ibid.* 23 mai 1923.

să evit orice măsură [...] care putea provoca zguduiri în evoluția normală a învățământului, nemulțumiri în sînul corpului didactic, reacțiuni în rîndul minorităților și decepții în prestigiul și competința guvernării noastre. [El a crezut] că numai continuarea vechiei tradiții școlare ardelene, cu onestitatea, exactitatea și demnitatea ei va servi în chip rodnic opera noastră de consolidare și unificare, și tot numai prin ea vom cuceri definitiv și simpatiile corpului didactic ardelean pentru partidul nostru, atît de puternic susținut în alegerile generale.[127]

Mateiu credea că atrăsese cadrele didactice către Partidul Liberal și regreta tendințele centraliste ale liberalilor — dorința de a „înlocui" organizarea învățămîntului transilvănean pe care o socotea „în multe privințe superioară celei din Vechiul Regat". Asemenea metode și desființarea Directoratului îi îndepărta, credea el, pe profesori. Parcă pentru a înrăutăți lucrurile, Bucureștiul l-a trimis pe Lupu Antonescu să conducă învățămîntul din Transilvania; acesta era un „bărbat venerabil, dar absolut neorientat în tainele vieții școlare din Ardeal".[128] Potrivit lui Mateiu, a urmat un mare haos, personalul didactic nu știa dacă să-și adreseze întrebările către Cluj sau către București, iar „lichidarea" planificată nu fusese efectiv dusă la îndeplinire nici după cinci luni. Mateiu își încheia recomandările cu imperativul de a numi în poziții-cheie transilvăneni din motive de „mîndrie locală". El a recomandat în repetate rînduri ca guvernul să colaboreze cu experții, profesorii și politicienii transilvăneni în toate aspectele politicii educaționale, ca și cu intelectualii liberali din Transilvania.[129] În consecință, scria el, „să nu se mai forțeze ideea unificării prin măsuri grăbite, cari răstoarnă prin simple decizii ministeriale o ordine de drept bazată pe legi încă în vigoare. [...] O viață ordonată chiar cînd are la temelie o legiuire străină, nu trebuie tulburată de dragul unui patriotism greșit aplicat". În definitiv, comentariile lui Mateiu cu privire la politica față de minorități sugera că românii din Vechiul Regat ignorau realitatea multietnică a Transilvaniei. Părerea sa era că „politica școlară față de minorități trebuie să-și schimbe concepția ce-o practică

[127] *Ibid.*
[128] *Ibid.*
[129] *Ibid.*

astăzi, căci ne duce la un război cultural înverșunat, care atinge în mod grav opera de consolidare liniștită a statului".[130]

Mateiu și Ghibu par să facă parte din modelul „transilvănean". Ambii au ocupat la început poziții administrative făcute cu putință prin includerea Transilvaniei în România Mare — Ghibu sub Consiliul Dirigent în 1919–1920, Mateiu sub guvernarea liberală în 1921–1922. Ambii erau patrioți români cu sensibilitate pentru problemele Transilvaniei și ambii au fost în cele din urmă loviți de eforturile de centralizare, fiind dislocați în lupte pentru putere cu „centrul". Regionalismul i-a împiedicat să păstreze puterea; termenii declarați ai luptei lor erau națiunea contra regiunii, și pe aceste temeiuri ambii au pierdut puterea.[131]

Cu toate acestea, cei mai mulți transilvăneni s-au împăcat cu centralizarea care reprezenta la urma urmei idealul românesc la care aspiraseră de atîta vreme, iar proiectul cultural a continuat în mare în aceeași direcție pe care o urmărise în timpul scurtei guvernări a Consiliului Dirigent. Împotriva instituțiilor culturale maghiare și germane relativ stabile, Ministerul Instrucțiunii a continuat activitatea de construire a școlilor, de deschiderea de noi școli și de românizare a școlilor maghiare începută sub Consiliul Dirigent, procedînd chiar mai sever decît acesta din urmă. Deși regionalismul își afla uneori expresia în luptele birocratice privind administrația sau personalul (ca și în sfera politică în sine), în problemele legate de școală corespondența și rapoartele inspectorilor și ale altor oficialități din învățămînt indică un interes pentru centralizare, românizare și omogenizarea programei școlare cu cea din Vechiul Regat. Această stare de spirit este exprimată de un inspector din Tîrnava-Mică în întrebarea pe care și-o punea cu indignare urmărind sprijinirea unificării programei: „Pînă cînd să mai învățăm noi Ardelenii unele lucruri și frații noștri din Regat altele? Credem că a sosit timpul ca generațiile școlare noi să le creștem de acuși încolo în aceleași gînduri și

---

[130] *Ibid.*

[131] Octavian Prie, succesorul imediat al lui Ghibu, și-a exprimat de asemenea nemulțumirea față de lipsa de considerație acordată tradiției educaționale a Transilvaniei. El a criticat legea reformei învățămîntului primar din 1924 pentru măsurile sale regresive. Ca exemplu, el cita trecerea responsabilității pentru construcția școlilor de la stat la comunități. Vezi *Țara noastră*, 1 iunie 1924, pp. 674–679.

aceleași simțiri și aceasta mai cu succes o putem face în cadrul unei programe unice și întru toate uniforme."[132]

Naționalizarea școlilor

Construirea și deschiderea de noi școli românești în Transilvania, ca și transformarea școlilor maghiare în școli românești a fost un proces variabil care a antrenat în mod diferit mediul urban și cel rural, vorbitori de limba maghiară, germană și română, oameni de rînd și membri ai elitei. Eforturile încercau să facă față unor situații etnice și culturale diferite: în zone în care maghiarizarea își croise drum chiar și în rîndul populației românești care acum trebuia adusă înapoi la „adevărata" matcă națională[133]; în locuri în care maghiarii și secuii reprezentau majoritatea și încercau să-și păstreze poziția în fața pătrunderii culturii românești și a consolidării statului român; în zone populate de germani, ruteni și evrei maghiarizați care nu trebuiseră încă să se confrunte serios cu cultura română. Rapoarte de arhivă și alte surse vorbesc despre o luptă de uzură, presărată cu unele succese.[134]

În zonele urbane ale Transilvaniei, atît românii cît și statul aveau interesul să extindă rețeaua de școli românești privite ca focare ale românismului. În ansamblu, dificultățile erau mai serioase în zonele rurale, unde încercările de a mobiliza interesul, resursele și cadrele didactice se izbea de sărăcie și apatie. În zonele rurale ale Transilvaniei motivația de a disloca limba maghiară din poziția sa dominantă era slabă[135], iar populația se opunea

---

[132] MIC/1923/96/16, 15 iunie 1923. Un alt inspector din județul Brașov era preocupat de versiunea nemodificată a programei de geografie. Programa respectivă era lipsită de o geografie a României Mari care s-o înlocuiască pe cea a Austro-Ungariei predată înainte. MIC/1923/95/36, 27 octombrie 1923.

[133] În 1920, de pildă, în școlile primare din Satu Mare majoritatea copiilor români nu știau românește; învățătorii înșiși abia dacă vorbeau limba. Vezi Onisifor Ghibu, „Primele inspecții", în *Pentru o pedagogie românească*, pp. 222–225.

[134] Pentru această secțiune, de mare folos a fost Arhiva lui Constantin Angelescu, expertul Partidului Național Liberal în probleme de învățămînt și ministru al instrucțiunii în mai multe rînduri în perioada interbelică, precum și Arhivele Ministerului Instrucțiunii Publice.

[135] Astfel, Directorul regional pentru învățămînt de la Timișoara i-a cerut ministrului învățămîntului în martie 1923 să ordone tuturor școlilor primare

construcției de școli, dat fiind că trebuia să-și aducă o contribuție financiară — lucru pe care nu mai trebuise să-l facă înainte.[136]

Activitatea culturală în zonele rurale. În zonele rurale din Ardeal efortul principal era îndreptat către introducerea unui sistem de învățămînt care să servească obiectivului național. Uneori inițiativele au precedat, într-adevăr, aprobarea ministerului; liderii locali solicitau aprobarea și finanțarea de la Ministerul Instrucțiunii abia post factum. O inițiativă pornită cu adevărat de la bază nu s-a ivit însă în rîndul țăranilor români; impulsul aparținea mai degrabă elitei românești instruite implicate în administrația școlară. Un inspector din județul Mureș-Turda oferă un exemplu grăitor al acestui activism. Acesta scria în 1922:

> Căci comiteam cel mai mare păcat, dacă acest popor scăpat din robie, după atîtea suferințe, dar găsindu-se în agonie, mai rămînea și numai o zi fără lumina dătătoare de viață, care e școala. Astfel m-am gîndit, D-le Ministru, să închiriez prin bună înțelegere sau rechiziție, cîte-o casă, de multe ori destul de insalubră, și așezînd copilașii pe scînduri puse pe 2 butuci, ori cărămizi, cu tăbliță pe genunchi, să începem cu tot focul dragostei de neam, pe lîngă predarea cunoștințelor elementare și învățătura graiului uitat; să infiltrăm atît în copii, cît și în cei mari sentimentele iubirii de patrie, dragostea către Dinastie și sentimentul mîndriei că fac parte din neamul românesc.[137]

---

ale minorităților să predea limba română cel puțin o oră pe zi în clasele a treia și a patra, deoarece pînă atunci doar școlile urbane predaseră limba română, astfel încît elevii minoritari de la țară nu o cunoșteau și nu puteau urma școala secundară în românește. MIC/1923/96/6, 30 martie 1923.

[136] În Bihor, comitetele școlare însărcinate cu strîngerea fondurilor și a materialelor de construcție pentru edificarea școlilor mai întîlneau încă țărani fără pămînt (reforma agrară, deși votată, nu fusese încă aplicată), ca și „mentalitatea specifică a poporului bihorean, obișnuit cu scoale zidite de-a gata din partea statului". AA/IX/varia 2, 24 februarie 1923. Raportul unui inspector din județul Mureș-Turda vorbea despre „ravagiile" lăsate de politica de deznaționalizare concertată a maghiarilor, între care închiderea școlilor românești. Dar comitetele școlare erau „cu totul neputincioase" să culeagă fonduri pentru construirea școlilor, deoarece populația era obișnuită să lase această sarcină în seama statului, iar țăranii români erau foarte săraci. AA IX/Varia 2, 1 noiembrie 1922.

[137] AA IX/Varia 2, 1 noiembrie 1922.

Dificultățile materiale ale acestei zone, ca și ale altora — numărul insuficient de clădiri și lipsa banilor pentru reparații — se îmbina cu lipsa cadrelor didactice de etnie română: jumătate din cele 166 de posturi rezervate învățătorilor români în 1922 au rămas neocupate sau au fost ocupate doar de suplinitori. Puțini învățători români doreau să meargă acolo; zona era considerată atît de profund ungurească încît activitatea învățătorilor români urma să fie cu siguranță dificilă. E de înțeles că autoritățile locale au fost tulburate. Între 1919 și 1923 reușiseră să sporească numărul școlilor românești de la 56 la 138 și numărul posturilor de învățător pentru români de la 58 la 188, în încercarea de a inversa tendința covîrșitoare de maghiarizare.[138] Confruntat însă cu dificultatea găsirii de cadre calificate din rîndul românilor, un raport declara retoric: „Își poate închipui ori și cine ce șanse de izbîndă putem avea într-o luptă, unde de partea noastră sînt în fruntea școalei cantori bisericești, primari, foști jandarmi și copii absolvenți de 3–4 clase secundare." În aceste împrejurări, autorul conchide posomorît: „școala românească se compromite [...] iar românii se maghiarizează și în România Mare."[139]

Probleme similare se puneau și în județul Bihor din vestul teritoriului, unde foarte puțini copii știau românește. Aici sarcina învățătorului era „dublată de o operă specială de naționalizare. El trebuie [...] să-i învețe mai întîi limba lor maternă, pentru ca să-i poată pe urmă introduce în tainele elementelor științei".[140] Apatia caracteristică a românilor deznaționalizați din mediul rural se mai făcea simțită la sfîrșitul anilor '20. Un inspector de școală primară a găsit în satul Vetiș de lîngă Satu Mare o școală murdară, neglijată, neîncălzită, cu arhiva și cataloagele în dezordine. Din cei 150 de elevi înregistrați, se aflau la școală în ziua vizitei sale 43, și nici unul, nici măcar românii, nu știa limba de stat după zece ani de guvernare românească.[141]

Măsurile de naționalizare a învățămîntului erau probabil cel mai puțin încununate de succes în zona secuiască, judecînd nu doar după rapoartele educatorilor, ci și ale prefecților și ale Ministerului de Interne. Chiar acolo unde școlile maghiare erau

---

[138] *Ibid.* și MIC/1923/263/6, 10 august 1923.
[139] MIC/1923/23/6, 10 august 1923.
[140] AA IX/Varia 2, 18 decembrie 1922.
[141] MIC/1928/4/77, 19 octombrie 1928.

românizate, limba de predare rămînea maghiara. Scriind despre județul Trei Scaune, un observator nota că esențialmente nimic nu se schimbase: „Profesorii sînt tot cei vechi, elevii toți unguri, spiritul și coloritul tot cel vechi".[142] În 1928, școlile de stat din județul Odorhei mai aveau încă profesori aparținînd minorităților, făcînd dificilă deosebirea dintre activitatea lor și cea a școlilor confesionale ungurești. Activitățile extrașcolare aveau în întregime un program maghiar, deși Imnul Regal român era cîntat pro forma la sfîrșitul întrunirilor. Pentru a ameliora slabele rezultate ale românizării înregistrate aici, Ministerul de Interne propunea angajarea de profesori români și trimiterea celor actuali în zone mai românești pentru a-și îmbunătăți cunoștințele de limbă și a-și spori entuziasmul pentru lucrurile românești.[143]

Oficialitățile române și notabilitățile locale dezbăteau și o altă problemă: viabilitatea școlilor ca instituții seminale, mai degrabă decît ca instrumente pentru nevoile specifice ale prezentului. De pildă, școlii medii germane din comuna Periamos (Periam) din județul Timiș-Torontal i se adăugase o secție românească în 1919, care a școlarizat pentru scurt timp 12 elevi dintr-o comună învecinată. Numărul lor a scăzut treptat la doi, profesorul a fost transferat, iar școala desființată. Elita românească locală — profesorii, preoții, notarii, primarii și avocații — au protestat împotriva închiderii școlii, dar atît directorul regional pentru învățămînt de la Cluj cît și directorul pentru învățămîntul secundar de la Timișoara socoteau că o școală românească acolo nu are rost. Directorul nu înțelegea „cu ce scop forțează unii domni înființarea unei secții române tocmai în Periamos, unde elevii nu se pot plasa, iar profesorii nu se duc bucuros, fiind această comună curat germană. Este o idee copilărească că șvabii s-ar putea româniza cu puteri didactice românești."[144] El susținea cu dreptate că dacă se voia înființarea unei școli medii românești, locul acesteia era la

---

[142] MIC/1923/477/37 (Primit în 16 august 1923). Un alt inspector din zona secuiască avea o opinie ușor diferită: deși zona părea să fie „total secuiască", un mare număr de români nu mai vorbeau limba ancestrală, dar păstrau memoria descendenței lor românești și uneori purtau nume tipic românești. Biserica și școala ar fi trebuit să fie însărcinate cu deșteptarea acestor frați români pierduți. MIC/1923/476/161, 9 octombrie 1923.

[143] MIC/1928/6/143, înregistrat 29 mai 1928.

[144] MIC/1923/477/1–3, 30 decembrie 1922.

Pesac, o comună românească învecinată „unde școala primară greco-ortodoxă e închiriată ca ospătărie".[145]

În multe locuri, firește, se făceau, sau măcar se raportau, progrese.[146] De exemplu, o inspecție din 1927 de la școala primară de stat din Sf. Gheorghe, județul Trei Scaune, a oferit o evaluare foarte încurajatoare. Școala era condusă de un director energic, astfel încît din 1923 sporise de la 18 la 140 de elevi. Deși plasată în inima secuimii, chiar și secția maghiară a școlii avea „aproape caracter românesc", iar profesorii încercau să-i învețe pe copii „să simtă și să vorbească românește".[147] Astfel, deși prevala apatia, ea nu caracteriza în mod uniform implicarea românilor din mediul rural în problema școlii.

Activitatea culturală în zonele urbane. În zonele rurale ale Ardealului, învățătorii români alcătuiau o parte a elitei izolate, răspîndite în mijlocul țăranilor români oarecum indiferenți. Doar pătura superioară instruită părea să se intereseze de dezvoltarea culturală și de naționalizare. În orașe, în schimb, oficialitățile școlare, părinții și elevii aparțineau aceleiași clase. Ei formau împreună o elită românească bătăioasă care încerca să-și însușească teritoriul străin din punct de vedere istoric și cultural al Transilvaniei urbane. Căutînd să-și croiască un loc în orașele transilvănene, românii din mediul urban au manifestat un interes hotărît pentru mobilitatea socială simbolizată și facilitată de școlile românești, mai ales de cele secundare. Tensiunile apărute s-au manifestat mai cu seamă între stat, care dorea ca școlile să producă o solidă clasă mijlocie *de nivel scăzut* prin pregătirea de învățători și meseriași, și românii din partea locului, care preferau să acceadă prin intermediul școlilor teoretice la poziții dominante.[148]

---

[145] *Ibid.*

[146] Subiectivismul acestor rapoarte nu poate fi controlat în nici un fel. Ca atare, aceste date sînt desigur impresioniste, dar ele ne pot da o idee de felul în care oficialitățile școlare priveau progresul școlarilor. Aceste puncte de vedere sînt însă importante în sine, deoarece dificultățile și succesele *percepute* contribuiau la atmosfera politică din țară.

[147] MIC/1928/32/33–34, 7 decembrie 1927.

[148] Neînțelegerile au apărut în privința sensului special al „proiectului clasei de mijloc" în diferite cazuri. Avem astfel exemple de absolvenți ai școlilor profesionale care încercau să evite angajarea în domeniul pentru care se pregătiseră, preferînd să încerce să găsească posturi de funcționari. AA IX/Varia 2, 7 februarie 1934.

Cucerirea culturală a oraşelor era mai mult decît o metaforă în Transilvania, era un proces fizic. Românii aspirau să ocupe centrul oraşelor mai degrabă decît zona rurală sau periferia. Un raport despre progresele culturale de la Oradea Mare exprimă această preocupare: „În 1919 cînd a intrat armata română în acest oraş neromânesc, aveam 3 învăţători cu un total de 100 de elevi români. Astăzi după 3 ani avem 25 de învăţători români şi 734 de copii români în Oradea Mare. Este incontestabil un progres care pune în evidenţă rapiditatea cu care ne sporim şi ne ocupăm locul cuvenit în interiorul oraşului."[149] Copiii români din cartierele sărace de la periferia Oradei, care anterior merseseră la şcoli maghiare, frecventau acum şcoli româneşti.[150]

O problemă importantă în lupta culturală desfăşurată în mediul urban era aceea a tipului de învăţămînt potrivit pentru interesele româneşti: învăţămînt teoretic sau profesional. Multă lume considera învăţămîntul teoretic drept singura cale către o viaţă civilizată, urbană pentru elita românească. Un caz tipic îl reprezintă conflictul dintre oficialităţile Ministerului Instrucţiunii şi populaţia locală din Abrud şi Munţii Apuseni privind tipul de şcoală secundară ce urma a fi înfiinţată. În vreme ce ministerul voia să deschidă o şcoală normală, „conducătorii naturali" ai comunităţii locale — doctorul, preotul, administratorul minei, negustorii, avocaţii, primarul — erau pentru o şcoală medie obişnuită sau, şi mai bine, pentru un liceu.[151]

Douăzeci şi unu de locuitori din Satu Mare au semnat o petiţie prin care se opuneau înlocuirii şcolii de fete cu o şcoală profesională; ei susţineau că o şcoală profesională care să pregătească fetele pentru a deveni mame şi gospodine reprezenta un lux pe care România nu şi-l putea permite. Mai presus de toate, o asemenea educaţie frivolă nu putea fi „scopul primordial" în zona Satu Mare „unde toate funcţiile sînt în mîinile ungurilor, din lipsa românilor cu carte". De fapt, petiţionarii voiau ca şcoala să fie ridicată la rang de gimnaziu de fete pentru a permite fetelor de

---

[149] AA IX/Varia 2, 18 decembrie 1922.

[150] *Ibid.* Raportul în general optimist de la Bihor apreciază şi strădaniile învăţătorilor maghiari din şcolile de stat de a se conforma la „situaţia schimbată" urmînd cursuri şi trecînd examene de limba română, de geografie, istorie şi constituţie românească.

[151] MIC/1923/477/41–42, 26 august 1923.

etnie română să nu mai frecventeze școlile secundare maghiare. Membrii elitei românești din Satu Mare erau exasperați de continuarea dominației maghiare în învățămîntul teoretic și de maghiarizarea consecutivă a fetelor lor.[152] Cereri similare erau formulate pentru școlile teoretice secundare de băieți. Astfel, răspunzînd unor cereri repetate ale unui senator și ale prefectului din județul Tîrnava Mare, inspectorul general cerea în 1923 permisiunea din partea ministrului educației să deschidă un liceu de băieți în orașul predominant săsesc Sighișoara: „Considerînd [...] că orașul Sighișoara, ca și orașele din apropiere Ibașfalău și Mediaș, sînt centre săsești compacte cu puternice organizații culturale, cred că infiltrarea mai adînc în aceste mase a elementului românesc se impune ca o necesitate națională. *În acest scop, îmi permit, D-le Ministru, a vă ruga să admiteți în principiu înființarea în Sighișoara a unui liceu de băieți.*"[153]

Argumentul cel mai obișnuit în asemenea cereri era cel național: anume că banii pentru școli puneau temeliile apărării și dezvoltării culturii naționale, servind astfel interesul național. Asemenea raționamente proiectau interesele corpului electoral urban din România asupra statului român, care, se presupunea, avea un interes la fel de mare de a penetra în structurile de putere străine din punct de vedere etnic întruchipate în școlile străine, în orașele străine și în clasa de mijloc străină din Transilvania. Deși se refereau la inechități reale și la dorința de a le îndrepta, aceste cereri utilizau în general un procedeu retoric atunci cînd zugrăveau condițiile locale ca fiind intrinsec legate de interesele statale și naționale.

Cererile de înființare sau de ridicare a gradului școlilor secundare reflectă dorința de mobilitate socială a românilor și perceperea rolului școlii în favorizarea ei. În orașele în care românii erau mai puțini ca număr, școlile răspundeau necesităților unui grup de interese destul de restrîns, dar asemenea școli erau necesare — potrivit argumentelor aduse — pentru a sădi (și cultiva) sîmburele culturii românești. Un inspector din regiunea Sibiu recomanda transformarea școlii de fete din orașul industrial Deva în liceu. El susținea că locuitorii Devei voiau ca fetele lor să primească o formă de cultură superioară care le era inaccesibilă

---

[152] MIC/1923/478/122–123, 15 septembrie 1923.

[153] MIC/1923/476/8, 6 martie 1923.

fiindcă cele mai apropiate licee se aflau foarte departe (la Arad, Sibiu și Blaj); în plus, liceul ar fi reprezentat „un nou focar de cultură în orașul Deva care, deși într-o regiune cu majoritatea populației românească, este totuși un oraș străin, a cărui locuitori în cea mai mare parte sînt unguri și ovrei".[154]

Această percepție a unui mediu ostil revine în multe rapoarte primite mai ales din zonele maghiare. În Odorhei, de pildă, problemă grea desigur pentru acel *Kulturkampf* desfășurat de români, un schimb de profesori proiectat între zona respectivă și Vechiul Regat a eșuat din cauza rezistenței regățenilor de a se muta acolo.[155] Inspectorul spera să înființeze un liceu românesc în Odorhei pentru a „întări mănunchiul acela de funcționari inimoși, care astăzi susține și propagă interesele românești în acest oraș înstrăinat și a slăbi cele două licee ungurești din acest oraș [...] și a face să dispară două pepiniere de propagandă ungurească". Proiectul includea aducerea a treizeci sau patruzeci de elevi cu bursă din Vechiul Regat pentru a trăi printre săteni în cămine. Sătenii vor suferi o „transformare sufletească" și vor duce cultura românească înapoi în familiile lor. Elita românească din Odorhei era atît de interesată de înființarea unui liceu românesc, încît s-a oferit să finanțeze singură școala pînă avea să poată fi inclusă în bugetul de stat. Unii s-au oferit chiar să predea gratis, numai salariul directorului urmînd a fi plătit.[156]

---

[154] MIC/1923/478/128, 27 iulie 1923. În mod similar, era pe cale de a fi înființată o școală secundară de fete în Cristur în 1923, deși marea majoritate a locuitorilor comunei erau maghiari. Cristur, comună rurală mare din regiunea secuiască, semăna cu un mic orășel de provincie datorită populației sale alcătuite din intelectuali, meseriași calificați și funcționari. Rapoartele privitoare la școala proiectată vorbeau despre ea ca despre un „focar de cultură românească" într-un mediu presupus ostil pentru elita românească. Ministerul Instrucțiunii era somat să-și trimită arhitectul la Cristur pentru a realiza reparațiile necesare, căci arhitecții locali nu erau demni de încredere: străini fiind, ei puteau privi liceul „cu dușmănie" și-i puteau sabota renovarea. MIC/1923/478/104–107, f.d.

[155] În 1928 un inspector se plîngea că liderii orașului nu dădeau „atenția cuvenită învățămîntului primar de stat". Neglijarea aceasta a avut drept rezultat adăpostirea școlii primare de stat într-o clădire veche, deși fusese repartizat un lot de pămînt pentru o nouă școală; școlile maghiare erau instalate în clădiri mari și frumoase. MIC/1928/6/173, 29 mai 1928.

[156] MIC/1923/476/161, 9 octombrie 1923.

Administratorii din învățământ priveau școlile profesionale drept mijloc de a extinde clasa meseriașilor români — scop important în Transilvania. La Oradea Mare, o școală profesională condusă de Juliu Muth — „de naționalitate român" — avea 1 672 elevi, majoritatea români, iar restul maghiari, evrei și germani. Școala funcționa după programa ungurească din 1884 tradusă în românește, dar a făcut o impresie foarte favorabilă unui inspector în 1926.[157] Cu toate acestea, un raport din ianuarie 1926 asupra situației din școlile de arte și meserii din Arad, Timișoara și Oradea Mare obiecta faptul că se predau cursuri serale în limba maghiară. Inspectoratul regional și Ministerul Instrucțiunii au manifestat indignare, ministerul susținînd că, dacă actualul sistem avea să continue, „românii se vor găsi mereu și din ce în ce mai străini în țara care în definitiv este a lor, nu a străinilor".[158] Deși statul era fără îndoială român, marea majoritate a muncitorilor din Transilvania, mai ales în rîndul generației vîrstnice, provenea din grupurile minoritare. Din acest motiv era îndreptățită introducerea treptată a limbii române și crearea unui exemplu, în cadrul școlii, pentru compoziția etnică dorită a societății ardelene.[159]

Privind spre București. Dacă școlile românești și-au asumat rolul de a îndrepta politica maghiară față de populația românească din Ardeal, ele și-au asumat în același timp sarcina mult mai grea de a-i reorienta pe cei ce nu erau nici români, nici maghiari către București. În orașe din nord precum Sighetul Marmației, un mare număr de ucraineni și evrei frecventaseră întotdeauna școlile unguresti. În primăvara anului 1920, cu ocazia unei inspecții în zonă, Onisifor Ghibu a remarcat numărul mare de evrei, ucraineni și români din școlile de stat și confesionale cu predare în limba maghiară, făcînd într-un caz observația că singurul motiv de a menține o școală de stat maghiară în Satu Mare ar fi în beneficiul evreilor.[160] La Sighetul Marmației el s-a referit la „situația culturală a evreilor și rutenilor" care erau „toți maghiarizați", declarînd că trebuie luate măsuri pentru schimbarea administratorilor

---

[157] MIC/1926/5/86–87, 15 octombrie 1926.

[158] MIC/1926/574/8, 23 ianuarie 1926.

[159] MIC/1926/574/18, 13 februarie 1926.

[160] Ghibu, „Primele inspecții", în *Pentru o pedagogie*, p. 223.

maghiari din școala cu internat pentru elevii ruteni, școală condusă „în spirit unguresc, iar evreii trebuie atrași din școlile ungurești spre cele românești, în clase paralele". El sublinia nevoia de *„politică școlară cu totul limpede, sistematică și energică* pentru a contrabalansa influența ungurească artificială".[161] În acest scop el propunea distribuirea profesorilor din Vechiul Regat la școlile lipsite de cadre didactice din întreg Ardealul, profesorii locali înlocuiți urmînd să meargă în regat pentru a-și întări conștiința națională și a-și ameliora cunoștințele de limba română.[162]

Maghiarizarea grupurilor de nemaghiari era evidentă nu doar în ceea ce privește limba, ci și în privința simpatiilor naționale ale tineretului minoritar. Evreii, minoritatea etnică cea mai maghiarizată din Ardeal, tindeau să rămînă loiali acestei orientări. O relatare romanțată a acestui fenomen apare în romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani* (1934). Un tînăr evreu din Transilvania, Pierre Dogany, persistă în loialitatea sa față de Ungaria și cultura ei mult timp după ce Ungaria încetase să mai fie un loc ospitalier pentru studenții evrei.[163] În viața reală, autoritățile școlare românești au întîlnit de asemenea manifestări ale naționalismului maghiar la studenții evrei. Desele sărbători naționale românești ofereau o ocazie pentru asemenea confruntări.[164]

Chiar dacă unele din multele probleme ale învățămîntului pe care le-am menționat erau tranzitorii, altele erau constante, iar cîteva au cunoscut chiar înrăutățiri o dată cu criza economică ce a lovit din greu țărănimea română care reprezenta rezervorul de elevi pentru multe din școlile înființate după 1918. Constrînse de dificultăți bugetare, guvernele au închis multe școli, afectîndu-i pe profesorii și elevii români în chip disproporționat,

---

[161] *Ibid.*, p. 225.

[162] *Ibid.*, p. 222. Din păcate lipseau stimulentele pentru „detașarea" profesorilor minoritari în Vechiul Regat. Pe lîngă ruptura presupusă de o asemenea detașare, profesorii erau adesea remunerați doar parțial pe perioada transferului. Trebuiau să-și primească salariul întreg, dar uneori primeau doar 25%. Vezi MIC/1929/86 și mai ales MIC/1929/86/35, iunie–iulie 1935.

[163] Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, ed. a 2-a (Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1946).

[164] De pildă, doi elevi de liceu evrei din zona școlară Sibiu au fost exmatriculați din toate școlile de stat din cauza purtării nerespectuoase în timpul vizitei la casa lui Avram Iancu. MIC/1924/404/234–237, 18 iunie 1924.

potrivit anumitor inspectori școlari. În Banat, între 1928 și 1933, numărul elevilor români din școlile secundare a scăzut cu 30%, în vreme ce numărul elevilor minoritari a crescut, iar numărul studenților români a suferit o reducere de 7%.[165] Numărul elevilor de la un liceu cu internat din Maramureș a scăzut de la o sută la patruzeci în 1934; școala normală de acolo se afla și ea în dificultate.[166] Inspectorul spunea că scăderea se datorează sărăciei țăranilor locali, evidențiată de faptul că nici un singur sătean nu frecventase vreo școală în ultimii doi ani.[167]

Numărului mare de elevi minoritari în școlile teoretice îi corespundea „un mare număr de profesori minoritari moșteniți de la statul ungar". Mulți dintre aceștia nu știau prea bine românește în 1934, iar „sufletul" lor era încă „străin", potrivit inspectorilor români. Ei atrăgeau atenția ministerului în rapoartele lor că „în asemenea condiții nu se poate face o educație românească, necesară pentru întărirea granițelor etnice" și recomandau sprijinirea în continuare a internatelor care, susțineau unii dintre ei, „au mare importanță pentru educația națională", deși alții socoteau că se dovediseră ineficiente.[168]

Criza financiară de la începutul anilor '30 amenința să ducă la închiderea a diverse școli de succes care atrăseseră un mare număr de români ca și de minoritari. Liceul românesc de stat din Brașov oferă un caz ilustrativ. Cadrele sale didactice îl apărau în 1933 astfel:

> Menținerea liceului în Brașov, în care funcționează nu mai puțin de 4 școli superioare săsești și 3 școli superioare ungare, este o necesitate de ordin cultural și național. În cazul contrar, ar urma [...] să funcționeze la Brașov mai puține școli secundare românești

---

[165] AA VI/Varia 4, f.d. Un alt mod de a privi situația, prezent în raport, este acela al raportului rural–urban: numărul elevilor din mediul rural a scăzut cu 30%, iar cel al elevilor din mediul urban a crescut cu 30%.

[166] AA IX/Varia 2, 7 februarie 1934.

[167] O situație similară se întîlnea la liceul de fete din oraș, în cadrul căruia majoritatea era alcătuită de evreice. În consecință, inspectorul recomanda ca numai gimnaziul să fie finanțat de stat, eliberînd bugetul de finanțarea cursului superior. Sighetul avea mai mult nevoie, potrivit raportului, de o școală de comerț și un liceu agricol, în loc de școli „intelectuale" frecventate de străini. *Ibid.*

[168] *Ibid.*

de stat, de băieți, decît avea Ungaria și mai puține chiar decît aveau românii, luptînd cu nespuse greutăți subt însăși dominația ungurească. Ar fi dureros pentru învățămîntul românesc, ca elevi români să solicite înscrierea în liceele minoritare, care ca număr copleșesc pe cele românești, atunci cînd procesul cultural național, de la război încoace, s-a întors în favoarea noastră.[169]

O dată cu desființarea unor clase la liceul românesc, s-a înființat un număr egal de clase în școlile minorităților, făcîndu-i pe profesorii liceului brașovean să se întrebe retoric dacă „interesul statului român, în regiunile cu populație minoritară, este să desființeze școli cu o vechime de 68 de ani, cum este acest liceu, pentru ca școlile minoritare similare să-și dubleze numărul de clase și să-și construiască școli noi, cum este cazul la Brașov".[170]

Cînd Ministerul Instrucțiunii propusese în 1927 o nouă „ofensivă culturală" pentru educarea maselor, mai cu seamă în regiunile multilingve „unde minoritățile formează majorități", un inspector școlar din județul Odorhei a protestat. Întrucît județul său era atît de neromânesc, el socotea că ar fi mai bine ca minoritățile să fie „lăsate în întuneric". El afirma că „o ofensivă culturală lăsată în voia ei și necontrolată poate da rezultate contrarii intereselor neamului".[171] În afirmația aceasta, educația apare ca un proces dinamic, politic, și posibil primejdios, care poate servi națiunea română, dar o poate și lovi în interesele ei, dacă este lăsată pe mîna unor profesori și clerici neloiali sau ignoranți. Condițiile necesare pentru ca ofensiva culturală să dea rezultate pozitive erau existența unor profesori cunoscători ai celor două limbi — pentru a preda limba română și a înțelege în același timp maghiara; cunoașterea statisticii distribuției etnice a populației: maghiari, români și români maghiarizați; manuale bilingve; și școli pentru adulți „în interiorul cărora să se oglindească etnicul nostru românesc". Pentru activiștii ofensivei culturale, obiectivul principal al acesteia era reprezentat mai puțin de minoritățile înseși cît de *preot* privit ca „purtătorul iredentismului maghiar.

---

[169] AA XV/Varia 2, 1933 f.d. Potrivit memoriului, cu cîțiva ani înainte mulți elevi minoritari începuseră să frecventeze liceul românesc, ce-și dovedise în cele din urmă calitatea și „afirmarea culturii românești în plină ascendență fără de cultură conlocuitorilor noștri sași și unguri".

[170] *Ibid.*

[171] MIC/1927/7/34–38, 19 decembrie 1927.

El ține poporul sub presiunea credinței din care face o armă în contra statului."[172]

Minoritățile în defensivă

Populațiile minoritare ale Transilvaniei priveau cu suspiciune „ofensiva culturală", desfășurată în principal prin naționalizarea școlilor maghiare și germane. Maghiarii, care nu puteau accepta trecerea de la statutul de națiune dominantă la cel de națiune subordonată, nu voiau deloc să se resemneze cu existența de fapt a unui stat românesc pe un teritoriu ce aparținuse multă vreme Ungariei. În 1919, ei mai sperau încă într-un acord diplomatic care să anuleze revoluția națională română. În așteptare, ei se retrăseseră în enclavele de autonomie culturală reprezentate de bisericile și de școlile confesionale maghiare.

Românii simțeau însă adesea că dacă preoții (și notabilitățile) n-ar fi făcut propagandă ostilă, maghiarii de rînd ar fi frecventat școlile de stat fără incidente.[173] Inspectorii școlari români denunțau rolul jucat de preoțimea maghiară pe care o acuzau de aținarea ungurilor din Transilvania împotriva statului român. Un inspector din județul Odorhei susținea în 1927 că nu există în zona secuiască conflicte cu minoritatea maghiară în sine, dar că există unul „cu *preotul*, care e purtătorul iredentismului maghiar. El ține poporul sub presiunea credinței din care face o armă în contra statului."[174]

Ceva mai puțin temuți decît preoții, învățătorii minoritari erau și ei obiect de îngrijorare pentru autoritățile românești, mai întîi fiindcă nu s-au aliniat prompt noii ordini statale, refuzînd să jure credință statului român în perioada de așteptare care a precedat Tratatul de la Trianon; și, în al doilea rînd, fiindcă nu învățau românește destul de repede pentru a deveni educatori adecvați

---

[172] *Ibid.*

[173] Vezi, de exemplu, MIC/1928/5/9, 28 martie 1928.

[174] MIC/1927/7/34–38, 19 decembrie 1927. Evidențierea clerului maghiar ca „provocator de dezordine" se aseamănă foarte mult cu concentrarea asupra preoților ucraineni din Bucovina (vezi capitolul 2). Fenomenul poate fi pus în legătură atît cu rolul preoților minoritari în naționalismul maghiar și ucrainean cît și cu cel al preoților români din zona centrală a României la începuturile mișcării naționale românești.

ai tinerilor din România Mare. Învățătorii maghiari și sași din școlile de stat și confesionale mai aveau încă probleme de cunoaștere a limbii la mijlocul anilor '20. Învățătorii minoritari erau admiși la examenele de limbă numai după patru semestre de limbă și literatură română, de geografie, istorie și educație civică românească. Cei care aveau probleme în respectarea cerințelor își amînau examenele sau le picau. Trecerea examenelor însemna dobîndirea unui certificat de „competență".[175] Chiar și așa, administratorii români ezitau uneori să ateste competența învățătorilor minoritari în privința limbii române, în ciuda unei pregătiri filologice adecvate a acestora. Așa cum se exprima o oficialitate: „Ar fi de dorit ca profesorii de limba română să devină numai români în primul rînd cari pe lîngă calificație au și dragoste în suflet pentru această materie."[176]

Profesorii minoritari voiau să aibă propriile lor organizații de profesori. Profesorii reformați din dioceza Baia Mare și cei romano-catolici din Oradea au cerut permisiunea să înființeze asociații, dar au fost refuzați, deși profesorii români și-au avut propriile asociații sub guvernare maghiară.

O oficialitate a justificat refuzul spunînd că era prea devreme în 1924 pentru a permite organizații ale profesorilor minoritari: „Rana ce-i arde e prea deschisă încă."[177] Propria experiență în folosirea instituțiilor culturale autonome pentru a organiza o mișcare națională în Transilvania dominată de maghiari i-a făcut pe români reticenți în acordarea unor șanse similare maghiarilor. În mod evident, atît românii cît și minoritățile priveau cultura ca pe un cîmp de bătălie al politicii naționale.[178]

Consiliul Dirigent socotea că acordase drepturi depline minorităților la început, dar că răspunsul lor fusese ingratitudinea și neloialitatea. Această suspiciune pare să fi persistat în întreaga perioadă interbelică. La un an după Marea Unire, Onisifor Ghibu îi scria un raport lui Valeriu Branițe, șeful Resortului Educație.

---

[175] MIC/1922/492; MIC/1923/463; MIC/1923/463/53, 61, 62; MIC/1924/295/255, 261, 278, 297; AA IX/Varia 2, 18 decembrie 1922.

[176] MIC/1923/463/53, 61, 62.

[177] MIC/1924/213/56, 60.

[178] Adversarii culturali ai românilor erau în genere maghiarii și grupurile maghiarizate — în general evrei, dar și unii români renegați — și mai puțin germanii.

În pofida titlului — „Cea dintîi experiență politică făcută cu minoritatea maghiară din Transilvania" —, documentul tratează mai degrabă chestiuni *educaționale* și *culturale* decît chestiuni direct politice. El merită citat pe larg pentru a clarifica poziția românească:

> Consiliul Dirigent al Transilvaniei, în dorința lui de a asigura libera dezvoltare a culturii popoarelor locuitoare în teritoriile administrate de el, a inaugurat pe teren școlar o politică cu totul deosebită de a fostelor guverne ungurești. Astfel, el nu numai că a încuviințat funcționarea tuturor școlilor confesionale ungurești, dar a hotărît să deschidă și un considerabil număr de școli de stat de toate gradele, cu limba de predare maghiară. Aceasta a făcut-o în convingerea că statul e dator să se îngrijească de educația tuturor cetățenilor săi.
>
> Dar, în același timp, Consiliul Dirigent a trebuit să constate cu surprindere, din partea confesiunilor ungurești, o atitudine nu numai rezervată față de această politică școlară loială, ci, în unele cazuri, chiar provocatoare. Confesiunile ungurești, prin întreaga lor ținută, țin să arate că nu voiesc a recunoaște noua stare de drept a acestei țări și, prin o serie de fapte ale lor, par a voi să pornească un război cultural declarat împotriva statului, care cu atîta generozitate s-a angajat să susție și interesele culturale ale poporului maghiar. Tendința de a deschide școli confesionale ungurești chiar în orașe din unele ținuturi cu majoritate covîrșitoare românească — în care orașe statul susține și pe mai departe școli de stat cu limba de propunere maghiară, și în care există, pe lîngă școli de stat ungurești, și alte școli confesionale maghiare — este o provocațiune, pe care statul român nu o poate privi impasibil. A admite înmulțirea școlilor confesionale, acolo unde statul, care trebuie să fie al tuturor cetățenilor, face cele mai mari sforțări pentru a crea, și prin mijloace culturale, raporturi de viață cetățenească pașnică — așa ceva echivalează cu a cultiva ceea ce ne desparte, în loc să cultivăm ceea ce trebuie să ne apropie.[179]

Conchizînd că „unele școli secundare ungurești, departe de a servi interesele confesionale și culturale ale concetățenilor noștri unguri, tind să fie pepiniere ale unei politici centrifugale", Ghibu

---

[179] Onisifor Ghibu, „Cea dintîi experiență politică făcută cu minoritatea maghiară din Transilvania", în *Prolegomena*, pp. 759–760.

recomanda ca ungurilor să nu le fie permis să deschidă școli confesionale „decît după ce, liniștindu-se vremurile", se vor fi făcut studii privind necesitățile lor și cele ale statului.[180]

Ghibu nu era singurul care avea această părere. Și alți observatori erau de acord că maghiarii nu apreciaseră politica generoasă a Consiliului Dirigent de a înființa școli în limba maghiară în comunele și orașele cu largă populație maghiară. În loc de aceasta, preoții unguri amenințaseră „cu anatema pe Maghiarii cari își vor trimite copiii la școala primară a statului".[181] Protestînd împotriva înființării școlilor de stat în limba maghiară cu o programă românească unificată, elitele maghiare și-au îndemnat conaționalii să-și trimită copiii numai la școlile confesionale ungurești, unde limba, obiceiurile și cultura maghiară vor fi păstrate.[182] Bisericile ungurești, catolică, reformată și unitariană, au deschis noi școli confesionale supunîndu-i pe enoriași la taxe pentru aceasta. „Școlile minoritare trăiesc, iar secțiile noastre maghiare vegetează neavînd elevi", se plîngea un inspector de stat.[183] În întreaga Transilvanie pare să fi avut loc o reînviere a școlilor confesionale, cele reformate și unitariene dublîndu-și numărul, de la 348 la 690, între 1918 și 1920.[184] Rezistența față de politica statului s-a manifestat și în predarea în continuare a istoriei și geografiei Ungariei și în refuzul preoților și profesorilor de la școlile confesionale de a semna rapoartele de inspecție fiindcă nu erau scrise în ungurește.[185]

În anumite cazuri, școlile confesionale primeau și copiii români sau copii de alte confesiuni decît cea a finanțatorilor școlii.[186] Ministerul Instrucțiunii interzicea asemenea procedee. Ordinele

---

[180] *Ibid.*

[181] AA IX/Varia 2, 30 decembrie 1922.

[182] MIC/1922/302/69, 4 octombrie 1922.

[183] AA IX/Varia 3, 30 decembrie 1922.

[184] Cornish, *Religious Minorities*, p. 77. Distribuția era de 322 de școli reformate și 26 unitariene în 1918, și 641 de școli reformate și 49 unitariene în 1920.

[185] AA IX/Varia 2, 18 decembrie 1922.

[186] În județul Bihor, treizeci de fete care frecventau școli primare catolice ca urmare a „iresponsabilității" părinților au fost silite să se retragă de la școală, autoritățile române avertizînd mînăstirile care finanțau școlile că pe viitor admiterea de elevi români va avea drept urmare închiderea școlilor lor. AA IX/Varia 2, 18 decembrie 1922.

nr. 100088 și 100099–23 decretau că „fiecare elev trebuie să meargă la școala ce ține de propria lui religie sau la școala de stat".[187] Problema era însă că etnia nu era întotdeauna clară. Așa cum am văzut, românii susțineau că politica de asimilare a maghiarilor îi deznaționalizase pe etnicii români din Transilvania. Ei îi considerau pe românii asimilați — respectiv oameni care se declarau maghiari dar aveau un nume sau un trecut românesc — drept „români ascunși". Bisericile reformată și unitariană s-au plîns că „mulți părinți maghiari sînt siliți să-și trimită copiii la secțiile românești ale școlilor de stat", situație „frecventă în cazul persoanelor aparținînd minorităților care aveau nume românești și în rîndul țiganilor". Autoritățile au replicat că „ungurii nu sînt obligați să-și trimită copiii la școlile de stat, ci numai copiii românilor, cu origine românească bine dovedită, dar ale căror nume fuseseră evident maghiarizate". Ele explicau că „statul român consideră că e dreptul său să-i readucă în sînul neamului lor pe acei români care fuseseră înstrăinați de unguri".[188]

Guvernul a mers pînă la închiderea școlilor confesionale, pe care le numea „contrașcoli", instituții care, potrivit românilor, erau înființate de Biserica reformată doar pentru a se opune noii guvernări românești și pentru a-i angaja pe profesorii maghiari care refuzaseră să jure credință României și fuseseră așadar dați afară din slujbe. Investigînd plîngerile privitoare la închiderea de școli, o comisie de prelați americani și britanici a fost informată de autoritățile române că aceste școli „erau total lipsite de material didactic, nu aveau clădiri corespunzătoare, activînd în locuințele preoților, în bucătării, șoproane etc." În plus, istoria și geografia Ungariei erau predate în locul limbii de stat și al istoriei și geografiei României, întreaga programă fiind predată într-un spirit iredentist maghiar.[189]

Dependența școlilor confesionale de autoritățile religioase cu sediul în străinătate a devenit un punct deosebit de sensibil pentru guvern. Bisericile catolică, reformată și unitariană ale maghiarilor și sașilor din Transilvania depindeau toate de ierarhii al căror centru se afla în afara României, fiind astfel mereu suspectate de

---

[187] Cornish, *Religious Minorities*, p. 67.
[188] *Ibid.*, pp. 110–111.
[189] *Ibid.*, pp. 75–77.

iredentism.[190] Suprapusă unei situații și așa tensionată, concurența dintre școlile minoritare de stat și confesionale a dat tonul neîncrederii ce avea să domine politica culturală în chestiunea minorităților din Transilvania. Această neîncredere este pricina confiscării de către Consiliul Dirigent a proprietăților Asociației Maghiare de Educație Publică, Emke, în toamna anului 1919.[191] Suspectați au fost într-o oarecare măsură și sașii. Societatea corală *Liedertafel* a fost desființată foarte de timpuriu și nu s-a permis reînființarea ei pînă nu s-a obținut asigurarea că grupul funcționează fără membri și capital german.[192]

Tratatul Național privitor la Minorități, semnat la Paris la 9 decembrie 1919, a oferit minorităților din Transilvania o nouă armă în lupta pentru drepturi culturale. Autoritățile române socoteau însă că minoritățile abuzau de acest tratat și-l interpretau greșit. Ele susțineau că secuii și sașii înființau în mod nelegal nu doar școli primare în limba maternă, ci și „tot felul de școli secundare și chiar universități cu subvenții de la Berlin și Budapesta".[193] Delegații români voiau ca autonomia școlară să fie strict locală, limitată la comuna de rezidență și la școlile primare. Aceste școli nu trebuiau să beneficieze de stipendii străine, nefiind admise nici organizațiile școlare săsești și secuiești pe bază regională. Mai mult, școlile minorităților trebuiau să urmeze programa și reglementările Ministerului Instrucțiunii Publice.[194]

În chip semnificativ, discuțiile privind rolul iredentist al bisericilor *maghiare* nu specificau întotdeauna cultul la care se făcea referire. Cel mai adesea se vorbea despre biserici preoți, confesiuni sau școli confesionale „maghiare", ca și cum identitatea națională a acestor instituții ar fi precumpănit asupra diferențelor dintre culte. Într-un raport din regiunea Oradea din 1927, de pildă,

---

[190] QD 41/194–199R, 4 aprilie 1921 și AA IX/Varia 3.

[191] Emke era o societate de caritate, ale cărei proprietăți proveneau de la fundații particulare și din donații și al cărei scop era să-i ajute pe studenții maghiari săraci. QD 41/122–125R, 11 martie 1920.

[192] MIC/1919/330/8, 26 februarie 1919.

[193] QD 41/110–113R, 12 ianuarie 1920. Președintele delegației române la Conferința de la Paris s-a plîns de asemenea că sașii mergeau la studii în Germania, unde participau la organizațiile studențești pangermane; ca urmare, ei se întorceau în România după anii de studiu ca „agenți naturali ai imperialismului german".

[194] *Ibid.*

inspectorul scrie că „școalele de sub scutul bisericii catolice și al celei reformate sînt adevărate focare de dușmănie pentru țara noastră".[195] Apoi, el face explicită conexiunea dintre cele două biserici spunînd că „neînțelegerea dintre biserica reformată și catolică, atît de mare în trecut, azi sub imperiul împrejurărilor a tăcut și bisericile nu mai sînt confesionale propriu-zis, ci naționale maghiare".[196]

Organizațiile de tineret maghiare au fost întîmpinate cu și mai multă suspiciune decît bisericile. Fie că societățile erau preocupate de gimnastică, muzică, cultură, stenografie, lectură sau „cultură" generală, fie că pretindeau că încurajează cunoașterea literaturii naționale, cultivarea sentimentelor naționale sau dragostea de țară[197], autoritățile le suspectau de iredentism. Iuliu Valaori și Constantin Kirițescu, funcționari ai Ministerului Instrucțiunii Publice, adresau în 1924 un raport confidențial Ministerului de Interne. Memoriul considera că multe societăți culturale și sportive ungurești din Ardeal sînt de fapt „societăți cu tendințe iredentiste".[198] Era de resortul Ministerului de Interne să aprobe înființarea acestor organizații. Deși societățile păreau să fie în ordine din punct de vedere educațional, Valaori și Kirițescu erau convinși că ele reprezentau o fațadă pentru activități care amenințau securitatea statului și propuneau desființarea sau restrîngerea lor. Deși Constituția României asigura libertatea absolută de asociere, situația putea fi ocolită prin aplicarea legilor ungurești — destinate înainte limitării libertății de întrunire a asociațiilor românești — care se mai aflau încă în vigoare în Transilvania.[199]

Și alte oficialități din învățămînt erau de acord cu Valaori și Kirițescu. Un inspector, Vasile Candrea, recomanda în 1923 ca statutele societăților culturale, muzicale și sportive ale Rectoratului Reformat din Cluj să nu fie aprobate. Deși prevederile păreau să fie în ordine, el fusese informat că „instrucția de la Cercul de gimnastică se face după normele primite din Ungaria, de la trupele de organizare a lui Horthy, că la caz de nevoie elevii

---

[195] MIC/1927/221/236, 3 mai 1927.
[196] *Ibid.*
[197] MIC/1924/401.
[198] MIC/1924/401/1, 21 ianuarie 1924.
[199] *Ibid.*

de la clasa a V-a în sus să poată face și servicii militare". În timpul inspecției, Candrea s-a convins „că se duce o luptă bine organizată contra sentimentului Național Român".[200] El susținea că pînă și instrucția școlară se desfășura împotriva spiritului românesc, căci anumite manuale conțineau bucăți iredentiste. Deși manualele și hărțile jignitoare au fost, mai devreme sau mai tîrziu, confiscate, elevii aveau în continuare acces la ele, acasă. Importanța cercurilor și societăților culturale era tocmai aceea că — spre deosebire de școli — ele scăpau de inspecții și puteau astfel completa într-un mod oarecum organizat educația iredentistă pe care orele de la școală trebuiseră s-o limiteze. Întrucît statutele lor stipulau existența unor membri de diferite tipuri pe lîngă cei obișnuiți (sprijinitori, fondatori, onorifici, extraordinari), rolul acestor societăți era cu atît mai suspect, în măsura în care păreau să fie „fațada" perfectă pentru agitația exterioară.[201]

Simțindu-se hărțuite, elitele neromânești au găsit căi indirecte de a se opune adversarilor lor și de a rezista politicii românești din învățămînt. Într-un caz, un inspector din regiunea Cluj s-a plîns că „în noile ținuturi [...] orașele fiind cu populație în majoritate streină, ne este foarte greu să obținem localuri. Nu se arată nici cea mai mică bunăvoință din partea primarilor".[202] Profesorii și preoții maghiari mai puteau sabota spiritul patriotic pe care școlile erau presupuse a-l inculca elevilor prin refuzul de a celebra acele sărbători naționale românești care comemorau unirea de la 1918 sau alte momente de referință din istoria României Mari.[203]

În Transilvania, ca și în celelalte provincii, opoziția față de politicile de naționalizare culturală pare să fi venit mai puțin din partea maselor populației minoritare și mai degrabă din partea notabilităților. Bisericile maghiare reprezentau cele mai importante instituții ale rezistenței la românizare. Autoritățile suspectau însă de scopuri iredentiste și societățile culturale, sportive și muzicale ale tineretului, ca și uniunile profesionale constituite pe bază etnică.

---

[200] MIC/1924/401/77–79, octombrie 1923, f.d.

[201] *Ibid.*

[202] Raportul propunea ca statul însuși să plătească pentru clădirea de noi școli și internate, sau, ca o ultimă soluție, în orașele ardelene clădirile să fie expropriate și folosite în interesul cultural al națiunii române. AA IX/Varia 2, 6 august 1923.

[203] MIC/1924/213/42, f.d.

Intelectualii în tranziție

Procesul schimbărilor culturale din Ardeal reprezenta o problemă pentru mulți dintre intelectualii români ai provinciei. Ca grup, ei erau strîns legați de programul de românizare și așteptai să tragă foloase de pe urma lui. Cu toate acestea, intelectualii români, avangardă a revoluției naționale, și-au dat seama că tranziția de la statutul de oponenți persecutați ai statului ungar la cel de grup afiliat noului stat român provoca o criză de identitate. Criza lor reflectă în parte rolul central jucat de *Kulturkampf* în procesul de unificare a Ardealului, contribuția esențială a intelectualilor la acest proces de transformare și efectul direct al transformărilor asupra acestei pături a societății românești din Transilvania.

După 1918, ardelenii a devenit cei mai importanți deținători al puterii din Transilvania. A fost inițiată o schimbare formală și socială. Notabilitățile maghiare au fost înlocuite cu români sau li s-a cerut să jure credință statului român. În același timp însă, cultura maghiară dăinuia cu prestigiul intact; dăinuia de asemenea ideea inferiorității culturii române. De fapt, această inegalitate a fost poate exacerbată de schimbarea autorității politice. Pînă și observatori care simpatizau cu cauza românească — așa cum erau diplomații francezi care sperau să tragă beneficii de pe urma expansiunii României — erau rezervați cu privire la evaluarea politicii culturale românești din Ardeal. Un diplomat francez scria că „administrația românească, lipsind colonia maghiară de liderii și de intelectualii ei prin regimul de expulzări și evacuări, încearcă s-o distrugă prin măsuri luate împotriva școlilor și bisericilor", adăugînd că „lupta din Transilvania dintre culturile română și ungară se desfășoară, de fapt, în principal pe scena universităților și a școlilor".[204] Legația franceză raporta că recent creata Universitate de la Cluj „va avea pentru cîtva timp un caracter ușor artificial într-un oraș în care, orice s-ar spune, ceea ce contează din punct de vedere intelectual este încă maghiar sau german".[205] Descriind exproprierea fostelor școli de stat maghiare și a multor școli confesionale, raportul dădea expresie unor sentimente amestecate, de aprobare și dezaprobare în același timp. Pe de o parte, diplomații francezi apreciau „politica de

[204] QD 41/150–152R, 12 septembrie 1920.
[205] *Ibid.*

românizare a Transilvaniei prin intermediul școlii și al universității" care, spuneau ei, „decurge dintr-o idee justă și măreață" și care era în acord cu interesele Franței de a sprijini cultura latină în Europa Centrală. Pe de altă parte, aceiași oameni aveau rezerve cu privire la modalitatea lipsită de tact în care versiunea românească a „culturii latine" era impusă în Transilvania.[206] În ciuda simpatiilor lor, francezii socoteau despotică, și ca atare jenantă, abordarea românească a acelui *Kulturkampf:* „Expulzări, evacuări, închideri de școli, atacuri îndreptate împotriva bisericilor, toate aceste măsuri sînt destinate să românizeze Transilvania", regreta respectivul raport.[207]

Prin contrast, cel puțin un segment al intelectualității românești din Transilvania — naționaliștii militanți care se aliniaseră în vederea realizării unirii cu România în perioada stăpînirii ungare — se simțea, după unire, lipsit de direcție în lupta dusă cu hegemonia maghiară care persista încă. Ei erau înclinați să arunce vina pe statul român care nu se implica îndeajuns în procesul de naționalizare a provinciei. Ca membri ai unei avangarde izolate atît înainte cît și în prezent, acești intelectuali așteptau o angajare absolută și o preluare a conducerii din partea statului pe care-l ajutaseră să ajungă la putere.

Cu deosebire un periodic se pronunța deschis asupra acestor probleme în mod repetat: *Țara noastră* condus de Octavian Goga. Ziarul era vădit naționalist și se opunea Partidului Național, și mai tîrziu Partidului Național Țărănesc, pe care-l acuza de regionalism. Deși mai tîrziu el avea să devină foarte radical, în anii '20 se plasa în linia opiniei publice din Transilvania. Articolele scrise la mijlocul anilor '20 atrăgeau atenția asupra nemulțumirii prelungite a intelectualilor români din Transilvania față de procesul dificil al românizării provinciei. Într-un articol din 1925, „Intelectualii ardeleni după unire", Petre Nemoianu conceptualiza poziția acestor intelectuali, din rîndul cărora fără îndoială făcea și el parte, drept o poziție decurgînd din „misiunea lor colonizatoare". Colonizarea de care vorbea el era mai degrabă un proces social decît o reașezare în teritoriu, deși era menționată și migrația înspre orașe. Nemoianu compara angajamentul acestor intelectuali cu soarta mai fericită a țăranilor români. Țăranul

---

206 *Ibid.*

207 *Ibid.*

„a votat unirea, s-a prins în horă și a plecat acasă". Intelectualitatea, în schimb, a trebuit „să-și schimbe întregul ei fel de viață" în urma unirii.[208]

Potrivit lui Nemoianu, intelectualii români din Ardeal fuseseră activiști în rîndul țărănimii. Acum ei deveniseră o pătură distinctă a cărei menire era aceea de a exercita suveranitatea statului român și de a pregăti clasa de mijloc al cărei sîmbure erau ei înșiși. Intelectualii fuseseră transpuși într-un „nou continent social", ceea ce însemna strămutarea la oraș și adoptarea unor scopuri economice, politice și sociale radical diferite. În vreme ce țărănimea primise dreptul de vot și beneficiase de reforma agrară fără a fi trebuit să-și schimbe așezarea, intelectualii au trebuit să sufere o deplasare traumatizantă în cadrul provinciei către un „domeniu străin" — orașul — și au trebuit să construiască o structură socială urbană integral nouă: „În cadrele noii sale misiuni, populațiunea noastră urbană nu așteaptă sporirea unei gospodării existente [...], ci însăși crearea acesteia, în vederea căreia nu dispune de nici un razim oficial decît acela al factorilor oficiali. [...] În afară de munca proprie, ea mai are nevoie de concursul efectiv al statului, pînă cînd se va putea consolida în noua configurație socială."[209] În opinia lui Nemoianu, statul nu făcuse încă tot ce putea face pentru a întări acest embrion al vieții urbane românești, deși aceasta trebuia să fie prioritatea în orice program românesc nepartizan. El conchidea că „românimea de la orașe stă în raport direct cu stăpînirea românească, pe care o înalță cînd este ajutată și o coboară cînd este abandonată."[210]

Într-un articol din 1924 intitulat „Emanciparea economică a Transilvaniei", Nemoianu se plîngea că statul nu-și asuma un rol suficient de activ în protejarea „capitalului intelectual național", pe care-l socotea drept avînd o nevoie mai mare de protecție decît capitalul financiar al României. El explica faptul că această atitudine pasivă are implicații negative pentru viitoarele generații de români, căci, lipsiți de încurajare, aceștia nu vor îmbrățișa alte cariere decît cele practicate în mod tradițional. Neutralitatea statului, scria el, lăsa de asemenea cale liberă năvălirii străinilor. În cele din urmă statul român însuși va avea de suferit, căci

---

[208] *Țara noastră*, 18 octombrie 1925.

[209] *Ibid.*

[210] *Ibid.*

România — cu baza în vechiul Regat — se va subordona Ardealului, mai avansat din punct de vedere industrial și a cărui economie se afla încă în mîinile elementelor minoritare.[211]

Articolele lui Nemoianu propuneau intervenția activă a statului în sprijinul elementului urban și profesional românesc din Transilvania. Ele reflectau frustrarea intelectualilor transilvăneni față de insuficienta prezență, ca să nu spunem absență, a statului, semnalînd perceperea propriei slăbiciuni de către pătura urbană de cadre și de intelectuali a societății românești din Ardeal. Nemoianu aproape deplînge fragilitatea societății civile (*avant la lettre*) românești din anii '20 în Transilvania.

În aceeași perioadă, în *Țara noastră* a apărut un articol intitulat „Criza avocaturii în Ardeal".[212] Articolul arăta că avocații români din Transilvania aveau și ei o relație incomodă cu statul român, care constituia o criză virtuală de identitate. Sub guvernarea maghiară această profesie reprezentase o adevărată vocație. În acea vreme, avocații fuseseră avangarda intelectualității urbane românești. Ei fuseseră siliți să adopte această carieră pe de o parte de către regimul maghiar care nu le permitea intelectualilor români să practice decît profesiuni liberale; pe de altă parte însă, impulsul venea și din dorința lor de a apăra drepturile conaționalilor lor. Înainte de 1918 avocații locuiau de regulă în mici orașe de provincie, aproape de satele lor de baștină, avînd un trai asigurat, dacă nu chiar îmbelșugat. Erau „un fel de trimiși ai satelor, cu misiunea de a ține contactul cu o lume străină, ostilă nouă, cu care nu se înțelegeau", și pe care o evitau.[213]

După unire mulți avocați români s-au mutat în orașele mari. Articolul îi prezenta ca pe niște oameni afectați nu doar de simțăminte antiminoritare (exacerbate acum datorită stabilirii lor în inima enclavelor pline de viață ale minorităților), ci și de pierderea securității economice. Guvernarea românească, pe al cărei sprijin contau, nu era suficient de promptă. În aceste condiții, avocații simțeau că, deși sînt în continuare intermediari în oraș, acum nu mai știu între cine și cine. Puținele deschideri oferite de serviciile statului, notariatele de pildă, erau scăldate în politi-

---

[211] *Ibid.*, 27 ianuarie 1924.

[212] *Ibid.*, 3 februarie 1924.

[213] *Ibid.* Posturile oficiale ale statului, ca și majoritatea celor din companiile comerciale și corporațiile din marile orașe erau monopolizate de alți avocați, de origine nobilă, așadar maghiari.

cianism, ceea ce le făcea neinteresante, în orice caz numărul acestor posturi fiind insuficient pentru a alcătui o „tagmă".[214]

Evident, acești avocați români din Ardeal erau derutați de transformările structurale ale societății lor. Ei luptaseră pentru aceste schimbări, dar nu prevăzuseră rezultatele practice ale succesului lor, și mai puțin încă, efectele unui asemenea succes asupra lor înșile; se așteptaseră, firește, la ameliorări substanțiale, nelimitate chiar. Și, întrucît izvorul nemulțumirilor lor de dinainte de 1918 fusese statul ungar, se așteptau ca redresarea să vină din partea statului român. Dezamăgirile erau inevitabile, căci așteptările acestui grup erau extrem de vagi și de categorice, prea adînc înrădăcinate în experiența guvernării maghiare trecute și prea puțin ancorate în realitățile României Mari. Statul român părea incapabil să ofere sprijinul necondiționat așteptat de transilvăneni.

Cazul avocaților este un exemplu grăitor al crizei intelectualității românești din Transilvania. Ca activiști sociali ei se îndoiau de rolul lor sub noul regim pe care simțeau că trebuie să-l reprezinte. În general, erau adesea dezgustați de practicile acestui regim și erau dezamăgiți mai cu seamă de poziția neutră adoptată, potrivit lor, de către stat în ceea ce-i privește. Ei erau convinși că singura rezolvare pozitivă cu putință a dilemei lor putea veni din partea unui stat militant care ar prelua proiectul naționalist revoluționar inițiat de ei înșiși. Simțeau că ar putea reprezenta o asemenea Românie Mare în Transilvania fără simțămîntul că și-ar trăda credințele și tradițiile. Practicile guvernului de la București nu manifestau nici o virtute revoluționară. Obiecția cea mai importantă ce i se putea aduce era lipsa intervenției acestui stat aparent îndepărtat. Transilvănenii se simțeau „părăsiți" în realizarea dificilului proiect de urbanizare a românilor și de românizare a Transilvaniei. Dilema în care se aflau acești intelectuali, alături de alte grupuri nemulțumite din Transilvania și din alte părți, îi făcea receptivi la soluțiile ideologice și politice oferite de crescînda mobilizare fascistă, al cărei prim val a fost mișcarea naționalistă studențească.

---

[214] *Ibid.*

5. Perspectiva Bucureștiului: străini și evrei

[Învățătorii] să urmeze și să desăvîrșească [opera] soldaților care au murit pe cîmpul de bătaie pentru unirea poporului [român], în sensul trezirii conștiinței naționale în sufletele românilor, pentru a da imbold acestui popor; să le arătăm că ridicarea culturală a săteanului e necesară azi, cînd între granițele României trăiesc oameni mai avansați din punct de vedere cultural. Armele cu care trebuie să plecăm la luptă sînt sufletele învățătorilor noștri.

Discurs ținut la o conferință
a învățătorilor în Urlați-Prahova, 1927

Problemele culturale și educaționale ale României Mari arătau altfel în ochii observatorilor din Vechiul Regat decît în cei ai observatorilor din noile provincii. La drept vorbind, Vechiul Regat nu era o provincie, ci produsul fuzionării a două provincii: fostele principate Valahia și Moldova (amputată), care se uniseră în 1859. Față de cele trei provincii recent dobîndite, fiecare cu personalitate distinctă, cele două părți ale regatului aveau în comun o semnificativă istorie instituțională. Astfel, regatul a devenit un concept util în perioada interbelică. Deși era doar unul dintre elementele componente ale statului unificat, el reprezenta „centrul" sau „metropola" din perspectiva unirii din 1918, aducîndu-și o contribuție preponderentă la formarea României Mari (tot așa cum Serbia contribuise în chip disproporționat în aceeași perioadă la unificarea Iugoslaviei).[1]

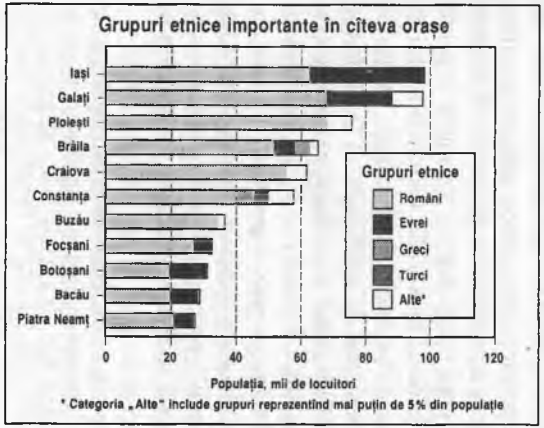
Chiar dacă lăsăm deoparte numeroasele minorități din România Mare, relația dintre regat și noile provincii a fost influențată de moștenirile divergente ale noilor regiuni și de zestrea regatului. Unirea și reformele agrară și electorală, care au fost înfăptuite

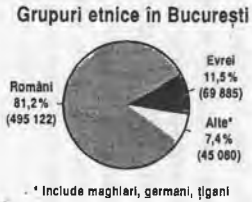
[1] Rolul covîrșitor al Serbiei în crearea și menținerea Iugoslaviei a intrat recent în atenție. Unii au propus schimbarea numelui țării în „Serboslavia".

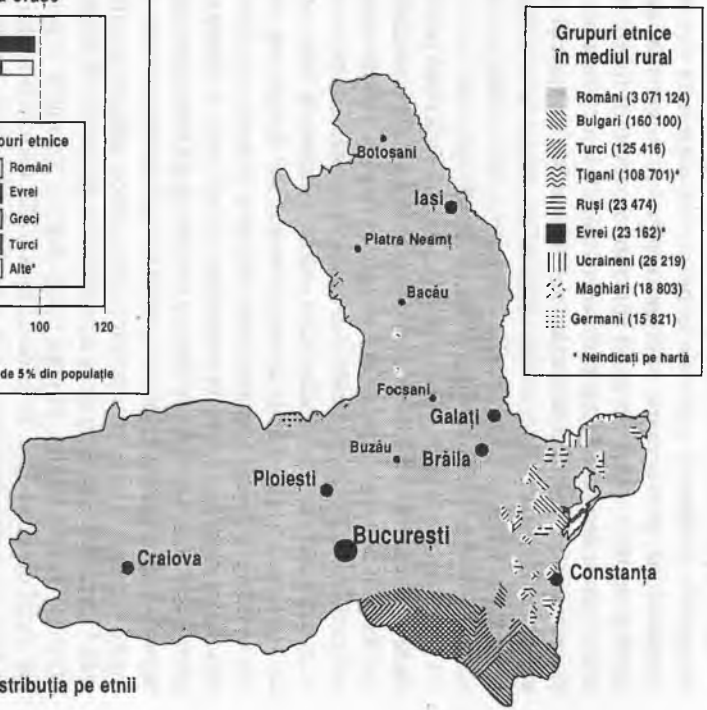
tot atunci, au avut efecte neașteptate asupra structurii sociale și a celei educaționale din noile teritorii. Conducerea regatului a formulat politici de unificare a sistemelor de învățământ din cele patru provincii românești, care combinau modelele tradiționale din Vechiul Regat cu schimbările generate de extindere. Din punct de vedere ideologic, regatul s-a adaptat la poziția de nucleu al unui stat mai mare și cu mai multe minorități etnice recurgînd la naționalismul integral și la un antisemitism clădit pe o mai veche tradiție antievreiască, alimentată după 1918 de insecuritatea adusă de extindere și de diluția etnică.

Așa cum am arătat în capitolele anterioare, expansiunea teritorială a României făcea necesară expansiunea educațională, în special a școlilor secundare. Complementar, românii din noile provincii așteptau să scape de statutul lor anterior de subordonați, între altele prin intermediul școlii și al altor instituții culturale. Astfel, „naționalizarea" culturii — transformarea școlilor germane, maghiare și rusești în școli românești, înlocuirea, sau suplimentarea, cu cărți românești a cărților germane, maghiare sau rusești din biblioteci — a primit un dublu impuls. Procesul naționalizării elitelor României și a instituțiilor culturale care le produceau însemna o tentativă de penetrare a zonelor urbane de către țăranii români din noile teritorii românești, și ea a adus cu sine lupte aprinse. Însă în vreme ce infrastructura educațională și culturală din noile teritorii trebuia evident să fie remodelată, nu e la fel de clar în ce mod a fost afectat de acest proces peisajul învățământului din Vechiul Regat însuși, și nici dacă a fost în vreun fel afectat. De fapt, regatul a avut propria sa versiune privitoare la aceste lupte în perioada de care ne ocupăm.

Eminentul educator de dinaintea primului război mondial, Spiru Haret, a cărui carieră este discutată în capitolul 1, încercase să modernizeze școlile românești, adecvîndu-le nevoilor specifice ale țării sale, mai cu seamă nevoilor numeroșilor țărani săraci și neștiutori de carte ce fuseseră neglijați anterior. În pofida afilierii sale la Partidul Național Liberal, grija sa constantă pentru țărănime indică importanța elementelor poporaniste din politica sa, de neconceput la liberalii occidentali. După primul război mondial, Partidul Național Liberal a continuat opera lui Haret unificînd școlile din provinciile românești surori în cadrul sistemului creat de el. În perioada interbelică însă, problema socială

Vechiul Regat, distribuția pe etnii

ce-l preocupase pe Haret era copleșită de alte probleme. O dată cu apariția problemei naționale în prim-plan, țăranii au devenit „poporul" și, prin urmare, națiunea română. Echivalența între țăran și națiune își are de altfel sursa în vocabularul limbii române: *țăran* derivă din *țară* care înseamnă atît lumea satului cît și patrie. După cum există o mare asemănare între *român* și *rumân* (șerb). După război, naționaliștii au exploatat aceste legături lingvistice pentru a obține avantaje împotriva celor pe care voiau să-i excludă din societatea românească.

Naționalismul n-a apărut dintr-o dată în România după primul război mondial. Curentul intervenționist din perioada neutralității — 1914–1916 — presupunea existența unei opinii publice naționaliste. Efortul de război care a urmat acestei perioade a fost în mare măsură privit ca luptă pentru unitatea națională. Mai mult chiar, savanții români de la răscrucea veacurilor dovediseră deja importanța ideologiei naționaliste în definirea și unirea diverselor mișcări intelectuale, ca și în configurarea politicilor culturale și sociale ale statului.[2] Exista deja în secolul al XIX-lea un naționalism xenofob care îi priva pe străini, îndeosebi pe evrei, de multe drepturi și activități politice, economice, sociale și culturale.[3] Evreilor li se interzicea naturalizarea pe motiv că nu sînt creștini; veșnic străini, ei erau ținuți departe de multe aspecte ale vieții din România. În general însă, *rolul* naționalismului în cadrul efortului de integrare națională de dinaintea primului război mondial diferea substanțial de acela judecat în perioada de după război. Înainte de 1916, statul era preocupat doar de stabilitatea sa proprie și de aceea a societății românești, amenințate în principal de țărănime. Sărăcia acestei clase, lipsa de libertate și neștiința de carte o așezau în afara societății. Așadar, potențial, țăranii constituiau o forță ostilă proprietarilor de pămînt și statului. Temerile față de această ostilitate s-au adeverit din plin în

---

[2] Vezi, de exemplu, Catherine Durandin, „Une image de l'idéologie nationale roumaine: La voie de l'Etat nation paysan", comunicare ținută la Table ronde internationale du C.N.R.S. „La Réinvention du paysan par L'Etat en Europe centrale et balkanique", Paris, 9–12 decembrie 1981; și „Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIXe siècle aux années 1930", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 26 (1979).

[3] Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866–1919): De l'exclusion à l'émancipation* (Editions de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1978).

1907, cînd răscoala țărănească a cuprins o mare parte a regatului. Așa cum am arătat în capitolul 1, unul din obiectivele principale ale politicii culturale antebelice fusese rezolvarea problemei țărănești, instruirea țărănimii și integrarea ei și a intelectualității poporaniste și socialiste în societate prin intermediul unei ideologii naționale cuprinzătoare și al unor instituții poporane precum cooperativele și cercurile sătești.[4] În acest context al problemelor sociale și economice rurale, a apărut și chestiunea evreiască.

Spre deosebire de aceste priorități sociale ale perioadei antebelice, întîia sarcină a naționalismului românesc postbelic era realizarea fuziunii celor trei provincii recent unificate ale României prin naționalizarea elitelor, instituțiilor culturale și a zonelor urbane și prin românizarea sau excluderea populațiilor etnic neromânești. În parte, problema țărănească fusese atenuată prin reforma agrară; iar în parte ea era umbrită de nevoia urgentă de a realiza unificarea politică. Astfel, naționalismul aborda probleme politice în loc de probleme sociale, deși problemele politice care au dobîndit întîietate în perioada interbelică nu erau lipsite de conținut social. În mod nemijlocit acest naționalism s-a orientat înspre evrei.

Prezența evreiască în Vechiul Regat

Dacă majoritatea românească era naționalitatea care beneficia de cele mai mari privilegii politice din Vechiul Regat, minoritatea evreiască era adesea privită drept deținătoare a celor mai mari privilegii economice și sociale, într-o societate aflată în curs de urbanizare. În vechea Românie, elitele politice, economice și culturale fuseseră românești, în vreme ce clasa de mijloc urbană și rurală era un amestec de evrei, români și alte naționalități care, fiind creștine, s-au asimilat în mai mare măsură decît evreii (vezi harta 6).

În Vechiul Regat, în special în Moldova, evreii erau o prezență importantă în mediul urban și un segment semnificativ în sectorul economic al micilor negustori și al micilor meseriași, deși pînă la emanciparea lor de după primul război mondial le era interzis accesul în funcții publice, în învățămînt și avocatură.

---

[4] Vezi Durandin, „Image de l' idéologie", mai ales pp. 10–12 și „Intellectuels et paysannerie".

După români, evreii alcătuiau cel mai numeros grup de populație urbană, de meseriași și de negustori. Ei se remarcau prin absența din zonele rurale și din ocupațiile asociate acestora și, prin concentrarea în zonele urbane, de asemenea în ocupațiile mic-burgheze, spre deosebire de români care trăiau, în covîrșitoare majoritate, la țară.[5]

Evreii trăiseră în orașe mai ales, inclusiv în *ștetl* și mici tîrguri, începînd din secolul al XIX-lea.[6] În 1859–1860, evreii alcătuiau 3% din populația regatului — aproape 9% în Moldova și 0,4% în Valahia. În Moldova, evreii alcătuiau 47% din populația Iașului; 29,7% din cea a capitalelor de județ; 26,2% din orașele mijlocii și 50% din orașele mici. Ei reprezentau doar 1,4% din populația rurală a Moldovei. Deși în Valahia trăiau doar 9 234 evrei în 1860, aproape două treimi din ei locuiau în București, capitala Principatelor Unite. În 1899, ponderea populației evreiești crescuse la 4,5% — 10,5% în Moldova și la 1,8% în Valahia. Ea alcătuia 50,5% din populația Iașului, 34,5% din populația celor 12 capitale de județ din Moldova și 39,4% din populația orașelor moldovenești mijlocii. În Valahia, unde numărul total de evrei crescuse semnificativ — la 68 852 —, 63% locuiau în București și majoritatea celorlalți în capitalele de județ. De la începutul secolului XX și pînă la primul război mondial ponderea evreilor a descrescut ușor, în 1912 evreii reprezentînd 3,3% din totalul populației Vechiului Regat.[7]

O dată cu dobîndirea noilor teritorii, prezența evreiască în mediul urban a crescut, spre dezamăgirea unora dintre români. Simion Mehedinți descria problema așa cum o vedea el în 1923:

> Întinderea elementului evreiesc în România se înfățișa înainte de război astfel: puntele negre se îndesiau cu cît înaintai pe hartă din Oltenia spre granița Bucovinei; de cînd s-au adăugat regatului și celelalte țări românești, harta s-a întunecat și mai tare: Chișinău,

---

[5] După război, evreii erau o minoritate, deși adesea importantă, în 53 de orașe ale regatului. Ei alcătuiau majoritatea în 22 de orașe, din care 20 se aflau în Moldova. Wilhelm Filderman, „My Life", YV/P 6 Z–I, pp. 474–509.

[6] După 1844, evreilor le era interzis să locuiască sau să dețină cîrciumi în sate. Chiar dacă legea nu era aplicată în mod strict, modelul evreilor locuind la oraș a fost consolidat. Verax [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs* (I. V. Socec, București, 1903), p. 27.

[7] Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, pp. 142, 143.

Cernăuți, Sătmar, Oradea Mare, Arad, Timișoara [...] stau ca niște mari punte negre la periferie, iar dacă privești tîrgurile Basarabiei, Bucovinei și Maramureșului, îți dai seama că fluxul populației evreiești se întinde mereu și spre sate.[8]

Cu vizualizarea „negrelor" așezări evreiești și cu „întunecarea" hărții unei Românii în schimbare, Mehedinți, eminent geograf și fost ministru al învățămîntului, descria în termeni alarmanți o *„invazie evreiască"* din zilele noastre, a cărei intensitate, susținea el, a atins apogeul după revoluțiile bolșevice din Ungaria și Rusia. *„Invazia evreiască este cel mai mare eveniment între toate cîte s-au petrecut pînă azi pe pămîntul românesc"*, scria el. „Invaziile asiatice, pe care istoricii le înfățișează de obicei în chip necritic, ca niște cataclisme, nu sînt aproape nimic față de marea invazie din veacul al XIX-lea."[9] Mehedinți conchidea că România era *„singurul stat pe fața pămîntului, ale cărui orașe sînt în cea mai mare parte streine"*.[10]

La începutul secolului XX, aproximativ trei pătrimi din populația evreiască trăia în partea moldovenească a regatului, aproximativ 80% dintre evrei trăind de pe urma comerțului și meșteșugarilor. În București marea concentrare de evrei în comerț și mici meșteșuguri coincidea cu o prezență sporită a străinilor. Doar 51,5% dintre muncitorii și maiștrii din București erau cetățeni români în 1904. Restul erau neromâni, grupul cel mai numeros fiind alcătuit din evrei — 17,1%. Austro-ungarii erau cam tot atît de numeroși, alcătuind 16,1% din totalul meseriașilor bucureșteni; alte grupuri etnice completau această comunitate pestriță. În întregul regatului, românii alcătuiau 55,4% din numărul total al meseriașilor urbani. Restul de 44,6% erau străini,

---

[8] Simion Mehedinți, „Numerus clausus pentru Români", *Convorbiri literare* 55 (februarie 1923), p. 199.

[9] *Ibid.*

[10] *Ibid.*, p. 200. Autorul admitea că Polonia era într-o situație similară. Evreii români se apărau împotriva unor astfel de afirmații folosindu-se adesea de statistici. Wilhelm Filderman, de pildă, președintele Uniunii Evreilor Români, arăta că în majoritatea orașelor dominate de „străini" ale României Mari, evreii reprezentau o minoritate, alcătuind mai puțin de jumătate din populația a 53 din cele 75 de orașe ale regatului, a 9 din cele 12 orașe ale Basarabiei și a 52 din cele 53 de orașe ale Transilvaniei. Filderman, „My Life", pp. 474–509.

din care 21% evrei. Mulți evrei se ocupau de asemenea cu comerțul, deși negustorii români erau de trei ori mai numeroși decît cei evrei.[11]

În 1930, evreii alcătuiau 4% din populația României[12], dar 13,6% din populația urbană, reprezentînd o concentrare depășită doar de etnicii români care alcătuiau 58,6% din populația urbană (vezi tabelul 10). Totuși, doar 1,6% dintre evreii români locuiau la țară, față de 75,3% dintre etnicii români.[13]

Acestor statistici, ca și distribuției geografice și ocupaționale a evreilor, li s-a dat un nou sens o dată cu emanciparea populației evreiești ca urmare a tratatelor semnate cu Germania și cu țările Antantei în 1918 și 1919.[14]

Tabelul 10. Populația Vechiului Regat și a Moldovei, după etnie, 1930

		Vechiul Regat				
		Români	*Evrei*	*Bulgari*	*Turci*	*Țigani*
Total	8 791 254	7 782 996	252 066	191 125	153 857	137 663
%		88,5	2,9	2,2	1,8	1,6
Urban	2 088 594	1 610 254	228 904	31 025	28 441	28 962
%		77,1	11,0	1,5	1,4	1,4
		Moldova				
Total	2 433 596	2 185 632	158 421	–	–	32 194
%		89,8	6,5	–	–	1,3
Urban	592 127	419 081	136 643	–	–	–
%		70,8	23,1	–	–	–

Sursa: Institutul central de statistică, *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. 2, pp. XXXII–III, XXXVI–VII.

Începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, frecventarea școlilor de stat românești de către evrei a fluctuat în funcție de tolerarea sau excluderea lor din societatea românească, precum și cu

[11] Filderman, „My Life", pp. 242, 243.

[12] ICS, pp. 62, 74.

[13] Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale* (Editura Academiei R.S.R., Iași, 1980), pp. 51, 54.

[14] Iancu, *Juifs en Roumanie*, pp. 271–272.

tendințele tradiționaliste sau asimilaționiste ale comunităților evreiești înșeși. În perioada interbelică, această tensiune între acceptare și excludere a fost împinsă la extrem, deoarece în împrejurările schimbate triumful ambelor tendințe părea iminent.

Potrivit istoricului Elias Schwarzfeld, preocupat de evreii din România, epoca de aur a acestora în România a fost cuprinsă între 1848 și 1866, anul primei constituții românești.[15] În această perioadă, între comunitățile evreiești (a căror autoritate asupra evreilor era încă în mare măsură recunoscută) și instituțiile locale ale guvernului român (cum ar fi poliția), a existat un modus vivendi. Anumite instituții ale statului contribuiau la întărirea autorității deținute de comunitate, mai cu seamă strîngerea impozitelor, care la rîndul lor garantau supraviețuirea economică a instituțiilor evreiești — case de rugăciune, spitale, școli și așa mai departe. Deși impozitele directe nu mai erau acceptate, *gabela* percepută pentru carnea cașer și pentru vin aduceau un venit din care se putea întreține fiecare comunitate.[16] Cu toate că evreii ortodocși sprijineau *hadarim*-ul tradițional (școlile religioase), cei cu vederi moderne erau pentru școlile primare israelite-românești, care aveau învățători acreditați de guvern ce predau românește în acord cu cerințele guvernului. Absolvenții acestor din urmă școli se puteau înscrie direct în școlile secundare de stat fără nici un examen.[17] În toată această perioadă, dată fiind poziția favorabilă a școlilor israelite-românești, foarte puțini copii evrei s-au înscris în școlile primare românești.[18]

În acești ani „de aur" nu apăruse încă în România un sistem modern de învățămînt. Abia în deceniul al șaptelea, după unirea principatelor române[19], după legea din 1864 privind învățămîntul public, prin care școala primară devenea gratuită și obligatorie, și după inaugurarea epocii constituționale din 1866[20], s-au creat

---

[15] Elias Schwarzfeld, *Chestia școalelor israelite și a progresului israelit în România* (Imprimerie de l'Orient, București, 1878), p. 6.

[16] *Ibid.*, pp. 6–7.

[17] *Ibid.*, p. 7.

[18] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 145.

[19] Ion Zamfirescu, ed., *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr" din București, 1860–1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la înființarea lui* (Luceafărul, București, 1935), p. 43.

[20] Vezi articolul 23 din Constituția din 1866 în Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 192.

condițiile atragerii unui număr mai mare de copii evrei în sistemul școlilor de stat. În deceniul al șaptelea guvernul a început să controleze mai atent școlile particulare[21], în timp ce adoptarea Constituției însemna pierderea privilegiilor comunale și astfel pierderea resurselor necesare pentru menținerea școlilor evreiești. În același timp însă, s-au înființat mai multe școli de stat, ceea ce însemna că învățămîntul public era accesibil unui număr mai mare de copii, inclusiv evrei.

Stipulînd că numai străinii de religie creștină puteau fi naturalizați ca cetățeni români, Constituția din 1866 a inaugurat o epocă de limitare a drepturilor civile pentru evreii români.[22] Paradoxal însă, excluderea evreilor din școli a luat sfîrșit abia acum. Împotrivirea inițială a evreilor de a urma școli de stat a slăbit curînd, iar în 1878–1879, 11% din totalul elevilor din școlile primare urbane erau evrei; în anumite orașe procentul mergea pînă la 30% sau chiar 50%. Cinci ani mai tîrziu, ponderea se ridicase la 15% — 30–75% în anumite orașe —, numărul elevilor evrei dublîndu-se aproape: de la 3 805 la 5 969.[23]

Școlile secundare au cunoscut o „năvală"[24] similară a evreilor, fenomenul fiind pesemne cel mai semnificativ la acest nivel, firește în raport cu reacția pe care a stîrnit-o în cele din urmă. Un educator român din perioada interbelică, Ion Zamfirescu, propunea ca în România instituția școlii secundare să reflecte „structura vieții brugheze"[25]: „Aceleași motive care pe plan economic duc la măsurile protecționiste, sau pe plan politic duc la recunoașterea tuturor libertăților, pe planul politicii școlare duc la organizarea unei școale secundare legată strîns, tot timpul, de interesele claselor mijlocii."[26] Potrivit lui Zamfirescu, înființarea de noi școli secundare în regat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și afluxul tinerilor evrei la aceste școli reprezintă evoluții legate de geneza burgheziei românești. Inițial, susține Zamfirescu, negustorii evrei din orașe au participat intens la acest proces, așa cum o arată statisticile școlare. În 1897–1898, procentul tinerilor

---

[21] Zamfirescu, *Monografia*, p. 43.

[22] Vezi Iancu, *Juifs en Roumanie*, cap. 2, mai ales pp. 63–68.

[23] *Ibid.*, p. 192.

[24] *Ibid.*, Expresia folosită de Iancu este „une véritable ruée".

[25] Zamfirescu, *Monografia*, pp. 101–102.

[26] *Ibid.*

evrei care urmau școlile secundare de stat era pe ansamblu de 11%. El dă de înțeles mai departe că eventuala scădere a numărului de evrei chiar înaintea primului război mondial se datora progresului burgheziei românești.[27]

Statistici etnice detaliate există pentru unul din cele mai bune licee bucureștene, înființat în 1859 ca gimnaziu și transformat apoi în Liceul „Gheorghe Lazăr". În 1935, Zamfirescu a publicat o analiză a acestei statistici în monografia comemorativă a liceului. El împarte istoria liceului în trei perioade: 1859–1890, 1890–1916 și 1916–1934. Înscrierile de copii evrei erau numeroase în prima perioadă, cu o medie de 16,5%. Ele au scăzut în a doua perioadă la 7,1%, crescînd din nou la o medie de 20,4% din totalul numărului de elevi între 1916 și 1934.[28] Lăsînd deoparte pentru moment ultima perioadă, să cercetăm fluctuațiile antebelice. Periodizarea lui Zamfirescu pune în relief mutarea sediului liceului din curtea bisericii Sf. Gheorghe, aflată în inima cartierului evreiesc și comercial al orașului.[29] Mutarea școlii în 1899 în bulevardul Elisabeta, în centrul cultural și politic al Bucureștiului, coincide cu transformarea sa din gimnaziu în liceu și, potrivit lui Zamfirescu, cu transformarea sa în școală a elitei aristocratice și a înaltei burghezii românești care începea să-și intre în drepturi. Mutarea din cartierul comercial și evreiesc al capitalei în centrul instituțional neevreiesc era astfel simptomatică pentru emanciparea burgheziei românești de capitalul evreiesc. Analiza aceasta e susținută de configurația de clasă și profesională a părinților elevilor. În prima perioadă, 1859–1890, cel mai numeros grup de elevi — circa o treime din total — era alcătuit din fii de negustori mijlocii, din care se presupune că majoritatea erau evrei.[30]

Deși periodizarea lui Zamfirescu e semnificativă din punctul de vedere al istoriei școlii, mai cu seamă cît privește mutarea ei, ea nu dă seama în totalitate de procesele sociale și etnice pe care încearcă să le explice. Contingentul evreiesc în rîndul elevilor

---

[27] *Ibid.*, pp. 145–146 și Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 194.

[28] Zamfirescu, *Monografia*, pp. 148–150.

[29] În primul an gimnaziul a fost găzduit temporar în casa boierului Măcescu, însă primul sediu permanent a fost în curtea bisericii Sf. Gheorghe. *Ibid.*, pp. 50, 265.

[30] *Ibid.*, pp. 140–141, 145.

nu scade brusc în deceniul al zecelea nici ca număr absolut, nici ca proporție. De fapt, anul 1897–1898 a fost cel dintîi de la înființarea școlii cînd numărul elevilor evrei a ajuns la cifra de o sută. Deși exista o ușoară tendință de scădere a numărului relativ de înscrieri la elevii evrei, datorat în special creșterii numărului total de înscrieri, în cifre absolute evreii continuau să frecventeze școala la același nivel ca mai înainte. E improbabil, așadar, ca mutarea școlii să fi avut un efect descurajator asupra înscrierii evreilor la Liceul „Gheorghe Lazăr". Aceste cifre par mai degrabă să aibă o limită „naturală" proprie, determinată de dimensiunea burgheziei evreiești bucureștene, în vreme ce ponderea elevilor români putea atinge — și a atins — niveluri mereu mai înalte datorită facilităților mai mari ale noului liceu. O scădere reală a numărului de evrei înscriși la Liceul „Gheorghe Lazăr" a avut loc abia după 1900: începînd din 1901–1902 și pînă la război ponderea evreilor în totalul elevilor de la Liceul „Gheorghe Lazăr" n-a depășit niciodată 5,5%.[31] Deși înregistrează faptul, Zamfirescu neagă că scăderea numărului de evrei înscriși s-ar datora antisemitismului. Potrivit lui, fenomenul putea fi atribuit progresului burgheziei românești, și nu unor „sentimente prea pronunțate de anti-semitism":

> Burghezia românească începuse să ese din faza în care asistența streină îi fusese indispensabilă. [...] Românii se vedeau într-o țară nouă, în plină activitate creatoare. Este epoca fecundă în care doctrina simțirii naționale începea să se țese [...] întemeiată pe [...] înțelegeri mai adînci față de virtualitățile acțiunii și sensibilității românești. România apărea ca un ogor proaspăt, în care acțiunile creatoare erau așteptate să se împlînte bogat și roditor. O operă de realizări și de hegemonie românească apărea generațiilor ca un crez de viață și ca o expresie imediată a misiunei ce le era încredințată de problemele timpului.
>
> În epoca care a precedat războiul cel mare, Liceul „Gheorghe Lazăr" a fost printre instituțiunile care au produs și au susținut statornic acest spirit. Bineînțeles, în această atmosferă, streinii nu se puteau încadra cu ușurință. În jurul școalei se țesuse o credință care, în mod instinctiv, era respectată de amîndouă părțile.[32]

---

[31] *Ibid.*, pp. 148–150.
[32] *Ibid.*, pp. 145–146.

Accentul pus de Ion Zamfirescu asupra elanului național din România începutului de secol și sublinierea maturizării burgheziei naționale ca explicație a reducerii numărului de elevi evrei de la o școală secundară de înalt nivel sînt foarte sugestive. Lipsește însă un element explicativ evident. Zamfirescu trece cu vederea motivul cel mai direct, complementar de fapt, al scăderii numărului de evrei de la Liceul „Gheorghe Lazăr". Naționalismul metafizic, pe care, chipurile, evreii îl respectau frecventînd în număr din ce în ce mai mic liceul, avea corespondente administrative și legislative concrete. Începînd din anii '90, prezența evreilor în școlile de stat a fost lăsată tot mai mult la discreția directorilor de școală, iar elevii evrei trebuiau să plătească taxe.

Aceste măsuri par să fi fost o reacție la prompta acceptare de către evrei a școlilor de stat după 1866. Potrivit lui Elias Schwarzfeld, ponderea evreilor înscriși la școli de stat era egală sau mai mare decît cea a românilor după 1866, mai cu seamă în orașele mai mari unde trăiau de regulă evreii mai cultivați și mai puțin tradiționaliști. Schwarzfeld, care ar fi preferat ca evreii să urmeze școli evreiești, scria că „în fiecare an numărul israeliților progresează în mod spăimîntător".[33] El cita faptul aparent bine cunoscut că „în București gimnaziul « Lazăr », în Iași școala primară « Trei Ierarhi » și gimnaziul « Ștefan-cel-Mare » [...] gimnaziul « Alexandru-cel-Bun » [...] sînt numite școli jidovești". În aceste școli numărul evreilor era aparent mai mare decît cel al neevreilor, anumite clase avînd „mai numai israeliți".[34] Tendința aceasta îi afecta pe acei evrei îngrijorați de slăbirea legăturilor comunitare.

Cît despre români, ei au privit cu resentiment „invadarea școlilor de către evrei" și au încercat deja în deceniul al nouălea, înainte de adoptarea oricărei legislații restrictive, să-i determine pe directorii de școală să-i excludă pe evrei. Ministerul Instrucțiunii Publice a părut să fie și el de acord, trimițînd circulare ce permiteau respingerea elevilor evrei în cazul în care școlile erau supraaglomerate.[35] Terenul fiind astfel pregătit, în 1893 au fost adoptate două legi ale învățămîntului — una privind

[33] Schwarzfeld, *Chestia școalelor*, p. 24.
[34] *Ibid.*
[35] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 192.

învățământul profesional[36], cealaltă privind școli primare și normale —, ambele cuprinzînd măsuri împotriva străinilor menite să excludă sau să reducă numărul elevilor evrei. Cel care a contribuit la amendamentul referitor la restricții a fost A. C. Cuza, părintele antisemitismului românesc, la vremea aceea tînăr politician conservator.[37] Legea „Take Ionescu" privitoare la școlile primare și normale acorda prioritate la admitere etnicilor români. Copiii străinilor, admiși la înscriere în limita spațiului disponibil, trebuiau să plătească taxe. Modificările aduse ulterior legii din 1893 sub ministeriatele lui Poni și Haret au lăsat acest articol intact.[38] Legislația privind învățământul secundar și superior adoptată în 1898 sub Spiru Haret, ca și toate legile privitoare la învățământ adoptate pînă la primul război mondial, cuprindea măsuri similare.[39] Ponderea elevilor evrei în școlile secundare de stat a scăzut de la 11% în 1897–1898 la 7,5% din total în anul următor.[40] O justificare pentru acest val de legi de excludere a fost oferită de efemerul ministru al învățământului Petru Poni care susținea în 1896 în fața parlamentului: „Ori cine într-o țară posedă învățământul secundar este fatalmente destinat să guverneze, să conducă frîiele acelei țări."[41] Firește însă că ideea potrivit căreia evreii se puteau afla în această situație fiindu-le totodată interzise drepturi civile și politice depline era lipsită de sens.

O dată ce învățământul era privit din ce în ce mai mult drept un laborator de creare a elitei naționale, disputele privind utilizarea școlii pentru asimilarea evreilor și-au pierdut temeiul. Copilăria lui Wilhelm Filderman, viitor lider al Uniunii Evreilor Români, este grăitoare. Născut în 1882, a fost trimis de mama

---

[36] *L'Indépendance roumaine*, 8 februarie 1893.

[37] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 193; I. Ludo, *În jurul unei obsesii* (Editura Adam, București, 1936), pp. 11–14; Uniunea Evreilor-Pământeni, „Memoriul Evreilor-Pământeni votat de Congresul extraordinar al Uniunii Evreilor-Pământeni dela 3 și 4 novembre 1913: Legi, regulamente și măsuri administrative îndreptate împotriva străinilor și aplicate Evreilor-Pământeni", p. 40, YV/P 6 12.

[38] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 194.

[39] Vezi Uniunea Evreilor-Pământeni, „Memoriul", pp. 40–44 și Iancu, *Juifs en Roumanie*, pp. 194–196.

[40] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 194.

[41] Citat de H. Gherner și Beno Wachtel, *Evreii ieșeni în documente și fapte* (Iași, f.e., 1939), p. 34.

sa la sfîrșitul deceniului al nouălea la o școală elementară de stat, deși exista o școală evreiască în apropierea casei lor. E limpede că ea privea problema în termeni asimilaționiști, respectiv că „fiind născut în România unde [...] [fiul său] avea să-și trăiască viața, era bine să cunoască poporul, limba și istoria [țării]".[42] În clasa lui Filderman din școala primară erau doar patru sau cinci evrei. În memoriile sale el nu-și amintește de „incidente" sau „jigniri" antisemite nici în școala elementară, nici mai tîrziu la liceu.[43]

La vremea însă cînd Iacob, vărul mai mic al lui Wilhelm, se pregătea să meargă la liceu, puțin după 1897, situația se schimbase. Pentru a intra la liceu, Iacob a trebuit să treacă un examen, deși avusese media 9,50; a fost respins doi ani la rînd de către director, care era autorizat să acorde prioritate românilor și să primească străini numai dacă existau destule locuri disponibile. În cele din urmă, Iacob a încercat să intre la Școala de Comerț. Directorul de aici a făcut remarci cu privire la „mirosul de evreu" din clasa în care avea loc examenul, dar au fost admiși mult mai mulți evrei fiindcă numărul candidaților români era mai mic. Băieții evrei au început de asemenea să urmeze gimnaziile evreiești particulare „Cultura" și „Libros", înființate de evreii bogați ca urmare a legislației de excludere. Privind în urmă la perioada de după 1898, Filderman observa că „școlile de stat erau închise pentru noi, iar în calea dezvoltării propriilor noastre instituții școlare erau așezate obstacole inimaginabile". Minoritatea evreiască era singura minoritate care nu primea nici o subvenție de la stat; titlurile de la școlile evreiești nu erau întotdeauna recunoscute, obligîndu-i pe absolvenți să susțină examene de stat costisitoare pentru validarea diplomelor; în sfîrșit, evreii nu erau admiși la seminariile pentru învățători, ceea ce făcea ca instruirea învățămîntului pentru comunitatea evreiască să fie o problemă.[44]

O atmosferă de naționalism strident — sau, așa cum era privită de alții, un „enseignement du mépris" față de evrei[45] — se manifesta în mărunte hărțuiri verbale de către profesori antisemiți și în manuale antisemite, ceea ce a jucat desigur un rol în îndepărtarea

---

[42] Filderman, „My Life", pp. 1, 5.

[43] *Ibid.*, pp. 5, 8.

[44] *Ibid.*, p. 444.

[45] Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 195.

evreilor de școlile de stat românești. Dar legislația de excludere începută în 1893 și extinsă la școlile secundare în 1898 ar trebui considerată direct răspunzătoare pentru scăderea drastică a prezenței evreilor în școlile secundare, precum Liceul „Gheorghe Lazăr", la începutul secolului. Legile trebuie de asemenea să fi dat un semnal că antisemitismul neoficial e acceptabil.

Măsurile de excludere legitimate de ideologia naționalistă în curs de apariție au avut drept efect atenuarea „situației tragice a școlii" — școlile supraaglomerate și analfabetismul atotstăpînitor care îl izbiseră atît de tare pe Spiru Haret la începutul carierei sale.[46] Legile din 1893, 1896, 1898 și 1899, elaborate cu contribuția lui Haret sau în timpul ministeriatului său și menite să corecteze această situație, conțineau toate clauze privind excluderea.[47]

Literatura secundară privitoare la Spiru Haret se concentrează asupra ideilor și realizărilor sale sociale și educaționale, în special (așa cum s-a arătat în capitolul 1) asupra lărgirii sferei de acțiune a școlii astfel încît aceasta să-i cuprindă pe țărani nu doar ca pe un grup de școlari temporari, ci ca o clasă cu nevoi sociale și economice bine definite. Autorii care s-au aplecat asupra aspectului social al activității lui Haret în contextul răscoalei de la 1907 sînt conștienți de naționalismul implicit al preocupărilor sale sociale. Philip Eidelberg, de pildă, semnalează „nota foarte puternică de naționalism, exprimată de obicei prin atacul împotriva arendașilor străini", prezentă în mișcarea cooperatistă. El observă mai departe că Haret „nu declară război arendașilor priviți ca o clasă, ci doar împotriva arendașilor străini".[48] Deși în rîndul arendașilor „străini" nu erau doar evrei, ci și, în Valahia, greci și bulgari, Haret era cel mai neînduplecat cu privire la evreii concentrați în Moldova, care, avertiza el, ar putea avea „o înțelegere [...] pentru a-i elimina pe arendașii români". Potrivit ideologilor băncilor populare și cooperativelor sătești, țăranii și proprietarii de pămînt români aveau interese comune care se opuneau celor ale arendașilor străini.[49] Arendașii români puteau în principiu să-și îndrepte poziția cumpărînd pămîntul pe care-l luau în arendă, soluție interzisă din punct de vedere legal „străinilor".

---

[46] Durandin, „Image de l'idéologie", p. 12.

[47] *Ibid.*

[48] Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie* (Brill, Leiden, 1974), pp. 119, 120.

[49] *Ibid.*, pp. 122, 124–125.

Deși s-a scris puțin despre poziția lui Haret față de prezența evreilor în instituțiile de învățământ, legile și reglementările adoptate în timpul celor trei mandate de ministru pe care le-a ocupat au fost îndreptate toate către protejarea și tratamentul preferențial acordat etnicilor români, încurajînd astfel blocarea accesului evreilor la școlile de stat. O asemenea excludere ar fi compatibilă cu „naționalismul social" al lui Haret în problema țărănească, cu preocuparea sa pentru instruirea țăranilor ca parte a rezolvării situației lor economice și cu interesul Partidului Național Liberal de a construi economia națională prin interdicția aplicată străinilor de a poseda pămînt, de a desfășura anumite forme de comerț și de a exercita anumite profesiuni.

După Marea Unire din 1918, țăranii români și evreii orășeni au devenit, în chipuri diferite, subiectul tot mai des invocat al discursului naționalist. Pe măsură ce reforma agrară atenua cele mai izbitoare inegalități ale societății rurale, naționaliștii descriau tot mai mult mizeria rurală, încă prezentă, drept rezultatul dominației urbane „străine". Mai mult, politicienii au început să-i încurajeze pe țărani să aspire la dobîndirea unor poziții în elita urbană românească ce trebuia să se extindă pentru a domina întreaga Românie.

Țăranii și evreii

Cele două emancipări — cea a țărănimii prin reforma agrară și prin sufragiul universal acordat brăbaților și cea a evreilor prin naturalizarea în masă — a avut drept rezultat, între altele, o transformare socială a populației școlare. După război, școlile din Vechiul Regat s-au văzut confruntate cu dublul aflux de țărani și de evrei. Cele două grupuri de nou-veniți au fost întîmpinate în mod diferit: în timp ce multe oficialități din învățămînt socoteau prezența evreilor drept ilegitimă și drept un factor de dezechilibru în raport cu funcția socială și culturală de formare a elitelor românești atribuită școlii, țăranii s-au bucurat de o bună primire din principiu, în calitatea lor de rezervor național bogat din care elita românească își putea spori rîndurile și dobîndi forța de a contracara invazia evreiască „străină".

Autoritățile au distrus, împotriva voinței lor, barajul ridicat împotriva „străinilor" înainte de război. Totuși, vechile obiceiuri au persistat, iar practicile discriminatorii împotriva evreilor au

continuat. În 1919, de pildă, la Bîrlad, elevii evrei au dat examen de intrare la gimnaziu separat de cei neevrei, iar la Botoșani, candidații evrei erau încă socotiți „străini" și excluși din școli în ciuda faptului că primiseră note de trecere la examenele de admitere.[50] Oficialitățile școlare simțeau însă că „măsurile de ordin administrativ" restrictive, îndreptate împotriva „noilor cetățeni-evrei", vor trebui în cele din urmă să înceteze, deoarece aceștia „își [...] reclamă drepturile [...] la școala statului".[51] Prezența iminentă sporită a evreilor era considerată un rău necesar, care, se spera, va fi totuși blocat de țărănime, rezervorul etnic românesc.

Acest tip de gîndire este evident în expunerea de motive la proiectul legii pentru reforma învățămîntului secundar din 1928. Constantin Angelescu descrie lipsa de cadre calificate din țară și speranța sa de a o suplini cu ajutorul țărănimii. El scria că o dată cu cele două mari reforme (agrară și electorală), războiul „a deșteptat conștiința maselor populare și le-a deschis perspective și căi noi". Chemată la „viața publică", țărănimea română își putea oferi statului ființa etnică dacă renunța la viața sa latentă dinainte. „Țărănimea noastră, astăzi înstărită, este dornică de cultură și civilizațiune. Acest fenomen e cu atît mai interesant și mai îmbucurător, cu cît această țărănime constituiește nu numai un imens rezervoriu de energii, dar în același timp ea formează elementul pur românesc, din care se pot întocmi cadrele organizării naționale a Statului român."[52]

Așa cum se vede din cele spuse anterior despre Haret, țăranii fuseseră subșcolarizați înainte de război. Distanța și cheltuielile descurajau tineretul rural să urmeze școlile superioare aflate de regulă în orașe. Simion Mehedinți s-a ridicat împotriva politicii care îi văduvise pe români de elita profesională și urbană proprie — prea puține școli și burse accesibile făceau ca șansele în competiție să fie covîrșitor împotriva tinerilor din mediul rural.

> În loc să fi simțit noi că orașele nu pot fi românizate dacă nu vom cere ajutor satelor; în loc să înțelegem că negustori, industriași,

---

[50] AIU/VIII C53, f.d.

[51] Vezi MIC/1918/253A/266–271, 10 noiembrie 1918, memorandumul lui Dumitru M. Cădere către ministrul cultelor și instrucțiunii privind „chestiunea înființării școlilor pregătitoare și a seminariilor normale superioare".

[52] Ministerul instrucțiunii, *Proect de lege asupra învățămîntului secundar teoretic* (Cartea românească, București, 1928), p. 4.

> arhitecți, doctori, magistrați, profesori [...] și tot ce trebuie unei țări moderne nu putem avea din plin decît mobilizînd toată pătura rurală printr-o cultivare cît mai temeinică în școală, oamenii noștri politici au avut miopia că n-au lăsat să vină în orașe nici măcar pe copii, care, de bine-de rău, isprăveau clasele primare în sat. [...] Alături de iobăgia economică, osîndisem deci poporul nostru și la o veșnică iobăgie culturală.[53]

Mehedinți susținea că „pătura conducătoare a acestei țări, grămădind toate școalele secundare la orașe, a supus la *numerus clausus* întreaga masă a țărănimei române. Toată pătura rurală avea să treacă prin strunga îngustă a celor cîteva zeci de burse, iar milioanele care nu se puteau strecura trebuiau să rămînă în afară de sfera culturei."[54]

Pentru Mehedinți, ca și pentru mulți alții, „problema culturii" era legată de cea a orașelor. Dacă țăranii din vechea Românie ar fi putut urma învățămîntul secundar, susținea el, orașele ar fi devenit aproape în întregime românești pînă în 1916.[55] Deși îi ocăra pe politicienii antebelici, preocuparea reală a lui Mehedinți în 1923 era situația postbelică, în care accesul țăranilor la școli era departe de a fi satisfăcător. Chiar titlul articolului său, „Numerus clausus pentru Români", și referirea din text la un presupus *numerus clausus* aplicat țăranilor români sînt aluzii clare la lozinca studenților naționaliști lansată cu un an în urmă pentru a cere o limitare a numărului de studenți evrei primiți în universități. Critica făcută de Mehedinți politicilor care restrîngeau posibilitățile de instruire ale sătenilor semnala implicit acordul cu studenții naționaliști. Pentru a nu lăsa însă nici un dubiu asupra poziției sale, Mehedinți a introdus în mod direct și tema evreiască — obsesia studenților: „Dacă Evreii ar fi îngrijit pînă acum de învățămîntul românesc; dacă ei ar fi așezat toate școalele secundare în orașe și ar fi silit pe copiii ruralilor să treacă prin furcile caudine ale celor cîteva zeci de burse, de sigur toată indignarea s-ar îndrepta împotriva Evreilor."[56] În această perspectivă, evreii și țăranii erau contrapuși unii altora, reprezentînd soluția rea și soluția bună la problema dezvoltării naționale. Mehedinți făcea

---

[53] Mehedinți, „Numerus clausus pentru Români", p. 202.
[54] *Ibid.*, p. 203.
[55] *Ibid.*
[56] *Ibid.*, pp. 203–204.

următorul apel: „Ne trebuie *numerus maximus* în toate instituțiile de cultură pentru a păstra regatului caracterul său românesc și a-i îndruma destinele potrivit cu idealul nostru etnic. Nădejdea cea mare e deci în sporul populației românești și al culturei sătenilor."[57] El chema „noua generație" să ispășească păcatele părinților și să compenseze miopia politicienilor contemporani prin „cea mai energică și mai sistematică ofensivă națională". Ultimele cuvinte ale articolului, „cu fața către sate!"[58] rezumă prioritățile implicite de românizare militantă ale lui Mehedinți.

„Cu fața către sat" descrie totodată programul altor personalități, administratori din învățămînt și membri ai elitei rurale românești. Pornind de la faptul că doar 9% din absolvenții școlilor primare mergeau la școli secundare, Dumitru Cădere, funcționar la Ministerul Instrucțiunii, propunea într-un memorandum din 1918 dublarea numărului de seminarii, gimnazii și școli normale.[59] El analiza problema dintr-un punct de vedere „social și etic", arătînd că sătenii nu au școli secundare locale și că puțini își pot permite să-și trimită copiii la oraș ca interni, situație oricum de nedorit dat fiind că internatele sînt „focare de distrugere fizică și morală". Potrivit lui Cădere, „a sosit timpul să dăm săteanului școala lui secundară, în mijlocul satelor mari, în atmosfera care-i prieste și fără a primejdui sănătatea și sufletul copiilor". Și întregea argumentele „sociale și etice" cu argumente naționale:

> Prin crearea noilor cetățeni români — a evreilor — cari pînă acum sînt îndepărtați dela școala secundară prin măsuri de ordin administrativ, dar cari pe viitor își vor reclama drepturile deopotrivă la școala statului, se primejduește și mai mult intrarea fiilor de săteni în gimnaziu și chiar în școlile normale; îndeosebi această primejdie amenință orașele Moldovei, unde în cîțiva ani majoritatea populației școlare a gimnaziilor și liceelor va fi de origine semită. Nimeni nu poate rămînea nepăsător în fața acestei perspective. A se crea noui gimnazii, tot la orașe, nu rezolvă problema; pe cînd creearea unor asemenea școli la sate, unde populația evree — deocamdată — e rară, va da posibilitatea elementului românesc să răzbată în toate categoriile de școli.[60]

---

[57] *Ibid.* p. 204.
[58] *Ibid.*
[59] MIC/1918/253A/266–271, 10 noiembrie 1918.
[60] *Ibid.*

Alții descriau problema în termeni mai emoționali. În 1922, directorul unui liceu din Galați se plîngea că românii fuseseră împinși la marginea orașului de factori economici pe care nu-i numea. El se temea că în acest ritm românii vor ajunge „extra muros" și se pronunța pentru întărirea culturală a Galațiului astfel încît să devină „parapet valului din afară și apelor dinlăuntru, cari ne macină la temelii".[61] „Valul" și „apele" erau „străinii" și „ideile lor nebunești". Galațiul va fi atunci „*ca un foc pe culmi*", „un adevărat castru al culturei noastre [și al] [...] sentimentului național".[62] Directorul continua sugerînd că românii ajung *extra muros* și în școli. El întreba cu adresă dacă „în grozava concurență pe care ne-o fac neamurile străine conlocuitoare nu îndepărtăm din arena luptei românești valori, cari rămîn pe drumuri? Și-n majoritate *copiii de la țară*, mai puțin șlefuiți, mai puțin spontani ca fațadă, dar apucînd cu dînșii vîrtoșia lăuntrică a cîmpiilor noastre." Pe fundalul acestei retorici el cerea extinderea liceului și înființarea a încă două gimnazii, a încă unui liceu și a unui cămin pentru interni. Scrisoarea se încheia cu concluzia: „Orașele le vom cuceri Națiunii noastre numai prin elementul rural."[63]

Asemenea plîngeri și cereri veneau nu numai din Moldova, în care populația evreiască era cea mai densă, ci și din Valahia, unde comunitățile evreiești erau foarte mici. O petiție din 1923 cerînd deschiderea unui gimnaziu în comuna Zătreni din județul Vîlcea menționa necesitatea de a spori cultura țăranilor ca o cale de a salvgarda structura politică a statului împotriva minorităților naționale conlocuitoare.[64] Printre obstacolele aflate în calea progresului cultural al țăranilor se numărau distanțele mari de la sate la cel mai apropiat oraș, zgomotul și cosmopolitismul din centrele culturale existente și costul ridicat al vieții în mediul urban, care făcea ca resursele țăranilor să „intre în buzunarul speculanților, mai ales streini". Petiționarul scria:

> Deaceia este o raritate ca într-o comună să se găsească cineva care să aibă vreun copil la învățătură mai înaltă. [...] Aceste cauze fac ca pentru această regiune cultura să fie inaccesibilă

---

[61] AA VI/Varia 17, f.d.

[62] *Ibid.* De notat folosirea cuvîntului „castru" care evocă originea latină a poporului român.

[63] *Ibid.*

[64] MIC/1923/476/9–18, 15 martie 1923.

elementelor distinse care ies din populația rurală, așa că multe talente tînjesc în popor, fiind condamnate să ducă o viață inferioară, în timp ce elemente mediocre și chiar inferioare — din cauză că dispun de mijloace materiale suficiente — izbutesc să se cultive, inundînd mai tîrziu funcțiunile și administrația țării.

Streinii apoi, cari ne-au acaparat industria și comerțul și cari locuesc orașele, se pot cultiva cu mare înlesnire; cu modul acesta vom ajunge să avem administrația țării în mîinile lor în scurt timp, ceea ce însemnează pe lîngă dominare economică — și una culturală și administrativă. Mișcările studențești recente sînt o dovadă că streinii au invadat învățămîntul secundar și superior și tind pe această cale să facă din stăpînirea noastră politică numai o umbră. Singura soluție de remedierea și prevenirea răului, noi o vedem în strămutarea centrelor de cultură în mijlocul populației sătești.[65]

Autoritățile din școlile secundare erau îngrijorate și de faptul că afluxul de elevi și învățători „străini" va schimba atmosfera din școli. Unii voiau ca „porțile" culturii să rămînă închise pînă la consolidarea culturii românești. Această consolidare ar fi permis în cele din urmă școlii secundare să „dea roadele dorite", dar numai dacă se luau măsurile necesare de întărire a culturii pămîntene, „numai cînd satele vor fi chemate, silite chiar" să participe la viața culturală a națiunii. Era important ca lucrul acesta să se petreacă în curînd, înainte ca mentalitatea educatorilor să se transforme și ea.[66]

În 1924, ministrul instrucțiunii Constantin Angelescu și-a exprimat și el dorința de a-i înlocui „pe acei cari în provinciile alipite țin întregul comerț și întreaga industrie în mîinile lor, cu elemente românești." Pentru aceasta, el a susținut o creștere a numărului de școli profesionale și sporirea școlilor secundare cu internat:

Nu mai este permis astăzi ca o școală secundară să nu aibă internat. Numai așa vom putea da posibilitatea copiilor dela țară să vină la orașe ca să învețe carte. [...] Și aceasta [...] are o im-

---

[65] *Ibid.*

[66] AA VI/Varia 17, f.d. Concret, se propunea ca toate liceele urbane să dispună de cămine pentru a da posibilitatea țăranilor să-și trimită copiii la școli secundare.

portanță capitală în teritoriile alipite. Din toate părțile am cerințe, în fiecare zi, de creare de noi internate, mulți din d-voastră vin la minister și îmi cer ca să creez, cît se poate mai repede, acele internate, pentru că n-au unde să-și dea copiii, în acele orașe — permiteți-mi cuvîntul — în străinătate.[67]

Soluțiile dorite erau diferite. Dar preocuparea pentru invazia „străinilor" în școli și grija pentru mediul „străin" al școlilor urbane erau larg răspîndite. Fără îndoială că această îngrijorare era sporită de încorporarea noilor provincii în care populația urbană și cea a școlilor secundare era la început predominant neromânească. Vechiul Regat a adoptat problema elitelor străine din noile teritorii subliniind iarăși „alteritatea" evreilor pămînteni, prezenți în număr mare încă din secolul al XIX-lea în orașe și în școli, cărora nou-dobîndite drepturi cetățenești le confereau statutul unor concurenți mai de temut și mai detestați. Vechiul Regat a fost acela care, amenințat de potențiala diluție etnică generată de încorporarea noilor teritorii și de evreii proaspăt naturalizați, a avut cea mai mare influență în promovarea și glorificarea culturii țărănimii române.

[67] Ministerul instrucțiunii, *Lege*, p. 163.

PARTEA A DOUA

Naționalismul studențesc

6. Universitățile: laboratoare pentru elita națională

În granițele unui stat unitar ca al nostru Universitatea, ca emanație a acestui stat, nu poate fireşte să fie decît națională. Acesta e spiritul care a creat-o, și acestui spirit trebuie să-i rămînă mereu credincioasă.

ION NISTOR, 1920

În timp ce instituțiile culturale aveau o importanță generală în procesul construirii națiunii în România interbelică, universitățile țării dețineau o importanță deosebită în crearea elitelor. Aici erau formați educatori, funcționari, avocați, ingineri, medici, universitari și jurnaliști ai României Mari. Universitățile s-au dezvoltat ca răspuns la nevoia tot mai mare de specialiști și funcționari români după 1918, fără a putea totuși să acopere cererea. Numărul mai mare de studenți din universități și supraaglomerarea ce a urmat se datora unui răspuns social spontan la posibilitățile deschise de expansiunea națională și la retorica acesteia.[1]

Am exclus deliberat învățămîntul superior din discuțiile anterioare privind confruntările culturale regionale, deoarece universitățile și alte școli post-secundare alcătuiesc o categorie aparte față de școlile primare și secundare. Mai întîi, existau doar patru universități în România Mare, dar mii de școli primare și secundare. În al doilea rînd, instituțiile de învățămînt superior atrăgeau

---

[1] Pentru o discuție privind învățămîntul superior în patru țări europene, vezi Konrad H. Jarausch, „Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives", în Konrad Jarausch, ed., *The Transformation of Higher Learning, 1860–1930: Expantion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States* (University of Chicago Press, Chicago, 1983). Privitor la dezvoltarea universităților germane și la explozia numărului de înscrieri în aceste universități într-o perioadă anterioară, vezi Jarausch, *Students, Society, and Politics in Imperial Germany: The Rise of Academic Illiberalism* (Princeton University Press, Princeton, N. J., 1982), mai ales cap. 2.

studenți de pe întreg teritoriul țării, spre deosebire de școlile primare și secundare care își recrutau elevii mai ales la nivel local. În al treilea rînd, avînd în vedere că studenții se află la vîrsta pasiunilor — și a fluctuațiilor — politice, problemele educaționale și culturale erau mai rapid și mai direct politizate în universități decît în școli: subiecte de dezbatere care în școlile medii aveau cel puțin aparența unei tratări pedagogice erau mai fățiș tratate ideologic și politic în universități. Mai mult, universitățile au devenit arena unei politici a generațiilor conștiente de ele însele, ai cărei protagoniști — studenții — se considerau membri ai „noii generații" care lupta nu doar pentru anumite țeluri concrete, ci și împotriva vechii generații și a stilului său politic.

Învățămîntul superior antebelic în Vechiul Regat

Universitățile din Vechiul Regat au fost înființate în 1860 și 1864 la Iași și, respectiv, București, puțin după unirea principatelor. Prima universitate românească s-a deschis la Iași, fosta capitală a Moldovei, imediat după unirea cu Valahia.[2] Proiectul instituirii unei singure universități naționale, cu facultăți atît la Iași cît și la București, a existat între 1860 și 1864, dar ideea a fost abandonată o dată cu inaugurarea Universității din București în iulie 1864.[3] Ulterior, cele două universități au rămas autonome.

Înființarea celor două universități constituia apogeul dezvoltării învățămîntului care a început în secolul al XVI-lea cu academiile domnești unde fiii de boieri învățau la început limbile culte ale epocii — greaca, latina și slavona. În ambele principate academiile domnești apăreau și dispăreau, în funcție de conflictele religioase și de soarta politică a diverșilor domnitori.[4] În 1828, la

---

[2] D. Berlescu, „Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918", în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860–1960*, vol. 1 (Universitatea Al. I. Cuza, Iași, Studii București, 1960), pp. 101–103 și Marin Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură* (Datina românească, Vălenii de munte, 1932), p. 29.

[3] D. Berlescu, „Universitatea", p. 121.

[4] Ion Ionașcu, „Academia domnească și Colegiul Sf. Sava din București", în Ion Ionașcu, ed., *Istoria Universității din București*, vol. 1 (Tip. Universității din București, București, 1977), p. 3; C. Cihodaru, „Învățămîntul din Moldova

Mînăstirea Trei Ierarhi din Iași s-a deschis o școală românească pentru instruirea slujbașilor civili din Moldova, urmată de Academia Mihăileană în 1835.[5] Funcțiile publice în Principatele Danubiene au devenit curînd inaccesibile celor ce nu aveau diplome universitare. Înainte de deschiderea, în 1860, a universităților moderne în principate, mulți fii de boieri mergeau să studieze în străinătate.[6]

Cele două universități românești au fost precedate de înființarea de facultăți separate dezvoltate inițial în chip de cursuri avansate în cadrul școlilor secundare. Prima instituție care a anticipat întemeierea universității din Iași a fost Facultatea de Drept, deschisă în 1856, urmată de Facultatea de Filozofie un an mai tîrziu. În 1860, Universitatea din Iași avea trei facultăți: Drept, Litere și Filozofie și Științe, la care, în 1879, s-a adăugat Facultatea de Medicină. La București, Facultatea de Drept s-a înființat în 1859, urmată de cea de Litere și Filozofie în 1860, de Facultatea de Științe în 1864 și cea de Medicină în 1869.

Faptul că la mijlocul secolului al XIX-lea puțini oameni aveau instrucție superioară în România se lega de economia înapoiată a țării și, ca urmare, de numărul limitat de posturi în profesii liberale și administrație. S-ar putea însă ca și boierii să fi opus rezistență cererii tot mai apăsate a guvernului ca funcționarii să posede diplome.[7] Oamenii instruiți erau angajați mai adesea în administrație decît în profesiuni liberale; astfel, încă de la începutul învățămîntului superior modern în România, orientarea sa principală era către funcțiile publice. Barbu Știrbei, domnitor în Valahia din 1849 pînă în 1856, printre primii reformatori ai

---

în sec. XV–XVIII. Școala domnească din Iași", în *Contribuții*, vol. 1, pp. 13–15 și Vlad Georgescu, *The Romanians: A History* (Ohio State University Press, Columbus, 1991), p. 112.

[5] Unii istorici consideră Academia Mihăileană o instituție de nivel universitar. Valerian Popovici, „Învățămîntul în limba națională pînă la 1860", în *Contribuții*, vol. 1, pp. 50–55.

[6] R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (Cambridge University Press, Cambridge, 1934), p. 217; Cihodaru, „Învățămîntul", p. 14; Andrew Janos, „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania", în *Social Change in Romania, 1860–1940: A debate on Development in a European Nation*, ed. Kenneth Jowitt (Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978), p. 80 și Popovici, „Învățămîntul", pp. 49–50.

[7] Janos, „Modernization", p. 81 și Popovici, „Învățămîntul", p. 60.

învățămîntului secundar și superior, scria că reformele sale erau în principal „îndreptate către școlile secundare și învățămîntul superior menit să instruiască oameni special pentru departamentele publice"; prin aceasta el înțelegea în primul rînd juriști.[8] Așa stînd lucrurile, nu surprinde faptul că numărul de înscrieri la universitate era mult mai scăzut la Iași, care-și pierduse statutul de capitală politică o dată cu unirea principatelor în 1859, decît la București, care își sporise deopotrivă prestigiul și birocrația, devenind capitala unui stat mult mai mare. Ca și în alte părți din Europa, aceste modele indică relația foarte strînsă dintre instrucția universitară și funcțiile de stat.[9]

Diferența dintre numărul înscrierilor la cele două universități s-a mărit mai ales după începutul secolului, reflectînd dezvoltarea progresivă a Bucureștiului și recunoașterea sa drept capitală politică și culturală a României. Universitatea din Iași a debutat cu 80 de studenți în 1860–1861, avînd în 1865–1866 doar 29 de studenți în primul an de studiu. Numărul studenților din anul întîi a fluctuat, dar nu a trecut niciodată de 100 înainte de anii '90 ai secolului trecut. Numărul total de studenți înscriși a variat de la 56 în 1863–1864 la 652 în 1901–1902, scăzînd iarăși la o cifră cuprinsă între 480 și 555 în anii dinaintea primului război mondial.[10] Universitatea din București a debutat cu 143 de studenți în 1864–1865. Aici numărul studenților a continuat să crească, depășind patru mii în anii dinaintea războiului (tabelul 11).

---

[8] Ionașcu, „Academia domnească", pp. 99–100.

[9] Pentru comparații cu universitățile maghiare de la Budapesta și Cluj, vezi Andrew Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945* (Princenton University Press, Princeton, N. J., 1982), pp. 42–43 și Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. 1 (Editura Dacia, Cluj, 1980), pp. 30–31.

[10] Berlescu, „Universitatea", pp. 182–183, 189–194. Frecventarea de facto a Universității din Iași era chiar mai scăzută decît o indică statistica înscrierilor. Din cei 360 de studenți înscriși la drept între 1860 și 1870, doar 22 au reușit să treacă toate examenele cerute. În aceeași perioadă, la litere și filozofie doar 3 studenți din totalul de 118 și-au trecut examenele. La științe, doar 3 studenți din 60 au trecut examenele. Pentru înscrierile la Universitatea din Iași, vezi și Gheorghe Platon, „Universitatea din Iași în epoca de constituire a României moderne (1860–1918): Condițiile materiale, legislație, structură", în *Istoria Universității din Iași*, ed. Gheorghe Platon și Vasile Cristian (Editura Junimea, Iași, 1985), p. 82.

Continuînd un model mai vechi, mulți români îngroșau rîndurile celor instruiți urmîndu-și studiile în străinătate. Între 1895 și 1915, de exemplu, 35,2% dintre parlamentarii români studiaseră în universități occidentale. Potrivit lui Janos, „pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cei mai mulți membri ai claselor sus-puse românești erau educați în Franța și în alte țări occidentale".[11]

Tabelul 11. Studenți înscriși la Universitățile din București și Iași, înainte de 1918

	București	Iași	București / Iași (%)
1864–1865	143	56	255,4
1871–1872	316	160	197,5
1876–1877	398	171	228,1
1888–1889	517	225	229,8
1898–1899	3 109	511	608,4
1905–1906	4 118	495	831,9
1915–1916	4 380	—	—

Surse: D. Berlescu, „Universitatea din Iași", p. 183 și Alexandru Balaci și Ion Ionașcu, ed., *Bucharest University*, p. 43.

Dreptul era de departe cea mai populară facultate în secolul al XIX-lea, probabil fiindcă asigura accesul la posturi guvernamentale. Numărul total al studenților înscriși în primul an la Universitatea din Iași între 1860 și 1894 a fost de 2 382, din care 1 034 (43,4%) la drept, 531 (22,3%) la litere și filozofie 471 (19,8%) la științe și 346 (14,5%) la medicină — facultate înființată în 1879.[12] Dreptul a continuat să fie o facultate foarte căutată și mai tîrziu. Între 1898 și 1908, în primul an de studiu s-au înscris 701 studenți, față de 344 la litere și filozofie, 324 la științe și 384 la medicină.[13]

Strînsa relație dintre instrucția universitară și funcțiile publice în România explică în parte numărul mic de evrei români în

[11] Janos, „Modernization", p. 107.

[12] Berlescu, „Universitatea", pp. 182, 183.

[13] *Ibid.*, pp. 182, 195. Aceste statistici sînt întru cîtva distorsionate, deoarece mulți studenți la drept obțineau o a doua licență în litere și filozofie. *Ibid.*, p. 183.

învățământul universitar înainte de 1918, cînd ei nu erau încă emancipați. În secolul al XIX-lea, Ministerul Instrucțiunii a recomandat Facultății de Litere și Filozofie din București, care pregătea profesori de liceu, să-i respingă pe candidații evrei pe motivul că învățământul superior nu cere doar o pregătire intelectuală, ci și una morală, iar profesorii trebuie să fie „caractere naționale".[14] În iunie 1865, Ministerul Instrucțiunii a dispus respingerea candidaților evrei care voiau să participe la examenele de profesor, susținînd că

> pactul fundamental al țării noastre exclude de la drepturile politice pe aceia care nu sînt creștini; [...] de profesor este legat exercițiul celor mai interesante drepturi politice; [...] școala este menită a da nu numai știința, ci și educațiunea, care pentru fiecare popor trebuie să fie națională; [...] dacă considerentul ce precede este adevărat pentru orice profesură, este cu atît mai ponderos cînd este vorba de Filosofie care stă în strînsă legătură cu religiunea.[15]

Evreilor nu li se interzicea doar obținerea diplomelor ce dădeau acces la posturi în învățământ. De vreme ce nu puteau deveni funcționari publici, aveau puține motive, ca să nu vorbim de posibilități, de a studia dreptul. Potrivit lui D. Berlescu, „Statul [...] refuzînd evreilor dreptul de a ocupa funcții publice, prezența lor în facultățile de științe, litere și drept nu putea fi decît o excepție". Între 1860 și 1895, s-au înscris în aceste facultăți la Universitatea din Iași circa 20 de evrei, doar trei dintre aceștia terminîndu-și studiile.[16]

Evreii frecventau în schimb în număr mare facultățile de medicină, deoarece acestea îi pregăteau pentru o profesie nelegată de funcțiile publice. Licența în medicină le permitea să practice meseria fără prea multe ingerințe din partea statului. În 1893, la Facultatea de Medicină a Universității din București evreii alcătuiau 34,4% din totalul studenților, în vreme ce la Iași alcătuiau 44,9% dintr-un număr total mai mic de studenți la medicină.[17]

---

[14] Popescu-Spineni, *Instituții*, p. 32.

[15] Citat în *ibid.*, pp. 32–33.

[16] Berlescu, „Universitatea", p. 191.

[17] Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866–1919) : De l'exclusion à l'émancipation* (Edition de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1978), p. 194.

Între cei 654 de studenți din toți anii de studiu de la Universitatea din Iași în 1899–1900, existau 101 „străini", majoritatea pesemne evrei. Dintre aceștia, 71 urmau medicina.[18] Ponderea mare a evreilor în rîndul studenților la medicină a determinat tentative de limitare a numărului lor prin instituirea unor taxe de școlarizare extrem de ridicate pentru străini.[19]

Societățile studențești au încercat și ele să-i excludă pe evrei. În 1875, Clubul studenților de la Universitatea din Iași a adoptat o prevedere de restrîngere a calității de membru doar la cei români. Un grup de socialiști revoluționari din cadrul clubului era favorabil unei atitudini deschise față de minorități. Aceste confruntări i-au făcut să demisioneze pe naționaliști și să întemeieze noi organizații: Naționalitatea, Solidaritatea, Comitetul național studențesc și Zorile care au căzut sub influența lui Nicolae Iorga și Alexandru C. Cuza.[20] Cel puțin pînă la sfîrșitul secolului, așadar, socialiștii dețineau aparent supremația în cel mai important club de la Universitatea din Iași; propunerile lor de a nu considera naționalitatea ca un criteriu de admitere a membrilor în cadrul societăților studențești au fost respinse în repetate rînduri. Chiar și în 1913 un cerc studențesc de la Universitatea din Iași îi excludea pe evrei dintre membrii săi.[21] Mai mult, Centrul studențesc uni-

---

[18] Berlescu, „Universitatea", p. 192.

[19] Taxele din ce în ce mai mari de la facultățile de litere, drept și medicină au fost instituite în baza Legii privind învățămîntul secundar și superior din 1898. Aceasta stipula că fiii străinilor puteau fi admiși în instituții de învățămînt superior în măsura în care erau satisfăcute nevoile pămîntenilor mai întîi. Statul se obliga să ofere învățămînt gratuit numai „fiilor de români". *Ibid.*, p. 193 și Iancu, *Juifs en Roumanie*, p. 194.

[20] Privitor la antisemitismul de început al lui Iorga și Cuza, vezi Leon Volovici, *Nationalist Ideology, and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (Pergamon, Oxford, 1991; trad. rom. Humanitas, București, 1995), pp. 18, 22–28, 31–33; William Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1973), pp. 84–88 și Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (American Philosophical Society, Philadelphia, 1991), pp. 132–137.

[21] Berlescu, „Universitatea", pp. 204–212 și (AIU)/VII/C/42, 12 februarie 1913. Socialiștii au fost de fapt răspunzători de contactele interuniversitare dintre Iași și București pînă în 1880, cînd s-a înființat o societate studențească la nivel național, aflată și ea sub influența socialiștilor.

versitar Iași, fondat în 1909 ca ramură a Societății Generale a Studenților din România și reprezentant exclusiv al corpului studențesc din Universitatea Iași începînd cu 1910, promova și el „șovinism, naționalism altoit de multe ori pe un antisemitism feroce, așa cum îl preconizează în special profesorul A. C. Cuza". Prin manipulare, Centrul de la Iași a reușit să obțină și să păstreze dreptul de reprezentare.[22]

Spre deosebire de societățile studențești generale, societățile studenților în medicină au fost la început socialiste. La București, Societatea Studenților în Medicină, întemeiată în 1875, era condusă de socialiști.[23] La Universitatea din Iași, o societate similară întemeiată în 1894 era deschisă studenților din toate grupurile etnice. Deși o asemenea toleranță este explicabilă dată find marea concentrare de studenți evrei la facultatea de medicină, naționaliștii se opuneau acestei politici, întemeind în cele din urmă o organizație separată numită Societatea Studenților în Medicină Români.[24]

În multe privințe, tendințele din învățămîntul superior din Vechiul Regat în perioada de dinaintea primului război mondial prefigurau evoluții ce aveau să se intensifice în perioada extinderii teritoriale a României de după 1918. Modelul învățămîntului universitar orientat către funcții publice, prezent încă din secolul al XIX-lea, a continuat, ca și încercările studenților naționaliști de a-i elimina pe „străini" din universități și din societățile studențești. În Regat, cu puține excepții, termenul „străin" se limitase la evrei. După 1918, el a fost aplicat și altor minorități naționale, a căror prezență a agravat tendințele antievreiești anterioare. În România Mare, extinderea birocrației a stimulat deopotrivă numărul înscrierilor în instituții de învățămînt superior și creșterea speranțelor de a obține posturi de prestigiu și avansare rapidă. Creșterea și diversificarea etnică a populației a făcut din școlile post-secundare cîmpul unei lupte mai aprige decît înainte de război între elitele românești și neromânești.

---

[22] Berlescu, „Universitatea", pp. 212–214.

[23] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, 1877–1878*, vol. 1, part. 1 (Editura Academiei R.P.R. București, 1954), pp. 576–581.

[24] Berlescu, „Universitatea", p. 214.

Universitățile după 1918: creștere și criză

După Marea Unire din 1918, universitățile s-au adaptat pentru a satisface nevoile crescute ale statului în ce privește cadrele de elită. Universităților din Iași și București li s-au alăturat cele din Cluj și Cernăuți, după românizarea lor. Administrațiile locale provizorii din Transilvania și Bucovina au dus la îndeplinire preluarea în fapt a universităților, dar Ministerul Instrucțiunii de la București s-a implicat și el, cele două universități din Vechiul Regat dobîndind un rol auxiliar în supravegherea românizării „noilor" universități.[25]

Înainte de război, universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți avuseseră 16 facultăți în total. Cu administrație separată, existau în București școli de medicină veterinară, comerț, inginerie, agronomie și arhitectură; Clujul avea academie comercială și agricolă; Oradea Mare avea o facultate de drept. Aceste instituții erau frecventate de un total de 8 652 de studenți în 1913–1914.[26] După război, învățămîntul superior s-a extins în mai multe moduri. Universitățile și-au mărit facultățile și personalul, preluînd cîteva școli superioare și academii și transformîndu-le în departamente universitare. Au fost create de asemenea noi instituții de învățămînt superior în afara universităților. Universitatea din București, cea mai mare din țară, și-a mărit corpul profesoral de aproape zece ori, de la 166 în 1918–1919 la 1 036 în 1937–1938. De asemenea, și-a adăugat o facultate de medicină veterinară în 1921 și una de farmacie în 1923. În București s-a înființat un institut de educație fizică, iar școala de ingineri antebelică s-a extins devenind o politehnică cu șase secții. Universitatea din Iași a inaugurat două noi facultăți — agronomie și teologie —, ambele la Chișinău, capitala Basarabiei. În 1920, ca urmare a unei inițiative preponderent locale, s-a deschis la Timișoara o politehnică cu două

---

[25] Rolul acesta pare să fie exprimat în adresa din 1918 a lui Constantin Angelescu, ministrul instrucțiunii, către cele două universități de la Iași și București, în care li se spune acestora că „ochii lor trebuie să se îndrepte spre Cluj și Cernăuți". Citat în Popescu-Spineni, *Instituții*, p. 155.

[26] Constantin Kirițescu, „Problema educației dirijate, în legătură cu suprapopulația universitară și șomajul intelectual", *Arhiva pentru știința și reforma socială* 14 (1936), pp. 850–857.

secții.[27] În ansamblu, dacă socotim facultatea ca unitate, în perioada interbelică existau 29 de instituții românești de învățămînt superior, o creștere însemnată față de cele 14 existente în Vechiul Regat înainte de război. Cu toată creșterea bazei învățămîntului superior românesc, clientela acestor instituții născînde creștea și mai repede.[28]

Transilvania. Universitatea din Cluj (Universitatea Regală din Koloszvár), întemeiată de guvernul maghiar în 1872, a fost preluată de reprezentanții Consiliului Dirigent la 12 mai 1919. Ea și-a deschis porțile sub administrație românească în toamna anului 1919. Preluarea universității de către guvernul provizoriu al Transilvaniei a îmbrăcat aspectele dramatice și neașteptate ale exproprierilor revoluționare de pămînturi, fabrici și clădiri guvernamentale, indicînd limpede atît natura național-revoluționară a evenimentelor din Transilvania, cît și importanța politică acordată universității ca centru de putere culturală.

Universitatea din Cluj existase într-o formă sau alta încă din secolul al XVI-lea. În 1581, Stefan Bathory, regele Poloniei și principele Transilvaniei, întemeiase un colegiu iezuit la Koloszvár (Cluj) în vederea stăvilirii valului reformei religioase. Cu cîteva lungi întreruperi, colegiul iezuit a funcționat pînă în 1773. Împărăteasa Maria Tereza l-a redeschis ca instituție piaristă în 1786, iar mai tîrziu Iosif al II-lea a redus universitatea la rang de *lyceum regium*. Liceul regal era animat de un spirit mai liberal decît instituțiile precedente, înlesnindu-le românilor frecventarea lui în număr mai mare. La început românii au format, pentru o vreme, majoritatea în rîndul elevilor liceului la mijlocul secolului al XIX-lea.[29]

---

[27] Gheorghe T. Ionescu, „Contribuții la istoricul Universității din București după 1918", *Studii* 17 (1964), p. 1309; Kiritescu, „Problema educației dirijate", p. 852 și AA XII/Varia 3, [f.d.], 1935. Deși Politehnica din Timișoara făcea parte din extinderea învățămîntului de după război, înființarea ei fusese dezbătută încă din 1911.

[28] Kiritescu, „Problema educației dirijate", p. 852 și Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul instrucției, cultelor și artelor, 1932–1933* (Tip. Bucovina, București, 1934), p. 313.

[29] Onisifor Ghibu, *La a douăsprezecea aniversare a Universității Daciei Superioare* (Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1939), pp. 8–16. Vezi și Neagoe, *Viața*, vol. 1, pp. 6–14.

În timpul revoluției de la 1848, românii care protestau la Blaj au cerut, printre altele, înființarea unei universități românești în Transilvania; în loc de aceasta, în 1850 s-a deschis o academie germană de drept la Sibiu (Hermannstadt), urmată de o academie maghiară de drept la Cluj în 1863. Proiectul unei universități bilingve germano-române a eșuat în același an datorită conflictelor iscate de amplasarea sa: românii o voiau în „capitala naturală" a Transilvaniei, Cluj, în timp ce germanii preferau capitala sașilor, Sibiu. După *Ausgleich*-ul din 1867, s-a formulat din nou proiectul unei universități multilingve la Cluj. Ținînd seama de noile realități politice, românii și-au redus cererile, solicitînd paritate pentru limba română și cea maghiară în cadrul viitoarei universități.[30]

Dar varianta modernă a Univesității din Cluj, inaugurată în 1867, a fost o instituție pur maghiară, cu o singură catedră de limba și literatura română.[31] Doar 18 din cei 269 de studenți din anul inaugural erau români. În următoarele patru decenii românii n-au alcătuit mai mult de 15% din corpul studențesc, format în proporție de 83% din maghiari, un semn al hegemoniei pe care o exercitau în cadrul provinciei: românii alcătuiau majoritatea populației dar nu și a elitei din Transilvania.[32] Sub această întruchipare, Universitatea din Cluj jignea sentimentul național al românilor.[33]

Din punctul de vedere al românilor, nedreptatea din 1872 cerea un corectiv radical: naționalizarea Universității din Cluj. Act politic, desigur, măsura reprezenta de asemeni o reabilitare a culturii române. Naționaliștii priveau înființarea unei universități românești în inima Transilvaniei drept un imperativ dictat „nu numai de motive de prestigiu național politic, ci mai cu seamă de înalte necesități de ordin biologic cultural creator". În 1926, Onisifor Ghibu scria că fără Universitatea din Cluj

---

[30] Ghibu, *La a douăzecea*, p. 17; Sextil Pușcariu, *Memorii* (Editura Minerva, București, 1978); Onisifor Ghibu, *Universitatea românească a Daciei Superioare: Cu prilejul împlinirii a 5 ani de activitate* (Tip. Viața, Cluj, 1924), pp. 6–10 și Neagoe, *Viața*, vol. 1, pp. 16–28.

[31] Miron Constantinescu, ed., *Din istoria Transilvaniei*, vol. 2 (Editura Academiei R.P.R., București, 1961), p. 403.

[32] Neagoe, *Viața*, vol. 1, pp. 32–33.

[33] De exemplu, Onisifor Ghibu scria: „Înființarea în acest chip a universității din Cluj nu era astfel decît o uzurpare a drepturilor pentru cari românii luptaseră decenii de-a rîndul și cari în formă teoretică li se și recunoscuse de potentați." Ghibu, *Universitatea*, p. 11.

> întreaga viață a Ardealului ar prezenta un aspect lamentabil; prezența ei acolo echivalează cu un far, care-și trimite razele sale luminoase pînă în cele mai mari depărtări ale Ardealului: la Satu Mare și la Beiuș, la Lugoj și la Pietroșani, la Sighișoara și la Făgăraș, înviorînd pretutindenea cu vergeaua magică a științei sufletele slabe și rătăcite și inspirînd totodată respect și în fața Ungurilor și în fața Sașilor. Prin lucrările ei savante, ajunse la cunoștința cercurilor științifice străine, Universitatea din Cluj este o colaboratoare prețioasă la progresul științei universale și în același timp un apărător al dreptului nostru asupra Ardealului, pe care dovedim că-l meritäm.[34]

Preluarea imediată și totală a universității n-a beneficiat defel de sprijin unanim, căci părea deopotrivă prea dificil de îndeplinit și prea brutală față de maghiari. Onisifor Ghibu, secretar general în Resortul pentru Instrucție Publică al Consiliului Dirigent, a fost totuși pentru această soluție de la început. El i-a convins pe alții de beneficiile ei și a fost factorul decisiv în executarea sa.[35]

Rolul lui Ghibu în românizarea Universității din Cluj a fost important, și el a lăsat o amplă documentare asupra acestui proces. E bine totuși să ținem seama de avertismentul lui Sextil Pușcariu: „Cel ce a avut merite mai mari, dar care ar vrea să și le asume pe toate, e Ghibu."[36] La 15 ianuarie 1919, Ghibu a adresat un memoriu superiorului său, Vasile Goldiș, susținînd preluarea imediată și cu forța a universității. Memoriul citează preluarea Universității din Strasbourg în luna noiembrie a anului precedent

---

[34] Onisifor Ghibu, Introducere la manuscrisul unui studiu neterminat despre Universitatea din Cluj. Arhiva O. Ghibu și Ghibu, „A cincea universitate a României: Universitatea din Chișinău", în *Prolegomena la o educație românească* (Editura Cultura românească, București, 1941), pp. 430–431. Potrivit lui Octavian Ghibu, fiul lui Onisifor Ghibu, tatăl său a redactat introducerea în 1929 sau 1930. Octavian Ghibu, comunicare personală, 1984.

[35] Așa cum am arătat în capitolul 4, Ghibu a fost Secretar General pentru învățămînt și Director General al învățămîntului superior în timpul Consiliului Dirigent în Transilvania, între 1918 și 1920. Onisifor Ghibu, „Amintiri în legătură cu fondarea Universității românești din Cluj" (I), fragment din *Pe baricadele vieții*, cap. „Alma Mater Napocensis — 1919", 1956. Manuscris transcris după textul scris de către Octavian Ghibu în 1979. Arhiva O. Ghibu.

[36] Pușcariu, *Memorii*, p. 388.

de către francezi și preluarea Universității din Bratislava de către cehoslovaci în decembrie[37]: „În timp de 48 de ore ei au împachetat pe toți profesorii germani într-un tren și i-au expediat în Germania. Cam la fel au procedat și cehii cu universitatea din Bratislava: au închis-o și a rămas închisă timp îndelungat, dar n-au mai lăsat-o să funcționeze ca universitate maghiară."[38]

Deși Goldiș n-a acceptat imediat propunerea lui Ghibu, acesta a încercat să treacă la fapte. Prefectul poliției din Cluj, însărcinat la început cu această acțiune, a fost respins de rectorul maghiar al universității: „Domnule prefect, asta e universitate maghiară; cum vă închipuiți dv. că vă dăm universitatea? Noi nu recunoaștem actul de la Alba Iulia. Dv. faceți ce vreți, dar aici nu intră picior de român!"[39] Administrația maghiară a universității a refuzat chiar să înregistreze cererea de predare a universității către români, pe motivul că scrisoarea era redactată în românește, nu în maghiară, limba oficială a universității. După acest al doilea eșec, prefectul a decis să nu se mai implice în exproprierea universității, sarcină pe care a socotit-o mai presus de competențele sale. În plus, noul superior al lui Ghibu, Valeriu Braniște, considera că schimbările în structura universității trebuie introduse treptat. Pe măsură ce catedrele deveneau vacante, ele trebuiau ocupate de români; în două sau trei decenii, românizarea ar fi fost îndeplinită.[40]

---

[37] Ghibu, *La a douăzecea*, p. 28. Pentru o istorie recentă a episodului de la Strasbourg, vezi John E. Craig, *Scholarship and Nation Building: The University of Strasbourg and Alsatian Society 1870–1939* (University of Chicago Press, Chicago, 1984), cap. 7 („From Universität to Université), mai ales pp. 208–211. Despre Universitatea din Bratislava, vezi Owen V. Johnson, *Slovakia 1918–1938: Education and the Making of a Nation* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1985), pp. 219–220.

[38] Onisifor Ghibu, „Amintiri în legătură cu fondarea Universității românești din Cluj" (II), fragment din „Din amintirile unui pedagog militant", p. 3. Text stabilit în 1968 de Octavian O. Ghibu pe baza înregistrărilor pe bandă magnetică. Arhiva O. Ghibu.

[39] *Ibid.*

[40] *Ibid.*, pp. 3–4. O altă relatare, tot a lui Ghibu, e ușor diferită. Prefectul Vasile Poruțiu a cerut profesorilor universității să depună jurământul de credință față de statul român. Rectorul a răspuns într-o scrisoare datată 9 martie că cererea fusese discutată cu membrii senatului universitar și înregistrată sub numărul 2300/1919. Deși n-a fost refuzată direct, cererea lui Poruțiu a fost ignorată. Vezi Ghibu, *La a douăzecea*, pp. 29–30.

Nicolae Iorga s-a pronunțat și el împotriva naționalizării imediate a Universității din Cluj în ziarul său *Neamul Românesc*, recomandînd ca în schimb să fie înființată în Ardeal o universitate modernă, mai tehnică, urmînd să se concentreze pe minerit, exploatare forestieră și comerț, în loc de încă o universitate românească umanistă, teoretică ce ar fi rivalizat cu cele de la București și Iași. El susținea că minoritățile naționale meritau șansa de a avea în țara lor de baștină un învățămînt în limba maternă; mai mult, nu existau oameni instruiți pentru a acoperi nevoia de cadre a unei universități integral românești la Cluj. Un al treilea considerent al lui Iorga era posibilitatea ca o universitate românească la Cluj să hrănească „un particularism provincial, care în domeniul sufletului ar fi lucrul cel mai periculos".[41]

Ca și în cazul școlilor secundare și în ciuda opiniilor în favoarea naționalizării treptate a universității, Ghibu a optat pentru cea mai urgentă și mai radicală soluție. Deși unii români erau preocupați de soarta celor două mii de studenți maghiari de la Universitatea din Cluj, Ghibu considera că românii sînt cei care trebuie să suscite preocupare: „Noi sîntem astăzi invalizii culturali ai unui război inegal de o mie de ani. Statul român nu se poate interesa acum de cei sănătoși — pe el trebuie să-l doară inima de invalizii săi."[42] Hotărîrea lui s-a întărit în timpul unei „descinderi pe teren" la Cluj la mijlocul lui aprilie 1919, într-o vreme cînd soarta Ardealului se decidea încă pe cîmpul de luptă.[43] Ghibu a observat nervozitatea cercurilor românești față de starea de incertitudine militară. Mai important poate, vizita făcută în școlile publice ale orașului și în instituțiile de învățămînt superior, unde a aflat foarte puțini elevi, studenți și cadre didactice de etnie română, i-a amintit ravagiile făcute de maghiarizare în oraș și i-a întărit hotărîrea de a răsturna situația pe dată. El s-a exprimat fără echivoc: „Ar trebui să fim niște inconștienți ca să

---

[41] Ghibu, *La a douăzecea*, p. 31. Regionalismul ar fi putut deveni un factor în viața Universității din Cluj după naționalizarea sa. În 1926, un profesor de drept, I. C. Cătuneanu, protesta pe lîngă rectorul universității că regățenii erau sistematic excluși de la numirea în postul de decan. Era indignat de „mentalitatea regionalistă", evidentă aici „la 7 ani de la Unire, [la] cea mai înaltă instituție culturală de dincoace de Carpați". MIC/1926/436/98, f.d.

[42] Ghibu, *La a douăzecea*, pp. 35–36.

[43] *Ibid.*, pp. 32–33.

mai putem tolera cu anii sau cu deceniile asemenea stări revoltătoare. Cu orice sacrificii, aici trebuie remediată istoria cît mai degrabă."[44]

Universitatea a fost ultima instituție publică naționalizată la Cluj. Valeriu Branișteș, Iuliu Maniu, conducătorul Consiliului Dirigent, și Consiliul Dirigent în întregul său au aprobat în cele din urmă planul lui Ghibu de preluare a universității. Un ultimatum adresat rectoratului cerea corpului profesoral să depună jurămînt regelui și legilor României. Pentru a preveni posibile contrastrategii maghiare bazate pe vicii de formă, documentele includeau traduceri oficiale în ungurește. Răspunsul trebuia dat în termen de patruzeci și opt de ore, la 10 a.m. în 12 mai.[45] Ghibu era înarmat cu o autorizație de preluare a universității în caz că jurămîntul nu era prestat. Personalul universității urma să rămînă pe posturi, la ordinele comandamentului militar român din Cluj, iar unitățile armatei române erau pregătite să acorde sprijin în orice situație se putea ivi. Ghibu se temea cel mai tare de o ofertă de compromis din partea profesorilor maghiari, ceea ce ar fi amînat confruntarea și totodată transferul de putere. Răspunsul maghiar nu l-a dezamăgit însă. Fiecare din cele patru facultăți ale universității au exprimat refuzul corpului profesoral de a presta jurămîntul de credință către statul român, înlesnind astfel preluarea de către români.[46] Răspunsul hotărît al românilor la opoziția maghiarilor i-a luat pe aceștia prin surprindere. Rectorul, Stephen Schneller, era aparent pregătit pentru negocieri îndelungate cu Consiliul Dirigent, sau măcar pentru șansa de a rediscuta problema cu decanii facultăților. Dacă universitatea maghiară ar fi organizat imediat o grevă de protest, s-ar fi putut ca noua putere să se poticnească, dar n-a avut loc nici o rezistență.[47]

---

[44] *Ibid.*, pp. 33–35.

[45] *Ibid.*, p. 36, Ghibu, „Amintiri" (II), p. 11 și Ghibu, *La a douăzecea*, pp. 40, 42. În urma refuzului, corpului profesoral i-ar fi fost totuși îngăduit să predea în cadrul unui semestru special de vară, în beneficiul celor mobilizați în timpul războiului, sub supravegherea Consiliului Dirigent.

[46] Ghibu, *La a douăzecea*, pp. 40–45.

[47] Vezi Vasile Pușcaș, „Însemnătatea și semnificația înființării universității românești din Cluj și opinia internațională", *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Historia* 25, nr. 1 (1980), pp. 42, 47–48 și Ghibu, „Amintiri" (I), p. 7. Potrivit lui Pușcaș, numele rectorului era Ștefan Schuller.

Comunicatul oficial privind naționalizarea universității anunța că „în urma denegării învățământului oficial din partea profesorilor de la Universitatea din Cluj, Consiliul Dirigent Român s-a văzut necesitat să-i demită din serviciu și să ia măsuri pentru organizarea universității și pentru numirea de profesori noi la toate catedrele celor 4 facultăți".[48] În virtutea decretului 4090, universitatea maghiară din Cluj a devenit românească de la 1 octombrie 1919. Inaugurarea oficială era amînată pînă la 1–2 februarie 1920, în parte datorită unor motive politice, în parte pentru a da posibilitatea pregătirii evenimentului festiv la care fuseseră invitați circa trei sute de oaspeți străini, academicieni și diplomați.[49]

Datorită importanței politice a Universității din Cluj, festivitățile obișnuite îmbrăcau aici un aspect ostentativ și uneori „diplomatic". Zece ani mai tîrziu, într-o scrisoare adresată Ministerului Instrucțiunii de rectorul universității, distinsul speolog Emil Racoviță, exprima opinia că a zecea aniversare a naționalizării universității „trebuie ca pe lîngă fața națională să aibă și o față internațională", între altele pentru a combate propaganda maghiară potrivit căreia „trecerea celebrei Universități din Cluj din stăpînirea civilizatului popor maghiar în stăpînirea necivilizatului popor român este o mare pierdere pentru cultura omenească". Racoviță susținea că trebuie invitați oaspeți din universități străine, așa cum fuseseră invitați și la inaugurarea din 1920. Festivitățile urmau să dovedească străinilor falsitatea propagandei maghiare.[50]

În acest spirit, a zecea aniversare a românizării Universității din Cluj, celebrată în octombrie 1930, s-a transformat într-o ocazie extravagantă pentru care guvernul român a cheltuit 1,8 milioane lei. Invitați străini, familia regală, corpul diplomatic și demnitarii și parlamentarii români s-au alăturat unei celebrări pe care un titlu de ziar a numit-o „Apoteoza de la Cluj". Au fost acor-

---

[48] *Gazeta oficială* (4–7–11–13 octombrie); vezi MIC/1929/531/14.

[49] Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, vol. 9–10 (L. Alcalay, București, f.d.), p. 223. Decretul a fost publicat la 23 septembrie 1919. Universitatea și-a deschis porțile ca instituție românească la 3 noiembrie 1919. Vezi Pușcaș, „Însemnătatea", pp. 42, 47–62 și Gheorghe Iancu și G. Neamțu, „Contribuții documentare cu privire la organizarea și inaugurarea universității românești din Cluj (1919–1920)" *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Historia* 30 (1985), pp. 44–46.

[50] MIC/1930/510/6–9, 12 noiembrie 1929.

date demnități onorifice unui număr de personalități internaționale care erau prieteni ai României, cum ar fi contele Saint-Aulaire, fost ambasador al Franței în România, Emmanuel de Martonne, profesor de geografie la Sorbona care a lucrat în România și a predat la Universitatea din Cluj în 1921, și R. W. Seton-Watson, istoric britanic ale cărui eforturi în sprijinul cauzei naționale a României înainte și după război erau extrem de apreciate. Regina Maria a primit și ea titlul de doctor honoris causa cu acest prilej.[51]

Dincolo de decrete și festivități, integrarea Universității din Cluj în sistemul de învățămînt al României Mari era un proces îndelungat mai degrabă decît un eveniment. Organizarea internă a instituției a fost păstrată inițial pe temeiul că legislația învățămîntului superior din întreaga țară trebuia revizuită. Sextil Pușcariu, profesor de filologie la Universitatea din Cernăuți, fost decan al Facultății de Litere și Filozofie de la Cernăuți, a fost desemnat să organizeze Universitatea românească din Cluj și să-i fie primul rector. El a acceptat însărcinarea, dar a insistat să fie numit nu de Consiliul Dirigent, ci din interiorul universității. Adoptînd această poziție de principiu, el a putut apoi să reziste presiunilor venind din Vechiul Regat pentru ca universitățile din Iași și București să aibă „un rol mai hotărîtor" în organizarea celei de la Cluj.[52] Pușcariu considera că ar fi fost lipsit de sens să unească Universitatea din Cluj cu omoloagele ei din Vechiul Regat în condițiile unei legislații nesatisfăcătoare.[53] Într-adevăr, legislația românească privind învățămîntul superior s-a extins la Cluj abia în 1925.[54]

În iulie 1919, o comisie alcătuită din doisprezece distinși profesori de la universitățile din Iași și București și opt transilvăneni

---

[51] MIC/1930/510/10; Alexandru Kiriței escu, „Apoteoza de la Cluj", *Cuvântul*, 23 octombrie 1930; „Deschiderea solemnă a cursurilor universitare din Cluj", *Cuvântul*, 23 octombrie 1930; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea* (Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1939–1940), pp. 530, 776; QD 238/10–12, 22 octombrie 1930 și Hugh și Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary* (Methuen, Londra, 1981).

[52] Pușcariu, *Memorii*, pp. 358, 361, 390–391, 444, 450–451, 454.

[53] *Ibid.*, pp. 417–418.

[54] O altă instituție de învățămînt superior din Transilvania, Academia de Drept din Oradea Mare, a funcționat după legislația maghiară din 1872 pînă în 1930. MIC/1930/557/4, f. d.

s-a întrunit sub conducerea lui Sextil Pușcariu pentru a angaja cadre didactice la noua universitate românească din Cluj.[55] Comisia universitară și Consiliul Dirigent au căutat și au numit împreună mulți profesori, în general tineri, dar și un număr de profesori reputați din Vechiul Regat, oameni de știință români care lucrau în străinătate și savanți străini — grupul profesorilor francezi era cel mai important[56] — pentru a înlocui corpul profesoral maghiar neloial.

Un domeniu universitar care a scăpat de românizarea imediată a fost Institutul Pedagogic Reformat afiliat facultății de teologie. Autoritățile române au închis institutul îndată ce și-au dat seama că numai unii dintre studenții săi aparțineau Bisericii reformate. Institutul nu respecta reglementările oficiale privind folosirea limbii române și, potrivit autorităților române, „și-a organizat o proprie universitate", pentru ca studenții săi să nu trebuiască să urmeze cursurile obligatorii la Universitatea din Cluj.[57]

Urmele maghiarizării erau mai persistente în rîndul personalului de secretariat și tehnic decît în cel al profesorilor, deoarece întregul corp profesoral al fostei universități maghiare fusese înlocuit. Funcționarii universității trebuiau să treacă un examen de limbă română, dar mulți nici nu se prezentaseră să-l susțină pînă în 1928.[58] Noua administrație a universității era îngrijorată și de activitățile maghiare desfășurate în afara programei oficiale, astfel încît au interzis maghiarilor dreptul de a-și constitui propria societate studențească.[59]

Semnificația Universității române din Cluj a fost recunoscută în Transilvania și în întreaga Românie, dar și dincolo de granițe, și mai cu seamă în Ungaria, unde românizarea Universității din Cluj a fost resimțită ca o mare pierdere. Spre nemulțumirea autorităților române, Ungaria a reacționat deschizînd două noi universități la Szeged și la Debrețin, în apropierea granitei cu România.

---

[55] *Ibid.*, pp. 388–389, 397–400.

[56] *Ibid.*, pp. 390–395; QD 41/49, 4 octombrie 1919 și QD 142/16–18, 20 iunie 1919. Vezi referirea la „misiunea profesorilor francezi" în Pușcariu, *Memorii*, p. 445 și Petre Sergescu, „Les relations franco-roumaines à l'Université de Cluj", *Revue de Transylvanie* 3, nr. 3 (1937), pp. 311–314.

[57] MIC/1922/466/279–281, f. d.

[58] Vezi MIC/1929/570/12–19, 15 decembrie 1928.

[59] MIC/1930/508/62–69, 2 aprilie 1930.

Dimitrie Călugăreanu, rectorul Universității din Cluj în perioada 1921–1922, declara:

> Crearea celor două Universități maghiare la frontiera noastră urmărește formarea de prozeliți culturali și politici și caută să mențină și mai departe dominația culturală a ungurilor în aceste ținuturi. La aceste Universități s-au creat favoruri extraordinare studenților, favoruri care arată că aceste centre universitare nu urmăresc răspîndirea culturei, ci sînt centre pentru menținerea șovinismului maghiar.[60]

Universitatea de la Szeged genera resentimente speciale fiindcă luase vechiul nume al „Universității Regale din Cluj, continuînd să acorde diplome ca și cum ar mai fi funcționat la Cluj".[61] Ambele universități maghiare atrăgeau transilvăneni maghiari, în parte prin indulgența regimului academic oferit se pare studenților. Autoritățile române susțineau că acești studenți au adus cu ei la întoarcerea în vacanță „zeci de mii de broșuri și manifeste pe care le-au răspîndit pretutindeni" și că „au fost sărbătoriți pretutindeni, ca eroi maghiari".[62]

Prin urmare, autoritățile române voiau să oprească circulația studenților și a diplomelor maghiare peste granița Transilvaniei. Cînd guvernul ungar n-a mai recunoscut diplomele universitare române și cehoslovace, oficialitățile române au folosit prilejul pentru a nu mai recunoaște diplomele universităților maghiare.[63] Mai direct, Ministerul Instrucțiunii a refuzat pur și simplu maghiarilor din România dreptul de a merge în Ungaria la studii. Tinerii puteau ocoli cîteodată aceste restricții cerînd vize pentru Germania și Austria.[64]

Bucovina. Păstrînd tradiția istorică a Bucovinei de conciliere și schimbare treptată — tradiție dezvoltată sub guvernarea austriacă —, preluarea de către români a Universității din Cernăuți a fost mai blîndă decît preluarea Universității din Cluj.

---

[60] MIC/1922/466/172–173, 13 martie 1922.
[61] *Ibid.*
[62] *Ibid.*
[63] *Ibid.*, și MIC/1922/466/176–177, f. d.
[64] MIC/1922/460/336, f. d.

Universitatea din Cernăuți fusese înființată în 1875, la exact o sută de ani după anexarea Bucovinei de către Austria. R. W. Seton-Watson a numit întemeierea universității „evenimentul cel mai important în cronica pașnică a Bucovinei sub Monarhia bicefală".[65] Spre dezamăgirea multor români din cuprinsul provinciei, Universitatea „Franz Joseph" s-a deschis ca „österreichische Universität deutschen Geistes". În timp ce austriecii o priveau ca pe cel mai răsăritean „avanpost al culturii germane pe Prut"[66], unii români o priveau ca pe o instituție profund ostilă „având misiunea de a deznaționaliza pe deplin" Bucovina.[67] Încercînd să convingă guvernul de la Viena să înființeze o universitate la Cernăuți, Constantin Tomașciuc, delegat în parlamentul Bucovinei, susținea că fusese o greșeală să se permită universităților din Cracovia și Lemberg să devină poloneze în 1870–1871 și că încercarea de a recîștiga teren prin extinderea culturală către est era o dovadă de chibzuință din partea monarhiei. O universitate germană la Cernăuți, declara el, putea fi „o fortăreață intelectuală care ar asigura unitatea și integritatea monarhiei mult mai bine decît bastioanele înțesate cu tunuri". Mai mult, ea trebuia să fie „o fortăreață culturală germană la răsărit de fortărețele polono-maghiare de la Liov și Cluj".[68]

Rudolph Wagner, autor german și fost student în literatură la Universitatea din Cernăuți între 1930 și 1932, contestă cu vigoare opinia potrivit căreia Universitatea „Franz Joseph" ar fi avut o misiune de germanizare. El citează implicarea lui Constantin Tomașciuc — „înzestrat liberal român" din Bucovina, încrezător într-o Austrie supranațională — în crearea universității, ca și sprijinul aristocraților români conduși în *Landtag*-ul Bucovinei de baronul Gheorghe Hurmuzachi. Tomașciuc primise titlul de doctor în drept la Universitatea din Lemberg în 1864, înainte ca aceasta să devină poloneză. Avea ascendență ucraineană și românească, dar pare să fi fost loial în primul rînd românilor. Politician bucovinean și austriac de succes, el a fost în cele din

---

[65] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, pp. 558–559.

[66] *Ibid.*, p. 559 și Rudolph Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina* (Hofmann-Verlag, Augsburg, 1991), p. 271.

[67] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei* (Humanitas, București, 1991), p. 271.

[68] Wagner, *Vom Moldauwappen*, p. 280 și Nistor, *Istoria*, p. 212.

urmă recompensat pentru străduințile sale în vederea întemeierii Universității din Cernăuți fiind numit primul ei rector. Wagner descrie Universitatea „Franz Joseph" ca pe o soluție de compromis, delicată și de bun-simț, la competiția intereselor locale, etnice și culturale. El susține că o universitate românească la Cernăuți în anii '70 ar fi provocat opoziția neromânilor, care alcătuiau împreună majoritatea populației. O universitate ucraineană ar fi provocat opoziția similară a neucrainenilor.[69]

Cu toate acestea, carta imperială a universității arăta: „Precum Neamțul, așa și Românul și Slavul, cu plăcere își stînge setea și se întărește la fîntîna științei nemțești; aceasta în măsură mai mare îi va oferi mijlocul de a-și întreține și de a îngriji de individualitatea sa; ea-i va fi însă și un îndemn de a lucra și a năzui împreună spre fericirea și spre gloria iubitei noastre patrii, Austria."[70] Cursul inaugural al profesorului Wildauer transmitea același mesaj: „Să construim o universitate în Cernăuți și s-o așezăm ca un far spiritual în mijlocul tuturor oamenilor ca să reverse asupra lor aceeași lumină, să-i lumineze cu același Iluminism și să-i mulțumească pe toți prin conștiința comunității noastre."[71] În discursul său inaugural, Constantin Tomașciuc a reluat și el această temă a unei instituții deopotrivă supranaționale și germane:

> Știința germană are dreptul la universalitate. Și, întrucît educația germană are o importanță universală, fiii negermani ai Bucovinei năzuiesc și ei la această universitate germană. [...]
> Vai de națiunea căreia trebuie să-i fie teamă de influența culturilor străine. Această națiune își semnează certificatul de deces. [...]
> Nu sîntem doar polonezi, germani și români, sîntem în primul rînd ființe umane, avînd rădăcinile înfipte în același pămînt din care ne tragem forța, și aici am în vedere Austria. Iar universitatea din Cernăuți este un proiect austriac autentic.[72]

---

[69] Nistor, *Istoria*, p. 212 și Wagner, *Vom Moldauwappen*, pp. 275–276, 290–291, 301, 563.

[70] Citat de Popescu-Spineni, *Instituții*, pp. 175–176, 178.

[71] Franz Hieronymus Riedl, „Die Universität Czernowitz, 1875–1920: Ein Blick auf ihr Wesen und Ihre Entwicklung Beziehungen zu Ost- und Mitteldeutschland", *Mitteldeutsche Vorträge* 2 (1971), p. 10.

[72] Wagner, *Vom Moldauwappen*, p. 282. Și astăzi unii dintre absolvenții Universității din Cernăuți dinaintea anului 1918 socotesc că ea avea atît un „deutschsprahiger Character" cît și un „Character als Nationalitäten universität", care nu erau în mod necesar contradictorii. Vezi *ibid.*, pp. 299–300.

Românii din Bucovina și-au exprimat prima dată interesul pentru o universitate locală în 1848, cînd au cerut ridicarea Institutului teologic local la rangul de facultate și înființarea altor două — drept și filozofie —, astfel încît tinerii români să nu mai trebuiască să meargă la Lemberg, Graz, Praga sau Viena pentru studii superioare.[73] Universitatea „Franz Joseph" n-a fost însă inaugurată pînă la 4 octombrie 1875. Potrivit unor istorici români, intenția fondatorilor austrieci a fost aceea de a concura universitatea românească de la Iași, înființată în deceniul precedent și afectată în anii '70 de o perioadă de criză și reduceri. Prin universitatea din Cernăuți, Austria putea exercita o influență în Moldova și Basarabia, ca și într-o parte însemnată a Balcanilor, atrăgînd studenții către instituția austro-germană. Într-adevăr, după deschiderea universității, tinerii bucovineni au început să călătorească mult mai puțin în străinătate la studii.[74]

La inaugurare, secția principală a Universității din Cernăuți era Facultatea de Teologie, provenită din Institutul Teologic înființat în 1827. Așa cum fusese plănuit, veneau aici studenți din întreg sud-estul Europei; astfel, universitatea a influențat mai larg lumea ortodoxă est-europeană. Cursurile teoretice erau predate în germană, însă catehismul și omiletica erau predate în română și ucraineană. Pe lîngă teologie existau alte două *Fakultäten*, una de drept și economie politică și una de filozofie, filologie și științe naturale. Pentru studenții laici limba de predare a universității era în general germana.[75] Curînd, pe lîngă facultatea de filozofie s-a înființat o catedră de limba română, iar în 1911 s-a înființat o catedră de istorie sud-est europeană cu accent pe istoria românilor. S-au creat de asemenea catedre de ucraineană, iar profesorii ucraineni predau și își obțineau „abilitarea" la universitate. Universitatea din Cernăuți a fost prima universitate „occidentală" cu catedre de Istorie est-europeană și

---

[73] Ion Nistor, *Originea și Dezvoltarea Universității din Cernăuți*, Biblioteca Astrei Basarabene nr. 4 (Tip. Eparhială Cartea românească, Chișinău, 1927), p. 3 și Wagner, *Vom Moldauwappen*, p. 274.

[74] Berlescu, „Universitatea", p. 137; Nistor, *Originea*, p. 4 și Nistor, *Istoria*, p. 229.

[75] Nistor, *Istoria*, p. 5; Wagner, *Vom Moldauwappen*, p. 282 și Emanuel Turczynski, „The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy", *Austrian History Yearbook*, 3, pct. 3 (1967), p. 127.

sud-est-europeană.[76] Asemenea înlesniri, alături de societățile patriotice studențești Arboroasa și Bucovina, au contribuit la menținerea unui important nucleu de cultură românească în regiune.

În pofida acestor încercări de multiculturalism, poate prea devreme apărute, Universitatea din Cernăuți a rămas o instituție germană, deoarece cultura și știința germană erau acelea cărora li se recunoștea dreptul la universalitate. Între 1875 și 1918, din cei 127 de profesori membri ai corpului didactic, 87 au fost germani, 20 români, 12 evrei, 5 ruteni, 2 sloveni și 1 ceh.[77] Aceste cifre, precum și caracterul rural al populației românești și ucrainene arată că universitatea era mai deschisă față de germani și de evreii germanizați din orașe decît față de români și ucraineni. În 1875, universitatea a debutat cu un total de 208 studenți, din care 82 erau „germani" (respectiv, 31 etnici germani și 51 evrei), 53 români, 42 ucraineni și 28 polonezi.[78] În 1900, din cei 392 de studenți 218 erau germani (inclusiv evrei), 89 erau români, 35 ucraineni și 41 polonezi. Nici un german și nici un evreu nu urmau Facultatea de Teologie, orientată către teologie ortodoxă și atrăgînd etnici români și ucraineni, ca și studenți ortodocși și uniți din Ungaria, România și Bosnia-Herțegovina. Pe de altă parte, Facultatea de Drept era frecventată în mai mare măsură de germani decît universitatea luată în ansamblu — 62,6% din cei 306 studenți fiind germani și doar 14,7% români și 9,5% ucraineni.[79] În anul 1913–1914, universitatea avea 1 198 de studenți,

---

[76] Nistor, *Originea*, pp. 5–6; Popescu-Spineni, *Instituții*, pp. 175, 181; Ann Sirka, *The Nationality Question in Austrian Education: The Case of Ukrainians in Galicia, 1867–1914* (Frankfurt/Main, Peter D. Lang, 1980), pp. 142–143; Wagner, *Vom Moldauwappen*, pp. 276, 282, 285 și Nistor, *Istoria*, pp. 229–230, 242.

[77] Erich Prokopowitch, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina-Buchenland)* (Clausthal-Zellerfeld, Piepersche Buchdruckerei und Verlaganstalt, 1955), p. 38.

[78] Riedl, „Die Universität Czernowitz", p. 19.

[79] Akademische Senate, *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im Ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes: Festschrift* (Bukowinaer Vereindruckerei, Czernowitz, 1900), pp. 161 și urm. După primul război mondial, Marcel Gaillard scria că evreii din Bucovina alcătuiau „o clasă prosperă și activă, sprijinită de numeroși intelectuali instruiți înainte de război la universitatea germană din Cernăuți". Marcel Gaillard, *La Roumanie nouvelle* (Alcan, Paris, 1922), p. 68.

din care 458 erau germani (57 etnici germani și 401 evrei), 310 români, 303 ucraineni și 86 polonezi.[80]

După unirea Bucovinei cu România în ianuarie 1919, administrația românească în frunte cu Ion Nistor, noul rector al universității, a hotărît românizarea tuturor facultăților. Dacă facultatea de teologie avea un număr important de români, dată fiind orientarea sa ortodoxă, cu excepția a trei profesori întreg corpul profesoral al celorlalte două facultăți laice ale universității — drept și litere și filozofie — era alcătuit din austrieci care nu știau românește. Neromânii erau astfel invitați să învețe noua limbă oficială a țării, fără de care urmau să părăsească universitatea. Doar patru profesori austrieci au consimțit la aceste condiții, rămînînd în corpul profesoral. Ceilalți au fost înlocuiți cu cadre didactice de etnie română.[81] Decretul 4091 din 23 septembrie 1919 a transformat oficial universitatea germană din Cernăuți în universitate românească. Un an mai tîrziu, la 24 octombrie 1920, Universitatea românească din Cernăuți a fost inaugurată în prezența familiei regale și a altor demnitari și savanți. Profesori români au fost numiți la noile catedre dedicate studiului culturii române. Legislația românească s-a extins asupra Universității din Cernăuți la 13 iunie 1925.[82]

Basarabia. Deși un mijloc de integrare a noilor teritorii a fost acela de a sprijini universitățile românești, una dintre provinciile nou dobîndite de România a rămas fără universitate. Spre deosebire de Bucovina și Transilvania, Basarabia n-a avut o universitate străină pe care noul guvern să și-o poată însuși. Lipsa aceasta a putut face ca înființarea unei universități să fie deopotrivă mai dificilă și mai puțin urgentă. Într-adevăr, insistența asupra transformării imediate a universităților din Cluj și Cernăuți în instituții românești, comparată cu lipsa de urgență manifestată în crearea unei universități complete la Chișinău, sugerează că tendința principală a românizării universităților din România Mare era înlocuirea elitelor străine, nu crearea elitelor românești. Dacă ar fi

---

[80] Riedl, „Die Universität Czernowitz", p. 19.

[81] Nistor, *Istoria*, pp. 410–411.

[82] Hamangiu, *Codul*, vol. 9–10, p. 223; Popescu-Spineni, *Instituții*, pp. 186–187; Nistor, *Originea*, p. 6 și MIC/1930/557/4, f. d.

să luăm în serios metafora fortăreței — folosită de toate părțile atunci cînd exprimau nevoia creării de universități — s-ar părea că acolo unde „fortărețele" universitare existau, ele trebuiau cucerite sau neutralizate, iar, acolo unde ele nu existau, nevoia de a le construi era mai puțin presantă.

O universitate românească în toată puterea cuvîntului — presupunînd costuri mari de construcție și înzestrare — n-a apărut niciodată în Basarabia, deși începînd din 1917 cercurile de afaceri și locuitorii din provincie au cerut-o cu insistență. Uniunea Centrală a Sindicatelor Proprietarilor de Case din toate orașele basarabene a pledat în repetate rînduri pentru o universitate în Chișinău. După deschiderea facultății de teologie la Chișinău în 1926 ca ramură a Universității din Iași, Uniunea îi scria primului ministru:

> Înființarea în orașul Chișinău a Facultății Teologice și ecoul produs de ea în sînul societății locale care a dat de la început acestei Facultăți un auditoriu atît de eminent ca pregătire, a subliniat încă o dată setea de învățătură în general și în special tendința către studiile superioare, existentă în Basarabia.
> Nu numai atît: inițiativa și activitatea unificatoare a Chișinăului în această sfîntă cauză au dovedit că orașul nostru este un adevărat centru cultural al provinciei și că-și menține rolul ce i-a aparținut în trecut.[83]

Scrisoarea sublinia avantajele unei universități locale care ar elimina pentru tineretul basarabean nevoia de a pleca din provincia natală pentru studii:

> Această tradiție de dragoste și respect pentru cultură, trainică în societatea locală, creiază o atmosferă rodnică pentru tinerii elevi. Modestia și liniștea muncitoare a vieții Chișinăului dau orașului nostru privilegiile unui liniștit centru universitar.
> Este știut și chiar recunoscut de toată lumea că aglomerarea tineretului setos de învățătură în centrele mari zgomotoase, cu scumpetea lor de trai, depărtarea tineretului de familiile lor, criza de locuințe și ademenirile deprăvătoare, adeseori nicidecum nu pot fi răscumpărate de acele posibilități, pe care le dă predarea făcută de către celebritățile științifice.[84]

---

[83] MIC/1930/558/77–78, 28 decembrie 1929.
[84] *Ibid.*

Referindu-se la exemplul universităților provinciale germane și la beneficiile date de „adevărata cultură", autorii încheiau cu un apel direct pentru înființarea unei universități la Chișinău: „Deci, înființarea în Chișinău a Universității este o chestiune de importanță capitală și folos comun. Socotim de-a noastră datorie să aducem la cunoștința Guvernului convingerea noastră și rugăm să rezolve în sens favorabil această chestiune cît mai neîntîrziat posibil, deoarece numărul basarabenilor din toate păturile societății, setoși de studii superioare, crește pe zi ce trece."[85] O altă cerere de înființare a unei universități în Chișinău a venit de la Camera de Comerț și Industrie, care făcea și ea aluzie la numeroasele petiții „din partea multiplelor instituțiuni basarabene" care pledaseră aceeași cauză. Camera de Comerț susținea înființarea universității în Chișinău pe motivul marelui număr de studenți basarabeni ce frecventau instituții de învățămînt superior în toată țara. Acest număr mare, suficient în sine pentru justificarea unei universități basarabene locale, ar crește și mai mult dacă ar funcționa o universitate pe plan local, ceea ce ar reduce costurile învățămîntului superior pentru tinerii din partea locului.[86]

Argumente pentru o universitate la Chișinău veneau și din partea naționaliștilor din afara Basarabiei, autoritățile de la București promițînd ocazional să înființeze o atare instituție.[87] Onisifor Ghibu era favorabil înființării unei a cincea universități românești la Chișinău, căci aceasta putea juca importantul rol cultural de a-i atrage pe românii rusificați înapoi la comunitatea latină și românească. Ea putea de asemenea îndeplini o funcție politică: „Basarabia este zidul de apărare a Românismului în fața năvalei slavismului", spunea el. „Noi nu putem întări acest zid numai cu baionete; noi trebuie să-l întărim prin suflete oțelite cu ajutorul științei înalte [...] noi trebuie să avem Marele Cartier cultural în apropierea Nistrului, pentru ca prin prezența lui necontenită în mijlocul celor ce trebuiesc susținuți, morala acestora să poată fi mai tare, dușmanul să poată fi observat mai de aproape și biruința să fie astfel mai sigură."[88]

---

[85] *Ibid.*

[86] MIC/1930/558/26, 17 ianuarie 1930.

[87] Ghibu, „A cincea universitate a României", în *Prolegomena*, pp. 426–427.

[88] *Ibid.*, p. 428.

Dacă în perioada interbelică nu s-a materializat proiectul unei universități în toată puterea cuvîntului în Basarabia, s-au deschis aici totuși două facultăți afiliate Universității din Iași. Cele două facultăți — de agricultură și de teologie — indicau identitatea provinciei ca fiind, pe de o parte, predominant rurală și, pe de altă parte, vecinul înarmat cu ortodoxie al noului stat ateu sovietic. Intelectualii basarabeni fuseseră profund influențați de cultura rusă și erau desemnați, în perioada interbelică, ca grup de stînga. O facultate de teologie ortodoxă la Chișinău putea, în principiu, să exercite o influență românească și religioasă care ar fi putut diminua efectele culturii rusești și ale ideologiei sovietice. Facultatea de Teologie a fost înființată la Chișinău în 1926 la inițiativa clerului basarabean[89], aparent îndemnat de „golul" lăsat de căderea Imperiului rus și de declinul concomitent al centrului ortodoxiei răsăritene.[90]

Facultatea de Științe Agricole a Universității din Iași s-a deschis la Chișinău în 1932–1933. Secția agricolă a Facultății de Științe a Universității din Iași crescuse peste capacitatea dotărilor sale. Mai ales în anii crizei economice ce au precedat anul 1932, ea era lipsită de cadre didactice, săli de clasă, laboratoare, ferme pentru practica studenților și subvenții. În aceste condiții, proiectul basarabean de mutare a învățămîntului superior agricol la Chișinău era atrăgător și părea potrivit:

> Soluțiunea cea mai potrivită era aceea de a transfera învățămîntul superior agricol de la Iași la Chișinău, înzestrîndu-l bine. Faptul că Basarabia este provincia cu caracterul cel mai pronunțat agricol și faptul că tineretul intelectual al Basarabiei are cea mai mare înclinație spre studiile agricole, indicau că, dacă este vorba de a înzestra Basarabia și Chișinăul cu un învățămînt superior, să se facă acest lucru în forma de învățămînt agricol.[91]

---

[89] Onisifor Ghibu, „Basarabiei nu-i este de ajuns o Facultate de Teologie", în *Prolegomena*, p. 436.

[90] *Ibid.*, pp. 442–443. Potrivit lui Onisifor Ghibu, opinia publică românească s-a opus înființării unei facultăți de teologie la Chișinău, excepție făcînd asociația ASTRA și ziarul *România nouă*, editat de el. Vezi Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia: O Pagină de istorie contimporană* (Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1928), p. 135.

[91] *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935* (Editura Universității Mihăilene, Iași, 1936), pp. 12, 67.

Ideea înființării unui institut superior agricol la Chișinău fusese avansată încă din 1914, cînd Basarabia făcea parte din Imperiul rus. A cincisprezecea aniversare a unirii Basarabiei cu România a oferit încă un prilej liderilor basarabeni de a propune înființarea unei asemenea instituții. Universitatea din Iași a aprobat propunerea de a transfera secția agricolă a Facultății sale de Științe (schimbînd statutul secției în cel de facultate în toată puterea cuvîntului) la Chișinău, pe motivul situației precare a secției de la Iași și al marilor avantaje oferite de Chișinău: spațiu adecvat, 2 000 de hectare pentru fermele destinate practicii studenților, dotare și posibilitatea de angajare de noi cadre didactice. De fapt, transferul în cauză a fost mai dificil decît se aștepta, căci guvernul a blocat inițial unele din fondurile promise și chiar atunci cînd acest obstacol a fost depășit, banii pentru angajarea cadrelor didactice suplimentare au venit cu întîrziere.[92]

Nouă elită sau proletariat intelectual?

Învățămîntul superior românesc s-a extins în perioada interbelică, așa cum am văzut, în ceea ce privește dotările și numărul instituțiilor. Această creștere a fost însă mai puțin impresionantă decît cea înregistrată de școlile primare și secundare. Măsura cea mai grăitoare a extinderii învățămîntului superior e dată de creșterea numărului de studenți. Acesta a crescut de la 8 632 în 1913–1914 la 22 379 în 1924–1925, la 31 154 în 1928–1929 și la 37 314 în 1929–1930.[93] Circa două treimi din numărul studenților era concentrat în București, și mai ales la universitate.

---

[92] *Ibid.*, pp. 67–69.

[93] *Ibid.*, pp. 853–854 și Iosif I. Gabrea, „Statistică și politică școlară", *Buletinul oficial al Ministerului instrucțiunii, cultelor și artelor*, seria a 2-a, nr. 1 (aprilie 1932), p. 28. Gusti vorbește de 36 112 studenți în 1931–1932, cifră ce nu include circa 900 de studenți în medicină și farmacie de la Universitatea din Cluj. Vezi Gusti, *Un an*, p. 299. Kirițescu e de părere că statistica postbelică reprezintă o supraestimare de aproximativ 15%, datorată persoanelor ce urmăreau obținerea a două licențe. Vezi Kirițescu, „Problema educației dirijate", pp. 855–856. După cum am arătat însă, asemenea duble înregistrări aveau loc și înainte de război. Cifrele pentru anul universitar 1928–1929 citate în Gabrea se referă strict la studenții înscriși la facultățile universității, excluzîndu-i pe cei de la academiile comercială și agricolă, de la politehnică și de la institutele de arhitectură și educație fizică.

Numărul studenților înscriși la Universitatea din București a crescut de la 4 380 în 1915–1916 la 6 272 în 1918–1919 și la 22 902 în 1929–1930. Numărul lor a scăzut apoi ușor, probabil datorită crizei economice, la 18 070 în 1931–1932 și la 15 636 în 1932–1933.[94] În 1931–1932, s-au înscris la diferite instituții de învățământ superior din București 23 091 studenți.[95] Dintre universitățile aflate în provincie, cea din Iași era cea mai mare în perioada interbelică, cu 5 891 studenți în 1931–1932, sau 16,3% din totalul populației studențești.[96] În același an, Clujul avea peste 3 000 de studenți[97], iar Cernăuțiul 2 708, sau 7,9% și respectiv 7,5% din totalul populației studențești.[98]

În privința disciplinelor, tendințele stabilite în perioada antebelică au continuat, cei mai mulți studenți fiind concentrați la drept. În 1928–1929, din 31 154 studenți, 38% urmau dreptul, 26% literele și filozofia, 16% științele, 7% medicina veterinară, 5% teologia, 4% farmacia și 1% medicina. În 1931–1932, dreptul era din nou cea mai frecventată facultate, atrăgînd 38,9% din populația universitară.[99] Dreptul era disciplina preferată de noua elită datorită în parte faptului că „statul, în marea lui nevoie de funcționari noi, a făcut ca dreptul să fie singura profesie în care instruirea se putea realiza fără frecventarea regulată a universității".[100] Între 1921–1922 și 1931–1932, sistemul de învățământ superior a produs 17 779 absolvenți, din care 43% au obținut licența în drept, 29% în litere și filozofie, 16% în științe, 7% în farmacie și 5% în

---

[94] Gusti, *Un an*, part. 1, tabloul nr. 2 și Ionescu, „Contribuții la istoricul Universității", p. 1312.

[95] Gusti, *Un an*, part. 1, tabloul nr. 2.

[96] *Ibid.*

[97] Cifra, din care lipsesc cei aproximativ 900 de studenți în medicină și farmacie, este 2 844. Vezi *ibid.*

[98] *Ibid.*

[99] Vezi Gabrea, „Statistică", p. 28, și Gusti, *Un an*, part. 1, tabloul nr. 2.

[100] Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers: Three Generations of Political, Economic, and Ethnic Change* (University of California Press, Berkeley, 1983), p. 292. Dacă avem în vedere învățământul superior în general, nu doar universitățile, în anul 1931–1932, dreptul era urmat de științe cu 15,3%, litere și filozofie cu 13,3%, academii comerciale cu 10,3%, teologie cu 5,5%, medicină cu 4,9%, politehnică cu 3,5%, academii agricole cu 1,7%, medicină veterinară cu 1,2%, arhitectură cu 0,7% și educație fizică cu 0,6%. Vezi Gusti, *Un an*, part. 1, tabloul nr. 2.

teologie.[101] Obținerea licenței varia cu domeniul de studiu și pesemne cu situația din cadrul facultății, inclusiv raportul cadre didactice/studenți. La facultățile de drept raportul era de 1: 121, la teologie 1: 55, la litere și filozofie 1: 34, iar la farmacie 1: 32.[102] Doar 10% dintre studenții înmatriculați își terminau studiile. Studenții la drept se aflau sub medie, doar 8% dintre ei terminîndu-și cu succes studiile, în timp ce la litere și filozofie au absolvit 28% dintre studenți.[103] Raportul cadre didactice studenți la Universitatea din Iași s-a înrăutățit mult după 1860, și mai cu seamă după primul război mondial: în 1860 el era 1: 6, în 1897 era 1: 8, în 1921 era 1: 18, iar în 1932 era 1: 38.[104]

Creșterea numărului de înscrieri după primul război mondial a depășit rapid dotările Universității din Iași. Potrivit lui Valeriu Dobrinescu, „Universitatea a devenit cu totul neîncăpătoare față de numărul mare de studenți. Așa, de exemplu, facultatea de drept avea numai trei săli de cursuri care puteau găzdui numai 300 din cei 1 800 de studenți. Cei 548 de studenți ai facultății de litere aveau la dispoziție numai 3 săli, iar secția științelor agricole, neavînd decît cîteva odăițe, utiliza o parte din culoarele Universității." Sălile fiind încinse, supraaglomerate, se întîmpla uneori ca studenții să leșine. La facultatea de medicină, unde numărul de studenți crescuse de patru ori în 1924, nu s-a mai numit personal didactic și nu s-a mai înființat nici un laborator. Iarna, lipsa de combustibil făcea uneori necesară suspendarea cursurilor sau ținerea lor în condiții care-i obligau pe studenți să stea cu paltoanele pe ei. Căminele și cantinele studențești erau și ele prost finanțate și inadecvate, ca și bursele pentru tinerii nevoiași.[105]

Tendințele și condițiile de mai sus arată că dinamica dezvoltării învățămîntului superior din România Mare nu era în general încurajatoare. Creșterea bruscă, rapidă a numărului de studenți înscriși

---

[101] Gusti, *Un an*, p. 315. Cifrele sînt întru cîtva suspecte, căci par să excludă absolvenții de medicină și medicină veterinară.

[102] *Ibid.*, pp. 312–313, 318.

[103] *Ibid.*, p. 313. În 1928–1929, doar 8,2% dintre studenții înscriși au absolvit cu licență sau au obținut titlul de doctor. Vezi Gabrea, „Statistică", pp. 28–29.

[104] Valeriu Florin Dobrinescu, „Studențimea ieșeană în viața social-politică a României contemporane (1918–1947)" (lucrare de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza" (Facultatea de istorie-filozofie, Iași, 1975), p. 12.

[105] Dobrinescu, „Studențimea ieșeană", pp. 3–4, 10–15, 31–32.

a dus la supraaglomerare, la un catastrofal raport cadre didactice/studenți (mai ales la facultățile cele mai frecventate), la insuficiența spațiului în sălile de curs și laboratoare, la perspective incerte de angajare și, în consecință, la un mediu studențesc confuz și agitat și la o rată scăzută de absolvire.

Pe acest fundal de creștere rapidă dar mărginită a unei studențimi demoralizate și nemulțumite și-a făcut apariția factorul etnic. Deși etnicii români erau reprezentați în rîndul studenților în proporție de 79,9%, așadar peste proporția lor în populația generală (care era de 71,9% potrivit recensămîntului din 1930), mulți observatori socoteau că românii erau cei defavorizați. Pedagogul Iosif Gabrea nota că din cei 1 256 de studenți la farmacie înscriși în 1928–1929 „din toată țara, numai 26 sînt *Români*, iar 830 de alte naționalități" (tabelul 12). El se întreba retoric: „Să nu însemne *ceva* aceste cifre?"[106] Mai mult, numărul românilor din universități nu corespundea cu numărul de copii români de 5–18 ani cuprinși în școlile primare și secundare. Doar 0,8% dintre copiii români cuprinși în școlile primare și secundare mergeau mai departe în învățămîntul superior. Deși scăzută, proporția aceasta era mai ridicată decît cea a oricărui alt grup etnic, exceptîndu-i pe evrei. Studenții evrei cuprinși în instituțiile de învățămînt superior reprezentau 3,6% din numărul copiilor evrei de 5–18 ani cuprinși în nivelele inferioare ale sistemului de învățămînt. Pe de altă parte, românii dețineau și o mai ridicată proporție de copii neșcolarizați decît majoritatea grupurilor etnice minoritare. Numai rușii stăteau mai rău în privința asta. Evreii alcătuiau grupul etnic cel mai școlarizat, puțini copii evrei rămînînd complet în afara sistemului de învățămînt. Ei erau urmați de germani, maghiari, bulgari, români și ruși, în această ordine.[107]

O distribuție detaliată după etnie, nu și după discipline, există pentru un singur an al acestei perioade. În 1928–1929, au existat în învățămîntul superior 30 228 de studenți. Din aceștia, 24 144 erau români, 4 295 evrei, 624 maghiari, 433 germani, 253 ruși și 219 bulgari (tabelul 13).[108]

---

[106] Gabrea „Statistica", p. 28.

[107] *Ibid.*, p. 32. Vezi și *Enciclopedia României*, vol. 1 (Imprimeria națională, București, 1938), p. 480.

[108] E probabil că, neexistînd o categorie specială pentru ucraineni, aceștia sînt asimilați rușilor.

Tabelul 12. Distribuția studenților pe facultăți, după etnie, 1921–1933

	Români (%)	Evrei (%)	Alte (%)
Toate facultățile	77,1	16,4	6,5
Drept	77,0	16,5	6,5
Litere	81,5	11,2	7,3
Științe	81,3	11,8	6,9
Medicină	67,9	26,8	5,3
Teologie	96,3	–	3,7
Farmacie	40,0	51,1	8,9
Medicină veterinară	80,0	–	20,0

Sursa: Calculat după *Enciclopedia României*, vol. 1 (1938), p. 480.

Tabelul 13. Distribuția studenților, după etnie, 1928–1929

	Număr studenți	Procent din total
Români	24 144	79,9
Evrei	4 295	14,2
Maghiari	624	2,1
Germani	433	1,4
Ruși	253	0,8
Bulgari	219	0,7
Alții	260	0,9
	30 228	100,0

Sursa: Iosif I. Gabrea, „Statistică și politică școlară", p. 32.

Dacă celelalte minorități tindeau să se concentreze în universitățile din provincia lor natală: maghiarii la Cluj, germanii la Cernăuți și Cluj și ucrainenii la Cernăuți, studenții evrei alcătuiau o prezență semnificativă în toate cele patru universități. Bucureștiul, unde studențimea era foarte diversificată, reprezenta o importantă excepție. În România Mare, învățământul superior era extrem de concentrat în capitală, Bucureștiul atră-

gînd mulți studenți din provincie, inclusiv tineri cu ascendență neromânească.[109]

Studenții minoritari reprezentau aproximativ 20% din totalul studenților, dar erau statistic semnificativ mai mulți în cele două universități noi al României. George Alexianu, profesor de drept și decan la Universitatea din Cernăuți, considera că situația de acolo e „serioasă", deoarece minoritățile îi depășeau numeric pe români. El lega acest dezechilibru etnic de problema socială a sărăciei rurale. Administrația universității a încercat să remedieze situația ajutîndu-i pe studenții români defavorizați din mediul rural pe cît îi permiteau resursele limitate.[110]

Zvi Yavetz, cercetător israelian care a crescut la Cernăuți în perioada interbelică, își amintește cum a devenit universitatea scenă a conflictelor etnice:

> La sfîrșitul primului război mondial, tineretul român era plin de speranță. România își dublase suprafața și populația. Administrația avea posturi vacante din belșug și o diplomă universitară putea lesne deschide ușile. Așa se face că universitatea a devenit motorul principal al mobilității sociale, studenții români năvălind practic la aproape toate facultățile, și nu doar la cele de drept și la medicină unde cerințele universitare erau mari, iar studenții minoritari alcătuiau majoritatea. Orice diplomă universitară putea asigura o slujbă guvernamentală și-i putea satisface pe studenții români care veneau din sate primitive, erau săraci și sperau să se integreze în orașele aflate în expansiune. Cu toate acestea, numărul de locuri în căminele studențești era limitat, chiriile erau mari, iar bursele guvernamentale puține. Studenții evrei veneau din zone urbane, locuiau acasă cu părinții lor și, chiar dacă nu erau bogați, puteau trece ca atare în comparație cu studenții români. Astfel, orice propagandă antisemită cădea pe un teren fertil.[111]

---

[109] Gusti, *Un an*, p. 325. Studenții maghiari au început să frecventeze Universitatea din București în 1922; în 1927 erau aici 70 sau 80 de studenți maghiari. „Interpelația d-lui Iosif Sandor rostită în ședința senatului din 5 aprilie 1927, în chestia înființării unei catedre de limba și literatura maghiară la Universitatea din București", *Glasul minorităților* 5 (mai 1927), p. 171.

[110] Gusti, *Un an*, pp. 1309–1310. Universitatea din Cernăuți a apelat la Consiliul Interuniversitar, cerînd altor universități, mai bogate, să-i ajute pe studenții români din Bucovina, fii de învățători, preoți, mici funcționari, majoritatea săraci.

[111] Zvi Yavetz. „An Eyewitness Note: Reflections on the Rumanian Iron Guard", *Journal of Contemporary History* 26 (1991), p. 599.

Rectorul Universității din Cluj, Florian Ștefănescu-Goangă, comenta și el „situația excepțională" din universitatea sa, susținînd că maghiarii, sașii și evreii alcătuiau „50% [din populația studențească], cu tendința de a majora elementul românesc provenit de la țară și lipsit de resursele bogate ale minorităților".[112] La o cercetare mai atentă însă, poziția sa se dovedește a nu fi tocmai adevărată. În 1932–1933, cînd Ștefănescu-Goangă își susținea teza, minoritățile etnice nu alcătuiau 50%, ci puțin sub 40% din populația studențească a Universității din Cluj. Și românii au fost chiar mai numeroși în raport cu minoritățile în anii dinainte și de după 1932–1933. De pildă, în 1928–1929, ei alcătuiau 70,4%, iar în 1931–1932, alcătuiau 61,6% din totalul populației universitare de la Universitatea din Cluj. În 1933–1934, 64,1% dintre studenții înscriși erau etnici români.[113] E important totuși de observat că asemenea teze erau susținute și crezute, căci ceea ce influența ideologia și acțiunile oamenilor erau impresiile, nu realitatea de fapt.

Tabelul 14. Creșterea populației generale și a populației studențești între 1914 și 1930

	1914	1930	Creștere (%)
Populația generală	7 771 341	18 057 028	252,2
Populația studențească	8 362	37 314	432,3
% studenți în populația generală	0,1	0,2	200,0

Sursa: Constantin Kiritescu, „Problema educației dirijate", pp. 853–954 și Institutul central de statistică, *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, p. 41.

Un proletariat intelectual?

Creșterea spectaculoasă a populației studențești din universități, supraaglomerarea datorată resurselor limitate și creșterii inadecvate a corpului profesoral și a dotărilor de toate tipurile,

[112] Minute ale întrunirii Consiliului interuniversitar din 10 octombrie 1933, în Gusti, *Un an*, p. 1310.

[113] Calculat după Neagoe, *Viața*, vol. 1, p. 225; vol. 2, pp. 48, 74 și „Statistica generală" *Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj pe anul școlar 1931/1932* (Institut de arte grafice Ardealul, Cluj, 1932), pp. 64–65.

precum și persistența minorităților în universități au alimentat și prelungit în România dezbaterea privind presupusul exces de absolvenți de universitate, compoziția etnică a elitei din România și concurența neloială pe care studenții și absolvenții români o aveau de înfruntat din partea „străinilor". Numărul studenților crescuse într-adevăr peste măsură în raport cu creșterea generală a populației (tabelul 14).

Deși în valoare absolută numărul studenților raportat la populația generală nu era deosebit de ridicat în România, unii cercetători consideră dezvoltarea învățămîntului la începutul secolului și după primul război mondial din România ca pe o „revoluție culturală", socotind extinderea învățămîntului *superior* deosebit de revoluționară.[114] Despre dezvoltarea României la începutul secolului, Andrew Janos scrie:

> Ironia este că, din punct de vedere politic, urmările nedorite ale stagnării economice au fost agravate de succesul relativ al politicii culturale, mai cu seamă dezvoltarea rapidă a unui sistem de învățămînt public la scară națională. [...] După primul război mondial, populația țării, ce-și sporise dimensiunile, era în ansamblu mai instruită și cu mai mare pondere de alfabetizați; cu toate acestea, eforturile de ameliorare a sistemului de învățămînt s-au întețit, în încercarea de a ridica nivelul general de alfabetizare la cel atins de minoritățile cele mai instruite, pentru ca astfel, în timp, să le asimileze. Ca urmare, numărul copiilor școlarizați a crescut de la trei sferturi de milion în Vechiul Regat la 3,9 milioane, crescînd de cinci ori (față de creșterea de 250% înregistrată de populația țării).[115]

În timp ce populația generală a crescut de peste două ori între 1914 și 1930, populația studențească a crescut de mai mult de patru ori. De la un student la 830 de locuitori în 1914, se trecuse la un student la 484 locuitori în 1939. Creșterea populației studențești era aproape la fel de mare ca aceea a populației școlare, care sporise de cinci ori, potrivit lui Janos. În mod normal, este de așteptat ca nivelele superioare ale învățămîntului să crească mai încet decît cele inferioare. Pe scurt, modelul de dezvoltare

---

[114] Janos, „Modernization", pp. 107, 108.

[115] *Ibid.*, p. 98.

educațională din România interbelică era cel al unei creșteri rapide și potențial destabilizatoare.

Profesorii universitari și administratorii din învățămînt dezbăteau cu aprindere necesitatea de a limita numărul de studenți în universități. La un congres al profesorilor universitari din 1929, un vorbitor a susținut că universitățile sînt suprapopulate, că se produce o proletarizare a carierelor intelectuale și că universitățile nu mai sînt capabile să absoarbă marele val de studenți.[116] Constantin Kiriței, care a deținut posturi importante în Ministerul Instrucțiunii în perioada interbelică, socotea că „piața intelectuală este saturată". El susținea că „posesorii de diplome nu-și mai găsesc decît cu greu locuri, fie în funcțiile publice ori ale întreprinderilor private, fie în carierele libere" și avertiza că „șomajul intelectual se anunță ca unul din aspectele foarte neliniștitoare ale șomajului economic general".[117] În raportul său de sfîrșit de mandat către Senatul universitar, renumitul speolog Emil Racoviță, rector al Universității din Cluj în 1929–1930, se scuza că lasă în urmă, printre „mari probleme nerezolvate", pe aceea a „surprinzător de rapidei consolidări a unui întins proletariat intelectual":

> S-a mînat tinerimea de la sate spre învățămîntul superior și acum gloatele ei au năvălit într-o Universitate nepregătită s-o primească și s-o instruiască. Fără local, personal și material potrivit, Universitatea românească nu poate să educe și să instruiască 35 000 de studenți, absolvenți de studii liceale care sînt foarte slabe din aceleași cauze. Universitatea, astfel cum este înzestrată, nu poate să formeze din tinerime o categorie de intelectuali folositori obștei și propriei lor soarte. [...]
>
> Dar totodată s-au răpit satelor elementele cele mai inteligente și progresiste pentru a le supune mizeriei fiziologice orășenești, mintea unei nedesăvîrșite instruiri și sufletul îndrumărilor pesimiste ale unei vieți de suferință. Iar mulțimea „diplomelor" nu cumpănește neajunsurile grave ce o concurență excesivă poate provoca în recrutare și soarta profesiunilor libere.[118]

---

[116] „Congresul profesorilor universitari la Cluj", *Transilvania*, Organul Societății culturale Astra 60 (septembrie 1929), p. 717.

[117] Kiriței, „Problema educației dirijate", p. 848.

[118] Citat în Neagoe, *Viața*, vol. 1, p. 186.

Dimitrie Gusti, sociolog și ministru al învățământului pentru Partidul Național Țărănesc în 1932–1933, socotea că atunci cînd a preluat funcția criza învățământului se afla la nivelul cel mai acut, universitatea devenind „o fabrică de diplome pentru profesori fără catedre, pentru avocați fără procese, pentru medici fără pacienți, pentru teologi fără parohii". El a promovat o mai mare selectivitate în școlile secundare, astfel încît să se limiteze accesul la universitate, permițîndu-i acesteia să devină „o adevărată instituție de plămădire a elitei spirituale naționale".[119]

Problema nu era că România avea mai mulți studenți sau mai multe universități decît alte țări europene[120]; ci că aceste cifre existau pe fundalul „unei situații persistente de înapoiere", în care cea mai potrivită carieră era aceea de funcționar.[121] Într-adevăr, așa cum am văzut, cel mai solicitat domeniu al învățământului superior era dreptul, atît înainte cît și după primul război mondial. Unii observatori considerau că predominanța studenților români la drept nu corespundea vieții sociale și nevoilor țării.[122] Notînd că 38% dintre studenții români urmau facultăți de drept, Iosif Gabrea propunea în 1932:

> Fiindcă 87,1% din cetățenii țării trăesc din agricultură, să ne închipuim că pe lîngă fiecare Universitate s-ar fi organizat la timp cîte o secție sau academie agricolă, iar cei 38% din tineretul universitar să fi primit o pregătire agricolă superioară! Și să fi mers apoi în sate pentru a fi servit în permanență de îndrumători ai agriculturii pe baze științifice! E sigur că nu s-ar mai fi susținut astăzi că „sînt prea mulți studenți!" și poate [...] și economia Statului ar fi alta.[123]

---

[119] Gusti, *Un an*, pp. IX, 316.

[120] Într-un discurs ținut la Senat în 1927, Onisifor Ghibu spunea că „România este aproape cea din urmă țară din Europa, în ce privește numărul universităților în raport cu populațiunea ei", menționînd că în Anglia exista o universitate la fiecare 2 milioane de locuitori, în Germania o universitate la fiecare 2,5 milioane, în Italia una la 1,5 milioane, în Ungaria patru universități la 5 milioane, în timp ce în România doar patru universități la 17 milioane de locuitori.

[121] Janos, „Modernization", p. 107.

[122] Gabrea, „Statistică", p. 29.

[123] *Ibid.*, p. 30.

De fapt, structura învățământului superior, deși pesemne neadaptată nevoilor „reale" ale României, era adaptată la structura economică și socială a României din perioada interbelică. În anii '20 și '30 industrializarea românească era foarte limitată, începutul făcîndu-se în general în sectoarele mari consumatoare de capital. În același timp, dată fiind reforma agrară postbelică, mulți țărani au rezistat proletarizării; la țară nivelul consumului a crescut, în vreme ce agricultura se făcea în continuare pe scară mică. Aceste tendințe economice arătau că exista o anume mobilitate verticală; țăranii săraci o duceau ceva mai bine și cumpărau mai mult pământ. Țăranii mai bogați au înaintat pe scara socială trimițîndu-și fiii la oraș pentru a primi o educație universitară și a deveni „domni", adică funcționari.[124] Tendințele conservatoare din societatea românească se reflectă în rezistența agriculturii și industriei la modernizare, în lipsa capitalului autohton și în refuzul românilor de a se lansa în profesii industriale și în afaceri. Tendințele dinamice din societatea românească veneau dinspre proiectul construirii națiunii și a elitei, prin care statul încerca să desăvîrșească revoluția națională începută cu extinderea teritorială postbelică.

Discuțiile purtate în cercuri academice asupra creșterii necontrolate și nepotrivite a numărului celor instruiți conțineau preocupări reale, ca și elemente emoționale și alarmiste. Unii participanți la această dezbatere confundau cîteodată problemele, concentrîndu-și atenția asupra numărului exagerat al studenților neromâni și caracterizîndu-l drept una din cauzele profunde ale insuficienței resurselor din învățămînt. Preluată și îmbrăcată în retorica cercurilor naționaliste radicale studențești, această dezbatere privind „proletariatul intelectual", lipsa resurselor pentru învățămîntul superior și posibilitatea reducerii numărului de înscrieri la universități s-a transformat într-o cerere insistentă și stridentă pentru „*numerus clausus*", pentru limitarea numărului de studenți minoritari, mai ales evrei, admiși în universitățile românești.

---

[124] Verdery, *Transylvanian Villagers*, pp. 292–297.

7. Generația de la 1922: de la mișcarea studențească la Garda de Fier

În aceste vremuri, nebunia lumii se reflectă mai bine ca oriunde în Universitate. Căci judecata oamenilor de bună credință spune că aici și-a băgat cel mai mult dracul coada cu care vrea să tulbure frumusețea vieții dată de bunul Dumnezeu. Și de unde te aștepți să se reverse lumină, se răspîndește întunericul multor minciuni și patimi.

Preot ILIE I. IMBRESCU, 1940

Mișcarea legionară a fost o mișcare a tinerei generații; cadrele ei au fost studenți și intelectuali care au părăsit de curînd universitățile.

HORIA SIMA

Într-un articol publicat la 10 decembrie 1934, la a douăsprezecea aniversare a începutului mișcării naționaliste studențești, Ion Moța, veteran al mișcării și proeminent ideolog al Gărzii de Fier, vorbea de „naționalismul nostru [...] al fostei generații de studenți care a dat pe 10 Decembrie 1922 — sărbătorit astăzi — și al generației studențești și tinere de acum"[1] Definind astfel „naționalismul nostru" de pe poziția de lider fascist deținută în 1934, Moța indica legătura directă dintre Garda de Fier matură din anii '30 și mișcarea naționalistă studențească cristalizată în 1922. Mișcarea studențească de dreapta a produs și Liga Apărării Naționale Creștine (LANC) în 1923 și grupările efemere Fascia Națională și Acțiunea Românească. Deși intelectualii democrați moderați și de stînga făceau și ei parte, desigur, din scena politică și culturală a României, la mijlocul anilor '30 naționaliștii radicali au ocupat centrul acestei scene, ajungînd să reprezinte „noua

[1] Ion I. Moța, „Sensul naționalismului nostru", *Cuvântul studențesc*, 10 decembrie 1934, retipărit în Ion I. Moța, *Cranii de lemn: Articole* (Ediția Monumentul MM, Colecția Omul Nou, München, 1970), p. 165.

generație" în întregul său.[2] Naționaliștii radicali erau atît de larg recunoscuți drept purtători de cuvînt ai tinerei generații, încît menționarea mișcării studențești în perioada interbelică se făcea în general prin referire la ramura extrem naționalistă a mișcării, care după 1922 a dominat celelalte curente politice.[3]

Astfel, începuturile ideologice și politice ale fascismului românesc pot fi stabilite în mișcarea studențească de la începutul anilor '20. Protestele naționaliste radicale au izbucnit în universități, unde studenții erau în mod special nemulțumiți de supraaglomerare și de concurența pentru resurse insuficiente despre care am vorbit în capitolul precedent. În răstimp de cîțiva ani, naționaliștii din universități au redus aceste probleme complexe la nemulțumirea generală față de marele număr de studenți minoritari cu care trebuiau să concureze în învățămîntul superior și pe care aveau în curînd să-i înfrunte și în competiția pentru posturi în sectoarele de elită ale funcțiilor de stat și particulare. Atacurile împotriva studenților minoritari îi țînteau cu deosebire pe evrei; în realitate, termenul „minoritari" era în general un cod pentru un singur grup etnic, evreii. Faptul că studenții evrei alcătuiau minoritatea cea mai numeroasă în cadrul populației studențești legitima în ochii multor etnici români cererea cea mai frecventă a naționaliștilor de a se limita numărul lor. Deși concentrată inițial asupra problemelor universitare, mișcarea naționalistă studențească era și o reacție împotriva activității socialiste ce izbucnise imediat după război. Naționaliștii au legat acest val de militantism roșu cu posibile planuri ale bolșevicilor ruși (și,

---

[2] Despre „noua generație", vezi Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (Editura Eminescu, București, 1980), pp. 454–464; G. Călinescu, „Noua generație. Momentul 1933", în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a 2-a (Editura Minerva, București, 1982), pp. 947–971 și Irina Livezeanu, „Excerpts from a Troubled Book: An Episode in Romanian Literature", *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture* 3 (1984), p. 298.

[3] O experiență trăită în timpul documentării pentru această carte confirmă hegemonia naționaliștilor extremiști în mișcarea studențească interbelică. Am realizat în mai multe rînduri interviuri cu vîrstnici contemporani ai mișcărilor studențești interbelice sau cu istorici buni cunoscători ai perioadei pe care o studiam. La explicațiile mele neutre că studiez mișcările studențești din România interbelică, prima reacție a subiecților mei a fost de obicei să-mi spună că acele mișcări de tineret erau naționaliste și antisemite.

pentru scurtă vreme, ale bolșevicilor maghiari) privind teritoriile nou dobîndite de România. Pentru a complica lucrurile, un mare număr de refugiați evrei ucraineni au venit în Basarabia în timpul războiului civil din Rusia, iar la universitățile din Iași, Cernăuți și Cluj numărul studenților evrei (mai cu seamă din Basarabia) era considerabil.

Mișcarea naționalistă studențească a cîștigat atenția publicului nu doar ca urmare a dimensiunii și violenței sale, ci și fiindcă reflecta brutal și exagerat multe din preocupările majore ale naționaliștilor din principalele partide politice și din preocupările etnicilor români în genere. De prim ordin între aceste interese comune era dorința de a crea o adevărată elită românească cu care să fie înlocuite minoritățile ce încă dețineau puterea în noile teritorii și necesitatea de a româniza elitele „străine". Naționaliștii de toate nuanțele erau vizibil incomodați de enclavele culturale și urbane ale minorităților.

Diferențele dintre generații sînt însă în egală măsură importante: tinerii naționaliști își îndreptau atacul nu numai împotriva enclavelor „străine", ci și împotriva generației mai vechi de politicieni „slabi", puși pe compromisuri și adesea corupți. Ei condamnau constituția din 1923 pentru că „vînduse" România marilor puteri prin acceptarea Tratatului privind Protecția Minorităților din 1919 și garantarea drepturilor politice și civile pentru minoritățile naționale. În același timp, puternicul Partid Național Liberal, sub a cărui administrație se votase constituția, admitea că marile puteri se amestecă în treburile interne ale României, dar înțelegea că tratatele internaționale sînt o condiție pentru însăși existența României Mari. Doi primi-miniștri — Ionel Brătianu și Arthur Văitoianu — au demisionat succesiv mai degrabă decît să semneze Tratatul privind Protecția Minorităților[4], care a fost parafat în cele din urmă de Alexandru Vaida-Voievod, politician naționalist și el; atît Brătianu cît și Văitoianu au rămas însă politicieni de frunte ai României. Pînă și Liga Apărării Național Creștine practica o formă de naționalism extremist mai veche, mai conservatoare decît aceea cerută tot mai insistent de „Generația de la 1922". Desprinderea acesteia din urmă de LANC

[4] Carol Iancu, *L'Émancipation des juifs de Roumanie (1912–1919)* (Centre de recherche et d'études juives et hébraïques, Montpellier, 1992), pp. 285–298.

în 1927, cînd studenții și-au terminat „ucenicia" și au format Legiunea Arhanghelului Mihail, s-a petrecut în parte datorită insistenței lui Cuza de a utiliza mijloace parlamentare tradiționale pentru realizarea programului naționalist. Asemenea tactici erau inacceptabile pentru studenții conduși de Corneliu Zelea Codreanu.[5]

Politica universității este o scenă ideală pentru studierea convergenței și divergenței dintre naționalismul extremist și cel al partidelor principale și dintre vechea și tînăra generație de naționaliști români. Aici se poate observa cel mai bine modul în care obiectivele statului român și ale elitelor sale conservatoare, ce încercau să realizeze echilibrul într-un stat încă slab integrat, și țelurile tinerei generații s-au suprapus pentru a încuraja începuturile unei importante mișcări fasciste.

Momentele cruciale din punct de vedere strict politic și organizațional din viața mișcării fasciste românești au fost catalogate în cîteva lucrări de referință privitoare la Garda de Fier[6], dar s-au întreprins puține tentative de a înțelege cu precizie potrivirea dintre mișcarea fascistă și curentele principale ale politicii, societății și gîndirii sociopolitice românești, după cum puțin s-a făcut și pentru înțelegerea identificării predominante a tinerei generații de după primul război mondial cu ideile naționaliste radicale, din ce în ce mai apropiate de fascism. Fără a studia exhaustiv fenomenul fascist românesc[7], eu plasez fascismul

---

[5] Gheorghe T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin* (Editura Dacia, Cluj, 1978), pp. 58–64 și Aron Petric, „Cu privire la periodizarea fascismului în România", în *Împotriva fascismului* (Editura Politică, București, 1971), p. 45. În memoriile sale, Codreanu îl critică pe Cuza fiindcă nu era un lider eficient, nu coordona acțiunile parlamentare cu cele extraparlamentare, sprijinea anumite partide tradiționale și exclusese lideri importanți ai LANC fără a respecta procedurile cuvenite. Vezi Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari (1936)*, vol. 1, ed. a 6-a (Editura Legiunea Arhanghelului Mihail, f. l., 1979), pp. 263, 283–291.

[6] Eugen Weber, „România", în *The European Right*, ed. Hans Rogger și Eugen Weber (University of California Press, Berkeley, 1965); Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de fier: Organizație teroristă de tip fascist* (Editura Politică, București, 1971); Francis L. Carsten, *The Rise of Fascism* (University of California Press, Berkeley, 1971), pp. 181–193 și Zev Barbu, „Rumania", în *Fascism in Europe*, ed. Stuard J. Woolf (Methuen, Londra, 1981).

[7] Acest studiu a fost realizat de Armin Heinen în solid documentata sa carte *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien: Soziale Bewegung und politische Organisation* (R. Oldenburg Verlag, München, 1986).

în cadrul programului de construire a națiunii, concentrîndu-mă asupra fascinației pe care a exercitat-o asupra tinerei generații din România și asupra legitimității pe care vechile generații au acordat-o acestei ideologii.

Ascensiunea stîngii

La fel ca alte țări din Europa interbelică, în care dreapta radicală a dobîndit supremația politică după un spectaculos — chiar dacă scurt — moment de preeminență a stîngii, și România a trăit un val de militantism revoluționar la sfîrșitul primului război mondial. Mare parte din literatura marxistă ortodoxă privitoare la perioada interbelică susținea (previzibil, de altfel) că forțele naționaliste de dreapta erau cu mult depășite de forțele „democratice" moderate sau de stînga. Influența dreptei a fost mereu minimalizată de istoriografia comunistă românească.[8] Credibilitatea unei mari părți din literatura ce a predominat pînă în 1989 nu e desigur scutită de suspiciuni, iar discutarea scurtei „perioade roșii" a României pe care o întreprind mai jos nu intenționează să confirme această ortodoxie marxistă neautentică asupra istoriei interbelice românești. Faptele sugerează însă că în primii ani de după război — dar nu și după aceea — stînga a făcut într-adevăr o demonstrație de forță prin greve și demonstrații de stradă care au zguduit temeliile fragile ale statului român recent întregit.

Din punct de vedere politic, această forță s-a manifestat în negocierile pe care partidele de centru le-au dus cu purtători de cuvînt ai stîngii. În 1918, generalul Averescu și Constantin Argetoianu de la Liga Poporului i-au contactat pe liderii socialiști pentru a discuta o posibilă colaborare într-un viitor guvern.[9]

---

[8] Vezi, de exemplu, Maria Totu et al., *Din istoria studențimii române: Presa studențească (1851–1978)* (Universitatea din București, Facultatea de istorie-filozofie, București, 1979), p. 3; Florea Dragne și Constantin Petculescu, *Frontul Studențesc Democrat: Pagini din lupta antifascistă a studențimii române* (Editura Politică, București, 1977), p. 5; Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică)* (Editura Junimea, Iași, 1977), p. 437 și *Viața universitară clujeană interbelică (Triumful împotriva violenței)*, vol. 2 (Editura Dacia, Cluj, 1980), pp. 143, 178.

[9] Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România 1835–6 septembrie 1940* (Biblioteca socialistă, București [194–]), p. 314.

Insurgența stîngii a fost percepută în România pe fundalul mișcărilor revoluționare din statele învecinate de la care România dobîndise teritoriile Basarabiei și Transilvaniei și în legătură cu acestea.[10] Victoriile comuniste din Rusia și Ungaria au dat naștere unei identificări între bolșevism și amenințările la adresa integrității teritoriale a României Mari. În cazul Basarabiei aceste percepții erau justificate. Așa cum scria Lucien Karchmar:

> În următorii trei ani [după 1917], comuniștii din Basarabia au funcționat la început ca o organizație de rezistență, al cărei scop principal era sprijinirea recuceririi provinciei de către Armata Roșie. De aceea partidul a reușit să capete sprijin din partea multor categorii care în mod normal s-ar fi ținut deoparte de politica sa, dobîndind mulți adepți chiar și printre țăranii ucraineni și ruși. Pentru același motiv însă, el a găsit sprijin doar în rîndul acelora care se opuneau guvernării române, în rîndul slavilor și al evreilor, tăindu-și astfel orice posibilitate de a găsi adepți în rîndul moldovenilor.[11]

Teama de bolșevism a cuprins țara la diferite niveluri. Deși trupele române au menținut disciplina militară în momentul în care soldații ruși au trecut de la război la dezertare și revoluție, propaganda bolșevică și „maximalistă" era într-o oarecare măsură eficientă în rîndul claselor sărace, determinîndu-l pe regele Ferdinand să promită în aprilie 1917, în timpul primelor stadii molipsitoare ale revoluției ruse, largi reforme în agricultură și în sistemul electoral.[12]

Spectrul bolșevismului sub forma tulburărilor sociale și a posibilelor pierderi teritoriale a obsedat autoritățile române. Surse

---

[10] Despre influența Revoluției din 1917 asupra stîngii românești, vezi Keith Hitchins, „The Russian Revolution and the Rumanian Socialist Movement, 1917–1918", *Slavic Review* 27 (iunie 1968), pp. 268–289.

[11] Lucien Kerchmar, „Communism in Romania, 1918–1921", în *The Effects of World War I: The Class War after the Great War; The Rise of Communist Parties in East Central Europe, 1918–1921*, ed. Ivo Banac (East European Monographs, Boulder, Colo., 1983), p. 154.

[12] Vezi [Aleksandr Nikolaevitsch] Winogradsky, *La guerre sur le front oriental* (Charles Lavauzelle, Paris, 1962), p. 316; Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, vol. 10: *Les Réalisateurs de l'unité nationale* (L'Académie roumaine, Bucarest, 1945), p. 543 și Hitchins, „Russian Revolution", pp. 275–276, 284–285.

diplomatice și militare franceze confirmă în general impresia unui pericol bolșevic în România[13], mai cu seamă în noile provincii adiacente statului sovietic și statului ungar, atît în ce privește ostilitatea armată cît și radicalismul intern de inspirație sovietică.[14] Agitația externă este aproape întotdeauna supoziția de la care pleacă aceste rapoarte, dar condițiile locale de după război erau ele însele propice organizării stîngii. De pildă, un raport francez asupra problemelor sociale din România în primăvara anului 1921 menționa eforturile de organizare ale comuniștilor dintr-o regiune minieră transilvăneană de lîngă Petroșani, legîndu-le însă de neplata salariilor. Raportul comenta de asemenea situația gravă din Basarabia, unde organizațiilor comuniste locale li se alăturau agenți de dincolo de Nistru. Toate organizațiile evreiești din Basarabia, inclusiv Bund-ul, formau, potrivit raportului, un bloc împreună cu Partidul Comunist, fiind în relații strînse cu Rusia.[15]

În 1918 și 1919, diplomații români de la Paris au încercat să convingă guvernul francez de primejdia foametei și penuriei în Transilvania, subliniind problema conexă a intrigilor bolșevice. Cristian Rakovsky, socialistul român de origine bulgară care petrecuse mai mulți ani în Rusia, era acuzat de tentativa de a provoca tulburări bolșevice în acea provincie.[16] Surse militare franceze raportau de asemenea că Rakovsky conducea secția basarabeană a „Ligii pentru eliberarea popoarelor" creată de Ministerul Afacerilor Externe de la Moscova. (Se refereau probabil la funcția lui Rakovsky de secretar al partidelor socialiste balcanice.[17]) El a

---

[13] Unele rapoarte militare franceze respingeau totuși existența vreunui pericol bolșevic real în România. De exemplu, într-o telegramă din 1919, generalul Berthelot tăgăduia direct faptul că revoltele sau grevele ar fi fost o problemă în România în primele luni ale anului 1919: „*Situation ici très calme. Bolcheviquisme néant.*" QD 6 27/67, 23 februarie 1919.

[14] V 7N 1459/3; V 7N 1458/1,2; QD 55/3–4RV, 5R; QD 10 27/165, 1 februarie 1920; QD 29/47RV, 48, 29 august 1924. Pentru punctul de vedere german asupra situației postbelice, vezi Hitchins, „Russian Revolution", n. 64.

[15] QD 55/156–160, 28 mai 1921.

[16] Qd 29/47RV, 31, 5 decembrie 1918 și QD 3 27/63, 7 ianuarie 1919.

[17] V 74 3053, ianuarie 1920 și Francis Conte, *Christian Rakovsky (1873–1941): A Political Biography* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1989), p. 102.

deținut cîteva funcții importante în Ucraina sovietică între 1919 și 1923[18], iar statul sovietic avea desigur interes să recucerească Basarabia. Punctul său de vedere asupra Basarabiei se schimbase considerabil din 1912, cînd, ca social-democrat român, se pronunțase împotriva imperialismului rusesc din această provincie. După revoluția din 1917 preocuparea lui de căpetenie a devenit „răspîndirea revoluției prin Balcani în Europa".[19] Autoritățile române erau îngrijorate de organizațiile comuniste din Basarabia, alcătuite, credeau ele, în majoritate din evrei ruși.[20] Teama de bolșevism s-a răspîndit și în Transilvania. În timpul guvernării lui Văitoianu din toamna anului 1919, propaganda antibolșevică finanțată de stat chema la lupta finală împotriva „bestiilor roșii". Afișe puse de guvern pretindeau că doar evreii sînt bolșevici. O serie de fotografii ale bolșevicilor maghiari din recent debarcatul regim Béla Kun purtau drept legendă nume evreiești în majoritate, identificînd în persoanele reprezentate dezertori ai armatei române.[21]

După mai mulți ani de război și privațiuni, militantismul sindical și social al claselor sărace din România reprezenta o serioasă preocupare pentru autorități. Ca urmare a războiului și a ocupației germane, nivelul de trai al țăranilor și muncitorilor se prăbușise. Confruntat cu cereri concurente venind din partea diverselor pături ale populației, guvernul i-a favorizat pe funcționarii publici, acordîndu-le creșteri salariale. Măsura a dus la creșteri de prețuri care a afectat cel mai greu clasele sărace. Războiul provocase de asemenea dislocări masive și militarizarea forței de muncă în multe întreprinderi. Toate acestea au produs un val de militantism muncitoresc în anii 1918–1921, manifestat în încetări ale lucrului, greve și demonstrații.[22] În decembrie 1918,

---

[18] Vezi Gus Fagan, Introducere la Christian Rakovsky, *Selected Writings on Opposition in the USSR, 1923–1930* (Allison and Busby, Londra, 1980), pp. 22–23.

[19] Fagan, Introducere, p. 31; Michael Shafir, „Romania's Marx and the National Question: Constantin Dobrogeanu-Gherea", *History of Political Thought* 5 (noiembrie 1984) și Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 1 (Nord, Arhus, 1984), pp. 31–32.

[20] QD 22 27/250R, 15 decembrie 1920.

[21] AIU/VIII/C 53.

[22] Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916–1921* (Editura

grupuri de muncitori din București au participat la demonstrația condusă de socialiști în sprijinul grevei tipografilor.[23] În apropierea palatului regal, protestatarii au proclamat „o republică socială" și s-a tras asupra lor. Potrivit istoricului Nicolae Iorga, „sîngele românesc a înroșit străzile nespus de prăfoase ale unei capitale căzute în sălbăticie". Circa o sută de demonstranți au murit și peste două sute au fost răniți în acest incident.[24]

Comentînd situația, Nicolae Iorga susținea că „nu era nevoie de altceva pentru a produce o serie de fenomene revoluționare, cărora guvernele care se succedau nu le acordau atenția necesară". „Fenomenele" sau „mișcările", cum le numea Iorga, „în care era greu de făcut deosebirea între socialismul născînd și pătrunderea comunismului, s-au manifestat în București și aiurea de-a lungul întregului an ce a urmat întoarcerii guvernului din Moldova", unde se refugiase din decembrie 1916 pînă în noiembrie 1918. Grevele au afectat căile ferate, serviciile poștale, centralele electrice, direcția monopolurilor statului, armata, marina și societățile de transport din multe orașe și centre industriale, atrăgînd participarea lucrătorilor din mai multe domenii, de la funcționarii publici la măturători.[25] Momentul cel mai primejdios pentru stabilitatea României a avut loc pesemne în noiembrie 1918 după retragerea

---

Politică, București, 1966); Iorga, *Réalisateurs*, p. 543; Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Political Life in Romania, 1918–1921* (Editura Academiei R.S.R., București, 1982), pp. 25–26, 248–249; Karchmar, „Communism in Romania", pp. 140–141 și Șerban Voinea, „Memorii", în *Șerban Voinea, 1894–1969: Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, ed. Paul Stahl, Sociétés européennes 6 (f.e., Paris, 1990), pp. 23–24, 28–29.

[23] Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918–1944* (Editura Albatros, București 1982), pp. 72–73; Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., *File din istoria U.T.C.*, ed. a 2-a, (Editura Politică, București, 1980), pp. 64–65.

[24] Iorga, *Réalisateurs*, p. 543; Scurtu, *Viața politică*, pp. 72–73 și QD 2/27/62, 1 ianuarie 1919. Document de la Quai d'Orsay, bazat pe o sursă engleză, relatează un conflict petrecut la București în 6 decembrie 1918, în timpul unei demonstrații bolșevice; potrivit acestui raport, trupele au restabilit ordinea, cîțiva oameni au fost omorîți, iar liderii arestați. Iorga datează greșit incidentul în decembrie 1919, la un an după ce a avut loc. Vezi și Voinea, „Memorii", p. 23.

[25] Iorga, *Réalisateurs*, p. 543.

armatei de ocupație germane din București[26], dar agitația a continuat în deceniul următor. Militantismul clasei sărace a culminat cu greva generală din octombrie 1920. Guvernul Averescu, venit la putere în luna martie a aceluiași an, a lichidat greva și a reprimat cu severitate organizațiile politice ale stîngii.[27] Potrivit lui Iorga, atunci a început sub Averescu lupta dintre muncitorii afiliați sindicatelor „roșii" și cei afiliați sindicatelor „galbene", ultimii fiind sprijiniți de poliție.[28]

Imediat după război, lupta împotriva bolșevismului a cuprins nu numai reprimarea directă de către stat a tulburărilor sindicale, ci și proiecte de propagandă culturală inițiate la nivel local dar apelînd la ajutor din partea statului. Asemenea proiecte au apărut mai frecvent în regiuni industriale, unde se afla concentrată activitatea socialistă și sindicală. Notabilități locale au inițiat „cămine culturale" cu un program declarat naționalist și au publicat și distribuit broșuri antibolșevice în rîndul meseriașilor, muncitorilor și țăranilor pentru a combate socialismul. Un preot, președinte al comitetului școlar din comuna Cornu, județul Prahova, cerea, de pildă, deschiderea unui cămin cultural pentru combaterea activității socialiste locale:

> Germenul bolșevismului începînd a prinde rădăcini în Comuna noastră, deoarece majoritatea locuitorilor sînt lucrători la Societățile Petroliere din Cîmpina, împreună cu toți oamenii luminați ai satului am început o acțiune contra acestui germene. Săditorii acestui germene luînd cunoștință de activitatea noastră și fiindu-le teamă să nu dispară acest germene din sat au înființat o subsecție a partidului socialist.
> Se țin adunări regulate și din cînd în cînd mai vine și cîte un tovarăș mai înțepat de la Cîmpina spre a le ameți capul. [...]
> Au înființat o bibliotecă cu cărți otrăvitoare pe care le împart cetățenilor.
> Ca măsură împotrivale [sic] am închiriat o casă în centrul satului, unde vom pune bazele unei societăți a oamenilor luminați

---

[26] Ghiță Ionescu, *Comunism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, Londra, 1964;), p. 11 și Hitchins, „Russian Revolution", pp. 288–289.

[27] Voinea, „Memorii", pp. 28–29; Petrescu, *Socialismul*, pp. 349–358; *File*, p. 80 și Mușat și Ardeleanu, *Political Life*, pp. 189, 248.

[28] Iorga, *Réalisateurs*, p. 545 și Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 14–15.

ai satului. Bibliotecă în sat nu avem, deoarece războiul ne-a distrus totul, ca să apelăm la altcineva nu putem și de aceia vă rugăm pe Domnia voastră să binevoiți a aproba înființarea unui „Cămin cultural" cu ajutorul căruia vom fi siguri că vom paraliza acțiunea tovarășilor și vom scăpa 800 familii de pieire.[29]

Un alt preot din parohia Comarnic, de lîngă Cîmpina, cerea cărți de la Casa Școalelor pentru un cămin cultural, tot în spiritul contracarării propagandei bolșevice: „Să arătăm sătenilor noștri urmările primejdioase, propaganda febrilă și criminală a Tovilor de la Internaționala a III-a, care urmăresc să imprime societății noastre caracterul anarhic al utopiei anarhisto-bolșevică. Ne-am gîndit la o asemenea măsură de profilaxie socială, fiindcă altfel noi găsindu-ne foarte aproape de Cîmpina, centrul lor, contaminarea parohiei noastre s-ar putea efectua foarte ușor."[30] Ca răspuns la o altă inițiativă locală, Casa Școalelor a sprijinit distribuirea gratuită a unei broșuri intitulate „Stîrpirea bolșevismului" în rîndul meseriașilor, muncitorilor și țăranilor. Autorul, Costică Porumbescu, susținea: „Văzînd pericolul bolșevist care ne amenință din zi în zi, propoveduit și ocrotit de partidul Revoluționar-Socialist, ne-am decis a scoate mai multe mii de broșuri cu caracter național, cu scopul de a reprima mișcarea Bolșevistă."[31]

Avîntul general al stîngii, chiar dacă efemer și în cele din urmă lesne stăvilit, se asocia în mintea oamenilor ca valul miilor de refugiați evrei ucraineni veniți în Basarabia de dincolo de granița estică a României. Populația aflată în tranzit a alarmat autoritățile române. Un număr estimat între 22 000 și 60 000 de persoane au intrat în Basarabia pînă la sfîrșitul anului 1921.[32] La

---

[29] CS/1920/7/107, 21 aprilie 1920. Inițiativa a fost apreciată, cererea aprobată, iar cărțile au fost trimise.

[30] CS/1920/7/124, mai, f.d. 1920.

[31] CS/1920/6/274–276, f.d.

[32] Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale* (Editura Academiei R.S.R., Iași, 1980), p. 84; CA/RM 133/2, 22 octombrie 1921; „Les Israélites de Roumanie", *Paix et droit*, octombrie 1921; AIU/VIII/C56. Vezi și Wilhelm Filderman, „My Life", Mss., YV/P 6–2 1, pp. 115, 118. Filderman estimează că în 1921 erau 35 000 de refugiați în Basarabia, din care 6 000 în Chișinău. El scrie de asemenea că „acuzația de bolșevism, de propagandă comunistă, aruncată în capul refugiaților era un pretext pentru a justifica lagărele de internare plănuite de autoritățile române, dar niciodată realizate".

un moment dat, guvernul român credea că era vorba de 100 000 de refugiați, iar istoricul basarabean Ștefan Ciobanu i-a spus lui Nicolae Iorga într-o convorbire despre Basarabia, la 5 mai 1921, că „numărul refugiaților, pînă la un milion, ne face mult rău".[33] Ziarul de dreapta *Universul* ataca încă problema refugiaților evrei în 1925, susținînd că Uniunea Sovietică îi încurajase pe evrei să însceneze un exod în masă. Comuniști, anarhiști, criminali și vagabonzi veniseră în Basarabia pentru a crea un climat prosovietic și a deznaționaliza provincia.[34] O parte a presei mai liberale din România — a nu se confunda cu presa Partidului Național Liberal — batjocorea temerea că acești evrei vor rusifica Basarabia proaspăt anexată. Într-un articol din 27 octombrie 1921, Emil Fagure ridiculiza ideea mutării refugiaților din Basarabia în provincii românești mai puțin periferice: „Motivul? Ca evreii ucraineni să nu rusifice Basarabia. Ei bine, i-am vizitat pe acești refugiați, n-am auzit nici un cuvînt rusesc, toți vorbesc în jargon: idiș." Adevăratele lor motive de a fugi din Rusia, susținea el, se puteau citi pe fețele lor speriate: pogromurile și excesele regimului sovietic.[35]

În suspiciunea lor, autoritățile române și *Universul* se făceau ecoul antisemitismului armatelor Albilor de ale căror pogromuri fugiseră evreii. Cel puțin la început, evreii — în majoritate meșteșugari și negustori — au fost afectați de politica economică a comunismului de război și și-au pus speranțele în armata de voluntari antibolșevică; după o amară experiență au învățat că e mai bună Armata Roșie, mai puțin pusă pe violențe antisemite.[36]

---

[33] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. 3 (Editura Națională S. Ciornei, București, f.d.), p. 305. Aceste cifre umflate indică îngrijorarea cu care erau priviți străinii disperați. Organizațiile evreiești susțineau că evreii fugeau de revoluția bolșevică, respectiv de pogromuri, penurie, politică antiburgheză și recrutare în Armata Roșie — cele mai directe efecte pe care revoluția le avea asupra lor. Autoritățile române și opinia publică de dreapta îi suspectau însă pe refugiați de comunism, socotindu-i răspunzători de aspectul rusesc al Basarabiei. „Les Refugiés d'Ukraine en Roumanie", *Paix et droit*, noiembrie 1921; AIU/VIII/B/77, 16 mai și 10 noiembrie 1921; Lucien Wolf, arhivele, YIVO, 4/113/15491–99, 8 mai 1921 și *Westminster Gazette*, 26 mai 1919.

[34] „Chestia refugiaților evrei-ruși din Basarabia", *Universul* 17 mai 1925.

[35] *Adevărul*, 27 octombrie 1921.

[36] Vezi Peter Kenez, *The Defeat of the Whites: Civil War in South Russia, 1919–1920* (University of California Press, Berkeley, 1977), pp. 166–188. Potrivit surselor diplomatice franceze, refugiații erau în majoritate evrei săraci, scăpați de pogromuri. QD 55/119–120, 2 februarie 1921.

Aceste subtilități erau inutile pentru îngrijoratele autorități române. Problema se încerca a fi rezolvată, parțial în cooperare cu organizațiile evreiești, prin înființarea lagărelor de refugiați, prin evacuarea refugiaților în regiuni mai puțin fragile — regiuni care, din nefericire, aveau și comunități evreiești mai mici, primindu-i așadar cu greutate pe fugari — și prin presiuni făcute asupra evreilor în vederea migrării spre alte destinații, inclusiv repatrierea.[37] Deși cei mai mulți luau drumul Statelor Unite sau Palestinei, un număr neînsemnat dorea să se stabilească în România. Se pare însă că autoritățile române erau mai puțin îngrijorate de șederea permanentă a refugiaților în zonă cît de problema unui mare număr de evrei, aflați în tranzit, care sporeau eterogenitatea culturală și etnică a Basarabiei.[38]

În plus, organizațiile evreiești românești și internaționale care încercau să rezolve problema refugiaților au ajuns să fie și ele asociate în mintea publicului cu amenințarea bolșevică. Un raport francez din 1921 asupra problemei sociale în România reflecta acest punct de vedere:

> Pare stabilit [...] că aceste organizații evreiești din Basarabia au sprijin din afară. În Basarabia s-a format un comitet american de ajutorare a evreilor, ale cărui fonduri provin de la *Alliance Universelle* cu sediul la Londra. Americani recent naturalizați, cel mai adesea în uniformă, înarmați cu pașapoarte legale, străbat țara distribuind fonduri de ajutorare și broșuri [și] facilitîndu-le în același timp israeliților ce vor să emigreze mijloacele de a o face. E posibil ca printre ei să fie unii care au fost într-adevăr delegați de către asociațiile străine cu scop filantropic. S-ar putea însă ca sub această acoperire să se ascundă militanți comuniști care au găsit astfel calea de a acționa în siguranță și fără primejdii. În orice caz, trebuie notat că autoritățile române privesc cu mare suspiciune comitetul american.[39]

Același raport sugera că lîngă Iași, în Moldova Vechiului Regat, unde universitatea era dominată de studenți evrei, se afla un im-

---

[37] Filderman, „My Life", pp. 118, 125; *Curierul israelit*, 9 octombrie 1921; AIU/VIII/C/56, octombrie, [f.d.], 1921 și 11 noiembrie 1921; AIU/VIII/B/77, 10 octombrie 1921 și CA/RM/133/3, 11 decembrie 1924.

[38] MIC/1921/273/11–12, 30 mai 1921 și AIU/VIII/B/77, 10 noiembrie 1921.

[39] QD 55/156–160, 28 mai 1921.

portant centru de propagandă comunistă.[40] În vara anului 1922, Ministerul de Interne înființa la Iași un Subdirectorat al Siguranței Generale, justificîndu-l cu motivul că „elementele turbulente din Basarabia, în majoritatea lor evrei și refugiați din Rusia, își desfășoară activitatea subversivă în rîndul tineretului din școlile Iașului, în rîndul populației internaționale a portului Galați și în general în orașele și tîrgurile locuite de evrei".[41] Potrivit acestui raport, pericolul subversiunii de stînga se răspîndea de la refugiații evrei din Basarabia la tineretul Iașului.

În România postbelică, în special în nord-estul Basarabiei și al Moldovei, zona cea mai apropiată de Rusia comunistă și cu o populație evreiască mai numeroasă decît a celorlalte provincii, a apărut o identificare între evrei și bolșevism.[42] Antisemitismul și anticomunismul au devenit repere ale versiunii extremiste a ideologiei naționale.

Codreanu și mișcarea studențească

Ideologia lui Corneliu Zelea Codreanu, studentul care a devenit *Căpitanul* Legiunii Arhanghelului Mihail (Garda de Fier), a fost modelată de identificarea evreilor cu bolșevismul și de reacția la ceea ce se poate numi „anii roșii" ai României. În *Pentru legionari* (1936), carte care pentru liderul Gărzii de Fier reprezenta ceea ce *Mein Kampf* era pentru Hitler, Codreanu descria impresia pe care i-a lăsat-o Iașul la sfîrșitul războiului: „La fiecare 3–4 zile, pe străzile Iașului, mari demonstrații comuniste. Cele 10–15 000 de lucrători, înflămînziți și manevrați de mîna criminală iudaică de la Moscova, parcurgeau străzile în cîntecul Internaționalei, în strigăte de: « Jos Armata! », « Jos Regele! », purtînd placarde pe care se putea citi: « Trăiască revoluția comunistă », « Trăiască Rusia Sovietică »."[43] Unul din motivele de

---

[40] *Ibid.*

[41] *Monitorul oficial*, 11 august 1922, citat în *Paix et droit*, octombrie 1922.

[42] Despre identificarea operată de mișcarea legionară între evrei și comunism, vezi Leon Volovici, *Naționalist Ideology and Anti-Semitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (Oxford, Pergamon, 1991; trad. rom., Humanitas, București, 1995), p. 64.

[43] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. 1 (Editura „Totul pentru țară", Sibiu, 1936), p. 17. Cartea a fost tradusă mai tîrziu în mai multe limbi străine, inclusiv în franceză, engleză, germană, și a apărut în numeroase ediții în România și în străinătate.

a nu respinge impresiile lui Codreanu este acela că ele sună ca o versiune amplificată a preocupărilor multor politicieni români din spectrul partidelor principale pentru securitatea socială, politică și teritorială a țării. În 1936, Codreanu susținea că fusese înspăimîntat de fenomenele revoluționare observate după război și că autoritățile nu răspunseseră cu destulă vigoare la pericolele stîngii și evreilor. Impresionat de posibilitatea unei invazii bolșevice, în 1917, la vîrsta de optsprezece ani, el convocase o întîlnire secretă a colegilor săi de liceu pentru a se pregăti în vederea acestei invazii:

> Convocasem pe acești camarazi, pentru a discuta cu ei o problemă gravă, deși viața noastră abia înmugurea. Ce facem dacă vin bolșevicii peste noi? Părerea mea, asupra căreia au căzut și ceilalți de acord, era aceasta: dacă armata bolșevică va trece Nistrul și apoi Prutul ajungînd să încalce și locurile noastre, noi să nu ne supunem, ci să ne retragem cu toții în pădure înarmați. Aici să organizăm un centru de acțiune și de rezistență românească, și prin lovituri date cu măiestrie să zdruncinăm inamicul, să menținem o stare de spirit de neaplecare, și să întreținem o scînteie de nădejde în mijlocul massei românești din sate și orașe. Am depus cu toții jurămînt în mijlocul pădurii seculare. Era această pădure un colț al acelui vestit codru al Tigheciului, pe cărările căruia, în decursul istoriei Moldovei, mulți dușmani își găsiseră moartea.[44]

Planurile adolescentului nu s-au realizat niciodată. Cînd s-a sfîrșit războiul, Codreanu a devenit student în drept la Universitatea din Iași. Venind în oraș în septembrie 1919, el a fost impresionat de ascensiunea stîngii nu doar în mediile muncitorești, ci și în universitate. Faptul că Iașul a fost pentru scurtă vreme un mediu prielnic stîngii la sfîrșitul războiului era urmarea cîtorva factori: apropierea de scena unei revoluții socialiste încununate de succes, marele număr de refugiați în urma războiului civil din Rusia, precum și faptul că Iașul — capitală temporală a României în timpul ocupației germane din 1916–1918 – a devenit refugiul supraaglomerat pentru guvern, întreprinderi, sindicate și organizații socialiste. Eforturile acestora din urmă au crescut pe măsură ce se apropia sfîrșitul războiului. Socialiștii din Iași încercau să facă din oraș un centru al propagandei regionale capabil

[44] *Ibid.*, p. 9.

să coordoneze acțiunile și să furnizeze altor orașe și satelor Moldovei broșuri, carnete de partid, oratori, experiență electorală și sprijin juridic și financiar. O conferință regională a sindicatelor și organizațiilor socialiste din întreaga Moldovă, ținută la Iași la 27 și 28 septembrie 1919, a dovedit succesul străduințelor socialiștilor ieșeni: la două conferințe anterioare fuseseră reprezentate „circa 20 de cercuri anemice din toată Moldova", în vreme ce „azi capitala Moldovei numără singură peste 20 de organizații puternice numericește" — spunea un socialist care participase la conferință. „Cu un an în urmă delegații abia încercau să găsească o cale pentru a redeștepta frînturi din mișcarea de dinainte de război. La această nouă conferință delegații muncitorilor din Moldova au propus pe ordinea de zi intensificarea propagandei în rîndul maselor neorganizate și întărirea organizațiilor existente." Autorul aprecia pozitiv și tineretul orașului, comentînd că „Iașul, un oraș cultural cu liceeni și studenți care încep să fie « infectați » de socialism și îi răspîndesc în toate orașele, ar putea deveni focarul cultural al Moldovei".[45]

Reacția lui Codreanu la contaminarea „roșie" a Iașului a fost, după cum aflăm de la camarazii lui de mai tîrziu din Garda de Fier, una de „mare dezamăgire":

> În loc să afle tineri universitari mobilizați împotriva comunismului, tineri care să gîndească și să simtă ca el, Codreanu a aflat o masă de indivizi din care marea majoritate lunecaseră deja spre stînga. Teoriile marxiste erau la modă, propagate de profesorii înșiși de la catedrele lor. Intelectualii uitaseră deja sutele de mii de soldați căzuți pe cîmpul de onoare și fraternizau cu dușmanul de moarte al poporului român. Pentru acești intelectuali pervertiți, doctrina marxistă reprezenta ultimul cuvînt al științei și progresului. Oricine vorbea de Patrie, Biserică și Rege era batjocorit, socotit anacronic și retrograd.[46]

După război, studenții se aflau atît în tabăra democratică cît și în cea naționalistă, dar grupul de stînga sau democratic a fost la

---

[45] Vezi doc. 108, „Conferința regională a organizațiilor sindicale și socialiste din Moldova ținută la Iași în zilele de 27 și 28 septembrie 1919", în Institutul de Studii Istorice, *Documente din istoria mișcării muncitorești*, pp. 247, 249–250. Vezi și doc. 36 și 71.

[46] Horia Sima, *Histoire du mouvement légionnaire* (Editura Dacia, Rio de Janeiro, [1972]), p. 18.

început mai puternic.[47] Ion Moța, lider naționalist al studenților de la Universitatea din Cluj care a devenit un apropiat al lui Codreanu, scria că în 1920–1921 „o mare parte a studențimii [...] făcea politică marxisto-comunistă".[48] Majoritatea societăților studențești erau conduse de comuniști.[49]

Reflectînd temerile autorităților române cu privire la refugiații evrei din Basarabia, Codreanu se vedea pe sine și pe puținii naționaliști din universitate drept „copleșit de massa imensă a studenților jidani [...] din Basarabia, toți agenți și propagatori ai comunismului".[50] În 1921, ziarul studențesc moderat *Viața studențească* estima că cele patru universități românești erau frecventate de 4 500 de studenți basarabeni. Trei sferturi dintre aceștia se aflau la Iași.[51] Basarabenii reprezentau astfel o prezență importantă în sine, în plus erau în majoritate de stînga. Într-un articol din *Viața universitară*, săptămînalul Uniunii Studenților Independenți, cu orientare de stînga, profesorul Grigore T. Popa de la Universitatea din București descria tensiunile dintre basarabeni și naționaliști:

> Să nu vă pară curios că primele serii de studenți veniți din Basarabia au fost primiți de „naționaliștii" ieșeni cu ură și brutalități. Starea de spirit meșter alimentată făcea dintr-un basarabean, un *străin*. [...] Limba neaoșă, apucăturile lente moldovenești, bunătatea sufletească — caracteristică basarabenilor idealiști — nu puteau fi motive de înfrățire [...] fiindcă la mijloc era socialismul. Toți basarabenii erau socialiști, adică doritori de dreptate socială și de înălțare a omului în ochii oamenilor. [...] Pentru asta ochii alor noștri priveau dușmănoși către cei cu vorba lată și cu șepci rusești în cap.[52]

Iar *Viața studențească* nota ironia faptului că basarabenii sînt priviți ca „bolșevici" sau „ultra-revoluționari" în România, deși

---

[47] În România interbelică, „democratic" era un nume codificat pentru cei cu înclinații socialiste.

[48] Moța, *Cranii*, p. 187.

[49] Sima, *Histoire*, p. 18.

[50] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 15–16.

[51] „Studențimea basarabeană", *Viața studențească*, 16–30 iunie 1921, p. 3. Totu, *Din istoria studențimii*, p. 11, atribuie acestui periodic „un caracter burghezo-democratic".

[52] Grigore T. Popa, „Pentru studenții basarabeni", *Viața universitară*, 20 septembrie 1925.

revoluționarii ruși îi consideraseră reacționari, socotind Basarabia „Vandeea" Rusiei, prin comparație cu cea mai regalistă regiune a Franței în timpul Revoluției franceze. Modernii însă îi priveau pe basarabeni drept constituționaliști care căutau în România drepturile civile ce le fuseseră negate înainte de Rusia țaristă.[53]

Motivul prezenței la Universitatea din Iași a unui mare număr de basarabeni era acela că Ministerul Instrucțiunii și cîțiva membri ai corpului profesoral favorizau o politică generoasă de admitere a studenților basarabeni, indicînd că universitatea „are datoria națională să-și deschidă larg porțile tineretului basarabean dornic de cultură românească". Dacă n-ar fi fost admiși, continua argumentarea, acești studenți ar fi ajuns în universitățile rusești.[54] Din motive geografice, Universitatea din Iași a primit valul cel mai mare de studenți basarabeni. Administrația universității a apelat la Ministerul Instrucțiunii pentru fonduri destinate primirii noilor veniți. În apelul său din 1918 privind sprijinul financiar, rectorul susținea că cei opt sute de nou veniți din Basarabia (ca și din Transilvania) nu reprezentau doar o problemă locală: după ce au fost despărțiți timp de o sută de ani de frații lor din Moldova, ei erau parte dintr-o „chestie mare națională, care privește Statul Român".[55] Universitatea nu-și putea permite să hrănească decît douăzeci și cinci de studenți din cei opt sute, iar rectorul se temea că fără sprijin ministerial „studenții basarabeni vor fi nevoiți să plece la Universitățile din Ucraina, unde, se zice, că Statul a făcut sacrificii mari ca să-i poată atrage". Drept răspuns la aceste cereri, statul român a finanțat la început căminele și cantinele pentru studenții din Basarabia (ca și pentru contingentele mai mici din Bucovina, Ardeal și Macedonia).[56]

Eforturile de a deschide porțile universităților și de a le face accesibile din punct de vedere financiar tinerilor din noile teritorii a provocat însă animozitatea celor din Vechiul Regat care

---

[53] „Studențimea basarabeană", *Viața studențească*, 16–30 iunie 1921.

[54] MIC/1918/193/11, 22 august 1918 și MIC/1918/193/15, 6 august 1918.

[55] MIC/1918/188/3, 24 AUGUST 1918.

[56] *Ibid.* Socialiștii din Basarabia susțineau și ei că „conștiința lor de români îi oprește să ceară lumină în altă parte decît în țara românească". Citat de Marin C. Stănescu, *Depun mărturie în fața istoriei: Timotei Marin militant și publicist comunist (1897–1937)* (Editura Junimea, Iași, 1977), p. 16.

nu beneficiau de nici un tratament preferențial.[57] Considerente etnice și politice au sporit ostilitatea față de basarabeni. Din cei 4 062 de studenți basarabeni înscriși la Universitatea din Iași din 1918 pînă în 1930, doar 1 306 — sau o treime — erau etnici români. Cei 1 794 de evrei reprezentau 44,2% dintre studenții basarabeni, rușii reprezentau 11,3%, bulgarii 4,5%, iar ucrainenii 4%. Alte naționalități din Basarabia erau și ele reprezentate în număr mai mic în populația studențească a Iașului.[58] Universitatea din Iași avea un număr neobișnuit de mare de studenți din teritoriile recent anexate. Din cei 4 656 de studenți înregistrați la universitate în 1921–1922, peste jumătate proveneau din Basarabia, Bucovina și Transilvania[59].

Așa cum am văzut, grupul studenților basarabeni s-a aflat de la început în mare măsură sub influența stîngii. În cadrul organizației studenților basarabeni din Iași, lupta pentru putere s-a sfîrșit cu triumful conducerii socialiste la sfîrșitul anului 1919.[60] Comuniștii basarabeni se opuseseră să fie socotiți parte a mișcării comuniste românești, căci aceasta însemna acceptarea anexării provinciei de către România. În 1920 ei și-au schimbat însă tactica și au deschis sedii la Iași și Cernăuți.[61] În 1921, oficiali ai Ministerului de Război au descoperit un „cuib bolșevic" la Iași, atenționînd Ministerul Instrucțiunii despre activitățile antiromânești ale studenților basarabeni: întîlniri și afișe agitatoare împotriva amestecului poliției în activitățile politice din universitate.[62]

---

[57] MIC/1918/188/2, 6 septembrie 1918.

[58] Calculat după Onisifor Ghibu, „Basarabia în statistica Universității din Iași", Extras din *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, vol. 10 (Monitorul Oficial, Impr. națională, București, 1932), p. 22.

[59] Arhiva Universității „Al. I. Cuza", 2/1922/539–540, citat în Stănescu, *Depun mărturie*, p. 14.

[60] Stănescu, *Depun mărturie*, p. 15

[61] *Ibid.*, și Karchmar, „Comunism in Romania", p. 155.

[62] MIC/1921/273/3, 5, 6. Afișe semnate de Cercul Studenților Basarabeni de la Universitatea din Iași chemau la o grevă de protest de trei zile în 28–30 martie, aparent ca răspuns la arestarea liderilor comuniști ai studenților. Ministerul de Război dorea o verificare temeinică a certificatelor și documentelor personale ale studenților basarabeni, probabil pentru a-i găsi și exmatricula pe cei periculoși sau aflați în afara legii. Vezi Stănescu, *Depun mărturie*, pp. 22–24 și MIC/1921/263/17, 18, f.d.

În 1921, o dată cu aprobarea sprijinului financiar de către Ministerul Instrucțiunii, basarabenii s-au organizat oficial în „Cercul studenților basarabeni".[63] Ministerul a trimis președintelui cercului o notă în care își exprima sprijinul pentru înființarea organizațiilor de studenți români în noile teritorii „în vederea rolului frumos și greu ce-l va avea pentru organizarea României Mari".[64]

În timp ce ministerul și administrațiile universităților voiau să-i ajute pe basarabeni să-și depășească identitatea regională prin intermediul cercului studențesc și prin alte mijloace[65], societatea studențească a basarabenilor a acționat probabil în direcție opusă, în vederea menținerii unui separatism regional întărit de tendințele predominante de stînga. Existau, firește, diferențe de opinie în cadrul grupului, dar dreapta a fost incapabilă la început să se afirme cu succes. Un articol din *Scânteia* din iunie 1923 vorbea despre eșuata „încercare a unui grupuleț de studenți de a imprima Cercului nostru un colorit specific de antisemitism".[66] Studenții antisemiți basarabeni îi deplîngeau pe colegii lor de stînga, socotindu-i tovarăși de drum ai dezastrului din Rusia, de la care „noi și poporul creștin al Basarabiei ne întoarcem capul cu oroare". Potrivit acestui grup antibolșevic, stîngiștii „care vorbesc în numele Basarabiei sînt o minoritate".[67] Chiar și așa, studenții de stînga au rămas la conducere pînă în 1922.

Probabil datorită faptului că universitatea părea atît de înclinată către stînga în primii ani de după război, cea dintîi experiență politică organizată a lui Codreanu a avut loc într-o organizație naționalistă muncitorească efemeră numită Garda Conștiinței

---

[63] MIC/1921/263/13, 29 martie 1921 și MIC/1921/263/17, 18, f.d.

[64] MIC/1921/263/14, f.d.

[65] MIC/1922/479/13, 31 martie 1922. Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, a propus trimiterea studenților basarabeni la țară pentru petrecerea verii în familii de țărani, pentru a-i pune „în contact cu massa de țărani români, cei mai înaintați în ale culturei, stăpîniți de sentimentele naționale cele mai superioare și cu simțul politic cel mai sănătos".

[66] *Scânteia*, 7 iunie 1921. (Acest periodic nu trebuie confundat cu organul Partidului Comunist Român cu același nume.) *Scânteia* purta sub titlul „Organ pentru apărarea intereselor intelectualilor". S-a publicat la Iași între februarie și octombrie 1923, fiind editat de Timotei Marin, student comunist basarabean. Vezi Stănescu, *Depun mărturie*, p. 51. Totu, *Din istoria studențimii române*, p. 11, susține că ziarul a apărut între mai și octombrie 1923.

[67] *Cuvântul Iașului* 1, nr. 6. (Ziarul a început să apară în 1923.)

Naționale. Aceasta s-a înființat la Iași în vara anului 1919. Activitatea Gărzii de spargere a grevelor organizate de socialiști a culminat în primăvara anului 1920. Măsurile de reprimare a muncitorilor luate de guvernul Averescu la puțin timp după aceea par s-o fi făcut inutilă.[68]

În 1920–1921, Codreanu și-a îndreptat atenția către politica în rîndul studenților, avînd de înfruntat la început o competiție dificilă. La Iași și București relațiile dintre grupurile etnice și diversele tabere politice erau cordiale, iar dezbaterile politice nu se radicalizaseră în așa măsură încît un punct de vedere să devină hegemonic și toate celelalte nelegitime. Potrivit lui Horia Sima, la Iași nu existau decît vreo patruzeci de studenți naționaliști, spre deosebire de „marea majoritate a celorlalți dominată de organizațiile comuniste". Și chiar dacă comuniștii nu erau atît de puternici pe cît relatează memoriile gardiste, pluralismul era pesemne deajuns pentru a-i îngrijora pe Codreanu și pe asociații săi.[69] Codreanu scrie despre această perioadă a activității sale:

> Înaintarea acestor idei antiromânești, susținută de o massă compactă de profesori și studenți și încurajată de toți dușmanii României întregite, nu mai găsea în lumea studențească nici o rezistență românească. Cîțiva cari mai încercam să rămînem pe poziție eram învăluiți într-o atmosferă de dispreț și dușmănie. Colegii de alte păreri, cei cu „libertatea de conștiință" și cu principiul tuturor libertăților, scuipau în urma noastră, cînd treceam pe stradă sau pe sălile facultăților și deveniseră agresivi, din ce în ce mai agresivi. Întruniri peste întruniri cu mii de studenți, în care se propaga bolșevismul, se ataca Armata, Justiția, Biserica, Coroana.[70]

Incapabil să asigure un sprijin de masă pentru cauza naționalismului, Codreanu a apelat la acțiuni eroice, de unul singur. Însoțit cînd și cînd de cîțiva tovarăși, a perturbat redeschiderea cursurilor în toamnă (fiind revoltat de omiterea ceremoniei religioase oficiale); a perturbat reprezentarea pieselor evreiești; a dis-

---

[68] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 18–30; Fătu și Spălățelu, *Garda de fier*, p. 35; Pop, *Caracterul național*, pp. 42–43 și Sima, *Histoire*, pp. 19–20.

[69] Sima, *Histoire*, p. 21; Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 15–16 și I. Reichman-Șomuz, „Înainte și după începerea agitațiilor studențești din România", *Toladot* 4 (iulie 1975), pp. 11–14.

[70] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 16.

trus birourile publicațiilor democratice și evreiești și s-a încăierat cu editorii ziarelor liberale evreiești pe care-i socotea răspunzători pentru favorizarea dușmanilor nației.[71] Împreună cu cîțiva adepți, Codreanu a confiscat și a ars șepcile de tip rusesc ale studenților basarabeni, pe care socotea că aceștia le poartă „ostentativ, ca să afirme bolșevismul".[72] Societatea studențească oficială a repudiat aceste acțiuni. În mai 1921 comportamentul său nu reprezenta încă nimic altceva decît șicane pe care principala organizație a studenților ieșeni credea că le poate controla cu ajutorul administrației. Scrisoarea conducerii centrului, adresată rectorului, încerca să obțină sprijinul acestuia împotriva lui Codreanu:

> Purtarea lui a găsit imitatori și acum d-l Codreanu are vreo 10–15 ciraci, care se remarcă prin gălăgia ce o fac în adunările studențești, dar nici unul nu este impulsiv ca d-l Codreanu.
> D-l Codreanu este acel ce a provocat toate scandalurile și neînțelegerile din viața noastră studențească, desbinînd pe studenții din Regat și pe cei din Basarabia, silindu-i prin insultele sale să părăsească adunările noastre, de cîte ori veniseră la întruniri. Față de toate acestea, Domnul Rector, vă rugăm să dați sancțiunile cele mai severe, pentru purificarea vieții studențești.[73]

Ca răspuns la stăruințele studenților, la plîngerea unui ziarist molestat de Codreanu și pe baza acțiunilor sale de subminare înregistrate, Universitatea din Iași l-a eliminat la 2 iunie 1921.[74] Decizie care n-a avut însă nici o urmare, căci Codreanu a primit sprijinul deplin al Facultății de Drept unde era înscris și unde decan era faimosul lider antisemit A. C. Cuza. Codreanu a primit și sprijinul indirect al ministrului instrucțiunii, Constantin Angelescu, care a ezitat să pună în practică decizia senatului Universității din Iași de a-l elimina. Într-un memoriu din noiembrie 1922 adresat Ministerului Instrucțiunii, Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, scria că ministerul a lăsat „soluționarea chestiunii pe seama Universității. De altfel D-l prof. A. C. Cuza și-a

---

[71] *Ibid.*, pp. 26–39; MIC/1921/176/6, 30 mai 1921; MIC/1921/176/7, 31 mai 1921; MIC/1921/8–9, 2 iunie 1921 și Neagoe, *Triumful*, pp. 93–101.

[72] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 44.

[73] MIC/1921/176/7, 31 mai 1921.

[74] MIC/1921/176/8–9, 2 iunie 1921 și Neagoe, *Triumful*, pp. 100–101.

atins scopul: fostul student Zellea-Codreanu [sic], cu toată pedeapsa eliminării dată în mod legal în Iunie 1921, a rămas student pînă în Iunie 1922, și-a trecut toate examenele și acum își continuă studiile în Germania, probabil ca licențiat al facultății noastre de drept."[75]

În timpul ultimului său an petrecut la Facultatea de Drept, Codreanu s-a afirmat decisiv ca lider naționalist al studenților. Trăgînd foloasele notorietății create de eliminarea și de reprimirea sa la Facultatea de Drept, a fost ales președinte al Asociației Studenților în Drept.[76] El s-a folosit de această poziție pentru a iniția un grup de studiu săptămînal preocupat de „problema jidănească în lumina științei".[77] Grupul a atras mulți studenți de la Facultatea de Drept și chiar de la alte facultăți. Întrucît Facultatea de Drept era oricum cea mai frecventată din universitate, poziția lui Codreanu era strategică. Seminariile din afara programei pe care le organiza nu s-au desfășurat în gol. Ele erau clădite pe cursurile antisemite ale lui A. C. Cuza care preda economie politică și ale cărui prelegeri erau foarte populare.[78] Societatea studențească oficială pe universitate, dominată inițial de mișcarea de stînga, a început să piardă din influență în favoarea organizației conduse de Codreanu. La 21 mai 1922 Codreanu a întemeiat Asociația Studenților Creștini, care pare să fi înlocuit Asociația Generală a Studenților de la Iași.[79] În virtutea numelui său, noua asociație i-a exclus pe evrei ca și pe mulți studenți de stînga, izolînd ambele grupuri și reducînd influența comunistă în rîndul studenților de la Universitatea din Iași.[80]

Nu era nimic nou în teoriile antisemite ale lui Cuza, pe care acesta le dezvoltase la începutul secolului și pe baza cărora întemeiase Partidul Național Democrat împreună cu Nicolae Iorga

---

[75] MIC/1921/176/1, 19 iunie 1921; MIC/1921/176/3–5, 11 iunie 1921; MIC/1921/176/10–14, 8 iunie 1921; Sima, *Histoire*, p. 21; MIC/1922/476/59, 29 ianuarie 1922; pentru citat vezi MIC/1922/476/30, 15 noiembrie 1922.

[76] Neagoe, *Triumful*, p. 110.

[77] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 48.

[78] Sima, *Histoire*, p. 24 și Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 49–50.

[79] Neagoe, *Triumful*, p. 113. Vezi și Codreanu, *Pentru legionari*, p. 60. Data pe care o dă el este 20 mai. În același timp, Codreanu și discipolii săi au dizolvat Asociația Generală a Studenților din Iași, organizație de stînga cu care era în relații de adversitate.

[80] Sima, *Histoire*, p. 21.

în 1910.[81] Inițial, Codreanu a îmbrățișat în întregime această tradiție antisemită, așa cum îi fusese ea transmisă mai cu seamă de către A. C. Cuza. Cu toate acestea, la început, imediat după război, atît Codreanu cît și mentorul său au fost periferici față de politica desfășurată în universitate.[82] Reactualizarea acestor teorii, la început cu dificultate, în chip de crez aflat la baza protestelor de masă ale studenților și de motto al tinerei generații, a fost posibilă grație reprimării avîntului luat de mișcarea de stînga, grație dezbaterilor asupra constituției care au precedat adoptarea acesteia în 1923 și legitimității mai largi oferite indirect de politicile de construire a națiunii promovate de politicienii din prima linie.

Generația de la 1922 și Liga Apărării Național Creștine

Izbucnirea masivă a protestelor studenților naționaliști la sfîrșitul anului 1922 a coincis cu dezbaterile parlamentare asupra proiectului liberal de constituție și au precedat organizarea Ligii Apărării Național Creștine (LANC) sub conducerea lui A. C. Cuza. Cele trei evenimente sînt strîns legate.

În ianuarie 1922, A. C. Cuza, fostul asociat politic al lui Nicolae Iorga în cadrul Partidului Național Democrat, și Nicolae Paulescu, profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București, întemeiaseră Uniunea Național Creștină. Aceasta se opunea clauzelor privind protecția minorităților din Tratatul de

---

[81] Privitor la antisemitismul de dinaintea primului război mondial din România și la colaborarea dintre Cuza și Iorga, vezi William Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1973), pp. 84–88; William Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (American Philosophical Society, Philadelphia, 1991), mai ales pp. 132–138; Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel* (East European Monographs, Boulder, Colo., 1990), pp. 28–35; Volovici, *Ideologia naționalistă*, pp. 18–41 și Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României* (Editura enciclopedică, București, 1991), pp. 64–69.

[82] Deși mi-am concentrat demersul asupra lașului — punctul de pornire al lui Codreanu —, și Bucureștiul a reprezentat, vreme de cîțiva ani după război, un teren neprielnic pentru naționalismul universitar radical. Vezi Reichman-Șomuz, „Înainte și după", pp. 11–14.

la Saint-Germain, a căror includere în constituția românească tocmai se dezbătea[83]. Țelul său era rezolvarea problemei evreiești. Prioritatea imediată era un vot rapid asupra constituției, înainte ca „agitația străină" să se mobilizeze pentru a face din ea un document clar privind emanciparea evreilor.[84] Cererile uniunii erau păstrarea Articolului 7 din vechea constituție, refuzîndu-se astfel emanciparea evreilor; expulzarea evreilor veniți în România după 1914; aplicarea unui *numerus clausus* în școli, universități, comerț, industrie și în profesiunile liberale; excluderea evreilor din învățămîntul de stat; excluderea lor din armată și obligarea lor la plata în schimb a unor taxe suplimentare; interzicerea participării evreilor pe listele de candidați la diverse funcții și înființarea circumscripțiilor electorale evreiești.[85]

Apărarea națională, ziarul uniunii, a cărui apariție a început în aprilie 1922, era citit cu aviditate de grupul lui Codreanu de la Universitatea din Iași. Dar Cuza și mișcarea naționalistă studențească nu s-au unit oficial într-o organizație politică pînă la 4 martie 1923, data formării LANC.[86] Aceasta din urmă s-a constituit

---

[83] Partidul Național Democrat se divizase în facțiuni la începutul primului război mondial. În timp ce Cuza a aderat la o federație unionistă de partide care se opuneau guvernului liberal datorită ezitării acestuia de a se alătura imediat conflictului, Iorga a susținut guvernul în această criză. Cam în același timp, cei doi au intrat în divergență și cu privire la chestiunea evreiască, Iorga devenind mult mai moderat în atitudini, ba promițînd chiar modificarea clauzelor antisemite ale statutului Partidului Național Democrat pentru a permite înscrierea evreilor. Vezi Țurlea, *Nicolae Iorga*, pp. 96–99 și „Lettre de Bucarest: Les Elections roumaines et les juifs", *Paix et droit*, martie 1922, p. 4. Privitor la opiniile lui Iorga dintre cele două războaie, vezi Volovici, *Ideologia naționalistă*, pp. 32–35. Un corespondent de la *Paix et droit* vorbea despre Iorga în următorii termeni: „istoricul, ieri antisemit, dar astăzi revenit la sentimente mai bune", *Paix et droit*, februarie 1922, p. 7. Vezi și QD 29/6, 20 mai 1924.

[84] *Apărarea națională*, 1 aprilie 1922; Pop, *Caracterul antinațional*, p. 43 și M. Schweig, *Arme ruginite: Conferință* (Institutul de arte grafice Eminescu, București, 1923), p. 6.

[85] „Roumanie: Le programme de l'Union Nationale Chrétienne", *Paix et droit*, februarie 1923, p. 11. Deși legislația postbelică emancipase deja majoritatea evreilor din România, circa 30% erau încă lipsiți de drepturi. Vezi „En Roumanie: La Constitution roumaine et la question juive", *Paix et droit*, februarie 1922, pp. 5–6.

[86] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 51 și Sima, *Histoire*, p. 25.

după cotitura din mișcarea politică studențească din decembrie 1922 și după ce a devenit evident că mișcarea naționalistă a studenților se transformase într-o forță de care trebuie ținut seama; LANC era așadar în mare măsură produsul mișcării studențești.

Pînă la sfîrșitul anului 1922, Cuza și studenții naționaliști speraseră că vor putea forța universitatea să-i excludă pe studenții evrei, sau măcar să le limiteze numărul, făcînd astfel din universitate un exemplu embrionar al programului mai larg al Uniunii Național Creștine. Uniunea și-a extins mult activitatea în agitata iarnă 1922–1923, sperînd să utilizeze mișcarea studențească pentru a determina guvernul să dea curs cîtorva dintre cererile de excludere ale ambelor grupuri. Văzînd că speranțele nu se materializează, Codreanu și-a convins adepții că trebuie să creeze o organizație politică ce urma să nu mai fie limitată la universități, avînd însă aceleași obiective cu mișcarea studențească, ba chiar mai mult. Organizația urma să obțină sprijinul maselor pentru programul studenților. Opinia publică urma apoi să silească Parlamentul să ratifice *numerus clausus*, limitînd numărul studenților evrei din universități. Cuza a devenit liderul oficial al LANC, iar studenții erau avangarda ei.[87]

Cuza își privea rolul drept unul care dă „îndrumare teoretică acestei mișcări" și afirma că liga e antisemită fiindcă „jidanii" au nesocotit principiul naționalității locuind în mijlocul altor popoare, fiindcă erau dușmani ai creștinătății și fiindcă prin numărul lor prea mare în România puseseră stăpînire pe orașe, distruseseră clasa mijlocie autohtonă și doreau să devină clasă conducătoare „cum se vede din năvălirea lor în mare număr în Universități". Astfel, LANC „și-a propus ca primul ei obiectiv: *eliminarea jidanilor* din toate ramurile de activitate, în primul rînd din universități". Profesor de drept, Cuza rămînea echivoc cu privire la temeiurile legale ale poziției sale. Declarînd că recunoaște legile în vigoare în România care garantau drepturi egale cetățenilor evrei, el spunea că statul român „a fost siluit" prin Tratatul de la Saint-Germain și avea, prin urmare, dreptul să revizuiască aceste legi.[88]

---

[87] Sima, *Histoire*, p. 25.

[88] Alexandru C. Cuza, *Mișcările studențești și cauzele lor* (Declarație făcută înaintea comisiunei de anchetă) (București, 1925), pp. 9–11.

Experiența formativă a mișcării naționaliste studențești și, prin extensie, a mișcării fasciste către care a evoluat aceasta, a avut loc în 1922. În toate universitățile au izbucnit proteste de masă. Studenții cereau excluderea evreilor din universități sau măcar limitarea numărului lor în raport cu ponderea în ansamblul populației. Ca și în alte locuri ale Europei Centrale și de Est, aceste cerințe au devenit cunoscute ca „numerus clausus". Studenții naționaliști erau însă preocupați nu doar de echilibrul etnic din universități, ci și de acela al societății în general. Și, întrucît universitățile produceau pătura conducătoare[89], ele reprezentau prima țintă.

Incidentele antisemite provocate în cea mai mare parte de tineri s-au înmulțit în vara și toamna anului 1922. Abuzurile s-au îndreptat mai întîi împotriva teatrelor din Moldova unde se jucau piese evreiești. În memoriile sale, Codreanu descria conflictul din jurul teatrelor din România:

> Vara anului 1922 n-a trecut în liniște. Pe scena teatrelor naționale sau comunale din orașele moldovene încep să se joace în idiș piese jidănești de către trupa „Kanapof". Tineretul nostru a considerat aceasta ca o primejdie, pentru că a văzut un început de înstrăinare a acestei instituții menite să facă educație națională poporului român. Expropriați în comerț, expropriați în industrie, expropriați în bogățiile solului și subsolului românesc, expropriați în presă, ne vom vedea într-o bună zi expropriați și de scenele teatrelor naționale. Teatrul, alături de școală și de biserică, poate înălța o națiune decăzută, la conștiința drepturilor și misiunii ei istorice. El poate pregăti și înălța la luptă desrobitoare o națiune. De acum ni se va lua și această redută.[90]

După Codreanu, studenții și elevii de liceu au luat asupra lor sarcina de a interveni deoarece părinții lor erau inexplicabil absenți din avanposturile națiunii. În toamnă au izbucnit demonstrații antievreiești legate de sărbătorirea pe plan național și local a încoronării Regelui Ferdinand ca monarh al României Mari. Tulburătorii ordinii erau în majoritate elevi de liceu și studenți, încurajați ocazional de profesori și administratori de școală. Activitățile

---

[89] Sima, *Histoire*, pp. 21–23 și „Situația la Cernăuți", *Cuvântul studențesc*, 30 mai 1923. Studenții naționaliști de la Cernăuți spuneau că vor „numerus proportionalis" nu numai în universități, ci în toate ramurile activității sociale.

[90] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 67–68.

acestea au fost suficient de grave pentru a suscita reacția ministrului instrucțiunii publice.[91]

Curînd universitățile au devenit și ele centre de tulburări antisemite. În noiembrie 1922 demonstrațiile în incinta universităților deveniseră frecvente.[92] La începutul lui decembrie mișcarea studențească de dreapta devenise o amenințare necontrolabilă pentru liniștea și ordinea din țară. Prima mare izbucnire de protest a studenților naționaliști a fost numită de veteranii ei „o explozie spontană" și „un spasm al națiunii bolnave". În acel timp Codreanu absolvise facultatea și își continua studiile de drept în Germania.[93] Își punea mari speranțe în caracterul spontan al tulburărilor:

> Eram încă la Jena, cînd într-o bună zi, am fost surprins de vestea că întreaga studențime română de la toate universitățile s-a ridicat la luptă. Această nebănuită de nimeni manifestare colectivă a tinereții românești a fost o izbucnire vulcanică pornită din adîncurile nației. [...] Întreaga studențime română este în picioare, ca într-un ceas de mare răspîntie [...]. Un mare moment de electrizare colectivă, fără pregătire prealabilă, fără discuții pro și contra, fără decizii luate în comitete, fără ca cel puțin cei din Cluj să se cunoască cu cei din Iași, Cernăuți, București. Un mare moment de iluminație colectivă [...] ca lumina unui fulger în mijlocul unei nopți întunecoase, în care o tinerime întreagă își vedea linia de viață a ei și a neamului.[94]

Ion Moța sublinia și el caracterul instinctiv al momentului:

> Nu noi, studentul cutare sau celălalt, am dat naștere „mișcării". Ea s-a născut spontan din sufletul massei studențești, suprapus sufletului națiunii. Fără nici un fel de prealabilă organizare sau premeditare. Și dovadă că n-a pornit de la cîteva spirite izolate,

---

[91] CA/RM, 38, f.d.; Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 67–69; „Lettre de Bucarest: Troubles antisémites" și „Une circulaire du ministre de l'instruction publique", *Paix et droit*, noiembrie 1922, pp. 6–8.

[92] MIC/1922/479/57, 6 noiembrie 1922. Ministrul educației a fost îngrijorat pînă într-atît încît să ceară rectorului Universității din Iași să facă o investigație și să-i adreseze un raport privind demonstrațiile antisemite. Vezi și Neagoe, *Triumful*, p. 171 și Zsombor de Szasz, *The Minorities in Roumanian Transylvania* (Richards Press, Londra, 1927), p. 336.

[93] Sima, *Histoire*, p. 22; Codreanu, *Pentru legionari*, p. 77; Moța, *Cranii*, pp. 230–231 și Neagoe, *Triumful*, pp. 119, 178.

[94] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 77.

care ar putea fi bolnave și decăzute, e faptul că, cu iuțeală de fulger, ea a fost recunoscută de întreaga tinerime universitară, cu neînsemnate excepții, ca fiind oglindirea propriului proces sufletesc. Cei ce critică așadar acest trecut, nu fac decît să protesteze împotriva unui fenomen social organic al unei națiuni suferinde: critică un spasm, critică o generație care tocmai din sănătate de simțire și cugetare n-a înțeles să se rupă de trupul națiunii ci a primit pulsațiile ei de viață și pentru viață.[95]

În mod surprinzător, valul tulburărilor studențești n-a început la Iași, unde era profesor Cuza și unde terenul fusese bine pregătit, ci în capitala Transilvaniei. Incidentul nemijlocit care a aprins protestele naționale a avut loc la Facultatea de Medicină din Cluj.[96] Studenții etnici români au pretins ca studenții evrei, colegii lor, să furnizeze cadavre evreiești pentru disecție.[97] Cererea a ajuns în scurt timp să simbolizeze simțul nedreptății sociale și naționale suferite de studențimea română. Evocînd atmosfera de la Cluj din 1922, Ion Moța avea să scrie mai tîrziu:

Mizerie, umezeală, criză de locuințe, căminuri supraocupate, pentru Români. Huzureală veselă, înmulțire îngrozitoare, lipsă de grijă, pentru străinii deveniți sfidători. Prin colțuri de stradă se auzeau că în anul acela, la medicină, în anul I, Jidanii sînt de patru ori mai numeroși decît Românii. [...] Și, ca și cum n-ar fi destul cu noroaiele, frigul, lipsa de adăpost și tot restul mizeriilor materiale și mai ales al mizeriilor morale și al neliniștilor din sufletele noastre curate de Români, veni într-o zi să ne gîtuiască vestea sinuciderii unei studente, o olteancă adusă de dragostea pentru Ardel la Universitatea din Cluj. [...] Bursă n-avea, nici loc în cămin, nici rude. Căci doar a lăsat slovă scrisă că-și curmă viața nemaiputînd îndura viața. Cînd am urcat Feleacu cu con-

---

[95] Moța, *Cranii*, p. 231.

[96] Neagoe, *Triumful*, pp. 178–179. În monografia sa ulterioară, *Viața universitară clujeană interbelică*, în care tratează în detaliu despre Universitatea din Cluj, Neagoe nu analizează situația din cercurile studențești de la Cluj în ajunul tulburărilor. El scrie laconic: „Din păcate, tihna vieții studențești avea să fie tulburată în acest an școlar. Universitatea din Cluj n-a fost nici ea ferită — aidoma Universităților din Praga, Budapesta, Viena, Berlin, a celorlalte din țara noastră — de sterilele mișcări antisemite din anul 1922/1923", vol 1, p. 207.

[97] Szasz, *Minorities*, p. 290.

voiul mortuar (era întreaga Universitate la înmormîntare), deasupra capetelor noastre triumfau, în aceeași blestemată atmosferă, toate duhurile de spaimă ale coșmarurilor. Ne biruiseră din nou și mai crud.

N-au mai trecut decît puține zile și, după noui zadarnice plîngeri, ironizate, fiorul primei vești ne sgudui pe toți: medicinistii au rupt lanțul gîtuitor, au isgonit pe studenții jidani din sala de disecție![98]

La 10 decembrie 1922, studenți delegați din toate cele patru centre universitare din România s-au strîns la București pentru a formula o listă de cereri unificată pe care au imprimat-o declarînd grevă generală în universități.[99] Lista publicată în presă începea cu hotărîrea de a nu abandona țelul *numerus clausus* care, în opinia studenților, „servea înaltele interese ale patriei". Naționaliștii stăruiau ca studenții evrei de la medicină să furnizeze cadavre de evrei pentru disecție; ei cereau sancțiuni severe împotriva presei evreiești care insultase religia ortodoxă și statul român. Cereau de asemenea expulzarea evreilor veniți în provinciile anexate de România după august 1919; în nici un caz acestora nu trebuia să li se acorde naturalizarea. În viitor, evreii străini trebuiau opriți să intre în România și trebuia să li se interzică evreilor să-și schimbe numele.[100]

Chestiunea evreiască nu era la fel de importantă în diferitele centre universitare, astfel încît a fost necesară o activitate ideologică concertată pentru a face din ea elementul unificator al mișcării studențești naționale. Deși în nord-estul României (în Moldova, unde își aveau sediul Cuza și Codreanu, ca și în Basarabia și Bucovina) exista o numeroasă populație evreiască în orașe și o tradiție de antisemitism, în alte provincii numărul evreilor era mai mic, iar antisemitismul politic mai puțin important.[101] În 1923 Codreanu se simțea contrariat de „materialismul" conducerii studenților de la București și Cluj. În loc să facă din problema evreiască punctul central al programului lor, acești activiști

---

[98] Moța, *Cranii*, pp. 228–229.

[99] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 79.

[100] „Les désordres juifs en Roumanie", *Paix et droit*, februarie 1923.

[101] Eugen Weber, „The Men of the Archangel", *Journal of Contemporary History* 1, nr. 1 (1966), pp. 115–116.

i se opuneau și îngropau cererea vizînd *numerus clausus* printre cereri de ameliorare a căminelor, laboratoarelor, cantinelor și alte măsuri de îmbunătățire a condițiilor din universități. Dată fiind probabilitatea ca guvernul să accepte toate cererile exceptînd soluționarea problemei evreiești, Codreanu se temea că mișcarea studențească ar putea fi cooptată. Apropiații săi de la Iași s-au deplasat la București și la Cluj pentru a le arăta colegilor lor gravitatea chestiunii evreiești.[102] Așadar, acolo unde tradițiile antisemite erau mai superficiale, promisiunile privind securitatea economică într-o societate deplin românizată aveau un ecou mai mare în rîndul studenților decît antisemitismul în sine.[103]

Sub conducerea lui Codreanu și avîndu-l pe Cuza drept mentor, tactica studenților a alternat grevele cu interzicerea accesului studenților evrei la cursuri și examene prin intimidare și violență. Universitățile încercau să-și mențină funcționarea normală în măsura posibilului; acolo unde normalitatea nu putea fi asigurată, ele s-au închis pînă la calmarea spiritelor. Întregul an școlar 1922–1923 a fost declarat pierdut pentru învățămînt. Dar la Iași cel puțin, administrația universității a dat înapoi, acceptînd mai tîrziu să recunoască participarea studenților la cursuri în anul 1922–1923 cu condiția trecerii examenelor.[104]

De atunci înainte, în întreaga perioadă interbelică, studenții naționaliști au sărbătorit — adesea violent — data de 10 decembrie ca pe un simbol al luptei neîntrerupte a generației de la 1922 pentru atingerea țelurilor sale originare. Ziarul național-țărănist *România* a numit sărbătorirea anuală a lui 10 decembrie „sărbătoarea geamurilor sparte" datorită vandalismelor săvîrșite cu regularitate cu acest prilej în mahalalele evreiești.[105] *Numerus clausus* a rămas în centrul cererilor studențești, dar, dat fiind că după 1923 constituția și naturalizarea nu mai erau la ordinea zilei, revendicările reflectau schimbarea situației. Printre alte cereri,

---

[102] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 113–117.

[103] Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi* (Forum, București, 1944), pp. 203–206.

[104] Neagoe, *Triumful*, pp. 180, 210–212, 249, 255. Pamfil Șeicaru susținea că guvernul trebuia condamnat pentru reprimarea studenților. „Numerus clausus", *Hiena*, 14–21 februarie 1923, p. 2.

[105] Citat în „Roumanie: Nouveaux désordres", *Paix et droit*, decembrie 1926, p. 6.

studenții propuneau acum examene de limbă pentru a testa cunoștințele „străinilor" în privința limbii române, exercitînd presiuni pentru ca statul să încurajeze elementul autohton în cultura română și să asigure preponderența etnicilor români în toate domeniile activității publice.[106] Ziua de 10 decembrie — și, o dată cu această zi, întregul proiect de românizare a învățămîntului, economiei, orașelor și politicii românești — a fost recunoscută ca sărbătoare oficială, în ciuda violențelor și ilegalităților sale, în timpul cît Goga a fost ministru de interne în 1926.[107]

Deși n-a reprimat cu hotărîre mișcarea studențească, administrația universităților din România nu a cedat totuși în chip manifest în fața cererilor naționaliste. Cuza și mișcarea studenților au transferat așadar lupta în arena politică transformînd Uniunea Național Creștină în Liga Apărării Național Creștine (LANC) în martie 1923. Astfel ei au provocat escaladarea conflictului desfășurat în jurul lui *numerus clausus* în universități exact în momentul cînd parlamentul României dezbătea noua constituție ce avea să consfințească emanciparea evreilor impusă de Puterile Aliate la Conferința de Pace de la Paris.[108] Naturalizarea automată și deplină a tuturor evreilor din România Mare era o condiție a Tratatului de la Saint-Germain, semnat în mod silit de conducătorii României în 1919. În acest context, publicația studenților *Cuvîntul studențesc* cerea o constituție românească, nu evreiască.[109] LANC, formată chiar în preajma momentului în care liberalii au prezentat proiectul în Parlament[110], a protestat de asemenea „cu deosebită vehemență" împotriva drepturilor civile și politice pe care constituția urma să le acorde evreilor români. Așa cum scria un istoric despre constituția din 1923, „L.A.N.C.

---

[106] Pentru o listă a cererilor studențești înaintată în februarie 1926 vezi „Roumanie: les désordres dans les Universités", *Paix et droit*, martie 1926, pp. 10–11.

[107] Dragne și Petculescu, *Frontul studențesc democrat*, p. 16.

[108] Carol Iancu, „L'Emancipation des Juifs de Roumanie devant la Conférence de Paix de Paris (1919)", *Shvut* 16 (1993), în special pe 278.

[109] „Les désordres antijuifs en Roumanie", *Paix et droit*, februarie 1923, p. 5.

[110] Eufrosina Popescu, *Din istoria politică a României: Constituția din 1923* (Editura Politică, București, 1983), p. 129; M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania* (Hoover Institution Press, Stanford, Calif., 1970), p. 261.

a aținut mai ales studențimea, care s-a dedat la acte huliganice antisemite în orașele București, Iași, Cluj, Oradea etc. Pe adresa Parlamentului și a primului ministru soseau din partea organizațiilor județene ale L.A.N.C. memorii prin care se protesta împotriva încetățenirii evreilor, potrivit prevederilor tratatelor de pace."[111]

„Turburelul" și „Ideia națională în marș": Puncte de vedere asupra noii generații

Noua constituție a României a fost votată în cele două camere ale parlamentului la 26 și 27 martie 1923. Ea includea prevederile emancipării evreilor impuse de Puterile Aliate la Paris. În ciuda acestui recul, țelurile generale ale generației de la 1922 — respectiv dobîndirea sprijinului pentru programul naționalist, antisemit și antidemocratic integral — au fost acceptate în timp. Curentul principal al opiniei publice s-a dovedit a sprijini noua generație așa cum a reușit ea să fie definită de naționaliștii lui Codreanu. Acest sprijin se materializează în faptul că lupta studenților era socotită de foarte mulți ca o luptă justificată și dreaptă dată fiind „copleșitoarea" și injusta proporție a evreilor în învățămîntul superior și în profesiunile urbane. Chiar și persoane care erau împotriva formei violente luate de lupta studenților puteau simpatiza cu motivele și cu programul ei, acordîndu-i astfel legitimitate. Drepturile la libera expresie ale mișcării studențești incendiare, pe care guvernul încerca din cînd în cînd să le controleze și cenzureze, erau adesea apărate de patrioți din spectrul politic principal.[112] Deși asemenea poziții pot fi interpretate ca libertate, iar nu neapărat bazate pe simpatie politică, achitarea repetată de către jurații instanțelor de judecată a crimelor politice comise de naționaliști este încă o dovadă a sprijinului larg de care se bucurau obiectivele radicale ale studenților naționaliști.

---

[111] Popescu, *Din istoria*, p. 129. Vezi și p. 191.

[112] Partidul Țărănesc, de pildă, partid de centru-stînga cu orientare democratică și populistă, a protestat împotriva suprimării publicațiilor studențești, a adunărilor și a demonstrațiilor lor în primăvara anului 1923. Relatare din *Cuvântul nostru*, 18 februarie 1923.

Mai mult, încurajarea mișcării studențești venea adesea din partea naționaliștilor de frunte care erau actori importanți ai lumii academice a României. Nu trebuie să ne referim decît la fervenții antisemiți radicali Cuza, Șumuleanu, Găvănescul și Paulescu, sau la subtilul filozof Nae Ionescu, recunoscut în anii '30 drept mentor al noii generații. Deși adepți ai totalitarismului precum Nae Ionescu au avut un impact considerabil[113], sprijinul moderat acordat studenților de către personalități mai puțin strălucitoare și mai puțin implicate politic este pesemne mai semnificativ pentru aprecierea acceptării generale a mișcării în anii '20. Universitari ca Petru Bogdan, Florian Ștefănescu-Goangă, Sextil Pușcariu, Nicolae Șerban, Dimitrie Onciul și Simion Mândrescu, alături de alți oameni de știință, cercetători în științe sociale și umaniști care i-au încurajat pe studenți, erau stîlpi ai lumii academice din România.

Aceasta nu înseamnă că sprijinul pentru naționalismul extremist era unanim. Nici vorbă de așa ceva. Multe personalități publice și mulți savanți erau indignați de cererile de excludere formulate de mișcarea studențească și luptau împotriva lor, cel puțin la începutul anilor '20. O anchetă neoficială în revista *Hiena* din 1923 relata răspunsurile a nouă intelectuali privitoare la problema lui *numerus clausus*, la puțin timp după ce agitația a atins culmea spre sfîrșitul anului 1922. Dintre intervievați doar doi erau evrei — Wilhelm Filderman și Aureliu Weiss —, dar toți au conchis fără înconjur că cererile studenților de a se limita accesul evreilor în universități și profesiuni liberale erau inacceptabile, deși își manifestau în grade diverse simpatia pentru mizeria studenților, pe care cei mai mulți intervievați o socoteau a sta la originea cererilor lor.[114]

Printre cei anchetați de Pamfil Șeicaru în *Hiena* se numără Profesorul Nicolae Iorga, care fusese un mentor al studenților naționaliști, dar care se ridicase pe față împotriva mișcării studențești radicalizate de după război. În primăvara anului 1923, Iorga și-a părăsit catedra de la Universitatea din București în

---

[113] Vezi Ileana Vrancea, *Confruntări în critica deceniilor IV–VII (E. Lovinescu și posteritatea lui critică)* (Editura Cartea românească, București, 1975), pp. 114–123 și Livezeanu, „Excerpts", pp. 298–299.

[114] „O anchetă în lumea intelectualilor: Numerus Clausus", *Hiena*, 14–21 februarie 1923.

semn de protest împotriva cererii studenților vizînd *numerus clausus*. Lupta sa împotriva tineretului naționalist și a Gărzii de Fier a continuat într-adevăr pînă la sfîrșitul vieții sale din noiembrie 1940, cînd Iorga a murit în mîinile Gărzii de Fier, în timpul scurtei participări a acesteia la guvernare. Profesorul Cantacuzino, care ocupa catedra de drept internațional la Facultatea de Drept din București, a demisionat împreună cu Iorga. Profesorul Constantin Bacaloglu de la Facultatea de Medicină din Iași a respins cererea studenților de a-i elimina pe studenții evrei pe motiv că se atentează la autonomia clinicii sale. C. I. Parhon, decanul Facultății de Medicină, s-a opus și el studenților cuziști. Traian Bratu, fost multă vreme rector al Universității din Iași, a condus bătălia pierdută dinainte împotriva încercării lui A. C. Cuza de a face din Facultatea de Drept de la Iași o redută rebelă a antisemitismului; el s-a opus obiectivului de excludere promovat de mișcarea studențească, aidoma multor altora din administrația Universității ieșene. Ca și Iorga, Bratu și-a atras mînia extremiștilor, iar în 1937 și-a pierdut urechea stîngă cu prilejul unui atac al tinerilor naționaliști care voiseră să-l asasineze. În cel puțin trei ocazii, Senatul și Consiliul Universității din Iași l-au acuzat pe Cuza că este autorul moral al mișcărilor studențești. În primăvara anului 1927 treizeci și șase de profesori au adresat un protest Ministerului Instrucției Publice. Ei deplîngeau lipsa măsurilor de reinstaurare a legii și semnalau dificultatea de a menține calitatea învățămîntului în aceste condiții.[115]

În ansamblu însă, sprijinul pentru mișcarea studențească (cîteodată explicit, dar mai adesea implicit, adică sub forma unor presupoziții împărtășite) a fost substanțial, covîrșitor credeau unii, atît în cercurile academice cît și în alte zone, și s-a accentuat pe măsură ce primul deceniu postbelic se apropia de sfîrșit. Petru Bogdan, chimist la Universitatea din Iași și ulterior deținător al

---

[115] Cuza, *Mișcările studențești*, pp. 3–6; „Les Universités et les étudiants juifs", *Paix et droit*, martie 1923, pp. 5–6; „Roumanie: Un appel à l'union", *Paix et droit*, martie 1924, p. 9; „Roumanie: Les désordres dans les universités" *Paix et droit*, martie 1926, pp. 10–11; „Le Mémoire des professeurs de Jassy", *Paix et droit*, mai 1927, pp. 10–11 și Emilian Bold, „Universitatea din Iași în epoca contemporană (1918–1985): Implicarea în viața politică", în Gheorghe Platon și Vasile Cristian, ed., *Istoria Universității din Iași* (Editura Junimea, Iași, 1985), p. 196.

unor importante poziții administrative, se opunea agitației prilejuite de *numerus clausus*. I-a acordat însă legitimitate prin comentariile privind numărul scăzut al studenților etnici români, mai ales la facultățile de drept, medicină și farmacie, și prin recomandările unui program de acțiune care să afirme majoritatea românească:

> Ca român îmi dau seama [...] că trebuie să se facă toate sforțările și toate sacrificiile pentru ca elementul românesc să fie reprezentat în măsura numărului și a importanței sale în stat. [...] Problema aceasta a fost minunat prinsă de domnul S. Mehedinți, care a creat școlile secundare la sate. Din nenorocire n-a fost înțeles și nici urmat. Dacă s-ar fi dezvoltat școlile la sate am avea acum un număr cu mult mai mare de studenți români. Dar natural, statul trebuie să facă sacrificii, organizînd învățămîntul primar, secundar și cel superior pentru a ajunge la acest rezultat. Iată care ar fi formula și programul pe care ar trebui să-l îmbrățișăm cu toții, noi și studenții.[116]

În 1923, Nicolae Șerban, profesor de literatură franceză la Universitatea din Iași, sugera că doleanțele mișcării studențești sînt justificate, citînd „copleșitoarea" proporție a evreilor în mai multe instituții de învățămînt, iar Florian Ștefănescu-Goangă, profesor de psihologie la Universitatea din Cluj, își exprima indignarea față de proporția ridicată a evreilor în cîteva licee și facultăți.[117]

În martie 1923, lingvistul Sextil Pușcariu, profesor de filologie și fost rector al Universității din Cluj, declara în ziarul clujean *Conștiința românească* că mișcarea studențească este o reacție „spontană și sănătoasă a instinctului de conservare națională"; el aplauda strîngerea laolaltă a 15 000 de tineri pentru o singură cauză, fără urmă de regionalism și manifestînd o coeziune rară în România.[118] Vorbind la o conferință a Cercului Studenților Bucovineni, Pușcariu a spus că *numerus clausus* e de interes pentru toți aceia ce vor binele țării, explicînd ce înseamnă cele două cuvinte latinești în România: „În țara noastră dobîndită cu atîtea jertfe nu mai avem aer să respirăm; cotropirea elementului străin ne înăbușă, ne sugrumă."[119]

---

[116] Citat în Neagoe, *Triumful*, p. 214.

[117] Notă din ziarul bucureștean *Universul* reprodusă în *Cuvîntul nostru*, 18 februarie 1923.

[118] *Cuvántul nostru*, 25 martie 1923.

[119] *Ibid.*

Necrologul din *Cuvântul nostru* pentru Dimitrie Onciul, decan al Facultății de Litere din București și președinte al Academiei Române, elogia sprijinul ardent acordat de savant mișcării studențești. El le spusese studenților: „Voi sînteți ca turburelul, ca vinul cel nou, care fierbe și e firesc entuziasmul vostru, voi fierbeți idealuri mari pe cari vi le aprobăm și vă vom aproba și mai mult de va fi nevoe."[120]

Chiar și cei care recunoșteau că problemele universitare sînt complexe priveau uneori mișcarea studențească drept o reacție naturală și sănătoasă chiar dacă simplistă. Simion Mândrescu, profesor de literatură germană, explica că la baza mișcării se afla îngrijorarea legitimă a studenților pentru viitorul cultural al țării: „Dacă nu am avut cu ce popula liceele pregătitoare pentru Universități, apoi de sine înțeles că nu am avut cu ce popula Universitățile, școlile superioare nou create și a trebuit să le populeze minoritățile cu un trecut mai fericit ca al nostru, iar popularea celei din Iași să o facă *o singură minoritate* [*i. e.* evreii]."[121]

Într-un interviu acordat în 1927 ziarului *Cuvîntul studențesc*, profesorul clujean de drept Ioan Cătuneanu, antisemit bine cunoscut, spunea că *numerus clausus* e o cerere justă dată fiind enorma „chestiune jidănească". El susținea mai departe că *numerus clausus* nu fusese invocat împotriva minorităților creștine deoarece acestea se adaptau într-un mod firesc și se aștepta identificarea lor în timp cu interesele statului român. Pentru Cătuneanu, care era de acord cu Codreanu că numai o soluție etnică radicală a problemei evreiești era acceptabilă, în discuție nu se afla ameliorarea materială a soartei studenților.[122]

Reflectînd asupra unor asemenea afirmații și asupra lipsei unei opoziții articulate față de studenții naționaliști, un ziarist scria în organul liberal *Viitorul* la 5 mai 1923 că era inutil să se încerce ascunderea faptului că „majoritatea celor însărcinați cu educarea opiniei publice, inconștient sau din lipsă de judecată,

---

[120] *Ibid.* Onciul făcea probabil și un joc de cuvinte bazat pe apropierea turburel/tulburări, acesta din urmă fiind utilizat adesea pentru descrierea în presă a violentelor demonstrații studențești. Mișcarea studențească a primit sprijin și din partea Uniunii Naționale a Foștilor Combatanți, organizație a veteranilor.

[121] *Ibid.*, 6 mai 1923.

[122] *Cuvântul studențesc*, 10 decembrie 1927.

se abțin să-i dezaprobe pe turbulenți. Un sentiment național, poate legitim, dar orb și orbit, îi face să simpatizeze cu studenții în spiritul de răzbunare pentru concurența economică a evreilor."[123] Cîțiva ani mai tîrziu, ziaristul Mihail Sevastos de la *Viața Românească* își exprima indignarea față de activitatea antisemită pe care o vedea ca pe o constantă a vieții publice românești, cu deosebire în universități:

> N-au fost pogromuri în România; dar au fost devastate magazine, tipografii, edituri, sinagogi. Evreii au fost bătuți pe străzi și în piețe publice și au fost aruncați din trenuri. S-a tras în ei cu revolverul. Lupta a avut loc mai ales în universități unde studenții i-au dat afară pe colegii lor israeliți cu forța. [...] Numiți aceste lucruri cum vreți. [...] Cît despre noi, le găsim monstruoase. Iar aici studenții sînt aceia care joacă rolul pe care în Rusia l-a avut drojdia societății, în vreme ce lumea noastră intelectuală stă cu brațele încrucișate, fiind terorizată de presa sectelor și a agenților provocatori.[124]

Unul dintre sprijinitorii cei mai elocvenți și mai prestigioși ai studenților naționaliști a fost poetul transilvănean Octavian Goga. Pînă la moartea sa, în 1938, Goga a fost cel mai mare poet în viață al României. În decurs de mai puțin de două decenii, cariera lui politică l-a purtat prin Partidul Național din Transilvania, Partidul Poporului al lui Averescu, Partidul Național Agrarian și Partidul Național Creștin. Ca politician, amintirea sa e legată de participarea alături de A. C. Cuza la „guvernul Goga-Cuza" care a durat patruzeci și patru de zile, între decembrie 1937 și februarie 1938, dar a fost și ministru de interne în 1920–1921 și în 1926–1927. Potrivit lui Paul Shapiro, abia după 1932 Goga „s-a îndreptat tot mai mult către naționalismul extremist și antisemitism, către « imuabilul », profesor Cuza". E interesant deci de luat în considerare punctul de vedere al lui Goga cu privire la mișcarea studențească din anii '20, cînd, în calitate de membru marcant al Partidului Poporului, era solid ancorat în rîndurile curentului politic naționalist principal.[125]

---

[123] Citat în „Lettre de Bucarest", *Paix et droit*, mai 1923, p. 8.

[124] Citat în „Le gouvernement et les juifs", *Paix et droit*, februarie 1927, p. 10.

[125] Paul A. Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party, December 1937–February 1938", *Canadian-American Slavic*

Începînd din 1922, Goga a condus revista clujeană *Țara noastră*, publicînd frecvent în paginile ei. În 1927 i-a apărut un volum cu titlul *Mustul care fierbe*.[126] Era o culegere de eseuri din *Țara noastră* și se deschidea cu o caldă dedicație adresată noii generații:

> Sînt pagini smulse din sbuciumul cotidian, crîmpeie din risipirea de suflet pe care o cer problemele noastre de existență. Toate se reduc la un principiu fundamental de viață, la ideia națională, misterul de procreație a acestui neam și singura lui formulă pentru ziua de mîine. Astăzi, cînd totul este încă în prefacere, cînd societatea noastră neînchegată e mustul care fierbe, numai acest crez poate ține în picioare.
> E un fenomen de sănătate a neamului că noua generație intelectuală afirmă această dogmă și pornește la drum cu lozincile ei. E o garanție că din fierberea actuală vor ieși biruitoare adevărurile noastre organice și că drojdia se va duce la fund.
> Cu nădejdea marilor premeniri închin cartea mea tinerei generații.[127]

Faptul că Goga și-a închinat cartea tinerei generații arată măsura în care îi împărtășea obsesiile, cu deosebire primejdia de a pierde cultura, arta, literatura și presa românească în fața invaziei intelectualității evreiești — fie că aceasta e numită sau doar presupusă —, ca și pierderea recunoscută a orașelor românești în fața aceluiași spirit străin. Ei îi elogia pe studenți pentru că, instinctiv, „ați sesizat o primejdie și v-ați pus de-a curmezișul ei. Nu vă văd ca pe niște suflete înguste refractare la ideile de progres, ci ca pe o expresiune nefățărită a unui neam întreg. Zece mii de băieți, smulși din mijlocul poporului, reprezentînd toate clasele sociale [...] nu pot însemna un caz de demență colectivă. Că aveți și lozinci greșite, se poate, dar inspirația d-voastră e din

---

Studies 8 (primăvara 1974), pp. 46–49. Alții consideră că activitatea politică a lui Goga a fost caracterizată prin moderație pînă mai tîrziu. Vasile Curticăpeanu datează cotitura lui Goga către „forțele reacțiunii interne și internaționale" în anii 1936–1938. Vezi „L'Action d'Octavian Goga pour l'unité politique roumaine", *Revue roumaine d'histoire 9*, nr. 1 (1970), p. 106.

[126] Octavian Goga, *Mustul care fierbe* (Imprimeria statului, București, 1927).

[127] Goga, *Mustul*, p. 7.

ogașa normală a trecutului nostru, sînteți ideia națională în marș, noul popas pentru ziua de mîine."[128]

Esențial pentru Goga era faptul că „patrimoniul literar și artistic" al poporului era comoara sa supremă, care nu admitea astfel pluralismul. Evident mai liberal din punct de vedere politic decît Cuza, Codreanu și adepții lor, Goga apăra totuși „prerogativele sîngelui" proprii națiunii sale și deplîngea „orice infiltrație inoportună" în cultura românească[129]:

> Dacă în viața politică, noi care avem o concepție de toleranță civilizată nu vom contesta niciodată drepturile asigurate prin legămintele noastre internaționale, dacă pe seama tuturor minorităților etnice stăm pe baza absolutei egalități cetățenești, unitatea noastră de suflet vrem s-o menținem ferită de promiscuități dizolvante. Iată de ce stăm la poarta moștenirii de veacuri în postură de priveghere și vrem să marcăm bine granițile noastre intelectuale pe acest petec de pămînt, pe deplin conștienți că în ziua cînd tolerăm invaziile sufletești, bătălia noastră este iremediabil pierdută.[130]

Ca și purtătorii de cuvînt ai studenților naționaliști, Goga descria și o adevărată invazie străină, aluzie clară la locuitorii evrei din noile teritorii ale României:

> Dăm impresia că sîntem un trup deșirat și bolnav și pe trupurile bolnave, d-voastră știți foarte bine, așa a fost totdeauna: se ivesc de obicei paraziții. Uitați-vă împrejur, din toate părțile globului călători după noroc, ca într-o nouă Californie, descind pe acest pămînt binecuvîntat cu care nu au nimic în comun decît exploatarea lui. Din toate părțile granițele ne sînt invadate de musafiri cu privire scrutătoare, semănători de corupție și blesteme, făcînd să crească spuma incertă a orașelor și trezind o dîră de penibilă descurajare în sufletul neprihănit al țăranilor noștri. Acest val de străinism crește necontenit ca o coloană de cuceritori.[131]

---

[128] „Ideia Națională: Conferință în fața studenților universitari din Cluj", în *ibid.*, pp. 38–39.

[129] *Ibid.*, p. 37

[130] *Ibid.* pp. 37–38.

[131] *Ibid.*, pp. 29–30.

În mod bizar, în ciuda poziției sale ferme asupra drepturilor exclusive ale poporului român la cultura și la orașele sale, Goga a respins toate acuzațiile de antisemitism. Răspunsul său dintr-un articol din 1924 este interesant deoarece demonstrează felul în care un om ce nu se socotea pe sine antisemit ca atare nutrea totuși un naționalism care nu era altceva decît un viguros sprijin acordat antisemitismului radical al noii generații. Goga definea dogma centrală a revistei *Țara noastră* drept încercarea de a realiza o unitate indisolubilă a românilor pe calea „crezului național" constînd din „ideea cohesiunii noastre de rasă, sentimentul precis al diferențierii etnice care introdus în toate conștiințele s-a afirmat pretutindeni ca cel mai puternic element alcătuitor de stat. În această religie, de care se leagă însăși existența sau prăbușirea politică a românismului în perioada actuală [...] noi ne-am hotărît să creștem prozeliți fanatici."[132]

Țara noastră era deci organul ce milita pentru „crezul național" prin care Goga a cerut pentru întîia dată o presă românească animată de un spirit național „în această epocă de adolescență fragilă a României unite". Conducerea acestei prese nu putea fi lăsată pe mîna evreilor, chiar asimilați, pe care Goga îi demasca numindu-i cu numele lor evreiești, refuzîndu-le pseudonimele de scriitori români. În al doilea rînd, *Țara noastră* a demonstrat „primejdia clișeelor internaționale furișate în artă și literatură prin intermedierea unor oaspeți grăbiți", aluzie clară la „străinii" de stînga, adică la evrei. În al treilea rînd, Goga și revista sa s-au concentrat asupra străinilor care invadaseră țara în număr foarte mare, schimbînd demografia și tulburînd economia; de aici cererea ca evreii care nu erau cetățeni români potrivit tratatului de pace să fie siliți să părăsească țara. Acoperind mai multe stereotipuri antisemite, Goga se răfuia și cu investitorii străini din Transilvania, cu intermediarii acțiunilor bancare și cu politicienii prizonieri ai marii finanțe. În sfîrșit, el a recunoscut faptul că lua apărarea mișcării studențești din România, al cărei scop era expulzarea evreilor, și a cerut protejarea „generației noastre intelectuale de mîine". În pofida tuturor acestor cereri și locuri comune antievreiești, Goga conchidea cu tăgăduirea explicită a oricărui antisemitism: „Antisemitismul ca doctrină, cu concepția

[132] „Răspuns unor provocări", *Țara noastră*, 4 mai 1924.

lui bine determinată, cu ideologia bine cunoscută, prin care se precizează raporturile politice, sociale și economice ale evreilor în viața de stat conform unor speciale indicațiuni, atitudinea militantă creștină în opoziție cu tendințele de universală expansiune a judaismului, n-au văzut lumina nici măcar în două rînduri ale acestei publicații. Totul s-a restrîns aici [...] la apărarea ideii naționale și la înlăturarea obstacolelor principale care-i cădeau în cale."[133]

Influența sprijinului acordat de Goga poziției naționaliste extreme a noii generații a fost întărită de imensul său prestigiu literar și de popularitatea sa. Semnificația opiniilor unui om poate fi totuși pusă sub semnul întrebării, chiar dacă e vorba de poetul încununat cu lauri al României. Dovezile largii aprobări publice a mișcării studențești includ însă și o listă apreciabilă de achitări judiciare pentru crime comise de tineri naționaliști fanatici, membri sau simpatizanți ai LANC înființată de Cuza și, după 1927, ai Legiunii Arhanghelului Mihail, cunoscută mai tîrziu drept Garda de Fier. Achitările au dat naționaliștilor radicali un semnal că ideologia lor era larg respectată iar actele lor violente erau tolerate, chiar admirate. Observatorii străini notau mesajul distructiv pe care îl transmitea indulgența autorităților judiciare față de acești criminali. În „Memorandum privind mișcarea antisemită din România" (1925), Lucien Wolf arăta larga răspîndire a propagandei antisemite și suferințele pricinuite astfel evreilor români: „În mai multe orașe au avut loc demonstrații urmate de distrugeri ale proprietăților. [...] Evreii care călătoresc cu trenul sînt atacați și siliți să coboare; evreii sînt dați afară din cafenele și din teatre și sînt atacați pe stradă; școlarii evrei sînt atacați în școli și studenții sînt atacați în universități, sinagogile au fost profanate. Infractorii nu sînt niciodată pedepsiți. Anul trecut cîțiva studenți au plănuit să omoare mai mulți evrei. Au fost arestați și și-au mărturisit intenția, dar au fost totuși achitați."[134]

---

[133] *Ibid.*

[134] The Joint Foreign Commitee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, *The Jewish Minority in Roumania: Correspondence with the Roumanian Governement respecting the Grievances of the Jews. Presented to the Board of Deputies of British Jews and the Council of the Anglo-Jewish Association, June 1927*, ed. a 2-a (Joint Foreign Commitee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, Londra, 1928), p. 5.

Complotul studențesc la care face referire Lucien Wolf viza asasinarea unor rabini, bancheri și ziariști evrei, ca și a unor politicieni români care în ochii complotiștilor se vînduseră sprijinind de pildă naturalizarea evreilor. Ideea de a menține rezistența studențească după impasul descurajant al agitației privind *numerus clausus* fusese a lui Ion Moța. Conspirația teroristă a fost urzită și descoperită în 1923. În închisoare, în ajunul procesului, Moța l-a asasinat pe tînărul care trădase. Moța a rămas în închisoare, dar ceilalți, inclusiv Codreanu, au fost achitați la 29 martie 1924. Verdictul s-a bazat în esență pe aspecte procedurale, dar atmosfera creată în jurul procesului a fost fără îndoială importantă prin urmări.[135] Horia Sima descrie presiunea exercitată de studenții adunați la București la sfîrșitul lui martie 1924 din toate cele patru universități românești pentru a-i sprijini pe inculpați:

> Miile de studenți concentrați în București au ținut capitala într-o continuă efervescență, reușind să cîștige opinia publică de partea cauzei.
> În ziua procesului tribunalul era păzit de un puternic cordon de jandarmi, încercuiți la rîndul lor de zeci de mii de oameni care intonau cîntece patriotice și cereau achitarea studenților.
> Procesul a avut loc într-o atmosferă care a reușit să descumpănească cercurile guvernamentale. Rolurile s-au răsturnat: nu mai era vorba de procesul studenților, ci de al clasei conducătoare. STUDENȚII ACUZAȚI AU DEVENIT ACUZATORII GUVERNULUI, DEPOZITARII CONȘTIINȚEI NAȚIONALE. Opinia publică îi identificase pe adevărații vinovați în rîndurile guvernului.
> Presiunea opiniei publice a neutralizat dispozitivul de intimidare al guvernului, ca și influența presei controlate de evrei. Juriul a dat un verdict de achitare în aplauzele întregii asistențe.[136]

În urma marilor demonstrații studențești, șase luni mai tîrziu, Ion Moța — care nu era doar un complotist, ci și un asasin — a fost achitat și el. Apărarea lui Moța s-a bazat pe argumentul că trădarea naționaliștilor merită într-adevăr să fie pedepsită. Juriul a fost evident de acord.[137]

---

[135] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 168–174, 187–192 și Sima, *Histoire*, pp. 28–32.

[136] Sima, *Histoire*, pp. 31–32.

[137] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 212.

La 25 octombrie 1924, încurajat de aceste verdicte, Codreanu îl asasina pe prefectul de poliție al Iașului C. G. Manciu, adversar urît și temut al mișcării studențești, care folosise metode brutale, inclusiv tortura, pentru reprimarea acesteia. Codreanu a rănit de asemenea alți doi ofițeri de poliție.[138] O ediție specială a ziarului studențesc *Cuvântul Iașului* publica următorul text semnat de Asociația Studenților Creștini:

> *Români!* Acela ce de mai bine de un an de zile, pentru *arginții lui Iuda* a batjocorit și lovit tot ce-i românesc și-a primit pedeapsa. Gestul colegului nostru Constantin Zelea Codreanu *este al nostru al tuturor*. Apărîndu-și onoarea el a apărat onoarea întregii studențimi. Studențimea și națiа recunoscătoare îi strigă într-un glas: Să trăiască Corneliu Zelea Codreanu! [139]

Deși atît crima cît și arestarea avuseseră loc la Iași, cazul urma să fie judecat la Focșani, unde guvernul stăpînea mai bine situația. Focșaniul avea o numeroasă populație evreiască, circa șase sute de familii din aproximativ treizeci de mii de locuitori.[140] Codreanu, care a fost transferat la închisoarea din Focșani, socotea orașul ostil, „cea mai puternică citadelă liberală din țară [...] era singurul loc din țară unde mișcarea națională nu prinsese".[141] Populația locală a trecut însă curînd de partea lui. O dată cu schimbarea atmosferei, magazinele evreiești au fost devastate, trupe de la București fiind trimise pentru a restabili ordinea.[142] A devenit probabil ca atmosfera încărcată de la Focșani din ajunul

---

[138] Fătu și Spălățelu, *Garda de fier*, p. 52; Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 203–235; Sima, *Histoire*, pp. 35–37 și „Lettre de Bucarest: L'Assassinat du Préfet de Jassy", *Paix et droit*, noiembrie 1924, p. 9. Corespondentul de la *Paix et droit* scria că „asasinatul era în general prevăzut și așteptat" după achitarea complotiștilor împotriva notabililor evrei și a miniștrilor români în primăvara precedentă.

[139] *Cuvântul Iașului*, vol. 2, ediție specială, 27 octombrie 1924. Articolul continua susținînd că violența lui Manciu împotriva studenților și imposibilitatea de a-l aduce în fața justiției justifică fapta lui Codreanu din punct de vedere legal.

[140] „En Roumanie: Apologie d'un assassinat. Excès de Focshani", *Paix et droit*, aprilie 1925, pp. 3–4 și *Enciclopedia României*, vol. 2 (Imprimeria națională, București, 1938), p. 623.

[141] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 239.

[142] *Ibid.*, și *Paix et droit*, martie 1925, p. 10.

procesului să influențeze juriul în sensul unui verdict favorabil pentru asasin. La 17 martie 1925, procesul a fost amînat imediat după începerea sa, iar ședințele au fost transferate într-un loc mai puțin prejudiciabil. Răzmeriță de protest au izbucnit imediat, fiind descrise de oficialități locale drept „douăzeci și patru de ore de teroare".[143] Dinu Dumbravă, reporter la două ziare de centru-stînga, scria: „Călătorul care sosește noaptea cu trenurile are senzația clară că a intrat într-un oraș devastat de o armată dușmană, sau că revoluția nebunească s-a abătut asupra orașului Focșani."[144] Stricăciunile au fost aparent provocate de circa 100 de studenți și alți 200–300 de vagabonzi, dar terenul fusese pregătit de propaganda antisemită din școlile orașului.[145]

Spiritul naționalist creștea la Focșani; chiar și după tulburări, în pofida ordinelor de confiscare a manifestelor incendiare, în vitrina unei librării locale a fost expus „la loc de onoare" un portret al lui Codreanu alături de o ediție specială a ziarului naționalist studențesc *Cuvîntul studențesc* „în care se aținta pur și simplu la crimă, în numele neamului românesc și se afirma că întreaga studențime e solidară cu pedepsirea lui Manciu".[146] Un localnic vorbea despre răzmerițele de la Focșani și despre procesul lui Codreanu, care trebuia să fie reluat în mai, în metafore amenințătoare: „Ceea ce s-a făcut după procesul [amînat] al lui Codreanu a fost doar o repetiție, o lecție spre aducere-aminte. A fost doar logodna; nunta va fi în mai! Toți evreii trebuie spînzurați, spînzurați sau alungați cu pietre!"[147]

Potrivit investigațiilor lui Dumbravă asupra exceselor din Focșani, poliția n-a intervenit cu prea mare eficiență, aparent datorită ordinelor de a nu interveni.[148] De fapt, aceste ordine sînt

---

[143] Dinu Dumbravă, *Fără ură! Pregătirea și dezlănțuirea evenimentelor din Focșani în zilele de 17 și 18 martie 1925. Cercetări. Documente. Mărturisiri*, Anchetă întreprinsă după evenimente ca trimis special al ziarelor *Dimineața* și *Adevărul* (Editura Adevărul, București, [1925?]), p. 6 și „En Roumanie", pp. 3–4.

[144] Dumbravă, *Fără ură*, p. 7.

[145] *Ibid.*, p. 6. Profesorii de muzică, de pildă, îi învățaseră pe elevi antisemitul „Imn al Studenților".

[146] *Ibid.*, p. 8

[147] *Ibid.*, p. 22. Căsătoria reală a lui Codreanu avea să aibă loc la Focșani în vara anului 1925. Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 251, 255–256.

[148] Dumbravă, *Fără ură*, p. 6; vezi și „En Roumanie: Apologie", pp. 3–4.

stranii. Liberalii recunoscuseră că reacția lor inițială față de studenții militanți fusese lentă și că era nevoie de hotărîre în pedepsirea lor.[149] Politicienii liberali care au vrut să mute procesul într-un loc mai calm, mai puțin primejdios, unde să se poată obține o condamnare a lui Codreanu, ordonaseră, în chip straniu, poliției să închidă ochii la violențele simpatizanților acestuia frustrați de amînarea procesului. Paralizia forțelor de ordine indică poate nu o simplă complicitate, ci victoria taberei naționaliste radicale asupra opiniei publice. E probabil că guvernul liberal, pierzîndu-și încrederea în capacitatea de a controla violența socială și de a obține un verdict de vinovăție împotriva lui Codreanu la Focșani, a decis amînarea și mutarea procesului într-un loc mai puțin angajat politic. S-ar putea ca liberalii să fi vrut să evite reprimarea armată a mulțimii naționaliste ridicate în sprijinul lui Codreanu și pentru a-și păstra propriile certificate de naționalism.

Turnu Severin a fost ales să găzduiască reluarea procesului. Orașul, ca și întreagă zonă înconjurătoare, avea o populație evreiască relativ mică, numărînd circa 500 de persoane (180 de familii, din care două treimi sefarde) din 25 000 de locuitori.[150] Nu se înregistraseră aici agitații antisemite violente, chiar dacă existau desigur cîțiva antisemiți — cîțiva tineri negustori și băieți de prăvălie, „firește, un grup de studenți" și cîțiva profesori. Săptămînalul de orientare liberală a dat și el frîu liber unor atacuri antisemite ocazionale. Dar mișcarea antisemită nu prinsese rădăcini în rîndul populației largi. Prefectul de poliție al județului și șeful local al Partidului Liberal au promis să colaboreze la menținerea ordinii înainte și în timpul procesului, iar autoritățile locale „garantaseră" guvernului condamnarea acuzatului. În ciuda prognozei optimiste privind condamnarea lui Codreanu la Turnu Severin, naționaliștii radicali au mobilizat și aici cu succes opinia publică, creînd o atmosferă de simpatie pentru acuzat.[151]

---

[149] Liderul liberal Brătianu spunea că fusese o vreme cînd „ezitase" în privința tinerilor naționaliști, care păreau mai degrabă ridicoli decît primejdioși. „Roumanie: Désordres universitaires", *Paix et droit*, decembrie 1924, p. 11.

[150] Sabetay S. Sabetay, „Procesul Codreanu la Turnu Severin", *Toladot* 4 (martie 1975), pp. 17–18.

[151] *Ibid.* și Sima, *Histoire*, p. 38.

În amintirile sale privind procesul de la Turnu Severin, Sabetay Sabetay, fost locuitor al orașului, descrie schimbarea survenită în starea de spirit a orașului și verdictul de achitare al juriului care a decurs de aici.[152] Relatarea care urmează se bazează pe amintirile lui Sabetay. Schimbarea atmosferei de la Turnu Severin se datorează în mare măsură pelerinajului a sute — mai tîrziu mii — de sprijinitori ai lui Codreanu, mai cu seamă studenți. Sub influența lor, negustorii antisemiți locali au pus portretul lui Codreanu în vitrine. Adunări zilnice, în care se angajau grupuri din ce în ce mai largi ale populației locale, au fost organizate sub diverse pretexte de sprijinitorii lui Codreanu. Orașul a devenit astfel un „cartier general antisemit."[153] Evreii din oraș n-au avut în cele din urmă de suferit violențe numai datorită patrulelor sporite și măsurilor de apărare. Comunitatea evreiască se simțea din ce în ce mai mult asediată: evreii ieșeau din casă cît mai puțin posibil; magazinele evreiești țineau obloanele lăsate și închideau seara mai devreme decît în mod obișnuit; în sinagogi rugăciunile se rosteau în șoaptă; în casele evreiești și în sinagogi se ținea lumina stinsă. Tensiunea creștea pe măsură ce procesul se apropia. „Totul prevestea parcă un pogrom."[154] În ajunul procesului, întreg orașul era îmbrăcat în culorile naționale, oamenii purtau ostentiv svastici, iar zidurile erau acoperite cu manifeste incendiare. În provincie se trimiseseră cu miile cărți poștale cu Codreanu în costum național, iar drumul pe care se presupunea că va veni la tribunal era acoperit cu flori.[155]

Procesul a durat șase zile. El s-a desfășurat la teatru, în centrul orașului. Săptămînalul local *Tribuna* a apărut zilnic și uneori de două ori pe zi pentru a relata evenimentul. În ziua cînd trebuia pronunțată sentința, negustorii evrei au acceptat să-și închidă magazinele pentru a evita devastările. Asociația Avocaților Români a hotărît să nu permită membrilor săi s-o reprezinte pe văduva lui Manciu.[156] Potrivit lui Sabetay, „această decizie a făcut o deosebită impresie nu numai în Turnu Severin dar și în toată țara [sic]. Era fără îndoială un avertisment și o indicație pentru jurați."[157]

---

[152] Sabetay, „Procesul".

[153] *Ibid.*, p. 20.

[154] *Ibid.*, p. 19.

[155] „Lettre de Bucarest", *Paix et droit*, iunie 1925.

[156] Sabetay, „Procesul", p. 19.

[157] *Ibid.*

Codreanu avea un sprijin considerabil din partea întregii națiuni în momentul procesului. Cîteva din ziarele cu largă circulație, precum *Universul*, au făcut campanie în favoarea lui. Deși acuzarea a reușit să aibă un avocat, starea de spirit în care a fost judecat procesul a avut fără îndoială impact. Corneliu Zelea Codreanu a avut ultimul cuvînt al apărării la 26 mai — și n-a făcut dovadă de căință. Părînd că așteaptă admirație pentru caracterul naționalist al faptei sale, el a spus: „Domnilor Jurați, noi am luptat și tot ce am făcut, am făcut numai din credință și dragoste pentru țară. Ne luăm angajamentul de a lupta pînă la capăt. Acesta este ultimul meu cuvînt."[158] Grăitoare este și atitudinea procurorului și pledoaria sa către jurați: „Cu o lacrimă de regret în ochi", Titu Constantinescu a cerut juraților condamnarea acuzatului, susținînd că nimeni nu are dreptul să-și facă singur dreptate. Dar și-a atenuat concluzia menționînd circumstanțele atenuante ale crimei. A explicat că „anarhia a pătruns în universități datorită marelui număr de străini", adăugînd: „Ca toată lumea, susțin și eu: România în primul rînd pentru români."[159] Achitarea de către jurați, care purtau toți svastica la rever, n-a fost o surpriză. Inculpatul a fost purtat în triumf din sala de judecată, acoperit de flori, și a intrat ca un erou în Iași. La Turnu Severin a fost înălțat steagul pe clădirile oficiale ca în zilele de sărbătoare. Mari demonstrații au salutat triumful lui Codreanu la Iași, București și în alte orașe. Poliția și-a desfășurat toate forțele în țară pentru a proteja cartierele evreiești în timpul celebrărilor.[160]

Pînă de curînd, istoricii români au încercat să explice ascensiunea fascismului în România pe baza unui model marxist ortodox și rigid, susținînd în general că politicienii burghezi erau complicii criminalilor fasciști și că, invers, naționalismul și antisemitismul fasciștilor erau instigate de clasa capitaliștilor în cîrdășie cu guvernele burgheze pentru a abate clasele de jos de

---

[158] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 248.

[159] „Lettre de Bucarest", p. 6. Vezi și Fătu și Spălățelu, *Garda de fier*, pp. 52–53.

[160] „Lettre de Bucarest", p. 6 și „Roumanie: L'agitation antijuive", *Paix et droit*, iunie 1925, p. 7. Potrivit lui Sabetay, membrii juriului au purtat insigna lui Codreanu ascunsă în dosul reverului în tot timpul procesului, scoțînd-o după declararea sentinței. Vezi Sabetay, „Procesul", p. 20.

la formarea unei conștiințe de clasă.[161] Într-un studiu din 1980, pentru a da doar un exemplu din multele existente în literatură, Gheorghe Zaharia și Mihai Fătu subliniază mai întîi caracterul *de import* al ideologiilor de extremă dreapta din România, recunoscînd totuși existența unor „factori interni care au creat climatul prielnic germinării, apariției și evoluției organizațiilor fasciste. [...] Dintre acești factori, pe un loc de prim rang se situează efortul vîrfurilor burgheziei de a stăvili mișcarea revoluționară a proletariatului și a celorlalte mase muncitoare din România împotriva exploatării și asupririi, pentru drepturi și libertăți democratice."[162] Asemenea argumente erau menite să explice marea influență a naționaliștilor radicali asupra curentelor politice principale ale vieții politice din România, ca și fenomene precum indulgența poliției și sistemului judiciar față de crimele fasciste.[163] La prima vedere, procesul asasinării lui Manciu pare să fie un caz ilustrativ. Examinat însă mai îndeaproape, argumentul „complicității burgheziei" descrie în cel mai bun caz doar defectul insuficientei intransigențe a liberalilor, și nicidecum mecanismele sau motivațiile posibile ale strategiei liberale.

Într-un raport adresat Ministerului francez al Afacerilor Externe la 31 mai 1925, ambasadorul Franței la București scria că guvernul Brătianu încercase să-l supună pe Codreanu unui proces corect, dar că opinia publică, mai ales cea din rîndul intelectualilor din România, a dus la verdictul de achitare.[164] Diplomatul francez pare să aibă întru totul dreptate. Evident, dacă guvernul ar fi dorit să-l achite pe Codreanu, nu s-ar fi obosit să mute procesul la Turnu Severin. Liberalii nu erau bucuroși că pierduseră controlul des-

---

[161] Vezi Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*; Fătu și Spălățelu, *Garda de fier* și Ioan Scurtu, *Viața politică*. În 1944, cînd Pătrășcanu și-a scris cartea, interpretarea marxistă era încă nouă, el fiind printre primii care au privit empiric — și critic — dreapta românească, împotriva căreia tocmai începuse să se îndrepte curentul de opinie.

[162] Gheorghe Zaharia și Mihai Fătu, „România", în Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. 2 (Editura politică, f.o., 1980), p. 248. Se mai găsesc explicații de tipul „fascismul ca diversiune a luptei de clasă" și în scrierile cercetătorilor români care publică mai recent în Occident. Vezi Ioanid, *Sword of the Archangel*.

[163] Vezi, de pildă, Fătu și Spălățelu, *Garda de fier*, pp. 52–53.

[164] QD 26/207–208, 31 mai 1925.

fășurării procesului la Focșani. Apare limpede că ei încercau să-l condamne pe Codreanu, motiv pentru care au mutat procesul de la Focșani, unde achitarea părea iminentă, la Turnu Severin, unde sperau să aibă o atmosferă neutră și să obțină condamnarea. Indulgența poliției sub conducerea înaltelor autorități din Focșani în timpul răzmeriților din martie, ca și slaba pledoarie a acuzării ce i-a urmat par mai degrabă rezultatul imensei presiuni a opiniei publice în favoarea naționalismului radical decît al complicității deliberate a liberalilor. Aceștia nu puteau adopta o poziție total intransigentă împotriva lui Codreanu fără a risca sinuciderea politică, deoarece liderul ieșean reușise să apară drept un marcant exponent al naționaliștilor. Pe scurt, nu liberalii îi utilizau pe radicali ca diversiune, ci mai degrabă erau ei înșiși manipulați.

Această explicație dă seama de capitalul politic naționalist pe care Codreanu și organizațiile din care făcea parte — LANC și mai tîrziu Legiunea Arhanghelului Mihail și Garda de Fier — erau capabili să-l pună în joc în eforturile de recrutare a membrilor și de dobîndire a unui sprijin social mai larg pentru crimele comise „în numele națiunii."[165] Ea dă seama de asemenea de tratamentul blînd de care s-au bucurat studenții naționaliști din partea naționaliștilor din curentele politice de centru și din partea instituțiilor statului, chiar și atunci cînd agitația prilejuită de *numerus clausus* a atins proporții criminale.[166] Reprimarea violentă a Gărzii de Fier în anii '30, inclusiv asasinarea lui Codreanu în noiembrie 1938, a fost reversul medaliei. Întrucît societatea civilă românească și sistemul său judiciar erau incapabile să-i marginalizeze pe naționaliștii radicali, singura cale rămasă la dispoziția forțelor politice la putere pentru a se asigura împotriva amenințărilor extremiste era forța brută.

---

[165] În afara exemplelor analizate aici, criminalii fasciști au fost în repetate rînduri achitați în România: Neculai Totu pentru uciderea lui David Fallik în 1926; Gheorghe Beza după tentativa de asasinat a subsecretarului de stat liberal în 1930; legionarii implicați în incendierea de la Borșa din 1930; Emil Siancu pentru asasinarea lui Mauriciu Tischler în 1933. Chiar și după asasinarea primului ministru liberal I. G. Duca în 1933, autorii morali au fost achitați, condamnați fiind doar asasinii de fapt. Vezi Fătu și Spălățelu, *Garda de fier*, pp. 66–68, 98, 104–105.

[166] Vezi „Le pogrome roumain", *Paix et droit*, decembrie 1927, pp. 1–2, în care e descris un congres studențesc antisemit desfășurat la Oradea în decembrie 1927.

Spre o lume întemeiată pe credință

După sporirea capitalului politic prin acțiunile sale eroice și prin procesele judiciare de la începutul și de la mijlocul anilor '20, Codreanu a continuat să-și consolideze baza organizațională. Împreună cu un mic grup de discipoli s-a desprins de LANC și a întemeiat Liga Arhanghelului Mihail în 1927. În anii '30 influența lui Codreanu a început să pătrundă dincolo de tînăra generație, în chiar inima României — în țărănime.

În mai 1927 tinerii săi camarazi i-au cerut lui Codreanu să se întoarcă de îndată de la Grenoble, unde studia în vederea obținerii unei licențe superioare în drept. Urgenta cerere se datora luptelor devastatoare din rîndul activiștilor mai în vîrstă ai LANC. În calitatea sa de lider necontestat al tinerei generații de naționaliști, Codreanu avusese sarcina organizării naționale a LANC din 1923. Revenind din străinătate în 1927, el a încercat în mod semnificativ să reducă daunele aduse mișcării naționaliste protejînd tînăra generație de disputele facționaliste ce-i afectau pe vîrstnici. I-a adunat laolaltă pe tinerii activiști cei mai loiali și la 24 iunie a întemeiat Legiunea Arhanghelului Mihail (LAM).[167]

Spre mîndria lui Codreanu, legiunea a fost la început lipsită și de bani, și de program, sfidînd astfel atît materialismul cît și convențiile.

> Ne vom deosebi fundamental de toate celelalte organizații politice, plus cuzismul. Toți cred că țara moare din lipsă de programe bune. Și de aceea își alcătuiesc cîte un program perfect închegat și pleacă cu el să adune oameni. [...] Țara aceasta piere din lipsă de *oameni*, nu din lipsă de programe. Aceasta este părerea noastră. Că deci, nu programe trebuie să creiem, ci *oameni, oameni noui*. Pentru că așa cum sînt astăzi oamenii *crescuți de politicianism* și *infectați* de influența iudaică, vor compromite cele mai strălucite programe.[168]

În loc de programe, legionarii aveau „puterile lui Dumnezeu înfipte în suflet". Codreanu descria legiunea din prima sa perioadă de existență ca fiind caracterizată de credința pătimașă în Dumnezeu, de nestrămutată încredere în misiunea ei, dragostea membrilor unul pentru celălalt și de cîntecele pe care le cîntă.[169]

---

[167] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 266–297.
[168] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 305–306.
[169] *Ibid.*, pp. 403–404, 409–411.

În ciuda conotațiilor „blînde" ale acestui portret, Codreanu și-a dedicat aproape întreaga energie creării unui cadru organizatoric puternic, a cărui unitate era *cuibul* alcătuit din trei pînă la treisprezece membri „sub comanda unui singur om". Analog cuibului exista pentru femei *cetățuia*. *Frățiile de cruce* erau celule pentru tinerii de pînă la nouăsprezece ani, iar *frățiorii de cruce* grupau tinerii sub paisprezece ani. Structura orgazițională bazată pe cuiburi a dat posibilitatea celor cîțiva indivizi izolați care au întemeiat legiunea să recruteze alți membri. Inițiatorul fiecărui cuib devenea liderul său. Ca și în alte mișcări fasciste, se socotea că în legiune conducerea apare în mod organic. În timp, s-a dezvoltat o rețea ierarhică de celule, organizată pe sate, județe, regiuni și provincii.[170] În ianuarie 1929, după o adunare națională a șefilor de cuib, Codreanu a conchis că sistemul funcționează, că organizația ia amploare, că într-adevăr „*prinde cu deosebire în rîndurile tineretului*".[171] Primii ani ai legiunii au fost dedicați construirii organizației, insuflării spiritului legionar, inițierii unei publicații regulate, *Pămîntul strămoșesc*, și creării unei baze de abonați ai acesteia. O altă latură a legiunii a fost reprezentată de proiectele de construcție executate în tabere de muncă și lungi marșuri.[172] Munca și marșurile severe erau ocazii de a cunoaște țara strămoșească, de a clădi solidaritatea și de a-i obișnui pe legionari cu disciplina militară. În 1929 Codreanu a hotărît să adîncească mișcarea „pășind în mase", punînd legiunea să facă agitație în lumea satelor. Potrivit chiar spuselor sale, prima adunare publică din Tîrgu Berești, un „viespar de jidănime" din județul Covurlui, a durat doar cinci minute; Codreanu și alți doi legionari au ținut scurte discursuri. Momentul de vîrf al evenimentului a fost vizitarea călare a satelor din jurul tîrgului. Codreanu a împrumutat un cal și a umblat călare prin zonă însoțit de discipoli de-ai săi pe jos. În fiecare loc spunea cîteva cuvinte mulțimii adunate în jurul bisericii.

> Lumea s-a adunat toată: bărbați, femei și copii. Le-am vorbit puține cuvinte și nu am desfășurat nici un program politic. „Să ne

---

[170] *Cărticica șefului de cuib*, (f.e., f.d.), p. 5 și Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 336–337, 340.

[171] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 350–351.

[172] Sima, *Histoire*, pp. 79–81.

unim cu toții, bărbați și femei, să ne croim nouă și neamului nostru altă soartă. Se apropie ceasul de înviere și mîntuire românească. Cel ce va crede, cel ce va lupta și suferi, va fi răsplătit și binecuvîntat de neamul acesta. Vremuri noui bat la porțile noastre! O lume, cu sufletul sterp și uscat, moare și alta se naște: a acelora cu sufletul plin de credință. În lumea aceasta nouă, fiecare își va avea locul său, nu după școala, nu după inteligența, nu după știința, ci în primul rînd după credința și după caracterul său.[173]

Pe măsură ce mergea din loc în loc prin județul Covurlui, Codreanu aduna în jurul lui alți oameni călări. În cele din urmă au improvizat o uniformă punîndu-și pene de curcan la pălării. Cum zvonul despre grupul celor cu pană la pălărie se răspîndea, sătenii din întreaga zonă îi așteptau sosirea cu mare nerăbdare. La sfîrșitul zilei, peste trei mii de oameni se înapoiau la Tîrgu Berești, încheind primul turneu propagandistic al legiunii.[174]

În iarna aceea (1929–1930) legionarii au făcut și alte asemenea turnee prin părți îndepărtate ale Transilvaniei și Basarabiei. Deși aparent nu discutau programe, ei veneau cu o mulțime de promisiuni de salvare a sufletelor românilor după secole de nedreptate. Erau mulțumiți de calda primire a țăranilor și de nepolitizarea oamenilor simpli din acest zone periferice. Nu aflau aici „partide, nici vrajbă, nici ciocniri de interese, nici oarba neunire, nici luptele între frați, ci *unitate și armonie*". Structura lipsită de diferențiere politică a societății rurale corespundea viziunii monolitice a LAM privitoare la națiunea română etnic omogenă, nedivizată între variate opinii și apartenențe. La Cahul, în vestul Basarabiei, cel mai mare turneu a adus laolaltă trei mii de legionari și douăzeci de mii de țărani. Sătenii l-au auzit pe Codreanu promițînd că legiunea nu-i va uita „în robia jidănească", că vor fi iarăși stăpîni în țara lor și că în lupta de acum țărănimea trebuia doar să aibă încredere că va fi răsplătită cu dreptate și glorie.[175]

---

[173] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 365–336.

[174] *Ibid.*, pp. 366–367. Pentru o altă descriere a activității desfășurate de legiune la țară, vezi Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others*, pp. 246–247. Autorul își amintește propriile impresii despre Codreanu din timpul unui turneu de propagandă prin munții Transilvaniei în 1937.

[175] Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 368–375. Despre puterea legiunii în special în zonele rurale sărace și izolate, vezi Eugen Weber, „The Men of the Archangel", *Journal of Contemporary History* 1, nr. 1 (1966), pp. 110–117.

Succesul de la Cahul l-a determinat pe Codreanu să închipuie un marș eroic prin întreaga Basarabie. Ca modalitate de a înfrunta autoritățile, care se opuneau acestui proiect, Codreanu și discipolii săi au hotărît să formeze o nouă organizație în primăvara anului 1930 pentru „combaterea comunismului jidănesc". Garda de Fier urma să includă Legiunea Arhanghelului Mihail, ca și alte grupuri de tineri, indiferent de afilierea lor la alte partide. Intenția de a înrola întreg tineretul României într-o mișcare largă cu un crez naționalist anticomunist nu s-a realizat pe deplin, LAM devenind oficial singurul membru al propusei Gărzi de Fier. Numele de Garda de Fier a prins însă, devenind apelativul preferat al organizației lui Codreanu.[176]

În 1930 au avut loc tulburări antisemite în Maramureș, Bucovina și Basarabia. Potrivit lui Armin Heinen, tensiunile antisemite considerabile din nordul României din acea vreme dădeau motive pentru temerea că ar putea izbucni „adevărate pogromuri".[177] Spre deosebire de „tulburările" antisemite precedente, care apăruseră mai cu seamă în centrele universitare și la congresele studențești de la București, Iași, Cluj și Oradea, de această dată agitațiile au izbucnit în majoritate în zone rurale puțin cunoscute în jurul tîrgurilor și satelor Borșa, Balancea, Putna, Vama, Tîrgul Berești și Bălți, pentru a da cîteva exemple, zone în care, așadar, activiștii LAM pregătiseră deja adesea terenul în turnee de propagandă anterioare. Agitația a cuprins mii de țărani atîțați de propagandiști ai LANC sau LAM.[178]

Unul dintre episoadele cele mai izbitoare a avut loc la Borșa, cea mai mare comună din Maramureș, cu o populație de douăsprezece mii de locuitori, din care patru mii evrei. Ca și în alte locuri din Maramureș, evreii ocupau centrul tîrgului, casele lor fiind înșirate de-a lungul străzii principale. Un reporter al ziarului *Cuvântul*, Gheorghe Vornicu, remarca: „În Borșa, cum te scobori din gară, și pînă la satul numit Șesul Poenei, către Prislop, pe distanță de cca 10 km, numai evrei vezi în dreapta și în stînga

---

[176] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 377 și Sima, *Histoire*, pp. 85–86.

[177] Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael"*, p. 200.

[178] „En Roumanie: La propagande de haine", *Paix et droit*, februarie 1930 și „En Roumanie: L'élection de Couza — Troubles antijuifs", *Paix et droit*, mai 1930.

drumului."[179] În timp ce cîțiva evrei bogați dețineau suprafețe împădurite în Maramureș, alții lucrau ca muncitori forestieri alături de țăranii români.[180]

În vara anului 1930, un foc a mistuit toate casele, cu excepția cîtorva, de-a lungul unui kilometru aproape, pe strada principală. Au fost distruse o sută douăzeci și opt de case și 67 de anexe, fără pierderi de vieți omenești. Pe lîngă casele evreiești au ars și patru case românești și patru germane. Focul a izbucnit aparent în timpul zilei. Țărani români i-au spus lui Vornicu că nu erau nebuni pînă într-atît încît să dea foc „ziua namiaza mare. Chiar de ar fi fost un nebun între noi — ar fi avut atîta minte să o facă noaptea."[181] O primă investigație guvernamentală a evenimentelor de la Borșa a conchis că focul era urmarea hazardului, iar o a doua că pricina lui era misterioasă.[182]

Potrivit unui articol din *Paix et droit*, în mai 1930 circa o mie de țărani înarmați cu ciomege și topoare s-au răsculat împotriva evreilor orașului, au dat foc cartierului evreiesc, obligîndu-i pe evreii din Borșa să fugă în pădurea din apropiere. Un alt articol apărut patru luni mai tîrziu în aceeași publicație stabilește data incendierii la 18 iulie.[183] Ambele surse sînt de acord că instigatorul revoltei a fost studentul agitator „cuzist"[184] Dănilă. Acesta venise pentru prima oară în zonă în martie, trimis de asociația antievreiască Cultul Patriei, iar tovarășii săi erau preoți, învățători și studenți. Dănilă a ținut conferințe culturale cu mesaj antisemit. El s-a întors la Borșa la începutul lui mai și a condus acțiuni agresive

---

[179] Gheorghe Vornicu, „O anchetă în Maramureș: Borșa și necazurile ei", *Cuvântul*, 6 august 1930. Potrivit articolului „En Roumanie: Une vague de pogromes", *Paix et droit*, septembrie 1930, p. 3, Borșa avea 15 000 de locuitori, majoritatea dintre ei fiind evrei.

[180] Eugen Relgis, „Întoarcerea...", *Adam* 3, nr. 48 (1931), p. 8.

[181] Vornicu, „Borșa și necazurile ei". O sursă evreiască arată că au fost arse 140 de case, din care aproximativ 10 aparțineau neevreilor, iar restul evreilor. Vezi „En Roumanie: Une vague de pogromes", p. 3. Altă sursă evreiască menționează 167 de case arse în Borșa. Vezi AIU/IIB/18, 18 aprilie 1931.

[182] „En Roumanie: Une vague de pogromes", p. 4.

[183] „En Roumanie: L'Election de Couza — Troubles antijuifs", *Paix et dorit*, mai 1930 și „En Roumanie: Une vague de pogromes", *Paix et droit*, septembrie 1930, p. 4.

[184] În ciuda despărțirii dintre Codreanu și Cuza, termenul „cuzist" a continuat să fie utilizat pentru a descrie agresiunile antisemite de orice fel.

menite să-i alunge pe evrei din zonă. Îi incitase pe țărani să-i arunce pe evrei în Tisa; de asemenea cîțiva evrei au fost botezați cu forța în alt rîu. Agitatorii chemau la incendierea cartierului evreiesc ca unică măsură de a scăpa de evrei din oraș. Comunitatea evreiească din Borșa, veche de două sute de ani, a apelat la autorități pentru ocrotire. Dănilă i-a atras pe țăranii foarte săraci spunîndu-le că evreii pot rămîne numai dacă anulează datoriile creștinilor, își abandonează pămînturile și făgăduiesc să nu mai angajeze servitori creștini.[185]

Incidentul a fost învești mîntat în ritualul mistic ce amintea de stilul lui Codreanu din turneele sale de propagandă la țară. Au fost trase clopotele bisericilor pentru a-i strînge pe răzvrătiți, care au înconjurat biserica de șapte ori; „în mîinile lui Dănilă" au fost depuse jurăminte religioase, asemănătoare celor făcute cu prilejul aderării la LAM. Într-o perioadă de tensiuni politice, cînd pînă și intelectualii îl așteptau pe Regele Carol să revină din exil pentru a salva România de o democrație imperfectă, Dănilă a pretins de-a dreptul că e Carol revenit să salveze populația creștină de jugul evreiesc.[186] Sau cel puțina așa circula zvonul. Un țăran i-a spus lui Vornicu: „Domnule, se spune între noi că Dănilă nu ar fi fost decît împăratul nost Carol cel nou, îmbrăcat ca toți domnii și care înainte de a merge la București a umblat prin țară să vadă ce-i, și a venit și pe la noi."[187]

În cel de-al treilea raport al seriei sale de investigații, Vornicu spunea că Dănilă venise la Borșa „cu autorizație în regulă să ție o conferință culturală, ca și în alte sate, la școală. Dar pe cînd Dănilă ținea conferința, evreii au asediat școala, au spart geamurile și au stricat ușa și pereții."[188] Deși autoritățile au intervenit atunci pentru a menține liniștea, creștinii din Borșa au vrut să țină o adunare cu preoți și steaguri pentru a celebra o sărbătoare națională

---

[185] „En Roumanie: L'élection de Couza — Troubles antijuifs" și „En Roumanie: Une vague de pogromes", p. 4.

[186] Un oarecare I. Dănilă era un apropiat al lui Codreanu. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael"*, p. 204; „En Roumanie: L'élection de Couza" și „En Roumanie: Une vague de pogromes", pp. 3–4.

[187] Gheorghe Vornicu, „Semne rele prin satele maramureșene", *Cuvântul*, 26 august 1930.

[188] Gheorghe Vornicu, „O anchetă în Maramureș: Cum s-a ajuns la mișcările din Borșa", *Cuvântul*, 7 august 1930.

cîteva zile mai tîrziu. Ca răspuns la apelurile evreilor, autoritățile au interzis adunarea. Atunci însă, țăranii „cari erau fără lucru" au cerut preoților să țină o slujbă de o săptămînă, pe care au și început-o. Autoritățile au încercat să-i facă pe țărani să părăsească biserica și i-au potolit trimițînd cinci vagoane cu grîu. Din acestea, două trebuiau să fie distribuite evreilor, ceea ce a făcut din nou să crească tensiunea.[189]

Episodul de la Borșa este descris întru cîtva diferit de Codreanu în *Pentru legionari*. Potrivit lui, doi preoți și un țăran din Maramureș veniseră să-l vadă la Iași la începutul lui iunie 1930, cu misiunea de a-l implora, pe el și pe studenții săi, să ajute parohiile lor aflate într-o disperată strîmtoare. Memoriile delegaților către oficialitățile guvernamentale rămăseseră fără răspuns. Codreanu a răspuns trimițînd patru legionari la Borșa pentru a recruta membri în LAM și i-a asigurat că nu sînt singuri. Țăranii maramureșeni s-au înrolat atunci cu miile în Garda de Fier.[190] Data specificată de Codreanu pentru vizita delegației din Maramureș — iunie 1930 — se coroborează cu cel de-al doilea articol din *Paix et droit*, care datează incendierea de la Borșa în 18 iulie 1930. Prima mențiune a incendierilor de la Borșa în *Paix et droit* nu numai că sugerează luna mai ca dată, dar numărul însuși al publicației a apărut în mai, indicînd poate că au avut loc mai multe incidente din ce în ce mai grave. Un alt articol, care relatează procesul participanților la evenimentele de la Borșa, confirmă că tulburările și intimidările au început în prima parte a lunii mai culminînd la mijlocul lui iulie. La 16 iulie, cînd cartierul evreiesc a ars, jandarmii au găsit în Borșa „patru studenți străini de oraș, care, contrar regulilor poliției nu-și declaraseră autorităților prezența."[191]

La 17 noiembrie, la Satu-Mare, într-o atmosferă ce sugera starea de asediu, au fost judecați optzeci și trei de oameni, din care optsprezece evrei, acuzați că „au provocat dezordini". Între neevreii judecați, în prim-plan se aflau Dănilă și preoții Andrei Berindei și Ion Dumitrescu. O prestigioasă echipă de avocați antisemiți cuprinzîndu-i pe Ion Moța, Corneliu Zelea Codreanu și pe profesorul de drept Ion Cătuneanu le-au asigurat apărarea.

---

189 *Ibid.*

190 Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 379–380.

191 „En Roumanie", *Paix et droit*, decembrie 1930, p. 4.

Procesul s-a încheiat cu o amendă de cinci mii de lei pentru Dănilă și în rest cu achitarea generală, descrisă de unele ziare ca fiind „diplomatică" deopotrivă pentru „incendiatori și pentru victime."[192]

Deși a recunoscut că la Borșa fusese provocat un incendiu, Codreanu a aruncat răspunderea ultimă pe umerii evreilor înșiși. Aceștia, susținea el, se simțeau amenințați de succesul eforturilor de organizare ale legiunii și au acționat în mod disperat: „Jidanii și-au dat seama de primejdia unei renașteri românești și au început a provoca. Văzînd că sistemul nu le reușește, atunci au recurs la un mijloc infernal. Au dat foc Borșei, aruncînd vina asupra Românilor. Ziarele jidănești au început imediat să țipe. Să ceară măsuri energice contra Românilor, cari vor să facă pogromuri." Evreii i-au acuzat și i-au alungat cu pietre pe cei doi preoți prinși de autorități și aruncați în închisoare. Cei patru legionari și cîțiva țărani au fost de asemenea arestați.[193]

După primele încercări încununate de succes de a mobiliza masele, Codreanu a îndreptat progresiv Garda de Fier către lupta electorală. Punctul de cotitură a survenit în 1930. Criza economică crease o situație deznădăjduită țăranilor, iar aceștia erau de aceea receptivi la soluții apocaliptice. Momentul era copt și din punct de vedere politic pentru o schimbare spectaculoasă. Național-țărăniștii fuseseră aleși în urmă cu doi ani cu o zdrobitoare majoritate de voturi pe baza unui program de reforme, dar, firește, nu reușiseră să-și țină promisiunile într-un timp atît de scurt. Țăranii erau dezamăgiți, ca și intelectualii opoziționiști. Într-un prim pas pe o pantă ideologică abruptă, mulți membri ai opoziției antiburgheze necomuniste s-au adunat cu frenezie în jurul Regelui Carol revenit din exil. Intelectualii etnici români disprețuiau din ce în ce mai mult politica tradițională a partidelor ca demodată și coruptă, optînd în schimb pentru soluții utopice, populiste și chiar revoluționare.[194] Politica mesianică a lui Codreanu a mers pe căi paralele. La mijlocul și la sfîrșitul anilor '30, Garda de Fier și LANC au repurtat victorii electorale semnificative, mulți membri ai elitei intelectuale a României urmînd cu sufletul și mintea porunca *Căpitanului*.

---

[192] *Ibid.*

[193] Codreanu, *Pentru legionari*, p. 380.

[194] Irina Livezeanu, „A Jew from the Danube: *Cuvântul*, the Rise of the Right, and Mihail Sebastian", *Shvut* 16 (1993), pp. 306–310.

CONCLUZII

După 1918 România a cuprins patru regiuni multă vreme despărțite una de alta. Oricum am evalua împărțirile impuse de istorie pământurilor românești de către imperiile est-europene, aceste împărțiri au avut efecte durabile asupra tendințelor demografice, culturale și lingvistice ale diferitelor provincii, ca și asupra componenței sociale și a elitelor din regiunile recent unite în România Mare. Unirea din 1918 a însemnat apariția unui stat profund scindat, efectele neașteptate ale secolelor de separare politică ridicînd mari dificultăți în fața lui și în fața sentimentului identității naționale din rîndul populației sale. Caracterul fragil, segmentat al acestui stat unificat a fost surprinzător pentru naționaliștii români, nepregătiți în perioada antebelică, a naționalismului iredentist, să facă față caracterului multinațional și divizat în regiuni al țării lor.

Am încercat, în această carte, să leg ideologia etnică naționalistă, care a dominat progresiv România după unirea din 1918, de procesele concrete de construire a națiunii sprijinite de guvernul român, cărora grupuri sociale și elite locale neguvernamentale le-au imprimat o dinamică independentă și întru cîtva imprevizibilă. Departe de a fi ultimul act al procesiunii întregirii naționale, anexarea de către Regat în 1918 a teritoriilor aflate de multă vreme sub stăpînire străină poate fi privită drept o ridicare a cortinei în drama României Mari, al cărei conflict s-a învîrtit în jurul integrării sociale, politice și culturale a țării mărite. Personajele principale ale „piesei" au fost elitele românești din vechile și din noile teritorii, „noua generație", mult mai puțin legată de identitatea regională decît predecesoarele ei și care aspira să devină elita etnic pură, necontestată a țării, precum și vechile elite din noile teritorii, alcătuite în general din neromâni: ruși, maghiari, germani și evrei.

În Basarabia rusească, în Bucovina austriacă și în Transilvania ungurească dinainte de 1918 românii fuseseră în mare parte

populația rurală săracă. Slab reprezentați în rîndul elitei instruite, ei aveau doar o influență redusă asupra sferei urbane și culiivate a vieții sociale. Într-adevăr, amprenta lăsată de români asupra peisajului urban al noilor provincii era mai slabă chiar decît prezența lor numerică efectivă. Lipsa de relevanță în mediile urbane și culturale a românilor se explică prin cîțiva factori. Orășenii români din noile provincii erau cuprinși esențialmente în trei categorii: mai întîi erau românii cu un statut înalt — doctori, preoți, întreprinzători, învățători, profesori, avocați și ziariști —, care însă funcționau îndeosebi în cadrul comunității românești, fiind astfel „ghetoizați". Ca să parafrazăm un articol din 1924 privitor la avocații români din Transilvania, aceștia se consideraseră înainte de război emisarii satelor românești în lumea urbană străină, privită drept ostilă românilor.[1] Dacă avocații români aveau un asemenea rol de mediere, chiar dacă întotdeauna limitat la comunitatea românească, majoritatea profesorilor, ziariștilor, preoților ortodocși și uniți români aveau și mai puține contacte cu comunitatea neromânească. Ei funcționaseră în calitate de „liber profesioniști" români în limitele propriei lor comunități.

În al doilea rînd, un mare număr dintre orășenii români din clasa săracă lucrau în slujbe mărunte, de servitori și muncitori necalificați. Lipsa unui statut și stinghereala lor în mediul urban contribuia la perpetuarea imaginii de țărani pe care și-o făceau despre ei înșiși, în ciuda faptului că trăiau la oraș. Menținеau legături mai strînse cu satul lor de baștină. Faptul că „țărănia", sau statutul scăzut al românilor în orașele din Bucovina, Basarabia și Transilvania, era doar un accident istoric e mai presus de îndoială. Asemenea stratificări etnice au loc în majoritatea societăților multietnice. În orașele Vechiului Regat, datorită împărțirii slujbelor pe criterii etnice, unguroaicele ocupau în mod caracteristic poziții de slujnice sau de doici, de pildă, în vreme ce mulți evrei lucrau ca tinichigii, fierari și alte îndeletniciri manuale. Cu toate acestea, statutul social inferior al românilor din regiunile recent alipite reprezenta o realitate tranzitorie dureroasă în perioada imediat postbelică.[2]

---

[1] „Criza avocaturii în Ardeal", *Țara noastră*, 3 februarie 1924.

[2] Vezi University College, Londra, Mocatta Library, Moses Gaster Archive, „Memoirs", p. 59. Îi sînt recunoscătoare lui Victor Eskenasy pentru sublinierea acestui punct și pentru referința de mai sus.

În sfîrșit, erau români care își asimilaseră limbile și culturile urbane neromânești ale diasporei românești, ceea ce făcea să prospere și să-și ridice statutul social în sistemele maghiar, austriac și rusesc. Succesul lor era plătit însă cu pierderea identității lor etnice originare. Așa cum am văzut, elitele românești deznaționalizate au continuat să reprezinte o problemă însemnată în perioada interbelică. Caracterul șters al comunităților urbane românești din noile zone era agravat și de cultura străină ce impregna instituțiile culturale majore moștenite de România Mare — școli, universități, mijloace de informare, teatre ș.a.m.d.

Statul birocratic supradimensionat al României, în alianță cu intelectualitatea naționalistă ale cărei posturi le asigura, au încercat să compenseze slăbiciunea societății civile urbane a etnicilor români cu o politică culturală activă, intervenționistă. Ei au urmărit să transforme infrastructura educațională a țării favorizîndu-i pe români pe seama neromânilor deținători de privilegii în trecut, dezvoltînd elita etnică românească a țării, înlăturînd elitele neromânești și românizînd instituțiile și orașele țării întregite. Promovarea românilor în dauna neromânilor era justificată din punctul lor de vedere. E necesar să ne amintim însă că guvernele României nu puteau urmări acest proiect pe față, căci Tratatul de Protecție a Minorităților, adoptat în ciuda puternicei opoziții a României, fusese condiția extinderii sale postbelice. Așa se face că nici o legislație privind *numerus clausus* nu s-a aplicat oficial în România pînă la guvenrul Goga–Cuza din 1938.[3]

Printre cele mai importante instrumente de integrare și mobilizare culturală se afla cultura românească înaltă oferită cu o puternică încărcătură de naționalism în școli și alte instituții. În perioada interbelică, aceste instrumente erau privite drept arma cea mai eficace din arsenalul unui *Kulturkampf* național. Reprezentanții statului și alți naționaliști independenți erau în ansamblu de acord asupra importanței școlilor pentru securitatea și consolidarea națiunii. Cu ocazia unei conferințe ținute în 1921 la un cerc cultural, un vorbitor a exprimat limpede acest punct de vedere: „În școală toți se deprind a simți la fel, a avea aceleași sentimente de rasă, de neam și de sînge, căci o națiune se menține

[3] Paul A. Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937–February 1938", *Canadian-American Slavic Studies* 8 (primăvara 1974), pp. 51–52 și 71–72.

întîi prin școală și apoi prin arme. Școala e chemată să formeze conștiința unitară națională și să întărească națiunea."[4] În acest spirit, expansiunea educațională masivă era justificată prin referirea la „deșteptarea" țăranilor, proces echivalent cu întărirea națiunii. Țăranii români erau chemați să participe la viața publică, să-și părăsească viața „latentă" din trecut și să dăruiască statului ființa lor etnică. Funcția școlilor era aceea de a-i pregăti pentru rolul public, național pe care-l aveau de jucat. Mai mult chiar decît școlile primare și secundare, antrenate în formarea și omogenizarea națiunii, instituțiile de învățămînt superior aveau misiunea nemijlocită de a crea elita națională; universitățile au fost rapid politizate devenind focare de conflict național.

În școli, universități și în alte așezăminte culturale, românizarea a luat forme variate, în funcție de contextul etnic, regional și social local. Între aceste forme se numără cele afirmative: extinderea rețelei de învățămînt de toate nivelurile astfel încît aceasta să poată instrui mai mulți români, favorizarea profesorilor și elevilor români, construirea de cămine pentru a da posibilitatea tinerilor țărani români să frecventeze școlile secundare urbane într-un mediu protejat din punct de vedere etnic și transferarea școlilor secundare în mediul rural. Formele negative — din punctul de vedere al neromânilor — includ reciclarea celor care nu vorbeau româna și descurajarea folosirii altor limbi în învățămînt, oprirea dezvoltării libere a școlilor și cluburilor neromânești și încercarea de a-i opri pe studenții minoritari să urmeze în număr prea mare universitățile românești. Această politică de construire a națiunii române era devastatoare pentru elitele neromânești, inclusiv pentru mulți evrei asimilați care trăiau în regiune de generații și care voiau să fie socotiți în primul rînd români.

„Noua generație" a privit critic înlocuirea cam la întîmplare a elitelor urmărită de notabilități locale și de funcționari de la București. Obiecțiile lor nu veneau dintr-un dezacord de principiu față de această direcție; dimpotrivă, ei socoteau că politica desfășurată în surdină de politicienii conservatori, de funcționarii locali și de ministerele de la București nu era destul de rapidă și de hotărîtă. În cursul anilor '20, studenții români de la instituțiile

[4] CS/1921/330/47–48.

de învățămînt superior din România Mare au aderat în număr tot mai mare la ideologia naționalistă militantă. „Noua generație" a României — cum a ajuns să fie cunoscut grupul tinerilor naționaliști — constituia embrionul unei societăți civile urbane a etnicilor români, ce lipsise în mare parte pînă atunci, reprezentînd prin urmare o legătură prețioasă între stat și societatea rurală. În înregul ei, generația aceasta alcătuia o elită națională în formare — cei mai mulți veniseră recent în universități de la țară — și aveau concepții panromânești, antiregionaliste. Se socoteau ei înșiși, și erau recunoscuți de societatea în ansamblu, drept avangarda națiunii. Istoricul britanic C. A. Macartney comenta în 1937 atracția exercitată de partidele de extremă dreapta asupra tinerei generații din România și asupra panromânismului ei în următoarele cuvinte:

> Aceste [...] grupuri care-și împart între ele adeziunea majorității tinerilor români, sînt toate „fasciste". [...] Toate sînt puternic naționaliste și [...] nici unul nu pare să facă [...] vreo deosebire între un fel de român și altul [...]. Între intelectualii din România, adevărata linie de separație nu este regională, ci una care desparte noua generație de cea veche. Tinerii din toată țara se luptă pentru o nouă Românie, mai națională, mai unită decît cea veche.[5]

Studenții români naționaliști îndeplineau un număr de cerințe importante apărute o dată cu procesul accelerat de construire a statului și a națiunii. Tinerii naționaliști radicali au devenit cei mai angajați constructori voluntari ai națiunii. Deși erau cei mai severi critici ai partidelor politice aflate la putere și ai forțelor naționaliste mai moderate asociate acestora, „noua generație" era de fapt aliata statului în activitatea de naționalizare.

În același timp, curentul principal al opiniei publice ca și cel de centru-dreapta căutau salvarea națională la tînăra generație, tot așa cum idealizau țărănimea română. De fapt, cele două întruchipări ale națiunii — țărănimea și tineretul — erau legate în scrierile ideologilor de dreapta. Nichifor Crainic, figură politică și literară de dreapta de mare influență, editor al revistei ortodoxiste *Gândirea* și profesor de teologie la Facultățile de Teologie

---

[5] Carlile A. Macartney, *Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919–1937* (Oxford University Press, Londra, 1965), p. 283. Prima ediție a cărții a apărut în 1937.

de la Chișinău și București[6], încerca să explice alegerea ideologiei religioase, monarhiste și naționaliste de către tineretul român:

> Dacă ar fi să căutăm explicația acestui fapt cu adevărat minunat al orientării spontane și autonome a tinerimii noastre, mie unuia mi se pare ușor de găsit: ea stă în moștenirea pe care acești tineri o aduc de acasă. În marea majoritate, studenții noștri, și în special cei care dau tonul [...] vieții colective, sînt copii de țară. Sînt feciori de țărani sau, cînd sînt tîrgoveți, sînt nepoți de țărani. Prin sufletul lor, în pofida tuturor ispitelor culturii superioare și civilizației orășenești, irumpe sănătatea morală a poporului nostru. Patrimoniul acesta misterios e suportul întregii lor vieți colective de azi. Nu e greu să descoperim, printr-o analiză sumară, caracterul țărănesc al acestui patrimoniu.[7]

Una din temele prezenței cărți a fost procesul contopirii teritoriilor anterior separate în cadrul României Mari. O alta, strîns legată de cea dintîi, a fost caracterul ideologiei naționaliste care a sprijinit proiectul național de integrare și totodată s-a transformat și a devenit mai pregnantă în acest proces. Cercetînd ideologia naționalistă românească din perioada interbelică, am abordat-o în contextul ei politic și cultural nemijlocit, deși am lucrat cu o definiție largă a ideologiei. Am încercat să înțeleg condițiile concrete ale unei forme extrem de generale a naționalismului etnic așa cum s-a dezvoltat acesta în România după Marea Unire. Stilul, codurile și urmările discursului naționalist sînt exprimate în corespondența unor figuri minore, adesea anonime, care discută despre lipsa resurselor și despre lipsa unor ambițioase planuri de naționalizare, în corespondența dintre funcționari provinciali, învățători și funcționari ministeriali și în discursurile din parlament sau din sălile tribunalelor, în apărarea agitatorilor și asasinilor. Sursele amintite dezvăluie perspectivele și presiunile care i-au împins pe funcționarii de la centru, pe membrii elitei provinciale și pe tinerii revoltați către noi forme de ideologie.

---

[6] Vezi Heith Hitchins, „*Gândirea*: Naționalism in a Spiritual Guise", în *Social Change in Romania, 1860–1940: A Debate on Developement in a European Nation*, ed. Kenneth Jowitt (Institute of International Studies, Berkeley, 1978), pp. 148–156 și Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea* (Editura Cugetarea–Georgescu Delafras, București, 1939–1940), p. 231.

[7] Nichifor Crainic, „Tineretul și creștinismul", în *Puncte cardinale în haos*, ed. a 2-a (Editura Cugetarea, București, f. d.), pp. 20–21.

Ideologia românească s-a transformat după primul război mondial ca răspuns la realitățile demografice, culturale și sociale apărute prin Marea Unire. Majoritatea naționaliștilor împărtășeau deziderатul unui stat românesc unitar, omogen, cuprinzîndu-i pe toți românii și numai pe ei. Acest vis naționalist intra însă în conflict cu realitățile multietnice, multiculturale și multiregionale ale României Mari. Statul român cu centrul la București deținea puterea politică și coercitivă, dar, în provinciile proaspăt anexate, era lipsit de putere în societatea civilă reprezentată de mediul urban și de cultura urbană. Elitele urbane și instituțiile culturale rămase de pe urma structurilor sociale și politice anterioare erau la început în afara sferei de influență a statului român și ca atare potrivnice acestuia. Ele blocau totodată calea aspirațiilor tinerilor etnici români care veneau din mediul rural înconjurător. Dată fiind distribuția etnică a elitelor urbane din România Mare, cei ce construiau națiunea au ales o „definiție" ideologică a națiunii române ca națiune fundamental rurală. Orașele și locuitorii lor erau prin urmare realități suspecte și străine. Astfel, definiția țărănistă a națiunii, alături de mobilizarea păturilor rurale ale populației și de încercarea de a minimaliza impactul cultural al activității neromânilor, au părut soluția logică a problemei societății și culturii urbane străine.

Constructorii statului român s-au concentrat asupra educației ca mijloc esențial de dezvoltare a elitelor românești, deoarece socoteau că împreună cu fiii și fiicele țăranilor români vor putea cuceri direct orașele și fortărețele culturale. Pentru țărani, școlile de toate nivelurile reprezentau calea către dobîndirea cetățeniei depline și, o dată cu aceasta, către dobîndirea unui statut social mai înalt, a unei slujbe în administrație, a unui nivel de viață mai ridicat și a unei puteri mai mari. Propășind în lumea urbană a culturii înalte dominată anterior de străini, țăranul român putea aduce România Mare mai aproape de idealul națiunii-stat. Românii, mai cu seamă cei din noua generație, priveau cucerirea orașelor și dobîndirea pozițiilor de elită ca o misiune națională. Dacă aceste victorii erau și în interes personal, cu atît mai bine.

Atitudinile românilor față de minoritățile naționale se deosebeau în funcție de diverși factori, inclusiv în funcție de gradul de urbanizare. Ucrainenii și secuii, de pildă, erau predominant rurali, fiind așadar socotiți mai ușor de asimilat de către „națiunea țărănească" română decît maghiarii, germanii și evreii, mai urbanizați.

Evreii, pe lîngă faptul că reprezentau grupul etnic cel mai urbanizat, erau și de altă religie; ei erau așadar socotiți cel mai puțin asimilabili dintre toți, deși printre evreii instruiți din mediul urban al Vechiului Regat asimilarea la cultura română era foarte răspîndită. Emanciparea postbelică a evreilor a dat o soluție legală mult dezbătutei „chestiuni evreiești", însă mulți naționaliști socoteau că emanciparea impusă este ea însăși o problemă, considerînd nelegitime drepturile civile și politice primite de evrei. Dorința de contopire a evreilor cu societatea românească nu era nici ea salutată de intelectualii români preocupați de menținerea purității culturii românești. Octavian Goga — publicist, patriot, politician și poet încununat cu lauri — este, așa cum am văzut, un caz grăitor. Nichifor Crainic împărtășea sentimentele lui Goga. Într-un eseu intitulat „Spiritul autohton", în care îi chema pe români să-și recapete sentimentul că sînt stăpîni în țara lor, Crainic aducea argumente în favoarea mișcării antisemite, făcînd cu grijă deosebirea între evrei și celelalte minorități etnice din România:

> Perspectiva iudaismului în țara noastră e desrădăcinarea neamului nostru din patria lui. Sub raportul acesta, e necesară o distincțiune limpede între minoritarii creștini și între Evrei. În corpul nostru etnic, minoritarii sînt insule localizate, uneori cu tendințe centrifugale, dar cu foarte reduse tendințe de expansiune lăuntrică. Evreii însă reprezintă forța de infiltrație generală și un asalt multiplu la îngenuncherea noastră.[8]

Naționaliștii români sperau că elitele urbane străine, al căror important simbol erau evreii, vor putea fi dislocate de valul țăranilor români instruiți, purtători ai culturii lor ancestrale. Spre deosebire de țăranii străini, socotiți asimilabili într-o asemenea cultură, elementele urbane străine, purtători ai unei culturi cîndva dominante, nu puteau fi acceptate de națiunea română în această perspectivă. Urbanizarea caracteristică și timpurie a evreilor și identificarea lor cu regimurile și elitele urbane anterioare îi făcea să fie cel mai puțin acceptabili dintre toți — în pofida faptului că din punct de vedere politic erau mai puțin primejdioși decît minoritățile maghiară, ucraineană și germană, care puteau oricînd deveni iredentiste. Caracterul central al antisemitismului ca ele-

---

[8] Nichifor Crainic, „Spiritul autohton", în *Ortodoxie și etnocrație* (Editura Cugetarea, București, 1936), pp. 183–184.

ment al naționalismului românesc interbelic era legat de „economia" evreului înțeles ca simbol a tot ce nu e românesc. Evreii erau proporțional mai urbanizați decît românii și, de fapt, decît orice alt grup conlocuitor. Mai mult, evreii asimilați din noile teritorii erau asociați cu dominația politică și culturală a puterilor străine de la care fuseseră recuperate aceste ținuturi, într-o vreme în care națiunea română se imagina ca o nație de țărani, creștin ortodoxă, iar puterea României Mari se afirma împotriva imperiilor multinaționale eșuate.

Ideologia naționalistă extremă a tinerei generații a avut o legitimitate esențială în România interbelică tocmai fiindcă se potrivea atît de bine cu obiectivele celor mai mulți politicieni din marile partide: construirea unei națiuni de „adevărați" români. Radicalii din noua generație și predecesorii lor mai moderați, mai conservatori împărtășeau și ideea utilizării statului în beneficiul națiunii române, nu în beneficiul unei societăți de cetățeni egali, precum și țelul de a crea o elită etnic românească suficient de numeroasă pentru a administra statul extins și suficient de pură pentru a o face în chip românesc. În plus, ambele tipuri și generații de naționaliști foloseau un idiom care — simplu ornament demagogic în campaniile electorale pentru naționaliștii moderați de la putere — era pentru Codreanu și discipolii lui un adevărat crez. Din toate aceste motive naționalismul celor aflați la putere nici nu i-a suprimat și nici nu i-a marginalizat pe naționaliștii radicali.

Pe de altă parte, naționalismul radical și-a atras și sprijinul grupurilor nemulțumite de politica de stat și de abuzurile politice asociate partidelor aflate la putere la București. Așadar, radicalii au profitat atît de alianța lor de facto cu statul cît și de opoziția lor de principiu față de acesta. Politicienii și intelectualii naționaliști transilvăneni sînt exemple de patrioți români al căror patriotism militant nu era lesne satisfăcut de politica statului făcută la București. Sensibilitățile regionale ale unora dintre transilvănenii din vechea generație au fost ultragiate de măsurile de centralizare rapidă, și acești disidenți care se socoteau puriști naționaliști au reacționat intolerant față de practicile corupte pe care le considerau provenite îndeosebi din Vechiul Regat. Astfel, „pactul electoral de neagresiune extrem de neverosimil" din 1937 dintre Partidul Național Țărănesc al lui Iuliu Maniu și Garda de Fier a lui Codreanu nu a fost poate un acord atît de neverosimil pe cît

pare la prima vedere, căci ambele grupări se opuneau din răsputeri puterii și corupției Partidului Național Liberal.[9]

Intelectualii transilvăneni grupați în jurul revistei lui Octavian Goga *Țara noastră* erau și ei niște patrioți mîhniți. Așa cum am arătat în secțiunea concluzivă a capitolului 4, nemulțumirea lor izvora din insuficienta intervenție a statului în obiectivul românizării provinciei lor. Aidoma alianței electorale dintre național-țărăniști și Garda de Fier, metamorfoza politică a lui Goga și asocierea sa în final cu A. C. Cuza putea aproape fi prezisă în lumina doleanțelor exprimate în anii '20 în revista editată de el și a sprijinului dat de la început mișcării naționaliste studențești.

Construirea națiunii, naționalism, fascism

În corespondența mai multor oficiali și clerici români din iarna 1923–1924, se comenta zvonul potrivit căruia învățători și preoți, din Transilvania îndeosebi, propagau fascismul. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române de la București a răspuns la o anchetă a Ministerului Instrucțiunii care fusese și ea cerută de Ministerul de Război. Primatul a cerut să i se dea cîteva exemple concrete, exprimîndu-și însă și perplexitatea în legătură cu fascismul:

> Unii vorbesc de bine asupra lui, alții îl arată ca o organizație anarhică. Cei dintîi speră că fascismul ar lucra pentru salvarea ființei românești în contra streinismului corupt; deci ar apăra interesele neamului. Cei de-al doilea spun că este organ de distrugere a ordinii și legalității în statul nostru și uzează de mijloace revoluționare; deci o organizație dăunătoare neamului nostru.[10]

Fără să se declare favorabil fascismului, Patriarhul a arătat că dacă fascismul ar fi într-adevăr o formă legală de apărare a poporului român, biserica n-ar prea avea motive să i se opună.[11] Formulînd această întrebare naivă privind caracterul bun sau rău al fascismului din România, documentul exprimă caracteristicile esențiale ale paradoxului fascist în contextul românesc. Mai întîi,

---

[9] Shapiro, „Prelude to Dictatorship", p. 56. Vezi și Stephen Fischer-Galați, „Fascism in Romania", în *Native Fascism in the Successor States, 1918–1945*, ed. Peter Sugar (ABC Clio, Santa Barbara, Calif., 1971), p. 116.

[10] MIC/1924/211/51–54, 18 decembrie 1923 și 25 februarie 1924.

[11] MIC/1924/211/53, 25 februarie 1924.

el sugerează că, deși Legiunea Arhanghelului Mihail a lui Codreanu n-a fost întemeiată oficial decît în 1927, o mișcare naționalistă extremistă, pe care unii o etichetau ca fiind fascistă, își făcea deja simțită prezența în prima jumătate a deceniului al doilea. Cu toate că denumirea deriva evident din mișcarea victorioasă a lui Mussolini, punctul de vedere revizionist adoptat de il Duce nu recomanda mișcarea drept un model pentru naționaliștii români. Fascismul italian era problematic pentru naționaliștii români și datorită faptului că inițial era lipsit de componenta antisemită, atît de importantă în contextul românesc.[12] Fascismul la putere al lui Mussolini a putut sugera numele și i-a putut inspira pe naționaliștii români, dar fenomenul în sine era indigen. În mod semnificativ, fascismul românesc era deja identificat ca atare la începutul anilor '20, cu o jumătate de deceniu înainte de orice manifestare activă a fascismului italian în estul Europei și cu un deceniu înainte de venirea la putere a lui Hitler și de manifestarea politicii agresive a regimului nazist în zonă.

Nu vreau să spun că circumstanțele externe n-au avut *nici* un efect asupra ascensiunii fascismului românesc. Experiența României în deceniile interbelice n-a fost nici pe departe unică; întreaga Europă centrală și de est a fost supusă unor importante tendințe și presiuni comune în anii '20 și '30. O deplasare marcată spre dreapta a spectrului politic a fost caracteristică întregii regiuni. Sistemul democratic proiectat de diplomații occidentali la Versailles și sprijinit pe nou createle națiuni-state din Europa centrală și de est s-a poticnit de însuși conceptul de națiune, ca și de modalitatea prin care statele nou constituite și-au stabilit suveranitatea în practică, dincolo de definiția formală din tratate care le acorda recunoașterea internațională. În cele din urmă,

---

[12] Potrivit lui Jerzy Borejsza, pînă în 1929 Italia Fascistă „era doar un exemplu pasiv". Vezi capitolul său „Italian Fascism and East-Central Europe: Problems of Typology and Links", în *Dictatorships in East-Central Europe, 1918–1939: Anthologies*, ed. Janusz Zarnowski (Zakład Naradowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1983), p. 157 și Borejsza, „Italian Fascism and East-Central Europe, 1922–1943", în *Poland at the 14th International Congress of Historical Sciences in San Francisco: Studies in Comparative History* (Zakład Naradowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1975), p. 278. Privitor la influența fascismului italian în România, vezi Theodor Armon, „Fascismul Italian și Garda de Fier", *Toladot* 1 (ianuarie–martie 1972), pp. 13–16.

căderea întregii regiuni sub standardele democratice se leagă limpede în anumite privințe de forțe politice și economice aflate dincolo de frontierele acestor țări relativ mici, vulnerabile și noi.

Nu putem ignora cîțiva factori ținînd de „marile puteri" care au jucat un rol important în ascensiunea autoritarismului și fascismului în Europa centrală și de est. Chiar dacă anumite state, inclusiv România, erau indiscutabil beneficiare ale rînduielilor postbelice, noile granițe ale „sistemului de la Versailles", rolul Aliaților în impunerea lor și obligația de a asigura protecția minorităților în cadrul acestor frontiere au generat resentimente în statele succesoare. În țările perdante, starea de spirit se concentra, așa cum e de așteptat, asupra pierderilor de teritorii, de populație și de resurse. Totuși, chiar și în rîndul învingătorilor exista ostilitate față de aranjamentele de la Versailles. În România, ca și în Polonia, ostilitatea era îndreptată împotriva Tratatelor de Protecție a Minorităților, simbol al ingerinței puterilor occidentale în afacerile interne ale națiunii suverane. Mai mult, relativul izolaționism al statelor democratice nord-atlantice a afectat negativ dezvoltarea economică a statelor est-europene, deopotrivă prin încurajarea strategiilor economice autarhice și prin calea liberă lăsată pătrunderii eventuale a germanilor.

Un alt factor care a influențat deriva spre dreapta în Europa de est în perioada interbelică a fost înființarea statului sovietic și amenințarea reală și potențială pe care acesta o reprezenta pentru noile state mai mici și mai fragile aflate dincolo de granițele de apus. Aceste state au fost concepute, măcar în parte, de către puterile de la Versailles ca un cordon sanitar împotriva extinderii comuniste. În statele est-europene, teama de amenințarea și de exemplul sovietic a dus la reprimarea stîngii și, în egală măsură, a liberalilor și a minorităților naționale — evrei și ucraineni — socotite probolșevice. Revoluția bolșevică din Rusia a făcut ca puterea instalată în Ungaria să vadă în experimentul bolșevic autohton de scurtă durată, din 1919, o amenințare mult mai mare probabil decît a fost ea cu adevărat. Teroarea albă instaurată după regimul Bela Kun a avut și componente antiliberale și antisemite. Ecuația liberalism-comunism a devenit unul dintre indicatorii ideologici ai dreptei în toate țările est-europene în perioada interbelică. În Ungaria, ca și în alte părți, evreii trebuiau să alcătuiască cel de-al treilea termen al ecuației naționaliste (în ciuda unui exemplar *modus vivendi* elaborat de societatea

ungară în raport cu evreii în secolul al XIX-lea). Dinamica ideologică pusă în mișcare imediat după sfîrșitul primului război mondial a împins minoritățile naționale către partidele marxiste de orientare internaționalistă sau către un separatism naționalist propriu, întrucît partidele politice din centrul spectrului politic împărtășeau presupozițiile integral naționaliste, refuzînd astfel să accepte minoritățile.

Factorii „externi" au jucat deci un rol în soarta democrațiilor din Europa centrală și de est din perioada interbelică. Ei nu explică însă în măsură suficientă puternica atracție exercitată de dreapta radicală chiar de la începutul perioadei interbelice. Problemele interne au fost cel puțin la fel de importante ca și cele internaționale pentru impulsionarea mutației către politica autoritară și mai cu seamă pentru proliferarea mișcărilor fasciste autohtone în Europa de est. Sînt de acord cu generația precedentă de cercetători occidentali în privința faptului că statele est-europene erau capabile prin ele însele să genereze condițiile de apariție a mișcărilor fasciste și chiar să determine apariția mișcărilor înseși: „Existența fascismului în Italia și Germania n-a făcut decît să înlesnească apariția mișcării [...] în statele succesoare, nicidecum să le creeze."[13]

Am combătut deja mai vechea interpretare a fascismului care îl privește ca pe o derivație a luptei de clasă marxiste. În această perspectivă, capitaliștii disperați au deturnat mișcarea proletară incipientă prin intermediul unui fals radicalism fascist. Accept că a existat o cîrdășie între fasciști și politicienii aflați la putere în perioada interbelică, dar aceasta se baza pe politica de construire a națiunii. Dovezile pe care le-am adus arată că atît naționaliștii din curentul politic de centru cît și cei radicali socoteau naționalismul integral drept o soluție ideologică și politică adecvată pentru problemele integrării fragmentelor disparate ale României Mari. Pe baza cazului românesc, aș susține în chip mai general că în Europa de est cauzele interne ale tendințelor naționaliste și fasciste de dreapta își aveau temeiul în revoluțiile naționale de după primul război mondial — revoluții care au avut drept urmare rapida construire a națiunii, restructurarea elitelor

[13] Peter Sugar, Concluzii la volumul *Native Fascism in the Successor States* (ed. Sugar), p. 156.

potrivit noilor criterii etnice și nevoia resimțită de a redefini integral națiunea în acord cu aceste noi criterii.

Ideologia în cauză a avut importante antecedente în naționalismul intelectual din România secolului precedent și în filonul gîndirii europene de la sfîrșitul secolului, care au anticipat și legitimat sinteza desăvîrșită a fascismului din anii '20. Așa cum scria Zeev Sternhell despre vastul fundal intelectual european al fascismului din Germania, Franța, Italia, Spania, Elveția, Belgia și din estul Europei (unde atrage în mod special atenția asupra României): „Dat fiind numărul celor care scriu despre acest subiect [revolta împotriva democrației liberale, individualismului și societății burgheze], se poate pune întrebarea dacă prolificitatea lor nu explică într-o oarecare măsură neatenția cu care a fost primit Hitler; autorul lui *Mein Kampf* nu are de spus nimic care să nu mai fi fost spus, și nu de către oameni aflați la limita nebuniei, ci mai degrabă de către intelectualii de prestigiu ai zilei."[14] Se poate face mai departe o analiză paralelă a lui Codreanu și a precursorilor săi. Și totuși sinteza fascistă reală n-a avut loc decît în urma Marelui Război. Războiul, Revoluția rusă, Tratatul de la Versailles și variantele sale est-europene au redesenat harta Europei și i-au afectat organizarea socială în chipuri atît de variate și de complexe, încît noua ordine s-a văzut în curînd confruntată cu o criză multiplă căreia radicalismul de dreapta părea să-i ofere o soluție inedită. Așa cum demonstrează cazul României, respectiva criză nu afecta mai puțin statele care, după dezastrul războiului, ieșiseră victorioase și își lărgiseră teritoriul.

În România, ca și aiurea, tînăra generație a fost în mare măsură răspunzătoare de popularizarea radicalismului de dreapta. Cum scria Sternhell, „această mișcare [fascismul], care se socotea o mișcare a oamenilor noi, a fost fără îndoială una a oamenilor tineri".[15] S-a dovedit cu documente că un mare număr de

---

[14] Zeev Sternhell, „Fascist Ideology", în *Fascism: A Reader's Guide*, ed. Walter Laqueur (University of California Press, Berkeley, 1976). p. 324.

[15] *Ibid.*, p. 342. Vezi și Andrzej Micewski, „Polish Youth in the Thirties", *Journal of Contemporary History* 4 (1969), p. 155–168; George L. Mosse, „Introduction: The Genesis of Fascism", *Journal of Contemporary History* 1, nr. 1 (1966), pp. 17–19 și Szymon Rudnicki, „From « Numerus Clausus » to « Numerus Nullus »", în *From „Shtetl" to Socialism: Studies from POLIN*, ed. Antony Polonsky (Littman Library of Jewish Civilization, Londra, 1993), pp. 359–381.

tineri din estul Europei au fost atrași de exemplele ideologice și politice ale Italiei lui Mussolini și ale Germaniei lui Hitler, ca și de mișcările pe care aceștia se bazau. Mișcările în cauză păreau să sfideze cu succes tradițiile pluralismului democratic din Europa, care păreau epuizate și greoaie încă înainte de război. Însă atracția acestor „noi" idei și mișcări fasciste radicale, devenite celebre prin ascensiunea lui Mussolini la putere, se datora presiunii unor factori postbelici interni. Pentru România cel puțin, puternicul determinism autohton al mișcărilor fasciste a fost larg recunoscut — exceptînd istoriografia perioadei comuniste. Sînt de acord cu Geoff Eley care a caracterizat cele mai importante mișcări fasciste din estul Europei, Garda de Fier și Crucea cu Săgeți din Ungaria, drept „mișcări autohtone cu puternice similitudini ideologice, sociologice și de stil, dar născute independent de sprijinul italian sau german".[16] Reformulînd ceea ce, sper, este acum evident, ascensiunea naționalismului radical în Europa de est postbelică a fost supradeterminată. Ea a fost influențată de împrejurările economice și politice internaționale. A fost de asemenea alimentată de tradițiile intelectuale europene și autohtone care i-au înlesnit larga acceptare. Totodată însă, și-a avut rădăcinile în mediul străbătut de crize al politicii naționale dintre cele două războaie. Iar în cazul României, factorii interni nemijlocit determinanți ies în evidență din cercetarea de față privitoare la construirea națiunii și la politica culturală. Lozincile fasciste, radical naționaliste, au dat rod prin convergență cu țelurile și politica de construire a națiunii desfășurată sub egida naționaliștilor aparținînd politicienilor din partidele de guvernămînt. Fără Marea Unire și mobilizarea căreia aceasta i-a dat naștere, criza identității naționale n-ar fi fost poate resimțită, în orice caz nu la dimensiunile arătate în această carte. Nevoia de românizare a elitelor multietnice ale României ar fi fost subiect de dezbatere; gîndirea antiraționalistă specifică sfîrșitului de secol în forma sa autohtonă populist-ortodoxă ar fi făcut valuri fără să domine în rîndul „noii generații"; iar presiunile externe ale puterii naziste în ascensiune ar fi avut efecte diplomatice și militare fără să inspire emulația activă, populară a tineretului României.

[16] Geoff Eley, „What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State?", *Politics and Society* 12, nr. 2 (1983) p. 55.

România Mare și societatea civilă

În urma revoluțiilor din anul 1989 din Europa centrală și de est, și în mai mică măsură în perioada ce le-a precedat, conceptul de „societate civilă" s-a bucurat de o atenție deosebită. Înaintea acelui an fast, observatorii au notat existența unei societăți civile în rețeaua de organizații disidente, care nu se aflau sub controlul statului, în Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, organizații privite ca mesageri ai democrației bazate pe economia de piață și pe parlamentarismul de tip occidental. Exemple fundamentale ale unor asemenea grupuri au fost sindicatul independent Solidaritatea și Biserica Catolică în Polonia. Alte exemple cuprindeau întreprinderile private din Ungaria și Carta 77 din Cehoslovacia. Deși Cehoslovacia a fost după 1968 un stat la fel de represiv ca și cele aflate la răsărit și la sud, puterea n-a reușit să împiedice grupuri mici dar hotărîte de gînditori independenți să creeze un domeniu social și ideologic independent de stat, o arenă a opoziției pe care acești gînditori încercau continuu s-o extindă „trăind în adevăr". În Balcani, regimurile comuniste au reușit în general mai bine să împiedice apariția unei activități sociale independente.

Puține grupuri cu adevărat independente de stat existau în Balcani, pesemne și mai puține în România decît oriunde în altă parte, exceptînd Albania. Deși toate democrațiile postcomuniste se luptă cu dificultăți economice, politice și culturale, societatea românească pare mai puțin pregătită decît majoritatea celorlalte țări să se angajeze pe calea schimbărilor necesare. Mulți analiști sînt într-adevăr înclinați să vadă în regimul Frontului Salvării Naționale doar o întruchipare cosmetizată a predecesorului său dinainte de 1989. Cartea de față nu lasă loc unei analize a României de după Ceaușescu, ea poate oferi însă o perspectivă utilă asupra — între altele — tradiției istorice de lungă durată care apasă asupra României contemporane și din care provin unele obstacole în calea către o societate civilă vitală.

Este desigur firesc ca românii de astăzi, tineri sau bătrîni, să-și reprezinte anii interbelici ca pe o epocă de aur. În comparație cu anii comunismului așa a și fost, în multe privințe. Cei născuți după al doilea război mondial și-au proiectat cele mai scumpe nădejdi asupra trecutului precomunist, în timp ce generația vîrstnică își amintește de fapt abundența de bunuri agricole și de consum și numeroasele și importantele drepturi și libertăți:

oamenii puteau călători atunci atît cît le permitea buzunarul; în loc de un singur partid existau mai multe; scriitorii publicau opere necenzurate; alegerile pluripartite reprezentau norma. Luate împreună, aceste aspecte sugerează că înainte de sovietizare România avea o societate civilă viguroasă — subiect al multor dezbateri și aspirații contemporane.

Rămîne totuși întrebarea cît de proeminente erau aceste trăsături și dacă nu cumva alte elemente mai puțin promițătoare nu afectau sănătatea acestei societăți românești. O evaluare corectă a perioadei interbelice ar trebui să cerceteze formele uneori disfuncționale ale parlamentarismului practicat în România. Și ceea ce e pesemne mai rău decît această „boală" e „tratamentul" preconizat de un important grup de intelectuali opoziționiști. În loc să se străduiască să perfecționeze sistemul partidelor, mulți au pus la îndoială însăși legitimitatea acestuia, cerînd desființarea unei structuri socotite de ei a imita în chip superficial Occidentul corupt și aflat în agonie. Referindu-se la experimentele îndrăznețe ale fascismului în Italia și ale comunismului în Uniunea Sovietică, Nae Ionescu, mentorul recunoscut al „noii generații" din România, chema la monarhism, la revoluția de sus în jos, ba chiar la statul cu un singur partid. Discipolii săi din noua generație l-au ascultat și l-au urmat. Cîțiva dintre cei mai mari și mai strălucitori dintre ei s-au urcat pe creasta valului antidemocratic (mulțumindu-se de atunci încoace cu trecerea sub tăcere a naționalismului lor radical de atunci). Filozoful Emil Cioran era entuziasmat de Hitler în 1934 și a fost răsplătit în 1941 cu un post diplomatic la Paris de către guvernul legionar al lui Horia Sima. Numirea sa a fost confirmată de guvernul Generalului Antonescu. Istoricul religiilor Mircea Eliade a avut o carieră cu un curs similar, cu numiri oficiale la Londra, Lisabona și Madrid începînd din 1940.[17]

În anii '30, lui Nae Ionescu și discipolilor săi nu le repugna atît comunismul cît democrația și pluralismul politic de tip occi-

---

[17] Vezi Emil Cioran, „Impresii din München: Hitler în conștiința germană", *Vremea*, 15 iulie 1934; Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944* (Editura Humanitas, București, 1996), pp. 130, 132, 286–287, 306 și Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade: The Romanian Roots, 1907–1945*, vol. 2 (East European Monographs, Boulder, Colo., 1988), p. 922 și cap. 22, „Nationalism and the Primacy of the Spiritual".

dental. Soluția politică preferată a lui Ionescu se baza pe idealul unui stat pur românesc în acord cu etnia majoritară. În opinia sa, cuvîntul „român" avea sensuri unice, deosebite: românii aparțineau în mod necesar credinței ortodoxe răsăritene, iar destinul lor era determinat de ascendența lor țărănească. Pentru a sublinia legăturile organice ce-i uneau pe români, după 1930 el a folosit din ce în ce mai des grafia *rumân* în loc de român în coloanele ziarului său *Cuvântul*, ziar independent de opoziție care s-a orientat hotărît către Garda de Fier în anii '30. Utilizat în anii '30, *rumân*, termen medieval pentru țăran iobag, sugera că aceia care nu au trăit experiența ancestrală a țăranului român nu pot fi parte a comunității politice românești.[18] Astfel, prin argumentele și semantica sa, Nae Ionescu evoca statul românesc ideal: țărănesc, pur din punct de vedere etnic, ortodox răsăritean și autarhic din punct de vedere economic.

Unul din pericolele ce amenințau societatea civilă autonomă a României interbelice venea din formularea unor asemenea ideologii. O altă amenințare o reprezenta politica de unificare însăși, respectiv aceea îndreptată către naționalizarea și omogenizarea unei țări de o asemenea diversitate. Remodelarea statului național România Mare în imaginea unitară a unui stat-națiune, salutată de patrioții români și autorizată implicit de idealurile wilsoniene ale autodeterminării, avea propria logică atunci cînd distrugea tradițiile anterioare ale societății civile. Deși pentru statul român încercarea de a înlocui elitele neromânești din noile teritorii cu elite mai fiabile, românești din punct de vedere etnic, a avut poate rostul ei, procesul acesta a eliminat inevitabil din corpul politic românesc un imens rezervor de experiență „civică". În loc să fie asimilate în societatea în formare a României Mari, aceste elite, cu cunoștințele și tradițiile lor, au fost în mare măsură excluse. Neromânii din noile teritorii erau prezenți în număr disproporționat de mare în cadrul elitelor și al orașelor; astfel, un important grup de neromâni eliminați de naționalismul populist interbelic reprezenta vechea burghezie, mai experimentată.

Etimologia cuvîntului „civil" din societate civilă este relevantă aici. Cuvîntul latinesc *civitas* a dat modernul „cetate", precum și, din aceeași rădăcină, *civis* (individul liber, egal cu ceilalți,

[18] Vezi Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Formation of a Balkan Colony* (Academic Press, New York, 1976), p. 51.

frate cu ei), „cetățean"; sînt tocmai conceptele cosmopolite cu care se confrunta România cu cetățenii ei români de origine neromână. Deși le-a acordat acestora, cu rezerve, calitatea formală de cetățean, statul și oponenții lui radicali s-au unit în încercarea de a-i coborî pe acești „străini" la statutul de nonelite, pentru a-i înlocui cu etnici români instruiți, proveniți din țărani cărora le lipsea astfel o tradiție urbană — civică — anterioară. În același timp, intelectualii naționaliști, de acord cu Nae Ionescu, puneau sub semnul întrebării însăși relevanța experienței „civice" în cadrul României. În remodelarea profundă a elitelor sale din perioada interbelică, România Mare a dat o lovitură societății civile pe care unii români încearcă acum s-o reconstruiască. Deși e adevărat că cea mai mare lovitură a fost dată de comunism, transformarea naționalistă din perioada interbelică era și ea potrivnică proiectului pluralist.

Acest studiu se bazează pe o serie de arhive, periodice și alte surse publicate. Documentele din arhiva Ministerului Învățământului de la Arhivele Statului din București au reprezentat cea mai importantă sursă pentru Partea întîi. Această arhivă cuprinde corespondență între profesori, administratori și minister; petiții din partea părinților; ca și rapoarte și corespondență privind studenții și elevii de liceu din România. Arhiva Casei Școalelor, aflată de asemenea la Arhivele Statului din București, a fost utilă în documentarea asupra primilor ani ai activității culturale interbelice, deoarece această instituție a furnizat material educativ instituțiilor culturale noi sau aflate în dificultate. Documentele ministrului liberal al instrucțiunii, Constantin Angelescu, care fac parte din Colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei din București, au suplimentat materialele din Arhivele Statului. Arhiva Angelescu conține rapoarte de inspecție și discuții pe diferite teme de învățământ.

Publicațiile Ministerului Instrucțiunii privind legislația învățământului din perioada interbelică și volumele publicate ale lui Constantin Angelescu, Dimitrie Gusti, P. P. Negulescu și Simion Mehedinți au fost deosebit de utile pentru capitolul 1.

Documentele din arhiva Onisifor Ghibu, precum și voluminoasele memorii, jurnale, articole și cărți scrise de Ghibu au reprezentat un substanțial izvor pentru evoluțiile din Transilvania, Basarabia și din învățământ în general, de-a lungul întregului studiu.

Rapoartele franceze de la Ministère des Affaires Etrangères (Archives Diplomatiques, Paris, Quai d'Orsay, Série Z, Roumanie) și de la Ministère de la Guerre (Direction de l'Armée de Terre, Vincennes) au oferit o altă perspectivă asupra evoluțiilor din România, deosebit de utilă avînd în vedere legăturile culturale de lungă durată dintre Franța și România, precum și inte-

resele franceze în România Mare ca o cale de creștere a influenței Franței în Europa centrală și de est.

Sursele din arhivele evreiești au fost de ajutor pentru documentarea privitoare la diferite aspecte ale vieții evreilor în România și ale antisemitismului românesc. Am consultat documentele lui Lucien Wolf la YIVO Institute for Jewis Research de la New York; memoriile lui Wilhelm Filderman (și alte documente) la Yad Vashem, documente privitoare la comunitatea evreiască din România la Central Archives for the History of the Jewish People — ambele aflate la Ierusalim; și publicațiile și arhivele de la Aliance Israélite Universelle de la Paris.

Bibliografia este împărțită pe secțiuni: arhive, lucrări de referință, surse primare publicate, memorii și jurnale, periodice, articole și comunicări, cărți și teze de doctorat. Anumite surse sînt însă greu de clasificat. Unele memorii, de pildă, au apărut ca articole în reviste științifice, în timp ce altele fac parte din arhive. Unele volume de istorie au fost scrise de personalități politice, fiind ca atare polemice și memorialistice. În cazuri de asemenea suprapuneri, am decis oarecum arbitrar plasarea sursei, fără a o cuprinde de două ori. Am alcătuit însă o listă cuprinzătoare a periodicelor utilizate, semnalînd separat și articolele mai importante.

Arhive

Alliance Israélite Universelle, Archives Roumanie, Paris (AIU).
Arhiva Onisifor Ghibu
Arhivele Statului, Fond Casa Școalelor, București (CS)
Arhivele Statului, Fond Ministerul instrucțiunii și cultelor, București (MIC)
Biblioteca Academiei Române (înainte Biblioteca Academiei R.S.R.), Colecția de manuscrise, Arhiva Constantin Angelescu, București (AA)
Central Archives for the History of the Jewish People, Ierusalim (CA)
Ministère de la guerre, Direction de l'armée de terre, Vincennes (V)
Ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques, Série Z, Roumanie Paris, Quai d'Orsay (QD)
Yad Vashem Archives, Ierusalim (YV)
Y. I. V. O. Institute for Jewish Research, Archives, New York (YIVO)

Lucrările de referință

Enciclopedia României. 4 vol. Imprimeria națională, București, 1938–1943.
Institutul central de statistică. *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938.* M. O., Imprimeria națională, București, 1939. (ICS)
——. *Recensământul General al Populației României din 29 Decemvrie 1930.* M. O., Imprimeria națională, 1938.
Kubijovyč, Volodymyr, ed. *Ukraine: A Concise Encyclopaedia,* vol. I. University of Toronto Press, Toronto, 1963.
Predescu, Lucian. *Enciclopedia Cugetarea.* Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, București [1939–1940].

Surse primare publicate

Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935. Editura Universității Mihăilene, Iași, 1936.

Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj pe anul școlar 1931 / 1932. Institut de arte grafice Ardealul, Cluj, 1932.

Ardeleanu, Ion, et. al., eds. *1918 la Români: Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe 1879–1916*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1983–1986.

„Bukovina". In Great Britain, Foreign Office. Historical Section. *Peace Handbooks*. Vol. 19, HMSO, Londra, 1920.

Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission. *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1909/1910*. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Viena, 1913.

Cărticica șefului de cuib a 6-a ed. N. p., 1940.

Cuza, Alexandru C. *Mișcările studențești și cauzele lor*. (Declarația făcută înaintea comisiunei de anchetă.) București, 1925.

Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, 1877–1878, vol. I. Editura Academiei, București, 1954.

Dumbravă, Dinu. *Fără ură! Pregătirea și dezlănțuirea evenimentelor din Focșani în zilele de 17* și *18 martie 1925. Cercetări. Documente. Mărturisiri.* Anchetă întreprinsă după evenimente ca trimis special al ziarelor *Dimineața* și *Adevărul*. Editura Adevărul, București, [1925?].

Ghibu Onisifor. *Pentru o pedagogie românească: Antologie de scrieri pedagogice*. Editura didactică și pedagogică, București, 1977.

——. *Prolegomena la o educație românească*. Editura Cultura românească, București 1941.

Goga, Octavian. *Mustul care fierbe*. Imprimeria Statului, București, [1927].

Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916–1921*. Editura Politică, București, 1966.

Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association. *The Jewish Minority in Roumania: Correspondence with the Roumanian Government respecting the Grievances of the Jews*. 2d ed. Presented to the Board of Deputies of British Jews and the Council of the

Anglo-Jewish Association, June 1927. Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, Londra, 1928.

——. *The Jewish Minority in Romania: Further Correspondence with the Roumanian Government respecting the Grievances of the Jews*. Presented to the Board of Deputies of British Jews and the Council of the Anglo-Jewis Association, April 1928. The Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, Londra, 1928.

K. K. Statistischen Zentralkommission, *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrate Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910*. K. K. Hofund Staatsdruckerei, Viena, 1912.

Moța, Ion I. *Cranii de lemn: Articole*. Ediția Monumentul MM, Colecția Omul Nou, München, 1970.

Președinția Consiliului de Miniștri. *Pe Marginea prăpastiei: 21–23 Ianuarie* 1941. Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, București, 1942.

„Texts of the Ukraine 'Peace'." In *The Inquiry Handbooks*. Vol. 19. 1918. Reprint. Scholarly Resources, Wilmington, Del. [1974].

Troinitskii, Nikolai Aleksandrovich, ed. „Prilozhenie k obshchemu svodu dannykh pervoi vseobshchei perepisi naseleniia 1897g. Po imperii, Kartogrammy i diagrammy." *Pervaia vseobshchaia perepis' naseleniia rossiskoi imperii 1897 g.* Vol. 3. Izdatel'stvo Tsentral'nago statisticheskago komiteta Ministerstva vnutrennikh diel., St. Petersburg, 1905.

Memorii și jurnale

Codreanu, Corneliu Zelea. *For My Legionaries: The Iron Guard*. Translation of *Pentru legionari*. Liberty Bell Publications, Reedy W. Va., 1990.

——. *Pentru legionari*, 1936. Vol. I. a 6-a ed. Editura Legiunea Arhanghelului Mihail, N. p., 1979.

Filderman, Wilhelm. „My Life." Ms. Yad Vashem Archives, Ierusalim.

Gaster, Moses. „Memoirs", Ms. Moses Gaster Archive. Mocatta Library. University College, Londra.

Ghibu, Onisifor. „Amintiri în legătură cu fondarea Universității românești din Cluj", (I) fragment din *Pe baricadele vieții*, capit. „Alma Mater Napocensis — 1919". Ms. 1956. Transcris de Octavian Ghibu în 1979. Arhiva O. Ghibu.

——. „Amintiri în legătură cu fondarea Universității românești din Cluj", (II) fragment din „Din amintirile unui pedagog militant". (Text stabilit în 1968 de către Octavian O. Ghibu pe bază de înregistrări.) Arhiva O. Ghibu.

——. „În vîltoarea revoluției rusești: Însemnări zilnice ale unui ardelean, martor ocular — și mai mult decît atît — al revoluției rusești în anii 1917–1918, începînd cu ziua de 12 martie și pînă în ziua de 6 august 1917. Ms. Arhiva O. Ghibu.

——. *Pe baricadele vieții: Anii mei de învățătură*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

——. *Pe baricadele vieții IV: În Basarabia revoluționară (1917–1918) Amintiri*. Ms. Arhiva O. Ghibu.

Iorga, Nicolae, *Memorii*. Editura Națională S. Ciornei, București, 1939.

Nistor, Ion I., ed. *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*. Institutul Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1938.

Pușcariu, Sextil. *Memorii*. Editura Minerva, București, 1978.

Reichman-Șomuz, I. „Înainte și după începerea agitațiilor studențești din România". *Toladot*, iulie, 1975.

Sabetay, S. Sabetay. „Procesul Codreanu la Turnu Severin". *Toladot*, martie 1975.

Sebastian, Mihail. *Jurnal*, Humanitas, București, 1996.

Voinea, Șerban. „Memorii". În *Șerban Voinea 1894–1969: Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, editat de Paul H. Stahl. Sociétés européennes 6. Paris, 1990.

Yavetz, Zvi. „An Eyewitness Note: Reflections on the Rumanian Iron Guard". *Journal of Contemporary History 26* (1991).

Legislație

Board of Education. *Draft of Act concerning Private Teaching*. Editura Cartea Românească, București, 1927.

Hamangiu, Constantin. *Codul General al României: Legi uzuale*. Vol. 9–10. Alcalay, București, 1919–1922.

Ministerul instrucțiunii. *Lege pentru învățământul primar al statului și învățământului normal-primar*. Editura Cartea Românească, București, 1925.

——. *Proect de lege asupra învățământului secundar teoretic*. Editura Cartea Românească, București, 1928.

Periodice

Adam
Adevărul
Anuar pedagogic
Apărarea națională
Arhiva pentru știința și reforma socială
Armenian Review
Austrian History Yearbook
Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor
Canadian-American Slavic Studies
Canadian Review of Studies in Nationalism
Convorbiri literare
Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture
Curierul Israelit
Cuvântul
Cuvântul Iașului
Cuvântul nostru
Cuvântul studențesc
Dialectical Anthropology
Glasul minorităților
Hiena
History of Political Thought
Ideea Europeană
L'Indépendance Roumaine
Îndreptarea
Jewish Social Studies
Journal des débats
Journal of Contemporary History
Lupta
Monitorul Oficial
Nationalities Papers
Paix et droit
Patria
Politics and Society
Revue de Transylvanie
Revue d'histoire moderne et contemporaine
Revue Roumaine d'histoire
România mare
Romanian Jewish Studies
Scânteia: Organ pentru apărarea intereselor intelectualilor
Școala și Viața: Revista Asociației generale a învățătorilor din România
Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe
Slavic Review
Soviet Studies
Studia Universitatis Babes-Bolyai, Historia
Studii: Revista de istorie
Țara noastră
Toladot
Transilvania: Organul Societății culturale Astra
Universul
Viața studențească
Viața universitară
Vremea

Articole și comunicări

Adamescu, Gheorghe. „Biografia lui Spiru Haret", în Spiru C. Haret, *Operele*, vol. I. Editura Cartea Românească, București, [1912?]

Angelescu, Constantin. „Treizeci de ani de la moartea lui Spiru Haret". În *Comemorarea lui Spiru Haret de către Academia de științe din România, în ședința din 19 ianuarie 1943*. Publicațiile Academiei de Științe din România, seria a 3-a, Memorii și monografii, nr. I.

Armon, Theodor. „Fascismul Italian și Garda de Fier." *Toladot*, ianuarie–martie 1972; 13–16.

Băncilă Vasile. „Învățămîntul secundar (Considerații generale.)" în *Un an de activitate la Ministerul instrucției cultelor și artelor, 1932–1933*, ed. Dimitrie Gusti. Tip. Bucovina, București, 1934.

Barbu, Zev. „Rumania", în *Fascism in Europe*, ed. S. J. Woolf. Methuen, Londra, 1981.

Beck, Erich. „Das Buchenlanddeutschtum in Zahlen", în *Buchenland: Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukovina*, ed. Franz Lang. Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1961.

Berlescu, D. „Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918". În *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860–1960*, vol. I. Universitatea Al. I. Cuza, Studii, Iași, 1960.

Bihl, Wolfdieter. „Die Ruthenen". În *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, ed. Adam Wandruszka and Peter Urbanitsch, vol. 3. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1980.

Bocu, Sever. „Semănători de idei". *România mare*, 21 septembrie, 1917.

Boga, L. T. „Populația (Etnografie și statistică)", în *Basarabia: Monografie*, ed. Ștefan Ciobanu. Imprimeria Statului, Chișinău, 1925.

Bogza, Geo. „Basarabia", *Vremea*, 15 iulie, 1934.

Boilă, Romul. „Consiliul Dirigent", în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918–1928*, vol. I, Cultura Națională, București, 1929.

Borejsza, Jerzy „Italian Fascism and East-Central Europe. Problems of Typology and Links", în *Dictatorships in East-Cen-*

tral Europe, 1918–1939: Anthologies, ed. Janusz Żarnowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983.

——. „Italian Fascism and East-Central Europe, 1922–1943". *Poland at the 14th International Congress of Historical Sciences in San Francisco: Studies in Comparative History*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975.

Brandmarker, Berthold. „David Fallik" , în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. II. Olamenu, Tel Aviv, 1962.

Brandsch, Heinz. *Pedagogi Români contemporani*. Biblioteca învățătorilor, nr. 8. Editura revistei Satul și Școala, Cluj, 1937.

Castellan, Georges. „The Germans of Romania", *Journal of Contemporary History 6* (1971).

Cihodaru, C. „Învățămîntul în Moldova în sec. XV–XVIII. Școala domnească din Iași", în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860–1960*, vol. I.

Ciobanu, Ștefan. *Orașele*. În *Basarabia: Monografie*, editat de Ștefan Ciobanu. Imprimeria Statului, Chișinău, 1925.

Cioran, Emil. „Impresii din München: Hitler în conștiința germană". *Vremea*, 15 iulie, 1934.

Ciuciura, Theodore. „Romanian Views on Bassarabia and Bukovina: A Ukrainian Perspective", *Nationalities Papers* 13 (Spring 1985).

„Criza avocaturii în Ardeal". *Țara noastră*, 3 februarie, 1924.

Curticăpeanu, Vasile. „L'Action d'Octavian Goga pour l'unité politique roumaine", *Revue Roumaine d'histoire 9*, nr. 1 (1970).

Dima, Nicholas. „Bucovina, Romania, and the Ukraine", în *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea. Humboldt State University Press, Los Angeles, 1983.

Durandin, Catherine. „Une image de l'idéologie nationale roumaine: La voie de l'état nation paysan", comunicare prezentată la Table ronde internationale de C.N.R.S.: La Réinvention du paysan par l'état en Europe centrale et balkanique. Paris, 9–12 decembrie, 1981.

——. „Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIXe siècle aux années 1930", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 26 (1979).

Eley, Geoff. „Nationalism and Social History", *Social History 6* (ianuarie, 1981).

——. „What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State?", *Politics and Society* 12 (1983).

Fagan, Gus. Introduction to Christian Rakovsky, *Selected Writings on Opposition in the USSR, 1923–1930*. Allison and Busby, Londra, 1980.

Fischer-Galati, Stephen. „Fascism in Romania", în *Native Fascism in the Successor States, 1918–1945*, ed. Peter Sugar, ABC Clio, Santa Barbara, California, 1971.

——. „Romanian Nationalism, în *Nationalism in Eastern Europe*, ed. Peter Sugar și Ivo Lederer. University of Washington Press, Seattle, 1969.

Gabrea, Iosif I. „Statistica și politica școlară", *Buletinul Oficial al Ministerului instrucțiunii, cultelor și artelor*, seria a 2-a, nr. 1 (aprilie, 1932).

Galea, Aurel, „Consiliul Dirigent: Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale", *Studii: Revista de istorie* 26 (1973).

George, Alexandru. „Studiu Introductiv", în Eugen Lovinescu, *Opere*, ed. Maria Simionescu și Alexandru George, vol. 1. Minerva, București, 1982.

Georgescu, Titu, și Ion Ilincioiu. „Intelectualitatea și răscoala țăranilor", în *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, ed. Andrei Oțetea și Ion Popescu-Puțuri. Editura Academiei R.S.R., București, 1967.

Ghibu, Onisifor. „Basarabia în statistica Universității din Iași" (Extras din *Arhiva pentru știința și reforma socială* 10). M.O., Imprimeria națională, București, 1932.

——. „Naționalizarea învățămîntului românesc în Bucovina." *I Anuar pedagogic (1913)*, Sibiu, 1912 [*sic*].

——. „Școala românească în anul 1912." *I Anuar pedagogic (1913)*, Sibiu, 1912 [sic].

Ghidionescu, Vladimir. „Spiru Haret: Resumatul unei conferințe ținută la Cluj în Decembrie 1932." *Cuget clar* 6 (ianuarie–februarie 1933).

Goga, Octavian. „Ideia națională: Conferință ținută în fața studenților universitari din Cluj", în *Mustul care fierbe*. Imprimeria statului, București, [1927].

——. „Răspuns unor provocări." *Țara noastră*, 4 mai, 1924.

Hitchins, Keith. „Die Rumänen." În *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*, ed. Adam Wandruszka și Peter Urbanisch. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1980.

——. „*Gîndirea*: Nationalism in a Spiritual Guise", în *Social Change in Romania, 1860–1940: A Debate on Development in a European Nation*, ed. Kenneth Jowitt. Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.

——. „The Russian Revolution and the Rumanian Socialist Movement, 1917–1918." *Slavic Review* 27 (iunie 1968)

Iacobescu, Teodor. „Celui mai bun învățător, închinare!" *Școala și viața: Revista Asociației generale a învățătorilor din România* 10, nr. 1–3. Omagiu lui D. V. Țoni. (septembrie–noiembrie 1939)

Iancu, Carol. „L'Émancipation des Juifs de Roumanie devant la Conférence de Paix de Paris (1919)." *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

Iancu, Gheorghe și Gelu Neamțu. „Contribuții documentare cu privire la organizarea și inaugurarea universității românești din Cluj (1919–1920)." *Studia Universitatis Babeș Bolyai, Historia* 30 (1985).

Ionașcu, Ion. „Academia domnească și Colegiul Sf. Sava din București", în *Istoria Universității din București*, ed. Ion Ionașcu, vol. I. Tip. Universității din București, București, 1977.

Ionescu, Gheorghe T. „Contribuții la istoricul Universității din București după 1918." *Studii: Revista de istorie* 17 (1964).

Janos, Andrew C. „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania." În *Social Change in Romania, 1860–1940: A Debate on Development in a European Nation*, ed. Kenneth Jowitt. Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.

Karchmar, Lucien. „Communism in Romania, 1918–1921." în *The Effects of World War I: The Class War after the Great War; The Rise of Communist Parties in East Central Europe, 1918–1921*, ed. Ivo Banac. East European Monographs, Boulder, Colo., 1983.

Kirițescu, Constantin. „Haret, pedagog și reformator școlar." în *Comemorarea lui Spiru Haret de către Academia de științe din România în ședința din 19 ianuarie 1943*. Publicațiile Aca-

demiei de științe din România, seria a 3-a, Memorii și monografii, nr. I.

——. „Problema « educației dirijate » în legătură cu suprapopulația universitară și șomajul intelectual." *Arhiva pentru știința și reforma socială* 14 (1936).

Kristof, Ladis K. D. „Russian Colonialism and Bessarabia: A Confrontation of Cultures." *Nationalities Papers* 2 (toamna 1974).

Lavi, Theodor. „Activitatea Parlamentară a lui Michael Landau." *Toladot*, mai 1977.

Livezeanu, Irina. „Excepts from a Troubled Book: An Episode in Romanian Literature." *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture* 3 (1984).

——. „A Jew from the Danube: Cuvîntul, the Rise of the Right, and Mihail Sebastian." *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

——. „Moldavia, 1917–1990: Nationalism and Internationalism Then and Now." *Armenian Review* 43 (vară–toamnă 1990).

——. „Urbanization in a Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia." Part. I. *Soviet Studies* 33 (iulie 1981).

McArhur, Marilyn. „The Saxon Germans: Political Fate of an Ethnic Identity." *Dialectical Antropology* I, nr. 4 (septembrie 1976).

Manuilă, Sabin. „Aspects démographiques de la Transylvanie." *La Transylvanie*. (1938).

Marian, Liviu. „Cultura și școala." în *Basarabia: Monografie*, ed. Ștefan Ciobanu. Imprimeria statului, Chișinău, 1925.

Martonne, Emmanuel de. „En Bessarabie." *Journal des débats*, 19 iulie 1919.

Mehedinți, Simion. „Numerus clausus." *Ideea europeană*, 17 august 1919.

——. „Numerus clausus pentru români." *Convorbiri literare* 55 (februarie 1923).

Micewski, Andrzej. „Polish Youth in the Thirties." *Journal of Contempory History* 4 (1969).

Michelson, Paul E. „Romania." în *Nationalism in the Balkans: An Annotated Bibliography*, ed. Gale Stokes. Garland, New York, 1984.

——. „Unity and Continuity in Romanian History." *Canadian Review of Studies in Nationalism* 8 (1981).

Mosse, George L. „Introduction: The Genesis of Fascism." *Journal of Contemporary History* I (1966).

Moța, Ion. „Sensul naționalismului nostru", în *Cranii de lemn: Articole*. Ediția Monumentul MM, München, 1970. Colecția Omul Nou.

Natanson, Ephraim. „Romanian Governments and the Legal Status of Jews between the Two World Wars." *Romanian Jewish Studies* I (primăvara 1987).

Nemoianu, Petre. „Emanciparea economică a Ardealului." *Țara noastră*, 27 ianuarie 1924.

——. „Intelectualii ardeleni după unire." *Țara noastră*, 18 octombrie 1925.

Oțetea, Andrei. „Istoriografia răscoalei", în *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, ed. Andrei Oțetea și Ion Popescu-Puțuri. Editura Academiei R.S.R., București, 1967.

Petric, Aron. „Cu privire la periodizarea fascismului în România", în *Împotriva fascismului: Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România. București, 4–5 martie 1971*. Editura politică, București, 1971.

Plamenatz, John. „Two Types of Nationalism", în *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, ed. Eugene Kamenka. Edward Arnold, Londra, 1976.

Popa, Grigore T. „Pentru studenții basarabeni." *Viața universitară*, 20 septembrie 1925.

Popa Mircea și Gheorghe Șora. „Studiu introductiv", în Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, ed. Mircea Popa și Gheorghe Șora. Editura Facla, N.p., 1976.

Popa, Vasile „Aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu la Consiliul Dirigent", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia* 31, nr. I (1986).

Popovici, Valerian. „Învățămîntul în limba națională pînă la 1860", în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860–1960*, vol. I. Universitatea Al. I. Cuza, Iași, Studii. București, 1960.

Pușcaș, Vasile. „Însemnătatea și semnificația înființării universității românești din Cluj și opinia internațională", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*. 25, nr. I (1980).

Relgis, Eugen. „Întoarcerea..." *Adam* 3, nr. 48 (1931).

Riedl, Franz Hieronymus. „Die Universität Czernowitz, 1875–1920: Ein Blick auf ihr Wesen und Ihre Entwicklung Beziehun-

gen zu Ost- und Mitteldeutschland", *Mitteldeutsche Vorträge* 2 (1971).

Rogers, Kenneth. „Moldavian, Romanian, and the Question of a National Language", în *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea, Humboldt State University Press, Los Angeles, 1983.

Rudnicki, Szymon. „From « Numerus clausus » to « Numerus Nullus ».", în *From „Shtetl" to Socialism: Studies from POLIN*, ed. Antony Polonsky. Littman Library of Jewish Civilization, Londra, 1993.

Shafir, Michael. „« Romania's Marx » and the National Question: Constantin Dobrogeanu-Gherea." *History of Political Thought* 5 (vara 1984).

Shapiro, Paul A. „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, decembrie 1937–februarie 1938." *Canadian-American Slavic Studies* 8 (primăvara 1974).

——. „Romania's Past as Challenge for the Future: A Developmental Approach to Interwar Politics", în *Romania in the 1980s*, ed. Daniel N. Nelson. Westview, Boulder, Colo., 1981.

Silviu, George. „Tragedia învățămîntului secundar", *Lupta* 22 (octombrie 1927).

Starr, Joshua. „Jewish Citizenship in Rumania." *Jewish Social Studies* 3 (ianuarie 1941).

Sternberg, Hermann. „Zur Geschichte der Juden in Czernowitz", în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2. Olamenu, Tel Aviv, 1962.

Sternhell, Zeev. „Fascist Ideology", în *Fascism: A Reader's Guide*, ed. Walter Laqueur. University of California Press, Berkeley, 1978.

„Studențimea basarabeană." *Viața studențească*, 16–30 iunie 1921.

Sugar, Peter. Coclusion to *Native Fascism in the Successor States, 1918–1945*, ed. Peter Sugar. ABC Clio, Santa Barbara, Calif., 1971.

Szporluk, Roman. „War by Other Means." *Slavic Review* 44 (primăvara 1985).

Tașcă, Gheorghe. „Haret ca economist social", în *Comemorarea lui Spiru Haret de către Academia de Științe din România în ședința din 19 ianuarie 1943*. Publicațiile Academiei de științe din România. seria a 3-a. Memorii și monografii, nr. I.

Tomescu, D. „Administrația în Ardeal, după desființarea Consiliului Dirigent", în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I. Cultura națională, București, 1929.

Turczynski, Emanuel. „The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy." *Austrian History Yearbook* 3, pt. 3 (1967).

Vago, Bela. „The Destruction of the Jews of Transylvania", în *Hungarian Jewish Studies*, ed. Randolph L. Braham, vol. I. World Federation of Hungarian Jews, New York, 1966.

——. „Fascism in Eastern Europe", în *Fascism: A Reader's Guide*, ed. Walter Laqueur. University of California Press, Berkeley, 1976.

Vornicu, Gheorghe. „O Anchetă în Maramureș: Borșa și necazurile ei." *Cuvântul*, 6 august 1930.

——. „O Anchetă în Maramureș: Cum s-a ajuns la mișcările din Borșa." *Cuvântul*, 7 august 1930.

——. „Semne rele prin satele maramureșene." *Cuvântul*, 26 august, 1930.

Weber, Eugen. „The Men of the Archangel." *Journal of Contemporary History* I, nr. I (1966).

——. „Romania", în *The European Right: A Historical Profile*, ed. Hans Rogger și Eugen Weber. University of California Press, Berkeley, 1965.

Zaharia, Gheorghe și Mihai Fătu. „Romania", în *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, ed. Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 2. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P.C.R. Editura militară, București, 1980.

Cărți și Teze de doctorat

Akademische Senate, *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im Ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes: Festschrift*. Bukowinaer Vereinsdruckerei, Cernăuți, 1900.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, Londra, 1983.

Angelescu, Constantin. *Activité du Ministère de l'instruction, 1922–1926*. Editura Cartea românească, București, 1928.

——. *Evoluția învățămîntului primar și secundar în ultimii 20 de ani*. Imprimeriile Curentul, București. n.d.

Balaci, Alexandru și Ion Ionașcu, ed. *Bucharest University, 1864–1964*. Graphic Arts Printing Works, București, 1964.

Bălan, Ion Dodu. *Octavian Goga*. Editura Minerva, București, 1971.

Bâldescu, Emil. *Spiru Haret în știință, filozofie, politică, pedagogie, învățămînt*. Editura didactică și pedagogică, București, 1972.

Berindei, Dan. *Epoca Unirii*. Editura Academiei R. S. R., București, 1979.

Bibioteca centrală pedagogică. *Onisifor Ghibu: 100 de ani de la naștere*. București, 1984.

Bloom, William. *Personal Identity, National Identity, and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Bodea, Cornelia și Virgil Cândea. *Transylvania in the History of the Romanians*. East European Monographs, Boulder, Colo., 1982.

Bogdan-Duică, Gheorghe. *Românii și ovreii*. Institutul de arte grafice Tip. românească, București, 1913.

Bratu, Traian. *Politica națională față de minorități: Note și observațiuni*. Cultura națională, [București], [1923].

Brysiakin, S. K. *Kultura Bessarabii, 1918–1940*. Shtiintsa, Chișinău, 1978.

Cadzow, John F., Andrew Ludanyi și Louis Elteto, ed. *Transylvania: The Roots of Ethnic Conflict*. Kent State University Press, Kent, Ohio, 1983.

Călinescu, George. *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a 2-a. Editura Minerva, București, 1982.

Carsten, Francis L. *The Rise of Fascism*. University of California Press, Berkeley, 1971.

Chirot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony*. Academic Press, New York, 1976.

Cienciala, Anna și Titus Komarnicki. *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy, 1919–1925*. University Press of Kansas, Lawrence, 1984.

Ciobanu, Ștefan. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Asociația [sic] uniunea culturală bisericească, Chișinău, 1923.

——, ed. *Basarabia: Monografie*. Imprimeria statului, Chișinău, 1925.

Clark, Charles Upson. *Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea*. Dodd, Mead, New York, 1927.

Constantinescu, Miron, ed. *Din istoria Transilvaniei*. Vol. 2. Editura Academiei R. S. R., [București], 1961.

Conte, Francis. *Christian Rakovski (1873–1941): A Political Biography*. Trad. de A. P. M. Bradley. East European Monographs, Boulder, Colo., 1989.

Cornish, Louis C., și Comisia Anglo-Americană din 1924. *The Religious Minorities in Transylvania*. Beacon, Press, Boston, 1925.

Craig, John E. *Scholarship and Nation Building: The Universities of Strasbourg and Alsatian Society, 1870–1939*. University of Chicago Press, Chicago, 1984.

Crainic, Nichifor. *Ortodoxie și etnocrație*. Editura Cugetarea, București, [1936].

——. *Puncte cardinale în haos*, ed. a 2-a. Editura Cugetarea, București, n.d.

Deutsch, Karl. *Nationalism and Social Communication*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1953.

Dobrinescu, Valeriu Florin. „Studențimea ieșeană în viața social-politică a României contemporane (1918–1947)." Teză de doctorat, Facultatea de istorie-filozofie, Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 1975.

Dobrogeanu-Gherea, Constantin. *Neoiobăgia*, ed. a 2-a, Viața românească, București, f.d.

Dragne, Florea și Constantin Petculescu. *Frontul Studențesc Democrat: Pagini din lupta antifascistă a studențimii române*. Editura politică, București, 1977.

Eidelberg, Philip Gabriel. *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*. Leida Brill, 1974.

Fătu, Mihai și Ion Spălățelu. *Garda de fier: Organizație teroristă de tip fascist*. Editura politică, București, 1971.

Filipescu, C. și Eugeniu N. Giurgea. *Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*. Institutul de arte grafice România nouă, Chișinău, 1919.

Forter, Norman L. și Demeter B. Rostovsky. *The Roumanian Handbook*. Simpkin Marshall, Londra, 1931.

Frunză, Victor. *Istoria Partidului Comunist Român*. Vol. I. Nord, Arhus, 1984.

Gabrea, Iosif I. *Școala românească: Structura și politica ei 1921–1932*. Tip. Bucovina, București, n.d.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, 1983.

——. *Thought and Change*. University of Chicago Press, Chicago, 1965.

Georgescu, Vlad. *Istoria ideilor politice românești*. Ion Dumitru Verlag, München, 1987.

——. *The Romanians: A History*. Ohio State University Press, Columbus, 1991.

Gerschenkron, Alexander. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Belknap Press, Cambridge, Mass., 1962.

Gherner, H. și Beno Wachtel. *Evreii ieșeni în documente și fapte*. Iași, 1939.

Ghibu, Onisifor. *Ardealul în Basarabia — O Pagină de istorie contimporană*. Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1928.

——. *Călătorind prin Basarabia: Impresiile unui român ardelean*. Tip. Eparhială, Chișinău, 1923.

——. *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*. Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1939.

——. *Nu din partea aceea*. Editura Eminescu, București, 1985.

——. *Pentru o pedagogie românească: Antologie de scrieri pedagogice*. Editura didactică și pedagogică, București, 1977.

——. *Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației*. Institutul de arte grafice Dacia Traiană, Sibiu, 1944.

——. *Universitatea românească a Daciei Superioare: Cu prilejul împlinirei a 5 ani de activitate*. Tip. Viața, Cluj, 1924.

——. *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*. Institutul de arte grafice N. Stroilă, București, 1915.

Gillard, Marcel. *La Roumanie nouvelle*. Alcan, Paris, 1922.

Giurgea, Eugenia N. *Din Trecutul și Prezentul Basarabiei*. Institutul de arte grafice Bucovina–I. E. Torouțiu, București, 1928.

Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992.

Gusti, Dimitrie, ed. *Un an de activitate la Ministerul instrucției cultelor și artelor, 1932–1933*. Tip. Bucovina, București, 1934.

Heinen, Armin. *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien: Soziale Bewegung und politische Organisation*. Oldenburg Verlag, München, 1986.

Hitchins, Keith. *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873.* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1977.

——. *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780–1849.* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1969.

——. *Studies on Romanian National Consciousness.* Nagard Publishers, Roma, 1983.

Hobsbawm, Eric J. *The Age of Capital, 1848–1875.* New American Library, New York, 1979.

Iancu, Carol. *L'Émancipation des juifs de Roumanie (1912–1919).* Centre de recherche et d'études juives et hébraïques, Montpellier, 1992.

——. *Les Juifs en Roumanie (1866–1919): De l'exclusion a l'émancipation.* Éditions de l'Université de Provence, [Aix-en-Provence], 1978.

Iancu, Gheorghe. *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918–1920).* Editura Dacia, Cluj, 1985.

Illyés, Elemér. *National Minorities in Romania: Change in Transylvania.* East European Monographs, Boulder, Colo., 1982.

Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R. *File din istoria U. T. C.*, ed. a 2-a. Editura politică, Bucureşti, 1980.

Ioanid, Radu. *The Sword of the Archangel.* East European Monographs, Boulder, Colo., 1990.

Ionescu, Ghiţă. *Communism in Rumania, 1944–1962.* Oxford University Press, Londra, 1964.

Iorga, Nicolae. *Histoire des roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne, 1775–1914.* Impr. de l'État, Iaşi, 1917.

——. *Histoire des roumains et de la romanité orientale.* Vol. 10, *Les Réalisateurs de l'unité nationale.* L'Académie roumaine, Bucureşti, 1945.

Ivănescu, George. *Istoria limbii române.* Editura Junimea, Iaşi, 1980.

Janos, Andrew. *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945.* Princeton University Press, Princeton, N.J., 1982.

Jarausch, Konrad H. *Students, Society, and Politics in Imperial Germany: The Rise of Academic Illiberalism.* Princeton University Press, Princeton, N.J., 1982.

——, ed. *The Transformation of Higher Learning, 1860–1930: Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States.* University of Chicago Press, Chicago, 1983.

Jászi, Oscar. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy.* University of Chicago Press, Chicago, 1961.

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans: Twentieth Century.* Vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Jewsbury, George. *The Russian Annexation of Bessarabia, 1774–1828: A Study of Imperial Expansion.* Colo.: East European Monographs, Boulder, 1976.

Johnson, Owen V. *Slovakia, 1918–1938: Education and the Making of a Nation.* Colo.: East European Monographs, Boulder, 1985.

Kaba, John. *Politico-Economic Review of Basarabia.* F. p., 1919.

Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918.* University of California Press, Berkeley, 1974.

——, and Zdenek V. David. *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918.* University of Washington Press, Seattle, 1984.

Kenez, Peter. *The Defeat of the Whites: Civil War in South Russia, 1919–1920.* University of California Press, Berkeley, 1977.

Lacea, Constantin. *La Bucovine.* Dubois et Bauer, Paris, 1919.

Ludo, I. *În jurul unei obsesii.* Editura Adam, București, 1936.

McCagg, William O., Jr. *A History of Habsburg Jews, 1670–1918.* Indian University Press, Bloomington, 1989.

Macartney, Carlile A. *Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences.* Oxford University Press, Londra, 1937.

——, and Alan W. Palmer. *Independent Eastern Europe.* Macmillan–St. Martin's, Londra, 1962.

Manoliu-Manea, Maria, ed. *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina.* Humboldt State University Press, Los Angeles, 1983.

Martonne, Emmanuel de. *What I Have Seen in Bessarabia.* Impr. des arts et des sports, Paris, 1919.

Mehedinți, Simion. *What Is Transylvania?* Romanian Historical Studies, Miami Beach, Fla., 1986.

Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars.* Indiana University Press, Bloomington, 1983.

Michelson, Paul. *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861–1871*. Garland, New York, 1987.

Micu, Dumitru. *Gîndirea și gîndirismul*, Editura Minerva, București, 1975.

Ministerul învățămîntului. *Istoria învățămîntului din România*. Editura didactică și pedagogică, București, 1971.

Morariu, Aurel. *Bucovina, 1774–1914*. P. Suru, București, [1914]?

Mușat, Mircea și Ion Ardeleanu. *De la statul geto-dac la statul român unitar*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1983.

——. *From Ancient Dacia to Modern Romania*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1985.

——. *Political Life in Romania, 1918–1921*. Editura Academiei R.S.R., București, 1982.

Nagy-Talavera, Nicholas M. *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania*. Hoover Institution Press, Stanford, Calif., 1970.

Neagoe, Stelian. *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică)*. Editura Junimea, Iași, 1977.

——. *Viața universitară clujeană interbelică (Triumful rațiunii împotriva violenței)*. Editura Dacia, Cluj, 1980.

Negulescu, Petre P. *Reforma învățămîntului*, ed. a 2-a. Editura Casei școalelor, București, 1927.

Nistor, Ion. *Bessarabia and Bukowina*. Rumanian Academy Rumanian Studies, nr. 3. [Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului imprimeria națională], București, 1939.

——. *Istoria Basarabiei*, ed. a 3-a. Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1923.

——. *Istoria Bucovinei*. Humanitas, București, 1991.

——. *Originea și dezvoltarea Universității din Cernăuți*, Biblioteca Astrei Basarabene Nr. 4., Tip Eparhială Cartea românească, Chișinău, 1927.

——. *Problema ucraineană în lumina istoriei*. Institutul de arte grafice și Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1934.

——. *Românii și rutenii în Bucovina: Studiu istoric și statistic*. Ediținea Academiei Române, Librăriile Socec, București, 1915.

——. *The Union of Bucovina with Rumania*. Éditions Bucovina–I. E. Torouțiu, București, 1940

Nowosiwsky, Iwan M. *Bukovinian Ukrainians: A Historical Background and Their Self-Determination in 1918*, trad. de Walter Dushhyck. Association of Bukovinian Ukrainians, New York, 1970.

Oldson, William. *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*. Colo.: East European Monographs, Boulder, 1973.

——. *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*. American Philosophical Society, Philadelphia, 1991.

Ornea, Z. *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. Editura Eminescu, București, 1980.

Oțetea, Andrei, ed. *The History of The Romanian People*. Twayne, New York, [1974].

——, și Ion Popescu-Puțuri, ed. *Marea răscoală a țăranilor din 1907*. Editura Academiei R. S. R., București, 1967.

Paikert, G. C. *The Danube Swabians*. Martinus Nyhoff, The Hague, 1967.

Pascu, Ștefan. *The Making of the Romanian Unitary National State: 1918*. Editura Academiei R. S. R., București, 1989.

Pătrășcanu, Lucrețiu. *Sub trei dictaturi*. Forum, București, 1945.

Pelivan, Ion. *Bessarabia under the Russian Rule*. Impr. J. Charpentier, Paris, 1920.

——. *The Union of Bessarabia with Her Mother-Country Roumania*. Impr. des arts et des sports, Paris, 1919.

Petrescu, Constantin-Titel. *Socialismul în România 1835 – 6 septembrie 1940*. Biblioteca socialistă, București, [194–].

Platon, Gheorghe, și Vasile Cristian, eds. *Istoria Universității din Iași*. Editura Junimea, Iași, 1985.

Pop, Gheorghe T. *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*. Editura Dacia, Cluj, 1978.

Popa-Lisseanu, Gheorghe. *Sicules et Roumains: Un procès de dénationalisation*. Socec, București, 1933.

Popeangă, Vasile. *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)*. Editura Facla, Timișoara, 1978.

Popescu, Eufrosina. *Din istoria politică a României: Constituția din 1923*. Editura politică, București, 1983.

Popescu-Puțuri, Ion și Augustin Deac. *Unirea Transilvaniei cu România: 1 decembrie 1918*. Editura politică, București, 1970.

Popescu-Spineni, Marin *Instituții de înaltă cultură*. Datina românească, Vălenii-de-Munte, 1932.

Popovici, Andrei. *The Political Status of Bessarabia*. School of Foreign Service, Georgetown University, Washington, D.C., 1931.

Prokopowitch, Erich. *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina-Buchenland)*. Ed. Piepersche Buchdruckerei und Verlaganstalt, Clausthal-Zellerfeld, 1955.

Reshetar, John S., Jr. *The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study in Nationalism*. Princeton University Press, Princeton, N.J., 1982.

Rezzori, Gregor von. *Memoirs of an Anti-Semite: A Novel in Five Stories*. Viking, New York, 1981.

Ricketts, Mac Linscott. *Mircea Eliade; The Romanian Roots, 1907–1945*. Colo.: East European Monographs, Boulder, 1988.

Roberts, Henry L. *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*. Yale University Press, New Haven, Conn., 1951.

Rothschild, Joseph. *East Central Europe between the Two World Wars*. University of Washington Press, Seattle, 1977.

Roumanian University of Cluj, Study and Research Center for Transylvania. *Transylvania*. Boivin, Paris, 1946.

Rusu, Ion I. *Românii și secuii*. Editura științifică, București, 1990.

Șandru, Dumitru. *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*. Editura Academiei R. S. R., Iași, 1980.

Schwarzfeld, Elias. *Chestia școalelor israelite și a progresului israelit în România*. Imprimerie de l'Orient, București, 1878.

Schweig, M. *Arme Ruginite: Conferință*. Institutul de arte grafice Eminescu, București, 1923.

Scurtu, Ioan. *Viața politică din România 1918–1944*. Editura Albatros, București, 1982.

Sebastian, Mihail. *De două mii de ani*. Roman. Fundația regală pentru literatură și artă, ed. a 2-a, București, 1946.

Șeicaru, Pamfil. *Istoria Partidelor Național, Țărănist și Național Țărănist*. Vol. I. Editura Carpații, Madrid, 1963.

Seton-Watson, Hugh, and Christopher Seton-Watson. *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Methuen, Londra, 1981.

Seton-Watson, R. W. *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge University Press, Cambridge, 1934.

——. *Racial Problems in Hungary*. Howard Fertig, New York, 1972. Retipărire a ediției din 1908.

Shafir, Michael. *Romania: Politics, Economics, and Society*. Colo.: Lynne Rienner, Boulder, 1985.

Sima, Horia. *Histoire du mouvement légionnaire*. Editura Dacia, Rio de Janeiro, 1972.

Sirka, Ann. *The Nationality Question in Austrian Education: The Case of Ukrainians in Galicia, 1867–1914*. Peter D. Lang, Frankfurt, 1980.

Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford, 1986.

——. *Nationalism in the Twentieth Century*. New York University Press, New York, 1979.

Spector, Sherman D. *Rumania at the Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*. Bookman, New York, 1962.

Stănescu, Marin C. *Depun mărturie în fața istoriei: Timotei Marin militant și publicist comunist (1897–1937)*. Editura Junimea, Iași, 1977.

Subtelny, Orest. *Ukraine: A History*. Unversity of Toronto Press, Toronto, 1988.

Szasz, Zsombor de. *The Minorities in Roumanian Transylvania*. Richards Press, Londra, 1927.

Taylor, Alan J. P. *The Habsburg Monarchy, 1908–1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. Harper and Row, New York, 1965.

Torouțiu, Ilie E. *Românii și clasa intelectuală din Bucovina: Notițe statistice*. Editura societății academice Junimea, Cernăuți, 1911.

Totu, Maria, et al. *Din istoria studențimii române: Presa studențească (1851–1978)*. Universitatea din București, Facultatea de istorie-filozofie, București, 1979.

Țurlea, Petre. *Nicolae Iorga în viața politică a României*. Editura enciclopedică, București, 1991.

Vedinaș, Traian. *Onisifor Ghibu educator și memorialist*. Dacia, Cluj, 1983.

Verax [Radu Rosetti]. *La Roumanie et les juifs*. Socec, București, 1903.

Verdery, Katherine. *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1991 (trad. rom. Humanitas, București, 1994).

——. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. University of California Press, Berkeley, 1983.

Vitenco, A. *Situation éthnographique en Bucovine*. p., f.d.

Volovici, Leon. *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*. Pergamon Press, Oxford, 1991 (trad. rom. Humanitas, București, 1995).

Vrancea, Ileana. *Confruntări în critica deceniilor IV–VII (E. Lovinescu și posteritatea lui critică)*. Editura Cartea românească, București, 1975.

Wagner, Rudolf. *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*. Hofmann-Verlag, Augsburg, 1991.

Weber, Eugen. *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, Stanford, Calif., 1977.

Wheeler-Bennett, John W. *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918*. Norton, New York, 1971.

Winogradsky, [Aleksandr Nikolaevitch]. *La Guerre sur le front oriental*. Charles-Lavauzelle, Paris, 1926.

Wohl, Robert. *The Generation of 1914*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1979.

Xenopol, Alexandru D. *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a. Vol. 9. Editura Cartea românească, București, 1925.

Zamfirescu, Ion, ed. *Monografia Liceului „Gh. Lazăr" din București, 1860–1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani dela înființarea lui*. Luceafărul, București, 1935.

CUPRINS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ 5
INTRODUCERE 9

PARTEA ÎNTÎI
CONFRUNTĂRI CULTURALE:
UNIFICARE, ROMÂNIZARE, REGIONALISM

1. Statul în ofensivă culturală 41
2. Bucovina: o moștenire austriacă în România Mare 64
3. Basarabia: naționalism într-o provincie arhaică ... 111
4. Transilvania: regionalism și dezbinare etnică 157
5. Perspectiva Bucureștiului: străini și evrei 225

PARTEA A DOUA
NAȚIONALISMUL STUDENȚESC

6. Universitățile: laboratoare pentru elita națională ... 251
7. Generația de la 1922: de la mișcarea studențească la Garda de Fier 289

CONCLUZII 347
NOTĂ PRIVITOARE LA SURSE 366
BIBLIOGRAFIE 368

Redactor
VLAD ZOGRAFI

Apărut 1998
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

MULTIPRINT

Tipografia MULTIPRINT Iași
Bd. Tudor Vladimirescu 87
et 4, Iași 6600, tel: 032 230060
tel/fax: 032 211225, 211252

austriacă.[15] Eudoxiu Hurmuzaki, de pildă, își exprima sentimentele în Dietă în 1863 în felul următor:

> De cînd Bucovina a încetat să fie parte a vastului imperiu oriental [și] [...] a intrat în marele Imperiu Central-European [...] situația ei materială și spirituală s-a schimbat considerabil în favoarea sa; civilizația apuseană s-a revărsat în chip benefic asupra ei; libertatea și egalitatea, legea și ordinea au pătruns adînc în toate relațiile sale; [principiul] egalității s-a extins nu doar la indivizi, ci și la clase și la stări, la națiuni și religii.[16]

Cu toate acestea, la mijlocul secolului al XIX-lea, în rîndul românilor din Bucovina lua naștere o mișcare națională condusă de descendenții familiei Hurmuzaki.[17] În timpul Revoluției de la 1848 cîțiva naționaliști au chemat la unirea tuturor românilor într-un teritoriu autonom al coroanei habsburgice, iar alții la unirea românilor din Transilvania, Moldova și Valahia în cadrul unui Imperiu habsburgic federalizat. Ideea i-a alarmat pe ucraineni care preferau să păstreze administrația Bucovinei ca parte a Galiției cu numeroasa ei populație ucraineană.[18] Autoritățile habsburgice, tot mai preocupate de creșterea naționalismului în rîndul românilor din cadrul monarhiei (mai cu seamă al celor din Transilvania), au încercat să-i atîțe pe ucrainenii bucovineni împotriva lor. Prin urmare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ucrainenii au dobîndit mai multe drepturi și școli, iar în contextul mișcării naționale ucrainene din Rusia și din Galiția și-au format o conștiință națională mai puternică.[19]

---

[15] *Ibid.*, pp. 273, 275, 287–289, 438–440 și Theodore Ciuciura, „Romanian Views on Bessarabia and Bukovina: A Ukrainian Perspective", *Nationalities Papers* 13 (primăvara 1985), pp. 109–110.

[16] *Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtaga*, I. Diet (Wahlperiode), 2. Session; ianuarie 12, 1863, p. 4, citat în Ciuciura, „Romanian Views", p. 110.

[17] Keith Hitchins, „Die Rumänen", în *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*, ed. Adam Wandruszka și Peter Urbanitsch (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1980), p. 615.

[18] *Ibid.*, p. 616 și Kann și David, *Peoples*, pp. 417, 438–439. La fel ca în Galiția și Transcarpatia, ucrainenii din Bucovina nu s-au alăturat insurgenților — polonezi, unguri, români — devenind aliați de fapt ai imperiului. Vezi Subtelny, *Ukraine*, pp. 247–251.

[19] Kann și David, *Peoples*, pp. 419–420 și Subtelny, *Ukraine*, p. 334.

O dată înfăptuită politic unitatea națională în 1918, învățământului românesc i se atribuie sarcina unificării culturale a provinciilor recent alipite la Vechiul Regat.

Studiul Irinei Livezeanu, de la Universitatea din Pittsburgh, urmărește – fără idei preconcepute, pe baza unei documentări bogate și riguroase – rolul jucat de învățământ în procesul construirii națiunii române. În tensiunile culturale ce traduceau tensiuni interetnice, cartea caută germenii derivei naționaliste a generației de la 1922, manifestată în viața universitară interbelică.

Dincolo de importanța ei metodologică și documentară, punînd în evidență ezitările partidelor democratice din epocă, lucrarea invită la reflecție pe cei care astăzi iau decizii în privința învățământului românesc.

Alte apariții 1998

în seria ***Istorie***

ARTHUR GOULD LEE Coroana contra secera și ciocanul
KEITH HITCHINS Românii, 1774–1866
KEITH HITCHINS România, 1866–1947 (*ediție nouă*)

în seria ***Teoria istoriei***

LUCIAN BOIA Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune

Pe copertă:
Nae Ionescu și generalul Alexandru Cantacuzino, la Gara de Nord în februarie 1937, cu ocazia funeraliilor lui Moța și Marin.

ISBN 973-28-0865-9